

หมอธรรม: ประวัติศาสตร์ ความเชื่อ และเครือข่ายทางสังคมในภาคอีสาน

ปฐมพงศ์ ลิ้มเจริญ

คุษฎีนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาคุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชาไทยศึกษา

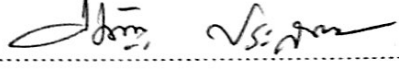
คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

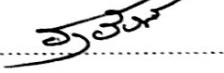
มิถุนายน 2558

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยบูรพา

คณะกรรมการควบคุมคุษฎีนิพนธ์และคณะกรรมการสอบคุษฎีนิพนธ์ ได้พิจารณา
คุษฎีนิพนธ์ของ ปฐมพงศ์ ลิ้มเจริญ ฉบับนี้แล้ว เห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปรัชญาคุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาไทยศึกษา ของมหาวิทยาลัยบูรพาได้

คณะกรรมการควบคุมคุษฎีนิพนธ์

 อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก
(ดร.ศรัญญา ประสพชิงชนะ)

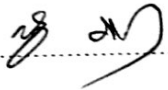
 อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ราชันย์ นิลวรรณภา)

คณะกรรมการสอบคุษฎีนิพนธ์

 ประธาน
(ศาสตราจารย์ ดร.ฉวีลักษณ์ นุชชะกาญจน)

 กรรมการ
(ดร.ศรัญญา ประสพชิงชนะ)

 กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ราชันย์ นิลวรรณภา)

 กรรมการ
(ดร.สกุล อินมา)

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ อนุมัติให้รับคุษฎีนิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของ
การศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาคุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาไทยศึกษา ของมหาวิทยาลัยบูรพา

 คณบดีคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
(ดร.นุชรอด นุชเกิด)

วันที่ 12 เดือน พฤษภาคม พ.ศ. 2558

กิตติกรรมประกาศ

คุณฐิติพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการวัดประเมินความรู้ความสามารถในระดับปริญญาเอก สาขาไทยศึกษา มหาวิทยาลัยบูรพา สิ่งสำคัญแรกข้าพเจ้าขอขอบคุณวิทยานิพนธ์เรื่อง แนวคิดเชิงปรัชญาในพิธีกรรมหมอธรรม ของ อธิราชย์ นันขันดี ผู้เป็นกัลยามิตรที่ทำให้เกิดแรงบันดาลใจในการรวบรวมสิ่งที่มีอยู่ภายในชีวิตจริงของข้าพเจ้ามารวบรวมลงเป็นคุณฐิติพนธ์ฉบับนี้ เพื่อน คือ กำลังใจที่สำคัญที่สุด

กราบระลึกถึงพระบูรพาจารย์สายวัดพระแท่นบ้านแดงทุกรูปนามด้วยเศียรเกล้า พระอาจารย์ของข้าพเจ้าเป็นต้น พระภิกษุวิศาลเถระ (บุญมี โชติปาโล) พระราชวุฒาจารย์ (สวัสดี ชันติวิโร) พระอธิการบุญหนา ชัมมทินโน พระครูพิพัฒน์วิทยาคม (เจริญ ฐานยุตโต) และพ่อแม่ครูบาอาจารย์ฝ่ายฆราวาสที่ได้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ “วิชาธรรม” แก่ข้าพเจ้า ตั้งแต่ พ.ศ. 2538-ปัจจุบัน

กราบบุญคุณความรู้ที่ได้รับจาก ศาสตราจารย์ ธวัช ปุณโณทก ผู้เป็นแรงบันดาลใจให้ข้าพเจ้าตามมาศึกษากับท่าน ณ สถาบันแห่งนี้ ครูบาอาจารย์ของข้าพเจ้าทุกท่านที่ประสิทธิ์ประสาทความรู้ในทางวิชาการ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันขอประกาศซึ่งความคารวะมา ณ ที่นี้

ท้ายที่สุดขอกราบระลึกถึงบรรพบุรุษครอบครัวตระกูล “ณ จัมปาศักดิ์” ตระกูล “ลี้มเจริญ” ที่ให้ร่มเงา สันสอนให้มีความเข้มแข็ง มีอุดมการณ์ ในการดำรงตนให้สมกับเป็นผู้มีวัฒนธรรม มีครูบาอาจารย์

ความรู้คุณนี้ จึงมีแก่ผู้สนับสนุนทั้งเบื้องหน้าเบื้องหลัง ท่านอาจารย์ที่ปรึกษา อาจารย์ ดร.ศรัญญา ประสพชิงชนะ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ราชันย์ นิลวรรณภา ญาติธรรมทั้งใกล้ไกล อันให้ความช่วยเหลือและส่งเสริมใจ ตลอดมาจนลุล่วงดั่งงาม

ปฐมพงศ์ ลี้มเจริญ

53810211: สาขาวิชา: ไทยศึกษา; ปร.ค. (ไทยศึกษา)

คำสำคัญ: ความเชื่อ/ พิธีกรรม/ หมอธรรม/ เครือข่ายทางสังคม/ ภาคอีสาน

ปฐมพงศ์ ณ ลีเมธี: หมอธรรม: ประวัติศาสตร์ ความเชื่อ และเครือข่ายทางสังคม
ในภาคอีสาน (THE HISTORY, BELIEFS AND IMPACTS OF MODHAM IN ESAN ON
SOCIAL NETWORKS) คณะกรรมการควบคุมคุณวุฒิพนธ์: ศรัญญา ประสพชิงชนะ, Ph.D.,
ราชันย์ นิลวรรณภา, ปร.ค., 215 หน้า. พ.ศ. 2557.

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ 1. เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์ ความความเชื่อ
และการเปลี่ยนแปลงความเชื่อหมอธรรมในภาคอีสาน 2. เพื่อศึกษาเครือข่ายทางสังคมของ
หมอธรรมในภาคอีสาน และ 3. เพื่อศึกษาบทบาทและความสำคัญของพิธีกรรมหมอธรรมที่มี
ต่อวิถีชีวิตชาวอีสาน โดยวิธีการดำเนินการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research)

ผลการวิจัยพบว่า ผลการวิจัยพบว่าสถาบันหมอธรรมเป็นความรู้ท้องถิ่น ที่ชาวอีสาน
กลั่นกรองขึ้นมาเพื่อแก้ไขปัญหาต่อสู่กับความเจ็บป่วยที่เชื่อว่าเกิดจากผีร้าย ไสยศาสตร์ที่ไม่
สามารถรักษาด้วยระบบแพทย์สมัยใหม่ได้ อันเป็น โลกทัศน์อีสานที่สืบทอดมายาวนาน
ขณะเดียวกันการเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการปกครองในแต่ละช่วงเวลา
ส่งผลให้ระบบจารีตหมอธรรมกลายเป็นสถาบันที่ถูกสร้างความหมายในการต่อสู้ และต่อรอง
กับอำนาจรัฐ อาทิ หมอธรรมเคยถูกมองว่า เป็นกบฏผีบุญในภาคอีสาน ผู้ฝักใฝ่คอมมิวนิสต์ เป็นต้น

ในปัจจุบันระบบความเชื่อหมอธรรมดำรงอยู่ท่ามกลางความหลากหลายทางความเชื่อ
ทำให้เกิดการปะทะสังสรรค์กับวัฒนธรรมภายนอกอยู่ตลอดเวลา ทำให้ระบบความเชื่อหมอธรรม
มีความซับซ้อนมากขึ้น พิธีกรรมหมอธรรมได้ถูกสร้างความหมายและความเข้าใจในบทบาทใหม่ ๆ
บนพื้นฐานการเป็นสถาบันที่พึ่งของสังคม จนเกิดการรวมกลุ่มประกอบพิธีกรรมหมอธรรมของ
กลุ่มคนต่าง ๆ เป็นเครือข่ายทั้งจากภายในและภายนอกประเทศเข้ามาพึ่งบารมีหมอธรรมในกลุ่ม
“ลูกฝั่งลูกเทียน” ซึ่งความสืบนื่องของเครือข่ายทางสังคมของหมอธรรม มีส่วนช่วยสนับสนุน
งานด้านอื่น ๆ ที่ไม่เกี่ยวข้องกับความเชื่อและพิธีกรรมหมอธรรม อาทิ การสนับสนุนด้านการเมือง
การปกครอง เศรษฐกิจ การศึกษา สังคมและวัฒนธรรม ซึ่งส่งผลให้สถาบันหมอธรรมมีพลวัต
และบทบาทในการเชื่อมความสัมพันธ์ที่กระหว่างนักการเมืองและประชาชนในเขตพื้นที่ ทำให้
บทบาทหน้าที่หมอธรรมในปัจจุบันได้ปรับเปลี่ยนไปเป็นการสร้างความหมายใหม่ ๆ ให้ต่อสู้
ต่อรองกับความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเพื่อการดำรงอยู่ของสถาบันหมอธรรมต่อไป

53810211: MAJOR: THAI STUDY; Ph.D. (THAI STUDY)

KEYWORDS: BELIEFS/ RITES/ MODHAM/ SOCIAL NETWORK

PRATOMPONG LIMCHALERN: THE HISTORY, BELIEFS AND IMPACTS OF MODHAM IN ESAN ON SOCIAL NETWORKS. ADVISOR COMITEE: SARUNYA PRASOPCHINGCHANA, Ph.D., RACHAN NILWANAPHA, Ph.D. 215 P. 2014.

The purposes of this research are 1. to study history, beliefs, and the change in believing of Modhum in Isan region 2. to study the community network of Modham in Isan region, and 3. to study roles and significant ceremony that have influence to Isan people. Qualitative research technique was applied to the study.

The research found that Modhum institution is an Isan medical knowledge. This medical knowledge is a specific treatment for the patience who believe that they have been hunted by the dark spirit. The modern medical treatment cannot change this believe because believe in dark spirit is the historic ideology for the local. However, the changing in social, culture, economic and governance overtime have an influence to Modhum's culture. Modhum was once perceived as a communist.

Today, the Modhum belief is exist in many types and varieties. The old belief and modern belief make it much more complicated. The ceremony hosted by Modham have a new dynamic in terms of meaning and social role. The ceremony was held by group of Modham from many areas, one of which is "Rook Peun Rook Tian" network. The network is not just play role in the spiritual aspect, but today Modham support the governance, economic, education, social, and culture. As a result, Modham institute have a good relationship with both central governance and the local people. Since the role of Modham have changed and have new dynamic, it allows the belief still exist under the fast move forward of technology and science.

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	จ
สารบัญ.....	ฉ
สารบัญตาราง	ช
สารบัญภาพ	ฌ
บทที่	
1 บทนำ.....	1
ที่มาและความสำคัญ.....	1
วัตถุประสงค์การวิจัย.....	4
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	5
ระเบียบวิธีวิจัย.....	5
กรอบแนวคิดในการวิจัย	6
ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง.....	14
ขอบเขตการวิจัย	15
นิยามศัพท์เฉพาะ	15
2 สภาพสังคมและวัฒนธรรมอีสาน	17
ประวัติศาสตร์และพัฒนาการของสังคมอีสานตั้งแต่การก่อตั้งราชวงศ์	
จำปาศักดิ์ พ.ศ. 2256	17
สภาพสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมในภาคอีสาน	36
สรุป.....	59
3 ประวัติศาสตร์ ความเชื่อ และการเปลี่ยนแปลงความเชื่อในพิธีกรรมหมอธรรมใน	
ภาคอีสาน	62
ประวัติและพัฒนาการของความเชื่อหมอธรรมในภาคอีสาน	62
หมอธรรม: กรณีศึกษาหลวงพ่อบุญลย์ แซ่ตัน วัดพระแท่น อำเภอบุญลย์รักษ์	
จังหวัดอุดรธานี	85
หมอธรรม: กรณีศึกษาพระอาจารย์ศรีทัตต์ สุวรรณมาโจ วัดพระธาตุท่าอุเทน	
อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม	105

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
หอมธรรม : กรณีศึกษาหลวงปู่บุญกุ่ม (อินทศิลา ประทุมตรี) แห่งภูโน ดงมูล อำเภอท่าคันโท จังหวัดกาฬสินธุ์.....	109
หอมธรรม: กรณีศึกษาพระครูพิพัฒน์วิทยาคม (เจริญ ฐานยุตโต) วัดโนนสว่าง อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี.....	115
ปัจจัยที่มีผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงความเชื่อหอมธรรมในภาคอีสาน	123
สรุป.....	126
4 เครื่องช่วยทางสังคมของหอมธรรมในภาคอีสาน	133
สังคมศีลธรรมของหอมธรรมในภาคอีสาน.....	133
เครื่องช่วยทางสังคมของหอมธรรมในภาคอีสาน.....	136
สรุป.....	155
5 บทบาทและความสำคัญของพิธีกรรมหอมธรรมต่อวิถีชีวิตชาวอีสาน	160
การสร้างความมั่นคงทางจิตใจ	160
การควบคุมทางสังคม.....	165
สรุป.....	168
6 บทสรุปและข้อเสนอแนะ	171
สรุปผลการวิจัย	171
อภิปรายผล.....	183
ข้อเสนอแนะ	185
บรรณานุกรม.....	186
ภาคผนวก.....	196
ภาคผนวก ก.....	197
ภาคผนวก ข.....	201
ภาคผนวก ค.....	206
ภาคผนวก ง	209
ประวัติย่อของผู้วิจัย	215

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
3-1 รายชื่อผู้มีบุญที่ถูกจับกุมในภาคอีสาน ช่วงปลาย พ.ศ. 2443-2445.....	89
3-2 การวินิจฉัยโรคและรูปแบบการรักษา.....	119
4-1 ตำราธรรมในแต่ละสาย.....	146
4-2 ความแตกต่างของกายกรรมของตำราธรรมพระไตร.....	148

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
2-1	การขยายตัวของเมืองในภาคอีสานสายท้าวจารย์แก้ว 21
2-2	เปรียบเทียบการตั้งเมืองในภาคอีสานของกลุ่มจารย์แก้วและกลุ่มเขมร 26
2-3	การขยายเมืองในภาคอีสานสายเจ้าพระวอ พระตา 29
3-1	ข้อปฏิบัติในการอาบน้ำมนต์ 80
3-2	การสืบทอดวิชาธรรมในยุคต่าง ๆ จากอดีตจนถึงปัจจุบัน 132
4-1	โครงสร้างทางสังคมของหมอธรรม 135
ง-1	ลูกเผิงลูกเทียน มาขึ้นของอักษษาประจำปี 210
ง-2	อาจารย์หมอธรรมกำลังเริ่มพิธีกรรม 210
ง-3	อาจารย์หมอธรรมกำลังทำพิธีฝังหลักบ้าน 211
ง-4	หมอธรรมกำลังจับปอบใส่กระอบไม้ไผ่ 211
ง-5	กระบอกไม้ไผ่ใส่ปอบปิดฝาเรียบร้อย 212
ง-6	บรรยากาศในพิธีกรรม 212
ง-7	คายเผิงพันท้ำมันหมื่น ในพิธีพุทธาภิเษก 213
ง-8	บรรยากาศก่อนเริ่มงานพิธีพุทธาภิเษก 213
ง-9	บรรยากาศในงานพุทธาภิเษก 214
ง-10	หุ้มน้ำมันทิพนมต์ในงานพุทธาภิเษก 214

บทที่ 1

บทนำ

ที่มาและความสำคัญ

ชุมชนอีสานเป็นสังคมเกษตรกรรมที่สืบทอดเป็นมรดกมาอย่างต่อเนื่องยาวนาน มีความผูกพันกับธรรมชาติ มีการสั่งสมความรู้ ความเชื่อ ภูมิปัญญา จนกลายเป็นแบบแผน การดำเนินชีวิตที่สงบสุขและสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ กล่าวคือ ชาวอีสาน พึ่งพิงธรรมชาติในการเกษตรกรรม ในขณะเดียวกัน หากธรรมชาติไม่สามารถตอบสนอง ความต้องการ เช่น ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล ภัยธรรมชาติต่าง ๆ จะส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตและ การเกษตรกรรม โดยตรง ปรากฏการณ์ดังกล่าวนอกจากความเชื่อในหลักวิทยาศาสตร์แล้ว ชาวอีสานเชื่อว่า มีอำนาจเหนือธรรมชาติ คลบถลาลให้เกิดความเสียหาย

อำนาจเหนือธรรมชาติ (Super natural) เป็นความเชื่อดั้งเดิมของชาวอีสาน ปฐม หงส์สุวรรณ (2550, หน้า 83) กล่าวว่า ความเชื่อและศาสนาดั้งเดิมของคนไทก่อนรับพุทธศาสนา แท้จริงเป็นการผสมผสานระหว่างความเชื่อเรื่องผีและอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิต อาทิ ผีฟ้า ผีแถน ผีป่า ผีน้ำ ผีบ้าน หรือผีบรรพบุรุษ แม้ว่าคนไทจะนับถือพุทธศาสนาแต่พวกเขาก็ ไม่ได้ทิ้งความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยวกับคติผี อำนาจเหนือธรรมชาติ และคติเรื่องขวัญ อำนาจศักดิ์สิทธิ์นี้ สามารถให้คุณให้โทษแก่มนุษย์ได้ (เกรียงไกร ภาสุตะ, 2551, หน้า 45) เพื่อความคุ้มครองป้องกัน ชาวอีสานจำนวนมากจึงอยู่ภายใต้ “ของฮักษา” โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การอยู่ของฮักษานำกรรม คือ การเข้าเป็น “ลูกเผิงลูกเทียน” ของหมอธรรม

หมอธรรม คือ ผู้ที่เรียนคาถาอาคมและปฏิบัติตัวอยู่ในศีลธรรม เป็นบุคคลที่ชาวบ้าน ให้ความเคารพนับถือ สามารถจับปัดเป่าผีร้ายได้ทุกประเภท เมื่อเกิดการเจ็บป่วยซึ่งมีสาเหตุมาจาก ผี เช่น ผีปอบ ผีโพง ชาวบ้านมักให้หมอธรรมผูกฟ้าย รดน้ำมันต์ พร้อม ๆ กับการรักษาด้วยวิธีการ อื่นด้วย เช่น อาจใช้สมุนไพรมาช่วยในการรักษาเป็นต้น (วิระศักดิ์ บุญหลง, 2542, หน้า 3136) ชาวบ้านที่อยู่ของฮักษากับหมอธรรมเชื่อว่า พลังอำนาจของธรรมชนะอำนาจของผีทั้งปวง (ขอบ ดีสวนโลก, 2534, หน้า 70) หมอธรรมมีบทบาทเหนือกว่าหมอผีฟ้า เพราะ ผีฟ้าลงโทษให้ เกิดความเจ็บป่วย (ยูกิโอะ ฮายาชิ, 2554, หน้า 252-254) หมอธรรมถือว่าเป็นฝ่ายพระเจ้าเหนือกว่าผีฟ้า (ชวลิต สันติกิจรุ่งเรือง, 2547, หน้า 103) กล่าวได้ว่า ชาวอีสานหันไปพึ่งพิงอำนาจ ของหมอธรรมเพื่อการปกป้องคุ้มครองให้ปลอดภัย ดำรงชีวิตอย่างสงบสุข โดยมีพลังอำนาจเหนือ

อำนาจของผี หมอธรรมถูกอธิบายในลักษณะเป็นผู้ที่ใช้เวทมนต์ทางพุทธศาสนาเพื่อขับไล่ผีร้ายรวมทั้งเผยแพร่พุทธศาสนาในสังคมอีสาน

หมอธรรม สันนิษฐานว่าเกิดขึ้นในสมัยของพระยาฟ้าหล้าธรมหาราชฟ้าจุ่ม กษัตริย์ของราชอาณาจักรศรีสัตนาคนหุตล้านช้างร่มขาว ได้นำเอาพระพุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์หรือหินยานมาจากประเทศเขมร โดยก่อนหน้านั้น ไพร่ฟ้าประชาชนพากันนับถือ ผีฟ้า ผีเถน ผีพ่อ ผีแม่ ผีดำ ตามลัทธิของจีน ในครั้งนั้น สมเด็จพระนางแก้วกัญญาอัครมเหสี ได้ทอดพระเนตรเห็น ไพร่ฟ้าประชาชน ตลอดจนเสนาอำมาตย์ราชมนตรี เจ้าขุนมูลนายในและนอกพระราชวัง พากันถือผี ทำพิธีกรรม ฆ่าช้าง ฆ่าควาย บูชาผีดำ ก็ทรงสังเวชพระทัย ด้วยเหตุที่นางเคยนับถือพุทธศาสนา เคยได้สมาทานศีลกินทาน มาแต่ยังอยู่ประเทศเขมร นางจึงไปเข้าเฝ้าพระราชสวามี ขอให้ให้นำเอาพุทธศาสนามาประดิษฐานในประเทศลาว เพื่อพระนางเจ้าจะได้ปฏิบัติ เมื่อพระองค์ทรงทราบเรื่องราวแล้ว จึงได้พระราชสาส์น ขอเอาพระพุทธศาสนาเผยแพร่ในลาว กับพระเจ้านครหลวง (ทองสืบ ศุภะมาร์ค, 2528, หน้า 57-58) นับตั้งแต่นั้นมาพระมหาราชก็ได้แนะนำสั่งสอนประชาชนลาวให้นับถือพุทธศาสนา และพุทธศาสนาจึงได้ตั้งมั่นลงในประเทศล้านช้างตั้งแต่นั้นมา เมื่อประชาชนได้รับนับถือพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำตนแล้ว ก็เกิดการปรับเปลี่ยนคติความเชื่อทางศาสนา เกิดการผสมผสานความคิดความเชื่อดั้งเดิมทั้งความเชื่อเรื่องผี ความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์ และความเชื่อศาสนาพราหมณ์ โดยยกให้พุทธศาสนาเป็นความคิดความเชื่อหลักและ หมอผีหรือผู้นำทางพิธีกรรมก็ได้มีการเปลี่ยนชื่อเรียกเป็น หมอธรรมซึ่งปรับเปลี่ยนไปตามคติความเชื่อในทางพุทธศาสนาเป็นกระแสหลัก

หลังจากนั้นความเชื่อเรื่องหมอธรรมได้แพร่กระจายไปทั่วภูมิภาค ในยุคสมัยของพระครูโพนสะเม็ก เป็นผู้ปกครองอาณาจักรนครจำบากนาคบุรีศรี (จำปาศักดิ์) ได้ใช้ธรรมในการปกครองบ้านเมือง (เดิม วิภาคย์พจนกิจ, 2540, หน้า 43-44) เมื่อราชาภิเษกเจ้าหน่อกษัตริย์ขึ้นครองนครจำปาศักดิ์นครบุรีศรี แล้วได้ให้ศิษย์ไปปกครองบ้านเมืองต่าง ๆ ที่ขึ้นกับจำปาศักดิ์เวลานั้น อาทิจารย์แก้ว ไปตั้งรักษาบ้านทุ่ง (อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ดในปัจจุบัน) ท้าวหลวงไปรักษาบ้านโขงเจียม ซึ่งศิษย์เหล่านั้นได้เรียนวิชาธรรมจากท่านพระครูโพนสะเม็กและได้นำเอาระบบจารีตแบบหมอธรรมมาใช้ในการปกครองบ้านเมืองด้วย นอกจากนั้นการย้ายถิ่นจากอาณาจักรล้านช้างมาตั้งถิ่นฐานในภาคอีสานหลายครั้ง ซึ่งการเดินทางที่ยากลำบาก ผู้นำกลุ่ม และชายชาตรีนิยมเรียนวิชาธรรม เพื่อปกป้องคุ้มครองตนเองและบริวาร และนำเอาวิชาธรรมเข้ามาและเผยแพร่ขยายไปทั่วท้องถิ่นภาคอีสาน

ในปัจจุบันระบบความเชื่อหมอธรรม กระจายอยู่ทั่วภาคอีสาน อาทิการศึกษาของ ละม้าย วาเสนัง (2530) วิเชียร พลหาญ (2535) และชนินทร์ มั่งคั่ง (2536) ศึกษาหมอธรรม

ในจังหวัดมหาสารคาม ปรีชา อุยตระกูล (2540) ศึกษาในจังหวัดนครราชสีมา ศราวุธ เวียงอินทร์ (2530) และ Kinnaree (2002) ศึกษาหมอธรรมในจังหวัดกาฬสินธุ์ ขุนทอง ศรีประจง (2519) และอริราชย์ นันขันตี (2551) ศึกษาหมอธรรมในจังหวัดอุดรธานี สมใจ ศรีหล้า (2535) ศึกษาหมอธรรมในจังหวัดขอนแก่น ภาพรวมของการศึกษากล่าวถึง พิธีกรรมรักษาอาการเจ็บป่วยโดยใช้เวทมนตร์คาถาที่เกิดจากการกระทำของผี คุณไสย หลังจากนั้นหมอธรรมจะทำพิธีป้องกันไม่ให้ภูต ผี ปีศาจและอำนาจคุณไสยหวนกลับมาทำร้ายผู้ป่วยอีก โดยการผูกแขน หรือเป่ากระหม่อม และปิดยันต์รอบ ๆ บ้านผู้ป่วย เมื่อผู้ป่วยรักษาด้วยหมอธรรมคนแรก อาการไม่ดีขึ้น ผู้ป่วยอาจเปลี่ยนไปรักษากับหมอธรรมคนที่สองได้ แม้ว่าชาวบ้านไม่ได้เกิดอาการเจ็บป่วย แต่ต้องการความคุ้มครองจากหมอธรรม ก็จะมาเข้าของฮักษา กับหมอธรรม เพื่อให้หมอธรรมปกปักรักษาคุ้มครอง

อย่างไรก็ตามการศึกษาที่ผ่านมาศึกษาเฉพาะกรณี ขาดการเชื่อมโยงทั้งระบบ ทำให้เห็นภาพของหมอธรรมไม่ปะติดปะต่อ ขาดการเข้าใจประวัติศาสตร์พัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ขาดความเข้าใจการเรียนรู้ธรรมตามลำดับชั้น พระธรรมห้องเล็ก พระธรรมห้องกลาง พระธรรมห้องใหญ่ รวมทั้งสายธรรมที่สำคัญ อาทิ วิชาธรรมแปดหมื่นสี่พันพระธรรมชั้นตรี สายหลวงพ่อบุญลย์ วัดพระแท่นบ้านแดง ที่ได้รับสืบทอดมาจากสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสืบทอดไปยังศิษย์ อาทิ หลวงปู่โชติ ทุมมธโร หลวงปู่บุญกุ่ม อินทรศิลา ประทุมตรี หลวงปู่สม กวิสสโร พระครูมัญญาภิรักษ์ รวมทั้งการบันทึกไว้ในเอกสาร ใบลานที่มีผู้สนใจได้ศึกษาเล่าเรียน วิชาธรรมสี่พันน้ำมันหมื่นสายหลวงพ่อเจริญ ฐานยุตโตได้รับสืบทอดมาจากพระครูโพนสะเม็ก เป็นต้น ประเด็นต่อมาการศึกษาที่ผ่านมาให้ภาพของระบบจารีตหมอธรรมในลักษณะนี้ ไม่เป็นพลวัต

หากศึกษาอย่างเจาะลึกโดยพิจารณาร่วมกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ การปกครองในแต่ละช่วงเวลา จะค้นพบ ระบบจารีตหมอธรรมในการจัดระเบียบสังคมที่ต่อสู้ ต่อรอง กับอำนาจรัฐผ่านการบังคับใช้กฎหมายในแต่ละยุคสมัย อาทิ การใช้อำนาจรัฐผ่านเจ้าหน้าที่ปกครองเพ่งเล็งพฤติกรรมอย่างใกล้ชิดหลังเหตุการณ์การปราบปรามกบฏผู้มีบุญในภาคอีสาน โดยเกรงว่าจะก่อรูปขึ้นมาในท้องที่การปกครองของตนเอง เหตุการณ์หลังสงครามโลกครั้งที่สอง การขยายตัวของลัทธิคอมมิวนิสต์ที่แผ่ขยายเข้ามาในประเทศไทย เหตุการณ์การเกิดขึ้นของพระสงฆ์วัชรธรรมยุติกในประเทศไทยที่มีผลต่อพระสงฆ์ในระบบจารีตอีสานที่เรียนวิชาธรรมจนถึงปัจจุบัน มีการเข้ามากำกับดูแลหมอพื้นบ้านอีสานรวมทั้งหมอธรรม จากภาครัฐผ่านกระทรวงสาธารณสุข มีการออกกฎ ระเบียบ มากำกับ ดูแล ควบคุม โดยมองภาพระบบการแพทย์พื้นบ้านในมิติเดียว การใช้วิชาแพทย์สมัยใหม่ทำความเข้าใจระบบคิดของชาวอีสาน อาทิ “อาการผีเข้า” ถูกตีความว่าเป็น อุบาทานหมู การต่อสู้ ต่อรอง กับอำนาจรัฐเปลี่ยนแปลงทั้งรูปแบบ วิธีการ

ต่างยุคสมัย

ในปัจจุบันระบบความเชื่อหมอธรรมดำรงอยู่ท่ามกลางความหลากหลายทางความเชื่อ ทำให้เกิดการปะทะสังสรรค์กับวัฒนธรรมภายนอกตลอดเวลาไม่หยุดนิ่ง ทำให้ระบบความเชื่อหมอธรรมมีความซับซ้อนขึ้น อาทิ ความเชื่อในมูลเหตุของการเจ็บป่วยมีความซับซ้อน ก่อนเชื่อว่าเกิดจากผีฟ้า ผีดิน ผีปอบ ผีกระสือ ผีเป่า ฯ แต่ปัจจุบัน เชื่อว่าเกิดจาก สำนักเจ้าแม่กวนอิม สำนักเสด็จพ่อ ร. 5 สำนักทรงเจ้าเข้าผีต่าง ๆ รวมทั้ง การถูกคุณไสยของแขก ของอิสลาม ของเขมร (โศภา ประทุมตรี, สัมภาษณ์, 12 กุมภาพันธ์ 2555) กลุ่มลูกผีลูกเทียนมีความเป็นเครือข่ายเปลี่ยนแปลง คือ การเพิ่มจำนวนของลูกผีลูกเทียนจากบุคคลภายนอกจากหลากหลายภูมิภาค ทั้งภาคเหนือ ภาคใต้ ภาคกลาง รวมทั้งในต่างประเทศ เข้ามาพึ่งบารมีของหมอธรรม ขึ้นของ อักษรเป็นลูกผีลูกเทียน (คุณ บัวก่อ, สัมภาษณ์, 16 มีนาคม 2556) มีฐานะทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง ที่แตกต่างกัน เกิดการรวมกลุ่มอย่างไม่เป็นทางการ เป็นเครือข่าย มีความเคารพนับถือซึ่งกันและกันตามอาวุโสโดยไม่แยกชั้นวรรณะ บางคนมีพัฒนาการประกอบธุรกิจร่วมกัน เมื่อมีการประกอบพิธีกรรมประจำปี เครือข่ายลูกผีลูกเทียนมีการพูดคุยติดต่อ สื่อสาร กัน เพื่อเข้าร่วมพิธีกรรม ส่วนปัญหาของการมาพึ่งบารมีหมอธรรมนั้น แต่ก่อน ปรึกษาความเจ็บป่วยที่เกิดจากผีทำร้าย ถูกคุณไสย ปัจจุบัน ชาวบ้านมาพึ่งบารมีของหมอธรรม ทั้ง การเดินทางไปทำงาน ต่างประเทศให้มีโชคลาภ ขอให้ได้สามีฝรั่ง ขอให้ประกอบธุรกิจเจริญรุ่งเรือง ฯ

พิธีกรรมหมอธรรมยังได้รับความศรัทธาและเชื่อมั่นจากประชาชน ผู้วิจัยตั้งประเด็นคำถามว่าความศรัทธาเชื่อมั่นในการประกอบพิธีกรรมยังคงดำรงอยู่ในจิตใจของประชาชนชุมชนชาวอีสานจนถึงปัจจุบัน มีประวัติความเป็นมา เกิดพลวัตเปลี่ยนแปลงตามกระแสโลกาภิวัตน์อย่างไร รวมทั้งการต่อสู้ ต่อรอง กับอำนาจรัฐผ่านกลไกต่างยุคสมัย การใช้ระบบจารีตหมอธรรมในการจัดระเบียบสังคมอีสาน จนเกิดเป็นเครือข่ายอย่างไม่เป็นทางการ ก่อรูป เริ่มต้น มีจุดมุ่งหมาย มีพลวัต เปลี่ยนแปลงอย่างไร และในปัจจุบันมีบทบาท อิทธิพลต่อสังคมชาวอีสาน ทั้งมิติทางสังคม มิติทางการเมือง มิติทางเศรษฐกิจ อย่างไร ซึ่งการทำความเข้าใจระบบหมอธรรมจะนำไปสู่ความเข้าใจสังคมอีสานเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงความเชื่อหมอธรรมในภาคอีสาน
2. เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์ความเชื่อและเครือข่ายหมอธรรมในภาคอีสาน
3. เพื่อศึกษาบทบาทและความสำคัญของพิธีกรรมหมอธรรมที่มีต่อวิถีชีวิตชาวอีสาน

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ได้องค์ความรู้การเปลี่ยนแปลงความเชื่อหมอธรรมในภาคอีสาน
2. ได้องค์ความรู้ประวัติศาสตร์ความเชื่อและเครือข่ายหมอธรรมในอีสาน
3. ได้องค์ความรู้บทบาทและความสำคัญของพิธีกรรมหมอธรรมที่มีต่อวิถีชีวิต

ชาวอีสาน

4. เป็นองค์ความรู้ที่สามารถนำไปเป็นแนวทางในการพัฒนาคุณภาพชีวิต

ด้านสาธารณสุขและการควบคุมทางสังคมของชาวอีสาน

ระเบียบวิธีวิจัย

งานวิจัยชิ้นนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพมีขั้นตอนในการเก็บรวบรวมข้อมูลดังนี้

1. การวิจัยเอกสาร (Documentary research) มุ่งรวบรวมข้อมูลในประเด็นพิธีกรรม

หมอธรรมบทรธรรม หมอธรรมสายต่าง ๆ เหตุการณ์สำคัญที่มีการบันทึกไว้

1.1 เอกสารชั้นต้น (Primary document) เป็นข้อมูลที่ยังไม่ได้ผ่านการวิเคราะห์และสังเคราะห์เป็นข้อมูลดิบ ข้อมูลส่วนนี้ได้จากการเก็บรวบรวมเอกสารที่สำคัญ เช่น เอกสารโบราณจารึก สมุดไทย เป็นต้น

1.2 เอกสารชั้นรอง (Secondary document) เอกสารชั้นรองเป็นข้อมูลที่ได้ผ่านการวิเคราะห์แล้วระดับหนึ่งและเพื่อช่วยให้วิเคราะห์สมบูรณ์ยิ่งขึ้น เอกสารชั้นรองเหล่านี้ที่สำคัญ เช่น หนังสือพิมพ์ ตำราวิชาการ บทความ วารสาร งานวิจัย วิทยานิพนธ์ อินเทอร์เน็ตที่เกี่ยวข้อง เป็นต้น

2. การสัมภาษณ์ (Interview) ในการประเมินผลจะใช้การสัมภาษณ์หลายรูปแบบ เพื่อให้ได้ข้อมูลที่แตกต่างกัน ดังนี้

2.1 การสัมภาษณ์แบบประวัติศาสตร์จากคำบอกเล่า (Oral history) เป็นการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการหรือไม่มีโครงสร้าง (Informal or unstructured interview) คือ มีเพียงคำถามวิจัยเป็นแนวสัมภาษณ์ การสัมภาษณ์ในที่นี้จะกำหนดผู้ให้ข้อมูลหลัก คือ ผู้อาวุโสที่รู้เรื่องเกี่ยวกับหัวข้อวิจัยอย่างดี ได้แก่ พระสังฆราชและนักบวชอาวุโส ผู้นำฆราวาสในองค์กรต่าง ๆ

2.2 การสัมภาษณ์เจาะลึก (In-depth interview) เป็นการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักที่รู้เรื่องดี (Key-informant) ซึ่งจะได้ข้อมูลระดับลึกในรายละเอียด ได้แก่ หมอธรรม ผู้นำชุมชน ปราชญ์ชาวบ้าน นักวิชาการ ผู้รู้ เป็นต้น

3. การสังเกต

- 3.1 การสังเกตแบบมีโครงสร้าง เป็นการสังเกตที่มีเป้าหมายในการศึกษาที่ชัดเจน

และแน่นอน มีการกำหนดประเด็นและขอบเขตในการศึกษา โครงสร้างรวมถึงความสัมพันธ์ระหว่างพฤติกรรม ทศนคติและ โครงสร้างทางสังคม

3.2 การสังเกตแบบไม่มีโครงสร้าง เป็นการสังเกตที่ไม่ได้มีเป้าหมายที่ชัดเจน โดยการสังเกตปรากฏการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา ไม่คำนึงถึงกลุ่มประชากรที่ศึกษา สถานะการศึกษา พฤติกรรมของสมาชิก

กรอบแนวคิดในการวิจัย

1. แนวคิดเรื่องความศักดิ์สิทธิ์และพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ (Sacred and sacred space)

การทำความเข้าใจปรากฏการณ์ห่อหุ้มธรรมในชุมชนภาคอีสาน ที่สะท้อนให้เห็นภาพของความศรัทธาเชื่อมั่นของชาวอีสานต่อพิธีกรรมห่อหุ้มธรรม บรรยากาศของความเข้มข้น ความศักดิ์สิทธิ์ ความเป็นสิ่งที่จะต้องเคารพบูชา เป็นสิ่งเหนือธรรมชาติ การสร้างกรอบแนวคิดเรื่องความศักดิ์สิทธิ์และพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์จึงเป็นหลักการสำคัญในการศึกษาปรากฏการณ์ห่อหุ้มธรรม มีนักวิชาการทั้งทางมานุษยวิทยา สังคมวิทยา การศาสนา อธิบายไว้ดังนี้

ความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เป็นสิ่งเหนือธรรมชาติ อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2548, หน้า 130-136) แสดงทัศนะเกี่ยวกับความศักดิ์สิทธิ์ว่า คนไทยไม่ได้มองพื้นที่เป็นความว่างเปล่า แต่คิดว่าพื้นที่นั้น ๆ มีผี มีเจ้าที่ มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ครอบครองอยู่แล้ว สิ่งที่อยู่ในพื้นที่ต่าง ๆ จึงมีเจ้าของ การกระทำอะไรกับสิ่งที่อยู่ในพื้นที่ต่าง ๆ จึงต้องมีการบอกกล่าวจากของเจ้า เช่น เจ้าที่ เจ้าป่า เจ้าเขา หรือ อารักษ์บ้าน เป็นต้น

แสวง จันทรงาม (2531, หน้า 93-97) ได้กล่าวถึง ความศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนาว่า เป็นสิ่งที่ไม่ประจักษ์ เช่น เชื่อว่ามีพระเจ้า หรือมีวิญญาณเป็นที่พึ่งอันประเสริฐ เป็นความเชื่อในลักษณะของความศรัทธา กล่าวได้ว่า สิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นองค์ประกอบที่สำคัญสุดของศาสนา ทุกศาสนาต้องมีองค์ประกอบอย่างใดอย่างหนึ่งที่อ้างถึงความศักดิ์สิทธิ์ คำสอนในศาสนาแม้จะดีเพียงใด ถ้าคนไม่ศรัทธา ไม่เชื่อถือว่าคำสอนเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ คำสอนก็จะ เป็นเพียงวิชาการธรรมดา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนาย่อมมีความลักษณะสำคัญคือ เป็นสิ่งที่ดีที่สุดในโดยคุณภาพ เป็นสิ่งสูงสุดโดยตำแหน่ง เป็นสิ่งลึกซึ้งเป็นสิ่งที่แยกไว้ต่างหาก อาจเป็นสิ่งอันตราย และเป็นสิ่งที่เชื่อว่าเหนือธรรมชาติ

ลักษณะของความเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ได้แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ (Holy grounds) หมายถึง อาณาบริเวณที่มีความสัมพันธ์กับประวัตินี้ หรือเหตุการณ์ที่สำคัญทางศาสนา โดยนัยย่อมหมายถึง บริเวณนั้น ๆ ในเวลาต่อมาได้รับการยอมรับว่าเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นเมืองศักดิ์สิทธิ์ หรือยังหมายถึงสายน้ำศักดิ์สิทธิ์ อีกประการหนึ่ง คือ อาคารศักดิ์สิทธิ์ (Holy building) หมายถึง อาคารหรือสิ่งก่อสร้างที่เกี่ยวข้องกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์อย่างหนึ่งอย่างใดใน

ศาสนา อาคารหรือสิ่งก่อสร้างศักดิ์สิทธิ์อาจอยู่รวมในบริเวณพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ด้วย อาคารหรือสิ่งก่อสร้างศักดิ์สิทธิ์มีหลายชนิดแล้วแต่ลักษณะของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เกี่ยวข้อง เช่น หอผี ศาลเจ้า เทวาลัย พระอุโบสถ และหอพระไตรปิฎก เป็นต้น (แสง จันทรงาม, 2531, หน้า 182-185)

2. แนวคิดเรื่องพลังลึกลับ (Animatism)

ผู้วิจัยเห็นว่า หมอธรรมใช้ “ธรรม” “มนต์” “คาถา” “ไสยศาสตร์” เป็นเครื่องมือในการประกอบพิธีกรรม ขับไล่สิ่งชั่วร้ายต่าง ๆ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของความศักดิ์สิทธิ์ ผู้วิจัยจึงใช้แนวคิดพลังลึกลับในการวิเคราะห์เนื้อหาซึ่งจะสามารถนำไปสู่ความเข้าใจเบื้องหลังและความเชื่อมโยง ปฏิสัมพันธ์กับความเชื่ออื่น ๆ ในสังคมอีสานได้อย่างชัดเจน มีรายละเอียดดังนี้

พิสิฐ โคตรสุโพธิ์ (2549, หน้า 45) ให้ความหมายของ พลังลึกลับ ว่าเป็น พลังศักดิ์สิทธิ์ มีอำนาจพิเศษ เป็นพลังที่อยู่ในคน สัตว์ พืช หรือธรรมชาติอื่น ๆ พลังนี้ก่อให้เกิดความเกรงกลัว มีอำนาจน่าเกรงขาม เป็นพลังที่มองไม่เห็น แต่มีอำนาจแสดงออกมาให้ปรากฏได้ สามารถชักนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ได้ด้วยกรรมวิธีที่เหมาะสม พลังลึกลับมี 2 ประเภท คือ (แสง จันทรงาม, 2531, หน้า 237-239)

1. พลังมนะ (Mana) เป็นอำนาจเหนือธรรมชาติชนิดหนึ่งอยู่ในแดนของสิ่งที่มองไม่เห็น มีความพยายามที่จะนำอำนาจนั้นมาใช้ให้เกิดประโยชน์แก่ตน พลังนี้สามารถทำงานได้หลายทาง ทั้งดีทั้งชั่ว ใครควบคุมพลังนี้ได้จะได้ประโยชน์อย่างมหาศาล

2. ไสยศาสตร์ (Magic) เป็นความเชื่อว่ามีพลังลึกลับอะไรบางอย่างอยู่ในโลกนี้และมนุษย์สามารถนำเอาพลังนั้นมาใช้ประโยชน์ได้ทั้งในทางดีและทางร้ายโดยกรรมวิธีทางไสยศาสตร์ ลักษณะความเชื่อไสยศาสตร์ของชาวไทย ประกอบด้วยเรื่องต่างๆ เช่น เวทมนตร์คาถา การสะกดคน การอยู่ยงคงกระพัน เป็นต้น

แสง จันทรงาม (2531, หน้า 242-250) แบ่งองค์ประกอบของไสยศาสตร์ 4 ประการ คือ

1. หมอไสยศาสตร์ (Magician) หมายถึง บุคคลผู้ที่อ้างตนว่าเป็นผู้เชี่ยวชาญในการเรียกพลังมนะ หรือพลังคุณไสยมาใช้ประโยชน์ได้ ทั้งเพื่อตนเองและผู้อื่น หมอไสยศาสตร์ส่วนมากเป็นผู้ชาย บุคคลที่จะเป็นหมอไสยศาสตร์ได้นั้น มักเป็นคนมีอุปนิสัยและบุคลิกภาพเป็นพิเศษ ในด้านสติปัญญา เป็นคนประเภทสัทธาจริต ชอบเชื่อในพลังอำนาจลึกลับ และหมอไสยศาสตร์ต้องดำเนินตามบทบัญญัติทางไสยศาสตร์อย่างเคร่งครัด ทำให้เขาเป็นบุคคลพิเศษ เช่น อาจมีรอยสักอักขระต่าง ๆ ในร่างกาย เขาอาจไม่รับประทานอาหารบางชนิด

2. คาถาอาคม (Spell) เป็นส่วนประกอบที่สำคัญที่สุดของไสยศาสตร์ คาถาอาคมเกิดมาจากความเชื่อของคนโบราณที่นำเอาคำพูดของของมนุษย์เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ มีอำนาจแฝงอยู่ในตัว ถ้าคนรู้จักและนำออกมาใช้ และการที่จะใช้คาถาอาคมได้อย่างมีประสิทธิภาพนั้นขึ้นอยู่กับปัจจัยหลาย

ประการ เช่น ผู้เรียนจะต้องปฏิบัติตามข้อห้ามอย่างเคร่งครัด ไม่กินอาหารบางชนิด การเรียนจะต้องเรียนตามวันเวลาที่อาจารย์เป็นคนกำหนด การเสกคาถาจะต้องระมัดระวัง ออกเสียงให้ถูกต้อง

3. อุปกรณ์ในการทำพิธีไสยศาสตร์ เป็นสิ่งที่กำหนดขึ้นเพื่อใช้ในพิธีกรรม อาจแต่งตัวด้วยชุดพิเศษ การใช้อุปกรณ์ต่าง ๆ เพื่อสร้างบรรยากาศให้ศักดิ์สิทธิ์ยิ่งขึ้น อุปกรณ์ในการประกอบพิธีกรรมนั้นขึ้นอยู่กับว่าพิธีกรรมครานั้นมีจุดมุ่งหมายอย่างไร

เครื่องรางของขลัง เป็นอุปกรณ์อย่างหนึ่งที่ใช้ประกอบในพิธีกรรม เป็นวัตถุที่เชื่อว่ามีพลังอำนาจบรรจุพลังไสยศาสตร์ เช่น ของขลังที่ได้จากธรรมชาติ เขี้ยวหมูตัน ฟันเสือโปรง งาช้าง ของขลังจากการปลุกเสก เช่น ผ้ายันต์ ตะกรุด พระเครื่อง ของขลังที่เป็นผลพลอยได้จากการปลุกเสก ค่ายสายสิญจน์ เป็นต้น

4. พิธีกรรมทางไสยศาสตร์ (Magical rites) หมายถึง การแสดงกิริยาต่าง ๆ ในขณะประกอบพิธีกรรมทางไสยศาสตร์ การแสดงกิริยาต่าง ๆ นี้เห็นได้ชัดจากการไหว้ครูของนักมวยไทย ก่อนการชกในเวที นักมวยมีการแสดงท่าร้ายรำต่าง ๆ พร้อมทั้งบริกรรมคาถา เป็นต้น

อชิราชัย นันขันธ์ (2551, หน้า 97) ให้ทัศนะเกี่ยวกับ “ธรรม” ในลักษณะของพลังลึกลับไว้ว่า หมายความว่า เวทมนตร์ ประเภทหนึ่งที่กล่าวถึง อำนาจของพระรัตนตรัย หลักธรรมทางพุทธศาสนา หรือ ภาษาบาลี ที่กล่าวถึงพุทธศาสนา พระพุทธเจ้า พระธรรม มาประยุกต์กับภาษาถิ่นอีสาน เช่น “พุทธโฆจิด” ใช้สำหรับทำให้เกิดความสิริมงคล และขับไล่ภูตผีปีศาจ สิ่งชั่วร้ายต่าง ๆ เช่น ธรรมจิด ธรรมพระเจ้าห้าพระองค์ เป็นต้น บทธรรมนี้ได้รับแบบอย่างมาจากการการเจริญพระพุทธรูปหรือการสวดพระปริตรของพระสงฆ์มาผสมผสานกับความเชื่อไสยศาสตร์เดิม กล่าวคือ ก่อนการเข้ามาของพุทธศาสนานั้น ชาวอีสานส่วนมากมักคุ้นเคยกับบรรยากาศและวิถีชีวิตที่เต็มไปด้วยความเชื่ออำนาจเหนือธรรมชาติและการปฏิบัติไสยศาสตร์ เมื่อรับเอาพุทธศาสนาเข้ามาเป็นที่พึงแล้ว ความเชื่อในพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ก็ถูกแปรสภาพให้กลายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติ และพระไตรปิฎกอันเป็นคัมภีร์ที่จารึกหลักธรรมทางพุทธศาสนานั้นก็ได้รับยกย่องให้เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ด้วย

ลักษณะของธรรม เป็นการนำเอาภาษาบาลี มาผูกเป็นบทเวทมนตร์ กับภาษาถิ่นอีสาน โดยแต่ละคำมีความหมายที่เชื่อว่าเป็นสิริมงคลหรือขจัดปัดเป่าสิ่งชั่วร้าย กล่าวคือ อักษรแต่ละตัวที่ปรากฏในบทธรรมที่เป็นภาษาบาลีนั้น โดยเชื่อว่าพระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมดังกล่าวด้วยพระองค์เองและทรงใช้ภาษาบาลี บทสวดที่เป็นภาษาบาลีอันถือว่ามีที่มาดั้งเดิมจากพระโอรสของพระพุทธเจ้าจึงมีความศักดิ์สิทธิ์และมีอำนาจเหนือธรรมชาติ และกล่าวถึงอำนาจของพระรัตนตรัยมาช่วยในการบำบัดรักษา คือ “พระพุทธโฆจิด พระธัมโมจิด พระสังโฆจิด” คำว่า “จิด” เป็นภาษาถิ่นอีสาน มีความหมายว่า “หาย” นอกจากนั้น อักษรบางคำ มีความหมายที่อ้างถึงพระธรรม หรือ

หลักกรรมทางพุทธศาสนา เช่น “สัง วิ ชา ปุ ณะ ยะ ปะ” เป็นตัวย่อของพระอภิธรรมเจ็ดคัมภีร์ คือ “สัง” คือ พระสังคินี “วิ” คือ พระวิภังค์ “ชา” คือพระชาตุกถา “ปุ” คือพระปุคคบัญญัติ “กะ” คือ พระกถาวัตถุ “ปะ” คือประมหาราฎฐาน เป็นต้น ในอักษรบางคำมีความหมายที่กล่าวอ้างถึงความเชื่อพระพุทธเจ้าห้าพระองค์ คือ “นะ โม พุท ธา ยะ” กล่าวคือ “นะ” หมายถึง พระกะกุสันโธ “โม” หมายถึง พระโกนาคะมะโน “พุท” คือพระกัสสป “ธา” หมายถึง พระโคตะโม และ “ยะ” หมายถึง พระศรีอริยเมตตรัยโย เมื่อนำมาผูกเป็นบทมนตร์ คือ “นะจิต โมจิต พุทจิต ธาจิต ยะจิต” เป็นบทที่มีความหมาย กล่าวถึงพระพุทธเจ้าห้าพระองค์มาช่วยในการขจัดปัดเป่า

3. แนวคิดเรื่องโครงสร้างหน้าที่ (Structural-functionalism)

Brown (n.d. อ้างถึงใน นิตยพรรณ (ผลวัฒนธรรม) วรรณศิริ, 2550, หน้า 99-100) ได้เสนอแนวคิดที่ว่า สังคมเปรียบเหมือนอินทรีซึ่งมีชีวิต มีการเกิด เจริญเติบโต อาพาธเจ็บป่วยได้ เสียหายรักษาได้ เมื่อหายแล้วก็จะก้าวเดินต่อไปได้ ร่างกายมนุษย์มีอวัยวะของคนและโครงสร้างของสังคมต่างก็ทำหน้าที่ประสานสัมพันธ์กันเพื่อผลรูปร่างกายและสังคม หากสังคมเกิดความขัดแย้งกันในโครงสร้างอันเนื่องมาจากการขัดกันในการทำหน้าที่ที่ไม่สอดคล้องกันทำให้สังคมชะงักงันหรือพัฒนาไปได้ช้า สังคมก็จะหาทางแก้ไขหรือปรับเปลี่ยนโครงสร้างของตนเองเพื่อดำรงอยู่หรือพัฒนาก้าวหน้าต่อไป ร่างกายมนุษย์นั้นเมื่อเจ็บป่วยลงสามารถเยียวยาได้เช่นกัน อวัยวะในร่างกายบางส่วนก็สามารถปรับเปลี่ยนและแทนที่ได้ แต่ก็ทำไม่ได้ทั้งหมดทุกส่วน โครงสร้างหลัก ๆ ไม่สามารถจะเปลี่ยนได้เช่น ตับ ลำไส้ สมอง ฯลฯ เป็นต้น คนจึงตายได้ แต่สังคมไม่มีวันตาย หลังจากที่ได้ปรับตัวให้พัฒนาขึ้นแล้วสังคมจะก้าวเดินต่อไปได้ ในด้านการพัฒนานั้น สังคมสามารถพัฒนาจากสังकरูปแบบหนึ่งเป็นอีกรูปแบบหนึ่งได้ เช่น สังคมโรมันได้เปลี่ยนมาเป็นสังคมอิตาเลียนสมัยใหม่ได้ แต่ร่างกายของสิ่งมีชีวิต ไม่สามารถพัฒนาจากสัตว์ชนิดหนึ่งเป็นสัตว์ชนิดหนึ่งได้ เช่น หมูไม่สามารถจะกลายเป็นฮิปโปโปแตมส์ได้

จะเห็นว่า เมื่อพูดถึงโครงสร้างต้องพูดถึงหน้าที่ของโครงสร้างควบคู่กันไป เพราะโครงสร้างต้องทำหน้าที่เสมอ โครงสร้างคือ สถาบันของสังคม ที่ Malinowski นักหน้าที่นิยม กล่าวว่า เกิดมาจากความจำเป็นพื้นฐานของมวลมนุษย์ เช่น สถาบันครอบครัวทำหน้าที่ตอบสนองความจำเป็นในการขับถ่ายทางเพศ และสถาบันเศรษฐกิจทำหน้าที่ตอบสนองความต้องการอาหารเพื่อการเจริญเติบโตของร่างกายมนุษย์ เป็นต้น

Durkeim (1961 อ้างถึงใน นิตยพรรณ (ผลวัฒนธรรม) วรรณศิริ, 2550, หน้า 99-100) เห็นพ้องกับทฤษฎี Structural-Functionalism ในหนังสือ Elementary Forms of The Religious Life (1961) ศึกษาชนเผ่า Australian Aborigineses สรุปว่า ศาสนาเริ่มต้นมาจากลัทธิ Totemism การนิยมนบูชาต้นไม้และสัตว์สมอด้วย God ของตนเอง สาเหตุที่นิยมนับถือต้นไม้และสัตว์เพื่อจะใช้เป็นเครื่องบ่ง

กลุ่ม บ่งเผ่า ให้คนรู้จักนับถือ และสำนึกถึงความสำคัญของเผ่า เพื่อกลุ่มหรือเผ่าจะ ได้อยู่ยั่งยืนต่อไป ในสังคม

Merton (1978 อ้างถึงใน นียพรธม (ผลวัฒน์) วรรณศิริ, 2550, หน้า 99-100) ได้จำแนกหน้าที่ทางสังคมดังนี้คือ หน้าที่หลัก (Manifest) หน้าที่รอง (Latent) หน้าที่ที่ไม่พึงปรารถนา (Dysfunctional) หน้าที่ของ บางโครงสร้างของสังคมอาจมีประโยชน์ต่อคนส่วนใหญ่ แต่ขณะเดียวกันคนบางส่วนอาจได้รับประโยชน์เพียงน้อยนิดหรืออาจไม่ได้รับผลประโยชน์เลย ซึ่งรวมไปถึงอาจจะมีคนบางกลุ่มหรือบางส่วนของสังคมได้รับผลเสียจากการทำงานของโครงสร้าง สังคมนั้นก็ได้

Parsons (1975 อ้างถึงใน นียพรธม (ผลวัฒน์) วรรณศิริ, 2550, หน้า 99-100) มีแนวความคิดว่า สังคมเป็นระบบหนึ่งที่มีส่วนต่างๆ (Part) มีความสัมพันธ์และสนับสนุนซึ่งกัน และกัน ความสัมพันธ์ที่คงที่ของแต่ละส่วนจะเป็นปัจจัยทำให้ระบบสังคมเกิดความสมดุล (Equilibrium) ส่วนในด้าน การเปลี่ยนแปลงทางสังคม เกิดจากความสมดุลถูกทำลายลง เพราะองค์ประกอบของสังคมคือ บุคลิกภาพ (Personality) อินทรีย์ (Organism) และวัฒนธรรม (Culture) เกิดความแตกกร้าว โดยมีสาเหตุมาจากทั้งสาเหตุภายนอกระบบสังคม เช่น การเกิดสงคราม การแพร่กระจายของวัฒนธรรม เป็นต้น และสาเหตุจากภายในระบบสังคมที่เกิดจากความตึงเครียด (Strain) เพราะความสัมพันธ์ของโครงสร้างบางหน่วย (Unit) หรือหลาย ๆ หน่วย ทำงานไม่ประสานกัน เช่น การเปลี่ยนแปลงทางประชากร การเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยี เมื่อส่วนใด ส่วนหนึ่งมีการเปลี่ยนแปลงจะเป็นสาเหตุทำให้ส่วนอื่น ๆ มีการเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอาจเกิดขึ้นเฉพาะส่วนใดส่วนหนึ่งหรือทั้งระบบก็ได้ พาร์สันเน้น ความสำคัญของวัฒนธรรม ซึ่งรวมถึง ความเชื่อ บรรทัดฐาน และค่านิยมของสังคม คือ ตัวยึดเหนี่ยวให้สังคมมีการรวมตัวเข้าด้วยกันและเป็นตัวต้านทานต่อการเปลี่ยนแปลง ในสังคม

สรุป แนวความคิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของกลุ่มทฤษฎีโครงสร้าง-หน้าที่

1. สังคมทั้งหมดเป็นระบบหนึ่งที่แต่ละส่วนจะมีความสัมพันธ์ระหว่างกัน
2. ความสัมพันธ์ คือ สิ่งที่สนับสนุนซึ่งกันและกันอย่างเป็นเหตุเป็นผล
3. ระบบสังคมเป็นการเคลื่อนไหวเข้าสู่ความสมดุล การปรับความสมดุลของระบบจะ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในระบบตามไปด้วยความต่อเนื่องของกระบวนการของข่าวสาร จากภายในและภายนอก นอกจากนี้ทฤษฎีระบบยังมองว่า ความขัดแย้ง ความตึงเครียด และความ ไม่สงบสุขภายในสังคมก็เป็นสาเหตุหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม แต่อย่างไรก็ตามทฤษฎี ระบบมีข้อจำกัดในการศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เนื่องจากในการวิเคราะห์ตามทฤษฎีระบบ เป็นการศึกษาเฉพาะเรื่อง จึงทำให้ไม่สามารถศึกษาความสัมพันธ์กับระบบอื่นได้อย่างลึกซึ้ง

4. แนวคิดเรื่องเครือข่ายทางสังคม

พระมหาสุทิตย์ อาภาโร (2547) นิยาม เครือข่ายทางสังคม คือ สิ่งมีชีวิตที่เชื่อมโยงกันอย่างไร้ระเบียบ และมีการจัดการตนเอง เป็นฐานคิดที่อธิบายความสัมพันธ์ของวิถีชีวิตธรรมชาติ และปรากฏการณ์ทางสังคม โดยมีความสัมพันธ์กันเป็นกระบวนการยืดหยุ่น ไม่ตายตัว มองได้หลายมิติ ทั้งในเชิงตรรกะและเหตุปัจจัยตามบริบทที่เกี่ยวข้อง คือ เครือข่ายชีวิต เครือข่าย และเครือข่ายสังคม สอดคล้องกับ ประเวศ วะสี (2545) กล่าวว่า เครือข่ายในสังคมจะคล้ายเครือข่ายในสมอง โครงสร้างสมองจะทำให้เกิดการเรียนรู้ อันจำเป็นสำหรับการมีชีวิตอยู่รอด โครงสร้างทางสังคมจะมีวิวัฒนาการไปเหมือนโครงสร้างทางสมองขึ้นเรื่อย ๆ ซึ่งก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางพฤติกรรมทางสังคม จากสังคมใช้อำนาจไปเป็นสังคมเรียนรู้ การที่เกิดสังคมเรียนรู้นั้น โครงสร้างทางสังคมต้องปรับเปลี่ยนจากโครงสร้างอำนาจในแนวดิ่งไปเป็นเครือข่ายสังคม หรือ สังคมกัลยามิตร หรือเครือข่ายสังคมการเรียนรู้ สังคมต้องสามารถเรียนรู้ได้อย่างต่อเนื่อง จึงจะสามารถปรับตัวให้อยู่ในดุลยภาพได้ และชุมชนจะต้องร่วมคิดร่วมทำในทุกพื้นที่ในทุกองค์กร และในทุกเรื่องจะครอบคลุมสังคมทั้งหมดและมีการเชื่อมโยงกันระหว่างชุมชนเป็นเครือข่ายชุมชน จากเล็กไปใหญ่จะเป็นเครือข่ายในชุมชนหรือเครือข่ายในสังคม ในขณะที่ เสรี พงศ์พิศ (2548) เห็นว่า เครือข่ายเป็นการรวมกลุ่มของบุคคลในชุมชน บุคคลระหว่างชุมชน กลุ่มกับกลุ่ม ชุมชนกับชุมชน เพื่อสร้างเครือข่าย คือ กระบวนการเรียนรู้ การระดมแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ระดมแลกเปลี่ยนปัจจัยพื้นฐานต่าง ๆ และรวมพลังเพื่อต่อรองกับกลุ่มอื่น ๆ ในสังคม สอดคล้องกับแนวคิดของ สุชาติ มีสงฆ์ (2535) กล่าวว่า ในอดีตชาวบ้านมีเครือข่ายอยู่แล้วเป็นเครือข่ายเฉพาะในระดับบุคคล ครอบครัว และเครือญาติ ซึ่งเป็นพื้นฐานความคิดจากการแสวงหาหลักประกันให้กับชีวิตครอบครัว หากมีการเผชิญปัญหา หรือเกิดการกดดันร่วมกันจนทำให้ทุกคนรวมตัวเกิดสำนึกร่วม เห็นประโยชน์ และศรัทธามั่นต่อการรวมตัวเป็นเครือข่าย เครือข่ายจะมีพลังขึ้นมาได้จะต้องมีข่ายโยงใยระหว่างชุมชนย่อย ๆ หลาย ๆ ชุมชนที่มีลักษณะเป็นการแลกเปลี่ยนเพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และชาติชาย ณ เชียงใหม่ (2533) ได้อธิบายแนวคิดเกี่ยวกับเครือข่ายสังคมว่า หมายถึง ความสัมพันธ์ที่บุคคลกลุ่มหนึ่งที่มีต่อกัน โดยคุณลักษณะของความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นด้วย ความสัมพันธ์ทางสังคมทั้งหมดของบุคคลในสังคม เครือข่ายความสัมพันธ์ส่วนตัวที่บุคคลมีต่อกันนั้น มีอิทธิพลในการกำหนดแนวทางพฤติกรรมของบุคคล โดยเครือข่ายสังคมของบุคคลหนึ่ง เป็นสิ่งแวดล้อมทางสังคมที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของอีกบุคคลของผู้อื่น และพบว่าเครือข่ายชุมชนชนบทมีลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำท้องถิ่นกับคนภายนอกที่มีอิทธิพลเป็นโครงสร้างอุปถัมภ์

โดยสรุป เครือข่ายทางสังคม หมายถึง ชุขของความสัมพันธ์ของบุคคล กลุ่ม องค์กร

โดยที่มีการแลกเปลี่ยนทรัพยากรกันทั้ง ข้อมูลข่าวสาร การบริการ และคำแนะนำ ฯลฯ การเกิดของเครือข่ายไม่ใช่การเรียกผู้คนมาร่วมประชุมในเวทีที่เป็นทางการ แต่เกิดจากการที่บุคคล หรือกลุ่มองค์กรได้มีโอกาสติดต่อสื่อสารเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และเพื่อการสนับสนุนให้เกิดการทำงานที่มีประสิทธิภาพ บรรลุเป้าหมายที่บุคคล กลุ่ม และองค์กรกำหนดไว้

เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์ (2543) กล่าวถึง องค์ประกอบที่สำคัญของเครือข่ายว่า มีองค์ประกอบที่สำคัญ 7 ประการ คือ

1. การรับรู้มุมมองร่วมกัน (Common perception) หมายถึง การที่สมาชิกที่เข้ามาอยู่ในเครือข่ายต้องมีความรู้สึกนึกคิดและการรับรู้ร่วมกันถึงเหตุการณ์เข้าร่วมเป็นเครือข่าย อาทิ ความเข้าใจในปัญหา มีสำนึกในการแก้ไขปัญหาาร่วมกัน และมีความต้องการความช่วยเหลือในลักษณะที่คล้ายคลึงกัน เป็นต้น ซึ่งจะส่งผลให้สมาชิกเครือข่ายเกิดความรู้สึกผูกพันในการดำเนินกิจกรรมบางอย่างเพื่อแก้ปัญหาคือความเดือดร้อนที่เกิดขึ้น
2. การมีวิสัยทัศน์ร่วมกัน (Common vision) หมายถึง การมองเห็นจุดมุ่งหมายในอนาคตร่วมกันระหว่างสมาชิกในกลุ่ม การรับรู้เข้าใจถึงทิศทางเดียวกัน และการมีเป้าหมายที่จะดำเนินไปด้วยกัน จะช่วยทำให้ขบวนการเคลื่อนไหวของเครือข่ายมีพลัง เกิดเอกภาพ และช่วยบรรเทาความขัดแย้งอันเกิดจากมุมมองที่แตกต่างลงไป
3. การมีผลประโยชน์และความสนใจร่วมกัน (Mutual interests) หมายถึง การที่สมาชิกแต่ละคนมาร่วมกันเพื่อประสานผลประโยชน์และความต้องการซึ่งผลประโยชน์และความต้องการนั้นจะไม่สามารถบรรลุผลสำเร็จได้หากสมาชิกต่างคนต่างอยู่ ดังนั้น จึงมีการรวมตัวกันบนฐานของผลประโยชน์ร่วมที่มากเพียงพอจะดึงดูดให้รวมเป็นเครือข่าย
4. การมีส่วนร่วมของสมาชิกเครือข่ายอย่างกว้างขวาง (All stakeholder participation) การมีส่วนร่วมของสมาชิกมีความสำคัญต่อการพัฒนาความเข้มแข็งของเครือข่ายเพราะกระบวนการมีส่วนร่วมเป็นเงื่อนไขที่ทำให้เกิดการร่วมรับรู้ ร่วมความคิด ร่วมตัดสินใจ และร่วมลงมือกระทำอย่างแข็งขัน ดังนั้น สมาชิกในเครือข่ายจึงควรเสริมสร้างความสัมพันธ์ในลักษณะของความเท่าเทียมกันและในฐานะหุ้นส่วนของเครือข่ายและควรสานต่อความสัมพันธ์ในแนวราบ
5. กระบวนการเสริมสร้างซึ่งกันและกัน (Complementary relationship) หมายถึง การที่สมาชิกในเครือข่ายต่างก็ต้องเสริมสร้างกระบวนการทำงานของกันและกัน โดยที่ผู้จุดแข็งของฝ่ายหนึ่ง ไปช่วยเหลืออีกฝ่ายหนึ่งที่มีจุดอ่อน ซึ่งจะทำการประสานผลประโยชน์ร่วมกัน การเสริมสร้างต่อกันนั้นเกิดขึ้นจากการรวมตัวเป็นเครือข่าย ซึ่งมีผลดีมากกว่าการไม่ร่วมเป็นเครือข่าย

6. การพึ่งพิงร่วมกัน (Interdependence) คือ การเติมเต็มในส่วนที่ขาดของแต่ละฝ่าย เนื่องจากทุกฝ่ายต่างก็มีข้อจำกัดในกระบวนการทำงาน และมีความรู้ประสบการณ์ที่แตกต่าง ดังนั้น จึงมีการพึ่งพาอาศัยกันระหว่างสมาชิกในเครือข่าย

7. การปฏิสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยน (Interaction) หมายถึง การที่สมาชิกในเครือข่ายมีการทำกิจกรรมร่วมกันเพื่อให้เกิดปฏิสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกและผลการปฏิสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยนระหว่างกันนั้นก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเครือข่ายตามมาด้วย

อภิญญา เวชชัย (2540) กล่าวถึง การสร้างเครือข่ายมีเป้าหมาย ดังนี้

1. เพื่อขยายวงความสัมพันธ์ให้กว้างขวางขึ้น นำไปสู่การขยายกิจกรรม ขยายความช่วยเหลือแก่ผู้อื่นที่มีต่อกัน ตลอดจนพัฒนาศักยภาพของแต่ละองค์กรให้แสดงบทบาททั้งผู้ให้และผู้รับอย่างเหมาะสม
2. เพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้แลกเปลี่ยนประสบการณ์ซึ่งกันและกันผ่านทาง การติดต่อกัน โดยตรงระหว่างบุคคลหรือกลุ่มต่าง ๆ ที่เข้าร่วมในเครือข่าย
3. เพื่อเป็นการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ทางวัตถุแก่กัน หรือยังเป็นการแบ่งปันทรัพยากร ให้แก่กลุ่มที่ด้อยโอกาสกว่า
4. เพื่อประโยชน์ในการรวบรวมและเผยแพร่ข่าวสารข้อมูลระหว่างองค์กร
5. เพื่อเป็นแหล่งสำหรับการทำงานสนับสนุนต่าง ๆ เปิดช่องให้สมาชิกสามารถเข้าถึง เรื่องนั้นๆ ได้ในทุกแง่มุม เพื่อจะเอาไปปฏิบัติเป็นกิจกรรมต่าง ๆ ของตนเองและยังทำให้เกิด การรวมหมู่ที่มีพลังอิทธิพลมากกว่าองค์กรเดี่ยวอย่างมาก
6. เป็นเวทีสำหรับการปฏิบัติงานรวมในพื้นที่
7. เพื่อนำไปสู่การสร้างแหล่งสะสมทุนเพื่อการพึ่งตนเองในด้านต่าง ๆ ในอนาคต
8. เพื่อเป็นการรวมตัวกันนำประเด็นปัญหาหรือเรียนสู่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องหรือนำ ไปสู่การเสนอ หรือผลักดันนโยบายที่เหมาะสมมากกว่าเดิม

ผู้วิจัยใช้แนวคิดเครือข่ายทางสังคม เป็นแนวทางในการศึกษา ระบบหอมธรรม ที่ประกอบไปด้วยผู้คนที่คือ ผู้เป็นอาจารย์หอมธรรม ผู้มาเรียนหอมธรรม ผู้เป็นลูกฝั่งลูกเทียน รวมทั้งหอมธรรมกลุ่มอื่น ซึ่งเป็นเครือข่ายหลวม ๆ ที่ใช้จารีตของหอมธรรมในการจัดระเบียบ จัดช่วงชั้น ควบคุมทางสังคม และอยู่ภายใต้การควบคุมทางกฎหมาย อาทิ กลุ่มหอมธรรม ที่มีการนับถือธรรมห้องเดียวกัน การเรียนธรรมสายเดียวกัน มีการพบปะพูดคุย รวมทั้งแลกเปลี่ยน ความรู้ด้านวิชาการ กลุ่มลูกฝั่งลูกเทียนมีความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนทั้งด้านเศรษฐกิจ การเมือง เช่น ลูกฝั่งลูกเทียนที่ประกอบธุรกิจ สอดคล้องกับธุรกิจของอีกคนหนึ่ง โดยไว้วางใจ และเชื่อถือผ่านการนับถืออาจารย์หอมธรรมคนเดียวกัน หรือความขัดแย้งทางธุรกิจ ต้องให้อาจารย์หอมธรรมเป็น

ผู้ใกล้ชิด เป็นต้น การใช้แนวคิดเครือข่ายทางสังคมวิเคราะห์ปรากฏการณ์จะทำให้เห็นภาพของความสัมพันธ์ระหว่าง หลวงปู่ ธรรม หมอธรรม ลูกศิษย์ การเมือง การปกครอง สังคม วัฒนธรรม

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ผู้วิจัยได้จำแนกกลุ่มตัวอย่างในการเก็บรวบรวมข้อมูลเป็น 4 กลุ่ม คือ

1. หมอธรรม เป็นการเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจงผู้ให้ข้อมูลหลักคือ

1.1 พระครูพิพัฒนวิฑฒน (เจริญ ฐานยุตโต) เจ้าอาวาสวัดโนนสว่าง

ตำบลหมากหญ้า อำเภอนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี

1.2 คุณพ่อโสภา ประทุมตรี อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

1.3 หลวงปู่สม กวิสโร เจ้าอาวาสวัดพิศาลธรรม บ้านคอนกลอย อำเภอพิบูลย์รักษ์

จังหวัดอุดรธานี

1.4 พระครูมัญญาภิรักษ์ เจ้าอาวาสวัดพระแท่นบ้านแดง อำเภอพิบูลย์รักษ์

จังหวัดอุดรธานี

1.5 คุณพ่อทอง มูลผาธา บ้านหาดทรายมูล ตำบลพิบูล อำเภอห้วยเม็ก

จังหวัดกาฬสินธุ์

ผู้วิจัยเลือก กลุ่มหมอธรรม แบบเจาะจงด้วยเหตุผลดังนี้

1. หมอธรรม เป็นที่เคารพศรัทธาของประชาชนในพื้นที่เป็นจำนวนมาก

2. มีการประกอบพิธีกรรมหมอธรรม และมีประสบการณ์ในพิธีกรรมมากกว่า 10 ปี

3. มีการสืบสายวิชาธรรมอย่างชัดเจน

2. ลูกศิษย์หมอธรรม เป็นผู้ที่ได้รับการสืบทอดวิชาหมอธรรมจากอาจารย์ ประกอบด้วย

การแต่งกาย สาธยายธรรม และประกอบพิธีกรรมรักษา

3. ลูกเฝ้าลูกเทียน เป็นบุคคลที่เข้ารับการคุ้มครอง ในพิธีกรรมหมอธรรม ประกอบด้วย

ผู้ที่ขึ้นของฮักษาและผู้ที่ได้รับการรักษาจากความเจ็บป่วย

4. กลุ่มปราชญ์ท้องถิ่น ประกอบด้วย ผู้นำชุมชน ผู้นำศาสนา ปราชญ์ท้องถิ่น

และนักวิชาการ

5. กลุ่มบุคคลอื่น เป็นบุคคลที่ไม่มีส่วนได้ส่วนเสียในระบบหมอธรรม อาทิ พระภิกษุ

ธรรมยุติกนิกาย

ขอบเขตการวิจัย

พื้นที่ในการวิจัย

1. วัดโนนสว่าง และหมู่บ้าน โนนสว่าง ตำบลหมากหญ้า อำเภอหนองวัวซอ
จังหวัดอุดรธานี

2. บ้านคำ ตำบลคำเกาะ อำเภอไชยวาน จังหวัดอุดรธานี

3. บ้านหาดทรายมูล อำเภอห้วยเม็ก จังหวัดกาฬสินธุ์

4. บ้านโคกพัฒนา อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี

5. บ้านแดง อำเภอพิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุดรธานี

ผู้วิจัยเลือกพื้นที่วิจัยด้วยเหตุผลดังนี้

1. เป็นหมู่บ้านของหอมธรรมที่ยังคงประกอบพิธีกรรม

2. ประชาชนยังคงรักษาขนบธรรมเนียม มีความเชื่อและศรัทธาในพิธีกรรมหอมธรรม

ต่อเนื่องยาวนาน มากกว่า 10 ปี

3. ประชาชนเข้าร่วมพิธีกรรมหอมธรรมเป็นประจำทุกปี เช่น การขึ้นของฮักษา

พิธีชาฮะบ้าน พิธีกรรมรักษาความเจ็บป่วย พิธีกรรมไหว้ครู

นิยามศัพท์เฉพาะ

ธรรม คือ เวทมนตร์ ประเภทหนึ่งที่ถูกกล่าวถึงอำนาจของพระรัตนตรัย หลักธรรมทางพุทธศาสนา หรือ ภาษาบาลี ที่กล่าวถึงพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้า พระธรรม มาประยุกต์กับภาษาถิ่นอีสาน เช่น “พุทธโฆกำจัด ธรรมโฆกำจัด สังโฆกำจัด” ใช้สำหรับทำให้เกิดความสิริมงคล และขับไล่ภูตผีปีศาจ สิ่งชั่วร้ายต่าง ๆ เช่น ธรรมอรหันตา ธรรมพระเจ้าห้าพระองค์ เป็นต้น

หอมธรรม คือ ผู้ที่เรียนธรรม คาถาอาคมและปฏิบัติตัวอยู่ในศีลธรรม มีความชำนาญในการสาธยายธรรม เพื่อใช้ในการประกอบ สามารถขจัดปัดเป่าผีร้ายได้ทุกประเภท เมื่อเกิดการเจ็บป่วยซึ่งมีสาเหตุมาจากผี เช่น ผีปอบ ผีโพง

พิธีกรรมหอมธรรม คือ พิธีกรรมรักษาความเจ็บป่วย พิธีกรรมฝังบ่อบ้าน พิธีกรรมตั้งธณีสาร โดยมีหอมธรรมเป็นผู้ประกอบพิธีกรรม

ลูกเผ็งลูกเทียน คือ ผู้ที่ประกอบพิธีกรรมข้าวของฮักษา กับหอมธรรม เปรียบเหมือนการมอบตัวเป็นศิษย์ ให้อาจารย์คอยปกป้องคุ้มครอง โดยอาจารย์หอมธรรมอาจผู้เฒ่า หรือเป่ากระหม่อมให้

ของฮักษา คือ ความเชื่อมั่นทางจิตใจเมื่อผ่านการร่วมประกอบพิธีกรรม อาจมีการผูกแขน หรือให้เครื่องรางมาปกป้องคุ้มครอง

ฮีดคอง คือ จาริตประเพณีที่ชาวอีสานยึดถือปฏิบัติมาช้านานจากบรรพบุรุษ อาทิ ฮีดลึบสองคองลึบสี่

ชะดำ คือ ข้อห้าม ข้อควรปฏิบัติทางวัฒนธรรมที่ชาวอีสานใช้เป็นกฎเกณฑ์ความดี จริยธรรม

บทที่ 2

สภาพสังคมและวัฒนธรรมอีสาน

สภาพสังคมและวัฒนธรรมอีสานจากอดีตจนถึงปัจจุบันมีการพัฒนาเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา ด้วยเหตุปัจจัยด้านต่าง ๆ การทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจะสามารถเห็นภาพของระบบความเชื่อหมอธรรมควบคู่ไปด้วย เพราะความเชื่อหมอธรรมนั้นเกิดขึ้นและเป็นหนทางแก้ไขปัญหาของชาวอีสานในยุค ๆ หนึ่ง มายาวนาน อาทิ ปัญหาความเจ็บไข้ได้ป่วย การเปลี่ยนแปลงของสังคมและวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นทำให้ระบบความเชื่อหมอธรรมได้ปรับเปลี่ยนให้เหมาะสม ในขณะที่เดียวกันก็ถูกจับตามองจากรัฐบาลไทยผ่านอำนาจของเจ้าหน้าที่รัฐ จากส่วนกลางและไม่เข้าใจวัฒนธรรมอีสานที่มีรากฐานมาจากวัฒนธรรมลาวล้านช้าง โดยเฉพาะในช่วงเกิดเหตุการณ์สงครามอินโดจีนเป็นต้นมา รัฐบาลไทยเกรงว่าภาคอีสานจะฝักใฝ่คอมมิวนิสต์ การปฏิบัติกิจกรรมต่าง ๆ ของคนชาวอีสานจึงถูกจับตามอง ดังนั้นการทำความเข้าใจ ประวัติศาสตร์ สภาพสังคม และวัฒนธรรมอีสาน จึงจำเป็นต่อการศึกษาความเชื่อหมอธรรม มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ประวัติศาสตร์และพัฒนาการของสังคมอีสานตั้งแต่การก่อตั้งราชวงศ์จำปาศักดิ์

พ.ศ. 2256

การศึกษาประวัติศาสตร์และพัฒนาการของสังคมอีสานตั้งแต่การก่อตั้งราชวงศ์จำปาศักดิ์ พ.ศ. 2256 ถือเป็นเรื่องสำคัญเพราะมีการเคลื่อนย้ายผู้คนเข้ามาในดินแดนอีสานและขยายตัวเกิดเป็นเมืองที่สำคัญในเวลาต่อมา ประวัติศาสตร์อีสานยุคนี้เริ่มจากเจ้าราชครูหลวงโพนสะเม็กได้พาไพร่พลอพยพลงมาตามลำแม่น้ำโขงจากนครเวียงจันทน์ มาตั้งราชวงศ์จำปาศักดิ์ พ.ศ. 2256 (เดิม วิชาลัยพนกิจ, 2530, หน้า 40) ทำให้สมัยนั้นอาณาจักรลาวล้านช้างได้แบ่งเป็น 3 อาณาจักร คือ หลวงพระบาง เวียงจันทน์ และจำปาศักดิ์ เมื่อนครจำปาศักดิ์เป็นราชธานีแล้ว พระเจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูร ต้องการขยายพระราชอำนาจในอาณาเขตจึงมีพระราชโองการให้ บุคคลที่ไว้ใจไปตั้งเมืองต่าง ๆ ส่วนในด้านทิศตะวันตกให้ ท้าวจารย์แก้ว ลูกศิษย์ของเจ้าราชครูหลวงโพนสะเม็ก มาตั้งเมืองท่ง (อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ดในปัจจุบัน) และลูกหลานแยกย้ายไปตั้งเมืองต่าง ๆ ที่สืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน เช่น เมืองร้อยเอ็ด เมืองมหาสารคาม เมืองขอนแก่น เป็นต้น (อุทัยทิศบุญชู, 2536, หน้า 22) ต่อมาปลายรัชสมัยกรุงธนบุรีต้นยุคกรุงรัตนโกสินทร์ พระวอ พระตา เสนาบดีกรุงศรีสัตนาคณหุต (เดิม วิชาลัยพนกิจ, 2530, หน้า 92) เป็นผู้นำพาผู้คนเข้ามาตั้งเมือง

ในภาคอีสาน พระเจ้าสิริบุญสารเกรงว่าจะกล้าแข็งต่อราชบัลลังก์ได้ยกทัพมาปราบและเป็นมูลเหตุให้เกิดสงครามระหว่างกรุงธนบุรีกับอาณาจักรลาวล้านช้าง ผลจากสงครามทำให้อาณาจักรลาวทั้งเวียงจันทน์ หลวงพระบาง และจำปาศักดิ์ เป็นประเทศราชของไทย ครั้งนั้นได้อัญเชิญพระแก้วมรกตเข้ามาประดิษฐานไว้ที่กรุงเทพฯ

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แห่งราชอาณาจักรไทย เกิดเหตุการณ์กบฏเจ้าอนุวงศ์ และเจ้าอนุวงศ์เป็นฝ่ายแพ้สงคราม ทำให้รัฐไทยกวาดต้อนผู้คนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงมาตั้งถิ่นฐานในภาคอีสานครั้งใหญ่ที่สุด และได้เข้ามาควบคุมหัวเมืองอีสานที่เคยเป็นบริวารของนครเวียงจันทน์ ต่อมาครรัฐต่าง ๆ ในภูมิภาคอินโดจีนถูกคุกคามด้วยมหาอำนาจตะวันตก มีการกำหนดเขตแดน ทำให้ภูมิภาคนี้ได้รับการดูแลอย่างใกล้ชิดจากรัฐไทย ชาวลาวพลัดถิ่นในภาคอีสานได้รับการปลูกฝังให้มีจิตสำนึกและรักชาติไทย ผ่านวิธีการต่าง ๆ ขณะเดียวกันก็เกรงภัยคอมมิวนิสต์รัฐบาลไทยในยุคต่าง ๆ จึงดำเนินนโยบายพัฒนาภาคอีสานอย่างต่อเนื่อง มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. ความเป็นมาของชาวอีสานตั้งแต่การก่อตั้งราชวงศ์จำปาศักดิ์

เชื้อสายของผู้คนชาวอีสาน ดั้งเดิมมีภูมิลำเนาอยู่อาณาจักรล้านช้าง มีนครเวียงจันทน์เป็นราชธานี เมื่อพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช กษัตริย์แห่งนครเวียงจันทน์ เสด็จพิราลัย พ.ศ. 2231 (เดิม วิกาศย์พจนกิจ, 2530, หน้า 35) (ตรงกับรัชสมัยของสมเด็จพระราชาธิบดีแห่งกรุงศรีอยุธยา) ฝ่ายพญาเมืองจันทน์ (ในตำนานเมืองนครจำปาศักดิ์ว่า พญาเมืองแสน ใน ประชุมพงสาวดาร ภาค 4 ว่า พญาเมืองแสน แต่ใช้ พญาเมืองจันทน์ ตาม พงสาวดารลาว) เสนาบดีนครเวียงจันทน์ทำการชิงราชสมบัติแล้วแต่งตั้งตัวเองเป็นกษัตริย์ครองนครเวียงจันทน์ และคิดกำเริบต้องการให้พระนางสุมังคละพระราชธิดาพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช ซึ่งเป็นม่าย มีโอรสหนึ่งทรงนามว่า เจ้าองค์หล่อ และยังทรงครรภ์อยู่อีก เป็นมเหสี แต่พระนางไม่ยอม พญาเมืองจันทน์ก็ดจะฆ่าเจ้าองค์หล่อแต่อำมาตย์คนสนิทได้พาหนีไปอาศัยเวียงคานาม ส่วนพระนางสุมังคละได้หลบหนีออกจากนครเวียงจันทน์ไปอาศัยพระราชครูหลวงโพนสะเม็ก (พระเทพรัตน โมลี, 2528, หน้า 104-124) ท่านพระครู ๆ เกรงว่าหากให้นางอาศัยด้วยจะเกิดครหานินทา จึงส่งนางๆ ไปอยู่ที่ภูชะง้อหอคำ และนางได้ประสูติโอรสที่ตำบลนั้น มีนามว่า เจ้าหน่อกษัตริย์

พญาเมืองจันทน์เห็นราษฎรนับถือท่านพระครูโพนสะเม็กมาก เกรงเป็นภัยต่อบัลลังก์จึงคิดกำจัดเสีย ฝ่ายท่านพระครูฯ รู้เท่าทัน จึงได้เชิญเจ้าหน่อกษัตริย์และพระมารดาหนีออกจากนครเวียงจันทน์เมื่อ พ.ศ. 2233 และพำนักอยู่ที่ตำบลจิวพันลำ โสมสนุก ส่วนท่านพระครูฯ ได้พาครัวญาติโยมอพยพหนีจากนครเวียงจันทน์โดยล่องแพไปตามลำแม่น้ำโขง เมื่อถึงพระธาตุพนมจึงลงมือบูรณะพระธาตุพนม แล้วเสร็จเมื่อ พ.ศ. 2235 ท่านพระครูฯ ได้เดินทางผ่านบ้านโพนสิม จึงมอบหมายให้ศิษย์ปกครองผู้คนอยู่บ้านโพนสิม คือต้นกำเนิดเมืองมุกดาหาร คือ เจ้าจันทร์

สุริยวงศ์ ศิษย์ของเจ้าราชครู ฯ และได้เดินทางถึงบ้านบันทายเพชร และคิดจะอาศัยอยู่ที่นั่น ฝ่ายพระเจ้ากรุงกัมพูชาให้เก็บภาษีกับชาวลาวครอบครัวละ 8 บาท ท่านพระครู ฯ เห็นว่าจะลำบาก เดือดร้อน จึงอพยพขึ้นมาทางเหนือ

ฝ่ายเมืองกาลจำบากนาคบุรีศรี (นครจำปาศักดิ์ในปัจจุบัน) นางแพงผู้ว่าราชการบ้านเมือง ขณะนั้น ได้ทราบข่าวว่าท่านพระครู โพนสะเม็กเดินทางมาเกิดความเลื่อมใส จึงนิมนต์อาราธนา ท่านพระครูฯ ฟานักและบำรุงพุทธศาสนาให้ถาวรรุ่งเรืองสืบไป ครั้งต่อมาได้ถวายทั้งพุทธจักรและอาณาจักรให้ท่านพระครูฯปกครองทั้งสิ้น ต่อมา พ.ศ. 2252 ตรงกับรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ กรุงศรีอยุธยา นครจำบากนาคบุรีเกิดเรื่องทะเลาะวิวาทและโจรผู้ร้าย ท่านพระครูให้การปกครอง โดยธรรมก็ไม่สำเร็จ ครั้นจะชำระว่าความตามอาญาแผ่นดินก็เกรงจะผิดวินัย จึงพิจารณาเห็นว่า เจ้าหน่อกษัตริย์เป็นโอรสมีเชื้อสายพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตเวียงจันทน์ จึงได้พาไพร่พลไป อัญเชิญเจ้าหน่อกษัตริย์มายังนครจำบากนาคบุรีแล้วราชาภิเษกขึ้นครองนครจำบากนาคบุรีศรี ถวายพระนามว่า เจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูร เมื่อ พ.ศ. 2256 และขนานนามเมืองใหม่ว่า นครจำปาศักดิ์นัคบุรีศรี แล้วจัดตำแหน่งแสนท้าวพญา เมืองแสน เมืองจันทน์ กรมอาษาหกเหล่า สี่เท่า ช้าง ตำรวจ มหาดเล็ก ชาวที่ กรมแสง ฯลฯ ตามแบบกรุงศรีสัตนาคนหุตครบทุกตำแหน่ง (เดิม วิกาศย์พจนกิจ, 2530, หน้า 41) หลังจากนั้นไม่นาน เจ้าสร้อยศรีสมุทรฯกับท่านพระครู ฯ ได้จัดให้เจ้านายและศิษย์คู่ใจไปปกครองบ้านเมืองต่าง ๆ ที่ขึ้นกับนครจำปาศักดิ์เวลานั้น คือ (เดิม วิกาศย์พจนกิจ, 2530, หน้า 42)

1. ให้ท้าวสุค เป็นพระศรีไชยเชษฐ ไปปกครองบ้านหางโจง คือ เมืองเชียงแตง
2. ให้ ท้าวจารย์แก้ว ไปตั้งรักษาบ้านท่ง (อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด ในปัจจุบัน) รักษาเขตแดนฝ่ายเหนือตั้งแต่อย่างสามต้น อันสามขวย หลักทอชยอด ยังตะวันออก แล้วข้ามโจง ตะวันออกต่อแดนเขตเวียดนามข้างฝ่ายตะวันตกนับแต่ปากห้วยถ้ำกวากถึงปากชะยุงแดนเมือง พิมาย เป็นเขตจารย์แก้วรักษา
3. ให้ จารย์หวด ไปรักษาบ้านเพอระรวมเข้ากับบ้านดอนโจง ต่อมาคือ เมืองโจง คลุมไปถึงแก่งหลี่ผี สีพันดอน (เมืองโจง จำปาศักดิ์ ในปัจจุบัน)
4. ให้ เชียงสา ไปรักษาบ้านกุดหวาย ตั้งเมืองรัตนบุรี (อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์)
5. ให้ท้าวมั่นเป็นหลวงเอก ข้าหลวงเดิมนางแพง ไปรักษาบ้านโพน ตั้งเมืองมั่น ต่อมา คือ เมืองสารวัน สปป.ลาว
6. ให้ จารย์โสม ไปรักษาบ้านอิดกระปือ บ้านนี้เป็นเมืองร้างสมัยขอม เรียกเมืองโสภ เมืองซุง หรือเมืองเพนียด ปัจจุบันคือ เมืองอัตตปือ สปป.ลาว และให้ปกครองไปถึง เมืองกง เมืองตะโปน (เซโปน) เมืองพิน เมืองนอง ให้ท้าวจันท์สุริยวงศ์ไปรักษา

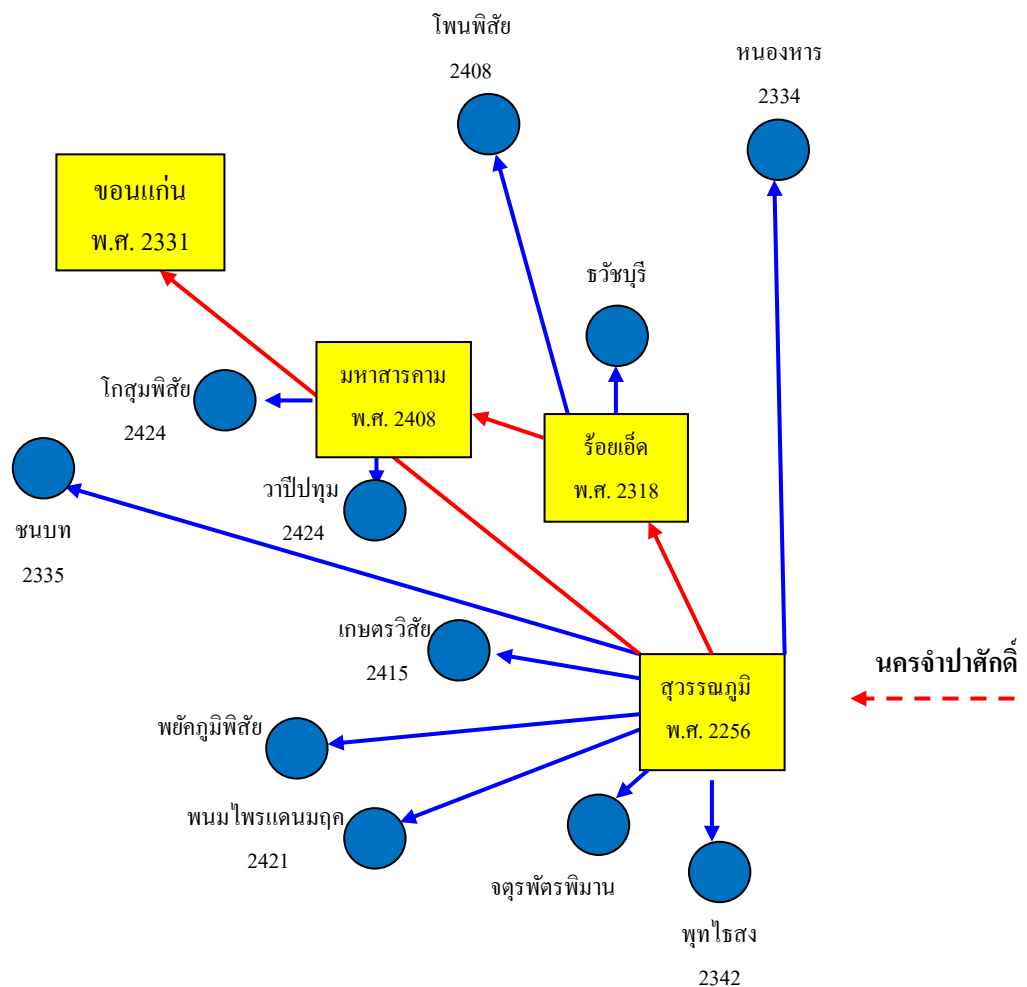
7. ให้ ท้าวพรหม ตั้งเป็นชาบุตรโคตร ไปรักษาบ้านแก่งอาฮีมี ซึ่งมีเจดีย์หรือ
ธาตุกำเนิดที่ก ต่อมาคือ เมืองคำทองหลวง ปัจจุบันคือ เมืองคำทองใหญ่ สปป.ลาว

8. ให้ท้าวหลวง บุตรพระละงุมเป็นขุนพิทเต่าไปรักษาบ้านโขงเจียม ต่อมาเป็น
เมืองโขงเจียม ปัจจุบันคือ อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี

นับตั้งแต่นั้นมา ชาวลาวได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานสร้างบ้านแปงเมืองในภาคอีสานในเวลา
ต่อมา

1.1 การสร้างบ้านตั้งเมืองในภาคอีสาน สายท้าวจารย์แก้ว

การขยายอำนาจการปกครองของนครจำปาศักดิ์เข้ามาในดินแดนภาคอีสานช่วงเวลา
นั้น ได้มีพระราชโองการให้ ท้าวจารย์แก้ว มาตั้งเมืองท่ง (ปัจจุบันคือ อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัด
ร้อยเอ็ด) และต่อมาได้สืบเชื้อสายและแยกไปตั้งเมืองที่สำคัญหลายเมืองในเวลาต่อมา อาทิ
เมืองร้อยเอ็ด เมืองมหาสารคาม เมืองขอนแก่น เมืองพยัคภูมิ เมืองพนมไพร เมืองธวัชบุรี ฯ

ภาพที่ 2-1 การขยายตัวของเมืองในภาคอีสานสายท้าวจารย์แก้ว (เดิม วิกาศย์พจนกิจ, 2530, หน้า 155)

การเคลื่อนย้ายผู้คนเข้ามาในภาคอีสานสายของท้าวจารย์แก้ว เริ่มจากการสร้างเมืองท่ง หรือเมืองสุวรรณภูมิ เมื่อ พ.ศ. 2256 (เดิม วิกาศย์พจนกิจ, 2530, หน้า 155) ต่อมาท้าวจารย์แก้วถึงแก่อนิจกรรมเมื่ออายุ 84 ปี เมื่อ พ.ศ. 2268 ท้าวจารย์แก้วมีบุตร 3 คน คนแรกชื่อเจ้าองค์หล่อ หน่อคำ ภายหลังได้ครองนครน่าน คนที่สองชื่อ ท้าวมีด หรือเจ้ามีดคำดล และท้าวทนต์ พระเจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูร เจ้านครจำปาศักดิ์ได้แต่งตั้งให้ท้าวมีด เป็นเจ้าเมืองท่งต่อจากบิดา ต่อมาท้าวมีดถึงแก่อนิจกรรม เมื่อ พ.ศ. 2306 ตรงกับรัชสมัยของเจ้าองค์หลวง (ไชยกุมาร) เจ้านครจำปาศักดิ์ เจ้าเมืองนครจำปาศักดิ์ ได้แต่งตั้งให้ท้าวทนต์ อุปฮาด น้องท้าวมีดเป็นเจ้าเมืองรักษาเมืองท่งต่อไป ท้าวมีดมีบุตร 2 คน คือ ท้าวเชียง และท้าวสูน ได้ทำราชการกับท้าวทนต์ เจ้าเมืองท่ง

ผู้เป็นอาได้ 4 ปี เกิดวิวาท จึงคบคิดกับกรมการเมือง พาคนลงไปพึ่งพระบรมโพธิสมภาร สมเด็จพระบรมราชาที่ 3 (พระเจ้าเอกทัศ) เมื่อ พ.ศ. 2310 เพื่อขอคำสั่งไปปราบท้าวหนต และทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระยากรมท่าและพระยาพรหม เป็นข้าหลวงขึ้นไปจัดการบ้านเมืองกับท้าวเชียงและท้าวสูน

เมื่อท้าวหนต เจ้าเมืองท่ง ทราบข่าวข้าหลวงจากกรุงศรีอยุธยาจะมาจัดราชการ ก็พาผู้คนเมืองท่งย้ายออกไปตั้งอยู่ที่บ้านกุดจอกเป็นจำนวนมาก (อำเภอเมืองร้อยเอ็ดในปัจจุบัน) พระยากรมท่าและพระยาพรหมจึงเข้าไปตั้งเมืองโดยย้ายเมืองท่งไปตั้งที่ ตำบลงิ้วท่าสารที่มีชัยภูมิเหมาะสมกว่า มีใบบอกกราบบังคมทูลพระเจ้ากรุงธนบุรีขอตั้งบ้านดงท่าสารเป็นเมืองสุวรรณภูมิ เมื่อ พ.ศ. 2315 โปรดเกล้าฯ ให้ท้าวเชียงเป็น พระรัตนวงศา (ท้าวเชียง) เป็นเจ้าเมืองสุวรรณภูมิ ท้าวสูน เป็นอุปฮาด เหตุการณ์ครั้งนั้น ทำให้เมืองท่งขึ้นกับราชธานีไทย ขาดจากอำนาจของเมืองนครจำปาศักดิ์ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา (เดิม วิกิคำศัพท์, 2530, หน้า 157) ท้าวเชียงมีบุตร 2 คน คือ ท้าวไอ้ และท้าวเพ และบุตรตรีอีก 4 คนไม่ปรากฏนาม ฝ่ายท้าวหนต เมื่อย้ายไปตั้งอยู่บ้านกุดจอก ต่อมาได้ย้ายไปอยู่บ้านบึงกุ่ม ต่อมาได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งท้าวหนต เป็น พระขัติยวงศา (ท้าวหนต) เป็นเจ้าเมือง ยกบ้านบึงกุ่มเป็นเมืองร้อยเอ็ด พ.ศ. 2318 (เดิม วิกิคำศัพท์, 2530, หน้า 157) ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี และขาดจากการปกครองของนครจำปาศักดิ์ตั้งแต่นั้นมา พระขัติยวงศา (ท้าวหนต) มีบุตรชาย 3 คน ท้าวสีลัง ท้าวภู และท้าวอ่อน

พระรัตนวงศา (ท้าวเชียง) ปกครองเมืองสุวรรณภูมิ จนถึง พ.ศ. 2330 ก็ถึงแก่อนิจกรรม พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ 1 โปรดเกล้าฯ ให้ท้าวสูน อุปฮาดเมืองสุวรรณภูมิ น้องพระรัตนวงศา (ท้าวเชียง) ขึ้นเป็นพระรัตนวงศา (ท้าวสูน) เจ้าเมืองสุวรรณภูมิ ส่วนท้าวเพ บุตรคนที่ 2 ของพระรัตนวงศา (ท้าวเชียง) ได้โปรดเกล้าฯ เป็นพระพิทักษ์เขื่อนขันธ์ เจ้าเมือง ปกครองเมืองหนองหาร (อำเภอหนองหาร จังหวัดอุดรธานี ในปัจจุบัน) เมื่อ พ.ศ. 2334 (บุญช่วย อัคราการ, 2522, หน้า 23) แยกไพร่พลเมืองสุวรรณภูมิไป 600 คน

เมื่อ พ.ศ. 2335 เกิดเหตุการณ์ มีคนลอบฟันพระรัตนวงศา (ท้าวสูน) เจ้าเมืองถึงแก่อนิจกรรม กรมการเมืองจับทิดโคตร พิจารณาแล้วจึงจับ โขยจนตาย กรมการเมืองจึงมีใบบอกกราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งท้าวอ่อน บุตรพระขัติยวงศา (ท้าวหนต) เจ้าเมืองร้อยเอ็ด เป็นพระรัตนวงศา (ท้าวอ่อน) เป็นเจ้าเมืองสุวรรณภูมิ ในสมัยนี้เมืองแสน เมืองสุวรรณภูมิ ไม่พอใจเจ้าเมือง จึงพาครอบครัวมาตั้งอยู่เมืองกองแก้ว สมักรทำราชการขึ้นกับเมืองนครราชสีมา เมืองนครราชสีมาจึงมีใบบอกกราบบังคมทูล จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งเมืองแสนเป็น พระจันตประเทศ และยกบ้านกองแก้วเป็น เมืองชนบท พ.ศ. 2335

(สุวิทย์ ชีรสาควัต, 2549, หน้า 42) ในปลายสมัยพระรัตนวงศา (ท้าวอ่อน) มีเรื่องวุ่นวายมาก เพราะ เจ้าเมืองว่าทูลจริต กดจี่ราษฎร ราษฎรเดือดร้อน เมื่อทำการไต่สวนพบว่า มีความผิดจริง จึงโปรดเกล้าให้นำตัวมากักไว้ ณ บ้านหนองหลวง แขวงเมืองสารบุรี (เดิม วิชาคย์พจนกิจ, 2530, หน้า 159) และได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ท้าวโอะ บุตรคนโตของพระรัตนวงศา (ท้าวเชียง) เป็น พระรัตนวงศา (ท้าวโอะ) เจ้าเมืองสุวรรณภูมิ ในสมัยนี้

ต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2340 เพี้ยเมืองแพน บ้านชีโล้น (ท้องที่อำเภออาจสามารถ จังหวัดร้อยเอ็ด ปัจจุบัน) เมืองสุวรรณภูมิ เห็นว่า เมืองแสนได้เป็นเจ้าเมืองชนบท ก็อยากจะได้บ้าง จึงพาไพร่พลประมาณ 300 เศษ แยกออกจากเมืองสุวรรณภูมิ ไปตั้งอยู่บ้านบึงบอนขอตั้งเป็นเมืองขอนแก่น ตั้งให้เมืองแพนเป็น พระนครศรีบริรักษ์ เจ้าเมือง ตั้ง เมืองขอนแก่นเมื่อ พ.ศ. 2340 (เดิม วิชาคย์พจนกิจ, 2530, หน้า 42) ขึ้นกับนครราชสีมา เมืองขอนแก่น ได้ย้ายที่ตั้งหลายครั้ง คือ อยู่บึงบอนได้ 22 ปี ได้ย้ายไปตั้งอยู่ริมบึงหนองเหล็ก คอนพันชาด (ปัจจุบัน คือ บริเวณบ้านโนนเมือง ตำบลแพ่ง อำเภอเขียงยืน จังหวัดมหาสารคาม) ต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2352 จึงถึง พ.ศ. 2381 ตรงกับรัชกาลที่ 3 ได้ย้ายกลับมาตั้งที่ริมฝั่งบึงบอนด้านตะวันตก และใน พ.ศ. 2398 ในสมัยรัชกาลที่ 4 ได้ย้ายไปตั้งทางทิศตะวันออกของบึงบอน (บ้านโนนทัน เทศบาลเมืองขอนแก่น ในปัจจุบัน) ตั้งได้ 12 ปี ได้ย้ายไปตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำชีบ้านดอนบม ใน พ.ศ. 2410 ต่อมาได้ย้ายไปอยู่บ้านทุ่ม และสุดท้ายได้ตั้งที่บึงบอนจนถึงปัจจุบัน

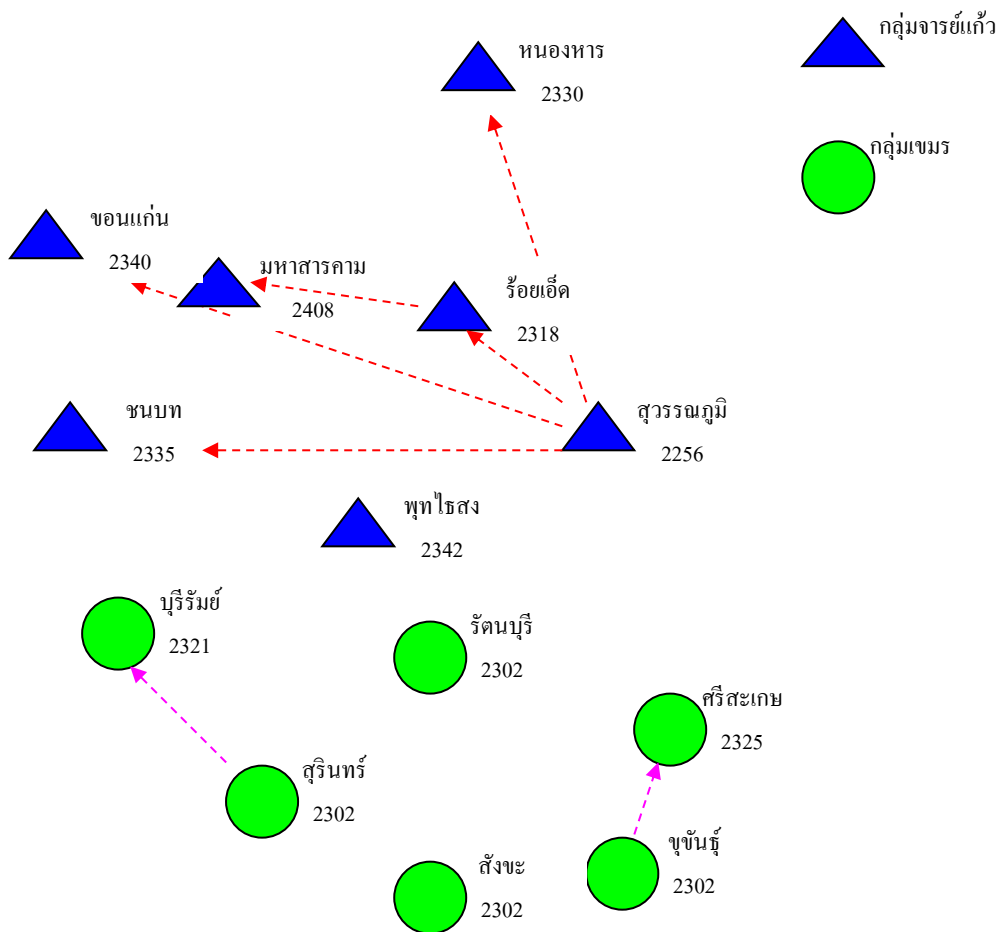
เมื่อ พ.ศ. 2369 เกิดเหตุการณ์กบฏเจ้าอนุวงศ์ กองทัพเวียงจันทน์ได้เดินทัพผ่านเมืองสุวรรณภูมิ พระรัตนวงศา (ท้าวโอะ) ได้อ่อนน้อมและเอานางอ่อน บุตรีเจ้าเมืองคนก่อน และม้าผ่านยกให้เจ้าราชวงศ์ (เหง้า) ซึ่งได้ยกเว้นโทษไม่ฆ่าเสีย ต่อมากองทัพกรุงเทพฯ ปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์เสร็จสิ้นไม่นาน พระรัตนวงศา (ท้าวโอะ) ถึงแก่อนิจกรรม เมื่อ พ.ศ. 2372 พระรัตนวงศา (ท้าวโอะ) มีบุตร 2 คน คือ ท้าวบง และท้าวสาร ในปีเดียวกันนั้น เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) มาจัดราชการทำสำมะโนครัวและตั้งกองสักเลขที่บ้านกุดปะไทย (อำเภอศีขรภูมิ จังหวัดสุรินทร์) ได้พิจารณาแล้วจึงมีใบบอกกราบทูลฯ และมีพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้อุปฮาด (ภู) เมืองร้อยเอ็ด เป็นพระรัตนวงศา (ภู) เป็นเจ้าเมืองสุวรรณภูมิ ให้ท้าวเกษ เป็นอุปฮาด ท้าวบงเป็นราชวงศ์ ท้าวสินลา เป็นราชบุตร จนถึง พ.ศ. 2395 พระรัตนวงศา (ภู) ถึงแก่อนิจกรรม ต่อมาตั้งท้าวสาร บุตรท้าวโอะ เป็นพระรัตนวงศา เมื่อพระรัตนวงศา (ท้าวโอะ) ถึงแก่อนิจกรรม ได้แต่งตั้งท้าวมหาราช (เลน) บุตรอุปฮาด (อ่อน) เป็นพระรัตนวงศา ปกครองบ้านเมืองถึง ปี พ.ศ. 2410 ก็ถึงแก่อนิจกรรม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงตั้งอุปฮาด (คำผาย) เป็นพระรัตนวงศา (คำผาย) เจ้าเมืองสุวรรณภูมิ คนต่อมา พระรัตนวงศา (คำผาย) และอุปฮาด (เหง้า) ทำราชการไม่ลงรอยกัน จึงขอเฝ้ากราบบังคมทูลขอตั้งบ้านโฮงเป็นเมืองเกษตรวิสัย ทรงอนุญาตและโปรดเกล้าฯ ตั้งอุปฮาด

(แห่ง) เป็นพระเกษตรราชโฆษา เป็นเจ้าเมือง ปกครอง เมืองเกษตรวิสัย เมื่อ พ.ศ. 2415 (เดิม วิกาศย์พจนกิจ, 2530, หน้า 165) ต่อมาได้ย้ายเมืองไปตั้งอยู่บ้านกู่กระโดนขึ้นกับเมืองสุวรรณภูมิ ต่อมาโปรดเกล้าฯ เลื่อนพระรัตนวงศา เป็น พระยารัตนวงศา เจ้าเมืองสุวรรณภูมิ ในสมัยพระยารัตนวงศา (คำผาย) ได้น้อมถวายชัยพลายสี่ประหลาด สมโภชพระนามว่า พระเสวต สุวภาพรรณ และพระราชทานรางวัล ในปีเดียวกัน ได้น้อมถวายชัยพลายเผือกอีก 2 ช้าง ให้ สมโภชเป็น พระเทพกษัตริณิกิณี และ พระศรีสวัสดิเสวตวรรณ และได้รับพระราชทานรางวัล เมื่อ พ.ศ. 2419 พระยามหาอำมาตย์ (ชื่น กัลยามิตร) กลับมาจากการปราบฮ่อที่เมืองเวียงจันทน์ ได้มาจัดราชการที่เมืองร้อยเอ็ดและหัวเมืองใกล้เคียง ในเวลานั้นเจ้าเมืองร้อยเอ็ดและเมืองสุวรรณ ภูมิตำแหน่งเจ้าเมืองว่าง จึงกราบบังคมทูล และโปรดเกล้าฯ ตั้งให้ เจ้าราชวงศ์ (คำสิงห์) เมือง ร้อยเอ็ด เป็น พระรัตนวงศา (คำสิงห์) เจ้าเมืองสุวรรณภูมิ ส่วน พระรัตนวงศา (บุญตา) บุตรเจ้าเมือง คนก่อน (คำผาย) ให้เป็นพระดำรงฤทธิไกร เจ้าเมือง ปกครอง เมืองพนมไพรแดนมฤคโปรดเกล้าฯ ยกบ้าน โป่ง เป็น เมืองพนมไพรแดนมฤค เมื่อ พ.ศ. 2421 (เดิม วิกาศย์พจนกิจ, 2530, หน้า 166)

เมื่อ พ.ศ. 2423 สมัยพระรัตนวงศา (คำสิงห์) เป็นเจ้าเมืองสุวรรณภูมิ พระวิเศษภักดี (บุญจันทร์) เจ้าเมืองศรีสะเกษ ได้ขอตั้งบ้านโนนหินกอง เป็น เมืองราสีไสล และตั้ง พระพล (จันศรี) เป็นเจ้าเมือง แต่พระรัตนวงศา (คำสิงห์) ได้มีใบบอกแจ้งว่า บ้านโนนหินกองเป็นเขตเมืองสุวรรณ ภูมิ จึงมีตราพระราชสีห์โปรดเกล้าฯ ให้ ตั้ง พระพล (จันศรี) เป็นเจ้าเมือง ปกครอง เมืองราสีไสล เมื่อ พ.ศ. 2423 ทำราชการขึ้นกับเมืองสุวรรณภูมิ พระรัตนวงศา (คำสิงห์) ถึงแก่อนิจกรรม เมื่อ พ.ศ. 2428 จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระดำรงฤทธิไกร (บุญตา) บุตรเจ้าเมืองคนก่อน เจ้าเมือง พนมไพรแดนมฤค มารักษาราชการเมืองสุวรรณภูมิ ในปี พ.ศ. 2429 พระยาอำมาตย์ (हरु่น ศรีเพ็ญ) มาจัดราชการที่เมืองนครจำปาศักดิ์ ในครั้งนั้นกรมการเมืองร้อยเอ็ดขอเข้าหาเพื่อขอให้ตั้งเจ้าเมือง และกรมการเมืองร้อยเอ็ด พระยาอำมาตย์จึงมีใบบอกกราบบังคมทูลในครั้งนั้นได้กราบบังคมทูล แต่งตั้งอุปฮาด (สอน) เมืองสุวรรณภูมิ เป็นพระรัตนวงศา (สอน) เจ้าเมืองสุวรรณภูมิ ฝ่าย พระดำรงฤทธิไกร (บุญตา) รักษาการเจ้าเมืองสุวรรณภูมิไม่พอใจ และได้เข้าเฝ้าที่กรุงเทพฯ แต่ไม่สำเร็จ ในสมัยพระรัตนวงศา (สอน) เป็นเจ้าเมืองสุวรรณภูมินั้น มีเรื่องวิวาทกับเขตแดนเมือง ไกล่เคียงบ่อยครั้ง อาทิ เมืองสุรินทร์ซื้อตั้งบ้านทัพค่ายเป็นเมืองชุมพลบุรี ซึ่งเป็นเขตของเมือง สุวรรณภูมิ

ส่วนการปกครองเมืองร้อยเอ็ด โดยพระขัติยวงศา (ท้าวทนต์) หลังจากตั้งเมืองแล้ว ได้สืบทอดตำแหน่งเจ้าเมืองด้วยระบบเครือญาติ เมื่อถึงสมัยการปกครองของ พระขัติยวงศา (สีลัง) เจ้าเมืองร้อยเอ็ด ได้ส่ง พระพิไชยสุริยวงศา บุตรพระขัติยวงศา (สีลัง) เป็นเจ้าเมือง ปกครอง เมืองโพนพิสัย ต่อมา พ.ศ. 2408 สมัยของ พระขัติยวงศา (สาร) บุตรพระพิไชยสุริยวงศา เจ้าเมือง

โพนพิสัยเป็นเจ้าเมืองร้อยเอ็ด ได้ขอตั้งบ้านกุดยางใหญ่เป็นเมืองมหาสารคาม และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งท้าวมหาชัย (กวด) เป็นพระเจริญราชเดช (กวด) เป็นเจ้าเมือง และตั้งบ้านกุดยางใหญ่ เป็นเมืองมหาสารคาม เมื่อ พ.ศ. 2408 (เดิม วิกาศย์พจนกิจ, 2530, หน้า 180) โดยแบ่งลูกเมืองร้อยเอ็ดมา 4,000 คน รวมทั้งสามะโนคร้ว 9,000 คน ต่อมา พ.ศ. 2421 โปรดเกล้าฯ ได้เลื่อนฐานะเมืองมหาสารคามเป็นเมืองเอก แยกออกจากเมืองร้อยเอ็ดและขึ้นตรงต่อกรุงเทพมหานคร และโปรดฯ ให้ยกฐานะอัครฮาด อัครวงค์ และอัครบุตร เป็น อุปฮาด ราชวงศ์ และราชบุตรต่อมา เมื่อ พ.ศ. 2424 สมัยของพระเจริญราชเดช (สิง) เจ้าเมืองมหาสารคาม มีบอกราบทูลขอตั้งบ้านโพธิธนาเหล่าเป็นเมือง จึงทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้ท้าวสุริยวงค์ (บุญมี) เป็นพระพิทักษ์นรากร เจ้าเมือง ท้าวมหาพรหม (ย่าง) บุตรพระยาขัติยวงศา (สีลัง) เป็นอุปฮาด ให้บ้านโพธิธนาเหล่า เป็น เมืองวาปีปทุมเมื่อ พ.ศ. 2424 (เดิม วิกาศย์พจนกิจ, 2530, หน้า 184) พระพิทักษ์นรากร (บุญมี) ทูลลากลับจากกรุงเทพ มาถึงบ้านลำโรงแขวงพุทไธสง ป่วยถึงแก่กรรมระหว่างทาง พระเจริญราชเดช (สิง) จึงได้กราบบังคมทูลขอให้ท้าวโพธิสาร (อุ่นบุตร อุปฮาด (บัวทอง)) และได้ตั้งเมืองโกสุมพิสัย พร้อมเมืองวาปีปทุม โดยพระเจริญราชเดช (สิง) ขอยกบ้านวังท่าหอช่วงขึ้นเป็นเมืองโกสุมพิสัย และได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ท้าวสุริโย (เสื่อ) บุตรท้าวโพธิราช หลานพระยาขัติยวงศา (สีลัง) เจ้าเมืองร้อยเอ็ด เป็นเจ้าเมือง ปกครองเมืองโกสุมพิสัย เมื่อ พ.ศ. 2424 (เดิม วิกาศย์พจนกิจ, 2530, หน้า 184)

ภาพที่ 2-2 เปรียบเทียบการตั้งเมืองในภาคอีสานของกลุ่มจารย์แก้วและกลุ่มเขมร (สุวิทย์ ชีรสวัสดิ์, 2549, หน้า 46)

1.2 การสร้างบ้านตั้งเมืองในภาคอีสาน สายเจ้าพระวอ เจ้าพระตา

การเคลื่อนย้ายผู้คนเข้ามาในบริเวณภาคอีสานสายเจ้าพระวอ เจ้าพระตา ตรงกับสมัยของ พระเจ้าองค์หลวง (ไชยกุมาร) กษัตริย์องค์ที่ 2 แห่งนครจำปาศักดิ์ บุตรของพระเจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูร และตรงสมัยรัชการพระเจ้ากรุงธนบุรี เดิมพระวอพระตา สองคนที่นั่งเป็นเสนาบดีนครเวียงจันทน์ ตั้งแต่สมัยพระเจ้าชัยเชษฐาธิราชที่ 2 (ชัยองค์แก้ว) อัยกาของพระเจ้าสิริบุญสาร เมื่อพระเจ้าชัยเชษฐาธิราชที่ 2 พิราลัย พระวอ พระตาช่วยให้พระเจ้าสิริบุญสารได้เป็นกษัตริย์นครเวียงจันทน์ ต่อมา พ.ศ. 2314 พระวอพระตา เกิดขัดใจไม่ปรองดองกับพระเจ้าสิริบุญสาร เกิดหวาด ระแวงกัน ฝ่ายพระวอพระตา สองพี่น้อง จึงได้ชักชวนพรรคพวก อาทิ หลวงราชโกชนัย ท้าวคำสู ท้าวคำสิงห์ ท้าวเชียง และท้าวนาม ฯลฯ พากันอพยพครอบครัว

ไพร่พลจากเวียงจันทน์ไปอยู่บ้านหินโงม (เดิม วิชาลัยพนงกิจ, 2530, หน้า 92) ต่อมาย้ายไปตั้งอยู่เมืองหนองบัวลำภู

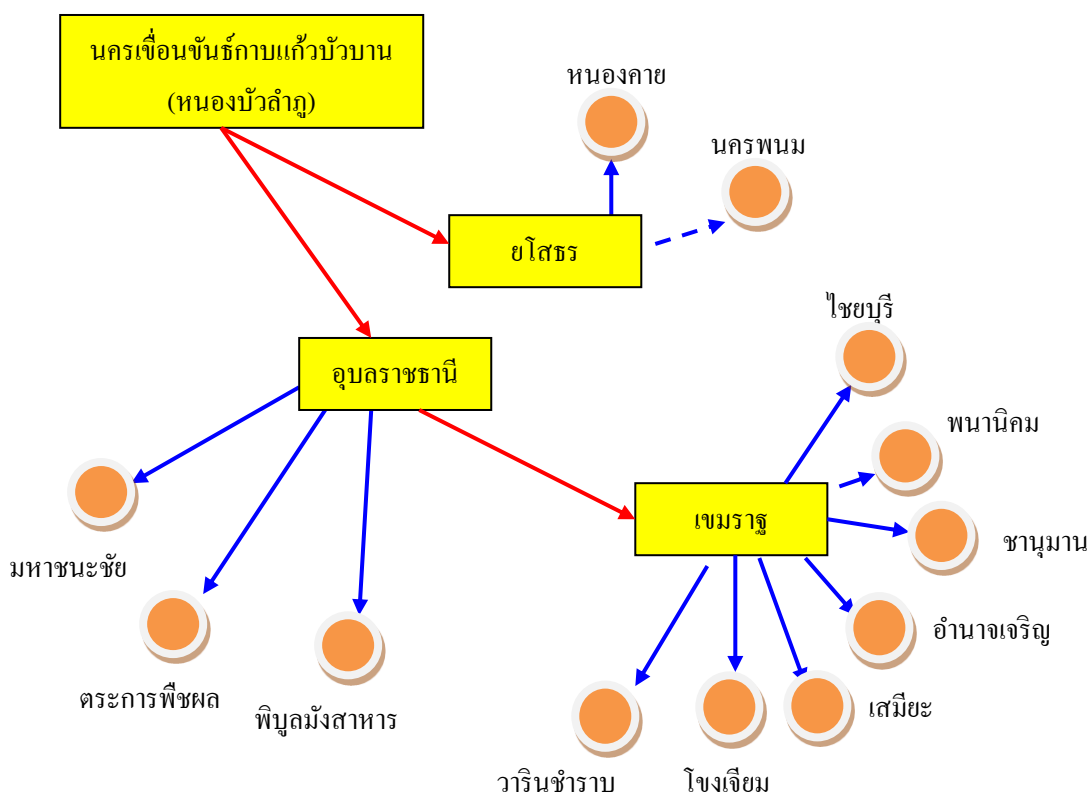
พระเจ้าสิริบุญสารเห็นเหตุการณ์เช่นนั้นคิดว่าเจ้าพระวอ เจ้าพระตา คิดเป็นกบฏ จึงจัดกองทัพจะยกมาตีเมืองหนองบัวลำภู เมื่อฝ่ายเจ้าพระวอ เจ้าพระตาทราบข่าว จึงได้จัดสร้างตึกแต่งบ้านเมืองให้แข็งแรง สร้างป้อม และขนานนามเมืองใหม่ว่า นครเขื่อนขันธ์กาบแก้วบัวบาน ฝ่ายพวกที่อพยพมาพร้อมกัน คือ หลวงราชโกชนัย ท้าวคำสู ท้าวคำสิงห์ ฯลฯ เคลื่อนย้ายผู้คนต่อไปตั้งอยู่บ้านสิงห์โลก สิงห์ท่า และพัฒนาเจริญเติบโตขึ้นเป็นเมืองยโสธร (จังหวัดยโสธรในปัจจุบัน) ฝ่ายพระเจ้าสิริบุญสารทราบข่าวว่าพระวอพระตาสร้างเมืองใหญ่โตก็ทรงพิโรธ จึงยกกองทัพมาปราบ สู้รบกันนาน 3 ปี ในที่สุดเจ้าพระตาสิ้นชีพในสนามรบ (เดิม วิชาลัยพนงกิจ, 2530, หน้า 94) เจ้าพระวอผู้เป็นน้องตีฝ่าวงล้อมแล้วหนีไปพึ่งพระบรมโพธิสมภารจากพระเจ้าองค์หลวง (เจ้าไชยกุมาร) เจ้านครจำปาศักดิ์ ฝ่ายพระเจ้าสิริบุญสารทราบข่าวว่าเจ้าพระวอ กับพวกหนีมาอาศัยอยู่กับพระเจ้านครจำปาศักดิ์ จึงให้อัครฮาด (ห้าทอง) ยกทัพหมายจะจับเจ้าพระวอ กับพวกมาเสีย พระเจ้าองค์หลวง เจ้านครจำปาศักดิ์จึงให้พญาเชียงสาคุมทัพไปด้านทานเจรจากับนายทัพกรุงเวียงจันทน์ก่อน แล้วส่งศูภอักษรไปยังพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต นครเวียงจันทน์ขอโทษเจ้าพระวอ กับพวกไว้ เพราะมีความชอบมาแต่หนหลัง พระเจ้าสิริบุญสารทรงทราบเรื่องในศูภอักษรแล้ว จึงทรงยกโทษให้เจ้าพระวอ กับพวกตามที่พระเจ้านครจำปาศักดิ์ทรงขอมมา แล้วเรียกทัพอัครฮาดกลับเวียงจันทน์

ครั้นต่อมาได้ประมาณ 4 ปี เจ้าพระวอ เกิดขัดแย้งกับเจ้านครจำปาศักดิ์ จึงย้ายไปอยู่ดอนมดแดง (เขตจังหวัดอุบลราชธานีในปัจจุบัน) แล้วแต่งให้ท้าวเพี้ย ถือศูภอักษรคุมเครื่องราชบรรณาการมายังเมืองนครราชสีมา ขอเป็นเมืองขึ้นกรุงธนบุรีสืบไป สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีจึงโปรดให้เจ้าพระวอ กับพวกตั้งบ้านเรือนอยู่ดอนมดแดงเป็นขอบขันทีสีมาโดยปริยายสืบไป ฝ่ายพระเจ้าสิริบุญสารทราบข่าวว่าเจ้าพระวอ หนีจากนครจำปาศักดิ์ มาตั้งบ้านเมืองอยู่ที่ดอนมดแดง เกรงว่าจะกล้าแข็งต่อราชบัลลังก์ จึงแต่งให้พญาสุโพแม่ทัพ ยกมาตีพระวอ เมื่อ พ.ศ. 2320 เจ้าพระวอด้านกองทัพเวียงจันทน์ไม่ไหว และขอกำลังจากจำปาศักดิ์มาช่วย แต่จำปาศักดิ์ปฏิเสธ พระวอจึงแต่งคนมาทูลขอกำลังจากพระเจ้ากรุงธนบุรี ซึ่งได้โปรดเกล้าให้พระยาจักรีและพระยาสุรสีห์แม่ทัพไทยคุมกำลังไปช่วยแต่ไม่ทันกาล เจ้าพระวอ ได้เสียชีวิตในสนามรบ (เดิม วิชาลัยพนงกิจ, 2530, หน้า 195) การมรณกรรมของเจ้าพระวอครั้งนี้ เป็นต้นเหตุสำคัญ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทราบเรื่องทรงพิโรธจัดเคืองว่า พระเจ้าสิริบุญสารคูหมิ่นมาทำร้ายข้าขอบขันทีสีมา และเวลานั้นกรุงธนบุรีเพิ่งกู้เอกราชจากพม่าใหม่ ๆ ต้องการขยายอำนาจ

ครั้นเมื่อ พ.ศ. 2321 สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี จึงโปรดให้สมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก กับเจ้าพระยาสุรสีห์ผู้เป็นน้อง ยกกองทัพไปตีนครเวียงจันทน์ โดยเจ้าพระยาสุรสีห์แยกทัพลงไปกรุงกัมพูชา เกณฑ์ไพร่พลเขมร และต่อเรือรบแล้วยกทัพขึ้นมาตามลำแม่น้ำโขง ฝ่ายสมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก ไปชุมนุมพลที่เมืองนครราชสีมา แล้วยกทัพผ่านเมืองภูเขียว พร้อมกับตีเมืองรายทางที่ขึ้นกับเวียงจันทน์ เมื่อเจ้าพระยาสุรสีห์ยกทัพเรือขึ้นมาถึงนครจำปาศักดิ์ พระเจ้าองค์หลวง เจ้านครจำปาศักดิ์ไม่คิดสู้กำลังของกองทัพกรุงธนบุรี จึงถูกส่งตัวไปไต่สวนที่กรุงเทพฯ และพบว่าไม่มีส่วนรู้เห็นจึงโปรดให้กลับนครจำปาศักดิ์ในฐานะประเทศราชของไทย ฝ่ายกองทัพกรุงธนบุรีได้ตีหัวเมืองรายทางที่ขึ้นกับเวียงจันทน์ เช่น เมืองมุกดาหาร เมืองนครพนม เมืองพะโค เมืองเวียงคุก และเมืองพรานพร้าว เกิดการสู้รบอยู่ 4 เดือนเศษ พระเจ้าสิริบุญสารต่อต้านทัพไทยไม่ไหว ได้ละทิ้งเมืองหนีไปเมืองคำเกิด (เดิม วิกาศย์พจนกิจ, 2530, หน้า 92) กองทัพไทยได้จับเจ้านันทเสน เจ้าอินทร์ เจ้านูวงศ์ พร้อมด้วยครอบครัวชาวลาวมากรุงธนบุรี ให้ชาวลาวไปอยู่เมืองเพชรบุรี สุพรรณบุรี ราชบุรี สระบุรี ลพบุรี ในครั้งนั้นได้อัญเชิญพระพุทธปฏิมากรแก้วมรกตกับพระบาง มายังกรุงธนบุรีด้วย เมื่อ พ.ศ. 2322 (เดิม วิกาศย์พจนกิจ, 2530, หน้า 79) การสงครามครั้งนี้ทำให้เมืองเวียงจันทน์ จำปาศักดิ์ และหลวงพระบางยอมสวามิภักดิ์ต่อไทย

ฝ่ายเจ้าคำผง บุตรพระตา ได้แยกสมรสกับเจ้านางค่วย ธิดาเจ้าอุปฮาด (ธรรมเทโว) พระเจ้าองค์หลวง เจ้านครจำปาศักดิ์ ทรงเห็นว่าเกี่ยวข้องเป็นหลานเขย จึงตั้งให้เป็นนายกองใหญ่คุมตัวเลขขึ้นกับนครจำปาศักดิ์ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้ตั้งเจ้าคำผงเป็น พระประทุมสุรราชภักดี (คำผง) ต่อมาได้ย้ายผู้คนจากเวียงจันทน์ไปอยู่บ้านแฉะแม่ ส่วนเจ้าฝ่ายหน้า เจ้าคำสิงห์ขอพระราชทานไปตั้งครอบครัวอยู่บ้านสิงห์โลก สิงห์ท่า ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตามที่ขอ ต่อมาตั้งเป็นเมืองยโสธร

เมื่อ พ.ศ. 2334 เกิดกบฏผู้มีบุญย้ายเชียงแก้วมาล้อมเมืองนครจำปาศักดิ์ ฝ่ายพระปทุมฯ และเจ้าฝ่ายหน้ารวมกันตีกบฏผู้มีบุญฯ แดก พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ จึงโปรดให้ยกฐานะบ้านแฉะแม่ เป็นเมืองอุบลราชธานี (ธิดา สาระยา, 2538) ต่อมาได้ย้ายเมืองอยู่ คงอยู่สืบจนถึงปัจจุบัน

ภาพที่ 2-3 การขยายเมืองในภาคอีสานสายเจ้าพระวอ พระตา (เดิม วิชาภัยพนกิจ, 2530; สุวิทย์ ธีศาวัต, 2549)

หลังจาก เมืองอุบลราชธานี ได้รับโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเป็นเมืองแล้ว โดยมีพระประทุมสุรราชภักดี (คำผง) เป็นเจ้าเมือง ฝ่ายท้าวคำสิงห์ ตั้งอยู่บ้านสิงห์โคก ส่วนอีกบ้านหนึ่ง ชื่อ บ้านสิงห์ท่าสร้างที่ดงไต้ต้นต่อมา ในรัชกาลพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกบ้านท่าเป็น เมืองยโสธรเมื่อ พ.ศ. 2357 (เดิม วิชาภัยพนกิจ, 2530, หน้า 155) และแต่งตั้งท้าวสิงห์ ซึ่งเป็นราชวงศ์เมืองโขงมาก่อน เป็น พระสุนทรราชวงศา (ท้าวสิงห์) เป็นเจ้าเมืองคนแรก ขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ ผูกสาย น้ำรัก 2 เลกต่อเขี้ยว ป่าน 2 เลกต่อขอด และพระราชทานเครื่องยศแก่เจ้าเมือง คือ หมากเงินถมทองปากจำหลักลายกลีบบัว เครื่องในทองคำ กระโถนเงินถมทอง ลูกประคำทองทองคำ 1 สาย สัปทนปัสตุ 1 คัน กระบี่บั้งทองคำ 1 เล่ม เสื้อทรงประหาส หมวกตุ้มปี ปืนขนวนทองแดงเหลี่ยมเงิน 1 กระบอกอาณาเขตของเมืองยโสธร ทิศเหนือ ถึงภูสีฐาน ด้านเมยถึงยอดขย้ง ทิศใต้ ถึงห้วยก้ากวาก ทิศตะวันออก ถึงบ้านคำพระ บ้านคำมะแวง ถึง ลำเซ ทิศตะวันตก ถึงห้วยใส่ไก่อ่ ลังเจ๊ก และห้วยตาแห่ว

ต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2369 เกิดเหตุการณ์กบฏเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ พระยาราชสุภาวดี กุมกองอิสระสมทบกองทัพหน้า 1 ยกไปตีกองทัพเวียงจันทน์ มาตั้งที่เมืองยโสธร ฝ่ายอุปฮาด ราชวงศ์ราชบุตร เมืองยโสธร ได้ช่วยเหลือเป็นกำลังแก่พระยาราชสุภาวดีเป็นอันดี เมื่อปราบปรามกบฏเจ้าอนุวงศ์เรียบร้อยแล้ว ในปี พ.ศ. 2370 ตรงกับรัชการที่ 3 พระยาบดินทร์เดชา (สิงห์ สิงหเสนี) ขอพระราชทานตั้งให้ท้าวสุวอธรรมมา หรือบุญมา บุตรอัครฮาดเมืองยโสธร หลานเจ้าพระวิชัยราชสุริยวงศ์ขัตติยราช (หน้า) เจ้านครจำปาศักดิ์ สืบเชื้อสายมาจากเจ้าพระดา เป็นเจ้าเมือง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ยกบ้านไผ่ขึ้นเป็น เมืองหนองคาย ตั้งให้ท้าวสุวอธรรมมา เป็นพระประทุมเทวาภิบาล เมื่อ พ.ศ. 2370 (เดิม วิชาญพจนกิจ, 2530, หน้า 222) และโปรดเกล้าฯ ตั้งให้ท้าวฝ่ายเมืองยโสธร เป็น พระสุนทรราชวงศา (ท้าวฝ่าย) เป็นเจ้าเมืองยโสธร โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งพระสุนทรราชวงศา (ท้าวฝ่าย) เป็นเจ้าเมือง ปกครอง เมืองนครพนมอีกหนึ่งตำแหน่ง เมื่อจัดการบ้านเมืองเรียบร้อยแล้ว พระสุนทรราชวงศา (ท้าวฝ่าย) ได้เวนคืนบ้านเมืองให้อุปฮาดราชวงศ์ราชบุตรเมืองนครพนม ปกครองต่อไป และได้ขอรับพระราชทานกลับมาปกครองเมืองยโสธรตามเดิม จนถึง พ.ศ. 2400

2. อีสานช่วงเหตุการณ์กบฏเจ้าอนุวงศ์ เวียงจันทน์

เหตุการณ์กบฏเจ้าอนุวงศ์ เป็นเหตุการณ์สำคัญยิ่งทั้งในประวัติศาสตร์ไทยและประวัติศาสตร์ลาว เหตุการณ์ครั้งนี้ทำให้เกิดการเคลื่อนย้ายประชากรทั้งในภาคอีสานและในพื้นที่ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงครั้งใหญ่ที่สุด

2.1 สาเหตุของสงครามเจ้าอนุวงศ์

ทั้งเอกสารฝ่ายไทยและฝ่ายลาวให้ทัศนะที่แตกต่างกันในสาเหตุของสงคราม ดังนี้

1. เจ้าอนุวงศ์ไม่พอพระทัยที่ขอละครโน เจ้าหญิงดวงคำ และครอบครัวลาวสระบุรีที่ถูกไทยกวาดต้อนมาตั้งแต่แผ่นดินกรุงธนบุรี กลับเวียงจันทน์แล้วพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไม่อนุญาต
2. เห็นว่าไทยเริ่มอ่อนแอ
3. คิดว่าไทยจะรบกับอังกฤษ
4. ต้องการเป็นเอกราชจากไทย
5. เจ้าอนุวงศ์คิดว่าเวียดนามจะมาช่วยตีไทย
6. เวียงจันทน์มีอำนาจกล้าแข็งขึ้นหลังจากได้จำปาศักดิ์
7. เจ้าอนุวงศ์ทรงเห็นความทุกข์ยากของคนลาวที่ถูกเกณฑ์มาทำงาน โยธาตั้งแต่สมัย ร.1-ร.3
8. เจ้าอนุวงศ์คิดว่ากรขึ้นครองราชย์ของ ร. 3 จะเกิดปัญหาเกี่ยวกับเจ้าฟ้ามงกุฎ
9. รัฐบาลไทยไม่ยอมคืนพระแก้วตามที่เจ้าอนุวงศ์ทูลขอคืน
10. ไทยรบแพ้เวียดนาม
11. ไทยพยายามกลืนชาติลาวด้วยการสักเลก
12. เจ้าราชวงศ์ไม่พอใจที่ถูกไทยดูหมิ่น
13. ไทยขูดรีดตัวจากลาว
14. ไทยพยายามปิดล้อมลาวทางเศรษฐกิจ
15. ความขัดแย้งระหว่างนครจำปาศักดิ์กับเจ้าเมืองนครราชสีมาเรื่องดีข้า
16. ความขัดแย้งระหว่างเจ้าเมืองนครราชสีมากับเจ้าเมืองขุขันธ์ และ
18. ความขัดแย้งระหว่างเจ้าอนุวงศ์กับเจ้าเมืองนครราชสีมาที่พยายามขยาย

อำนาจในหัวเมืองอีสานและทำให้คนเดือดร้อน (เดิม วิกาศย์พจนกิจ, 2530, หน้า 171) สาเหตุของสงครามทั้งเอกสารของฝ่ายไทยและฝ่ายลาวมีความแตกต่างกัน

สงครามเจ้าอนุวงศ์เป็นสงครามที่มีความชอบธรรมในสายตาของนักประวัติศาสตร์ลาวและประชาชนลาว เพราะเป็นสงครามประกาศเอกราช แต่ในทัศนะของราชสำนักไทยและนักประวัติศาสตร์ไทยส่วนใหญ่มองตัวเจ้าอนุวงศ์เป็นคนทรยศ เป็นกบฏ แม้ว่าหลักฐานของฝ่ายไทยจะชี้ชัดว่าผู้ปกครองไทยกดขี่ข่มเหงชาวลาวยุคหนึ่งด้วยการเกณฑ์แรงงานมาสร้างกรุงเทพฯ การขยายพื้นที่และการเก็บภาษี กรอบกับผู้ปกครองลาวรู้สึกว่ราชสำนักไทยไม่ให้เกียรติผู้ปกครองลาว ความคับแค้นเก็บสะสมมานาน

2.2 ผลของสงครามและการเคลื่อนย้ายผู้คน

ผลของสงครามเจ้าอนุวงศ์ครั้งนี้ เจ้าอนุวงศ์ถูกจับมาพิณณาที่กรุงเทพฯและถึงแก่พิราลัย ใน พ.ศ. 2372 และทำลายเมืองเวียงจันทน์ และได้ตั้งเมืองหนองคายขึ้นเป็นศูนย์กลางการปกครองแทน ให้เมืองที่เคยขึ้นกับเวียงจันทน์มาก่อนให้มาขึ้นกับเมืองหนองคาย เช่น เมืองเวียงคุก เมืองพานพร้าว และได้กวาดต้อนผู้คนเข้ามาฝั่งขวาแม่น้ำโขง ถือเป็นารเคลื่อนย้ายครั้งใหญ่ มี 3 กลุ่มที่สำคัญ คือ

2.2.1 กลุ่มประชากรชาวอีสานที่ถูกกองทัพเวียงจันทน์กวาดต้อนไป แล้วถูกกองทัพไทยกวาดต้อนกลับภูมิลำเนาเดิม ในตอนที่กองทัพเวียงจันทน์กวาดต้อนไปมี 35 เมือง จำนวน 54,320-95,216 คน (เดิม วิกาศย์พจนกิจ, 2530, หน้า 217) แต่ต้อนกวาดต้อนกลับเนื่องจากครัวแตกกระจัดกระจายหนีไปตามป่าเขา ทำให้กวาดต้อนได้เพียง 37,373 คน (เดิม วิกาศย์พจนกิจ, 2530, หน้า 218) บางเมืองเหลือน้อยมาก เช่นเมืองสระบุรี ตอนกองทัพเวียงจันทน์กวาดต้อนไป 26,000 คน แต่ต้อนขากลับเหลือเพียง 1,318 คน (เดิม วิกาศย์พจนกิจ, 2530, หน้า 200)

2.2.2 กลุ่มประชากรในพื้นที่เขตหลวงพระบางและเวียงจันทน์ที่ถูกกองทัพไทยกวาดต้อนไปภาคกลาง เหนือ และอีสาน ในช่วง พ.ศ. 2373-2374 มี 25,635 คน (เดิม วิกาศย์พจนกิจ, 2530, หน้า 219) ประชากรเหล่านี้ถูกส่งผ่านเมืองพิสัยเป็นกลุ่มย่อยเพื่อสะดวกในการควบคุมเฉลี่ยกลุ่มละ 500-600 คน และประชากรส่วนใหญ่เป็นชาวเวียงจันทน์ เพราะรัฐไทยต้องการจัดอำนาจของเวียงจันทน์

2.2.3 กลุ่มประชากรที่อพยพมาจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง บริเวณเมืองเชียงขวาง คำม่วน บริคำไซและสุวรรณเขต กลุ่มนี้อพยพมาจากสาเหตุสงครามไทย-เวียดนาม พ.ศ. 2376-2377 โดยที่ฝ่ายไทยไม่ต้องการให้เวียดนามใช้ประโยชน์จากแรงงานและเสบียงอาหารจากคนเหล่านี้ จึงกวาดต้อนเอามาไว้ฝั่งขวาแม่น้ำโขง

เมื่ออพยพผู้คนเข้ามาฝั่งขวาแม่น้ำโขงแล้วเกิดการตั้งเมืองขึ้นจำนวน 52 เมือง (สุวิทย์ ชีรสาศวัต, 2549, หน้า 230) ซึ่งเมืองส่วนใหญ่เกิดขึ้นในรัชกาลที่ 3 และในสมัยรัชกาลที่ 4 ประเทศไทยไม่ได้กวาดต้อนผู้คนเข้ามา ตอนแรกประชากรเหล่านี้ที่อพยพมาขอเสนาอภัยจากหมู่บ้าน เป็นเมือง มีเมืองสำคัญคือ เมืองท่าอุเทน เมืองหนองคาย เมืองอาทมาต เมืองกุสุมาลย์มณฑล เมืองเรณูนคร เมืองพรรณานิคม เมืองท่าขอนยาง เมืองแซงบาดาล เมืองเสนางคนิคม เมืองคำ เขื่อนแก้ว เมืองอากาศอำนวย ฯลฯ

3. อีสานช่วงการพัฒนาประเทศสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ภาคอีสานในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ได้ปฏิรูปการปกครองมณฑลเทศาภิบาล (กล่าวในหัวข้อการปกครอง) นอกจากนั้นยังได้พัฒนาประเทศทั้งทางด้านเศรษฐกิจ การสร้างทางรถไฟ การปฏิรูปการศึกษา การเลิกทาส มีรายละเอียดดังนี้

3.1 การปฏิรูปการปกครอง ภัยคุกคามจากมหาอำนาจยุโรปในยุคล่าเมืองขึ้น กับ ปัญหาความด้อยประสิทธิภาพของระบบราชการขณะนั้น ทำให้เกิดการปฏิรูปการปกครองครั้งใหญ่ นับตั้งแต่สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ. 1991-2031) เป็นต้นมา การปฏิรูปการปกครอง สมัยสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (2411-2453) เกิดขึ้นทั่วประเทศ รวมทั้งภาคอีสาน ภาพรวม ทำให้เกิดการรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง อำนาจของส่วนกลางได้ครอบคลุมไปถึงหมู่บ้าน เป็นเครื่องช่วยการปกครองของรัฐบาล ในส่วนภาคอีสานได้แบ่งเป็น 3 ระยะ คือ ระยะที่ 1 ได้ส่งข้าหลวงเข้ามาทดลองจัดโครงสร้าง ระยะที่ 2 เป็นการปฏิรูปโครงสร้างการปกครองทั้งระดับกว้าง และระดับลึก เมืองเล็กได้ถูกยุบเป็นอำเภอ บางเมืองกลายเป็นตำบล ระยะที่ 3 เป็นระยะเสื่อมถอยของระบบเทศาภิบาล เนื่องจากสถานการณ์การคลังของรัฐบาลไม่ดี รัฐบาลจึงพยายามยุบตำแหน่ง ทำให้มณฑลร้อยเอ็ดและมณฑลอุบลราชธานีถูกยุบและไปรวมกับมณฑลนครราชสีมา ส่วนรายละเอียดเป็นเรื่องซับซ้อนจะกล่าวในหัวข้อ การปกครองของอีสาน ถัดไป

3.2 การพัฒนาระบบการคมนาคม คือ การสร้างทางรถไฟ ซึ่งเป็นมูลเหตุของการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจในภาคอีสาน ก่อนหน้าการสร้างทางรถไฟนั้น เศรษฐกิจอีสานเป็นแบบพอเพียง ภายในชุมชน เป็นทั้งผู้ผลิตและผู้บริโภคสินค้าไม่จำเป็นต้องพึ่งสินค้าจากภายนอก มีการแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างชุมชนใกล้เคียง เพราะทรัพยากรบางอย่างไม่มีในชุมชน เช่น เกือบ เครื่องมือเหล็ก เครื่องปั้นดินเผา การเก็บภาษีของรัฐ ทำให้ชาวอีสานต้องนำของป่า สัตว์เลี้ยง ข้าวออกมาขาย ทำให้เกิดการค้าขึ้น

หลังจากมีทางรถไฟ (พ.ศ. 2443-2488) ทางรถไฟได้เข้ามาสู่ภาคอีสาน การสร้างทางรถไฟมีจุดมุ่งหมายเพื่อป้องกันประเทศ (สุวิทย์ ชีรสาศวัต, 2549, หน้า 605) ซึ่งขณะนั้นฝรั่งเศสได้เข้ามายึดครองเขมรส่วนนอก และผลของการสร้างทางรถไฟส่งผลให้เศรษฐกิจ ปริมาณสินค้า

เข้าและสินค้าออกเพิ่มขึ้น การผลิตข้าวเพิ่มขึ้น ทางรถไฟก่อให้เกิดชุมชนการค้า มีร้านค้า โกดัง สินค้า โรงสีไฟขนาดใหญ่ โรงฟอกหนัง โรงแรม ฯลฯ ในขณะที่เดียวกันก็ส่งผลงานหัตถกรรม เช่น การทอผ้า การผลิตเครื่องปั้นดินเผา การผลิตเครื่องมือเหล็กกลดลง ชาวอีสานเริ่มใช้สินค้าสำเร็จรูปจากต่างประเทศ

3.3 การปฏิรูปการศึกษา ในระยะก่อนหน้าการศึกษายังไม่เป็นระบบ กล่าวคือ พ่อแม่ ปู่ ย่า ตา ยาย เป็นครู สอนความรู้เกี่ยวกับการทำมาหากิน ศิลธรรม จารีตประเพณี เช่น สอนวิธีทำนา ตัดไถ คราด ตกกล้า ดำนา เกี่ยวข้าว ฟาวข้าว ฯลฯ การทอผ้า ย้อมผ้า การหาอยู่หากิน การรักษาความเจ็บป่วย สมุนไพร ฯลฯ วิธีการเหล่านี้ได้ถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น ส่วนความรู้ อีกส่วนหนึ่งได้รับจากวัด โดยมีพระเป็นครู ผู้ชายจะบวชเรียน โดยเรียนจากเอกสารใบลาน เรียนอักษรธรรมอีสาน อักษรไทยน้อย เนื้อหาที่เรียนส่วนใหญ่เป็นหลักธรรมทางพุทธศาสนา พระไตรปิฎก นอกจากนั้นยังมีวรรณกรรมอีสาน ตำรายา กฎหมาย พงศาวดาร ในสมัยนั้นวัดคือ โรงเรียนที่ไม่เป็นทางการของชุมชนอีสาน

การปฏิรูปการศึกษา ได้รับนโยบายจากรัฐบาลกรุงเทพ โดยมีจุดมุ่งหมาย คือ

1. สนองความต้องการคนเข้ารับราชการ (วุฒิชัย มูลศิลป์, 2541 อ้างถึงใน สุวิทย์ ธีรสาสวัต, 2549, หน้า 542) เนื่องจากในระยะนั้นรัฐบาลกำลังปฏิรูประบบราชการทั้งหมด มีการตั้งหน่วยงานขึ้นมาใหม่เป็นจำนวนมากและต้องใช้ข้าราชการจำนวนมากมาปฏิบัติงาน ในระยะแรกได้จ้างชาวต่างประเทศ
2. การศึกษาเป็นเครื่องมือในการประกอบอาชีพของราษฎร
3. การศึกษาช่วยส่งเสริมการศึกษา เพราะหากกุลบุตรรู้หนังสือ เมื่อบวชเป็นพระ เณร จะสามารถศึกษาพระธรรม และพระธรรมเป็นเครื่องกล่อมเกล่าให้เป็นคนดี และได้มอบให้กรมศึกษาธิการดูแลการศึกษาเป็นครั้งแรกของไทย โดยมีกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เป็นอธิบดี ส่วนครูที่ใช้สอนนั้น ตอนแรกใช้พระสงฆ์ และครูที่เป็นฆราวาส และพบปัญหาว่า ครูที่สอนในช่วงแรกของการปฏิรูปไม่ได้เรียนวิชาครู จิตวิทยา วิธีสอน จึงเป็นปัญหาในการสอน และใช้วัดเป็นโรงเรียนบางพื้นที่ และพัฒนาขึ้นตามลำดับ เกิดเป็นโรงเรียน มีหลักสูตรแรกเริ่ม มี 3 ระดับ คือ ระดับมูลศึกษา แบ่งเป็นมูลศึกษาต่ำ 3 ชั้น มูลศึกษาสูง 3 ชั้น มัธยมศึกษา แบ่งเป็น มัธยมสามัญ 4 ชั้น มัธยมชั้นสูง 3 ชั้นและอุดมศึกษาไม่ได้กำหนดชั้นส่วนเนื้อหาและตำราในช่วงแรก ใช้ตำราของพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารียงกูร) ประกอบด้วย มูลบทบรรพกิจ วาหนิตนิกร อักษรประโยค สังโยคพิธาน ไวยากรณ์พิจารย์ และ พิศาลการ์ณฑ์ ส่วนสภาพการเรียนนั้น เทียบเคียงกับกิจวัตรของสงฆ์ ในขณะนั้นคือ เข้าเรียน 07.30 น. ถึง 11.00 น. ถึงเวลาเพล โรงเรียนพักกลางวัน เริ่มเรียน 13.30 น. และตอนเย็นครูจะพานักเรียนทำแปลงเกษตร สำหรับเวลาเปิด ปิดเทอมของโรงเรียนสอดคล้องกับอาชีพของคนอีสาน คือ การทำนา เหม่คันเรียกว่า เหม่ปักดำ ทำให้นักเรียนได้ช่วยพ่อแม่ทำนา เลี้ยงน้อง ดูแล

วัวควาย เถอมที่สองเรียกว่าเถอมเกี่ยว เพื่อให้เด็กไปเกี่ยวข้าวหรือช่วยผู้ปกครองทำงานอื่น เถอมที่สามเรียกว่า เถอมปลาย ให้ครูและนักเรียนได้พักผ่อน (พิรุณห์ สวัสดิ์รัมย์, 2530, หน้า 112-113)

ปัญหาและอุปสรรคในการปฏิรูปการศึกษา คือ 1. ขาดงบประมาณ เพราะเป็นระยะที่รัฐบาลปฏิรูปทั้งระบบราชการ ระบบการปกครอง การคมนาคม การสื่อสาร การเกษตร การสาธารณสุขและสาธารณสุขปโภค การทหารตำรวจ รวมทั้งการศึกษาทำให้แต่ละด้านต้องใช้เงินมาก 2. ขาดครูทั้งปริมาณและคุณภาพ สาเหตุที่ขาดครูเพราะขาดสถาบันการผลิตครู เพราะไม่มีโรงเรียนฝึกหัดครู 3. ขาดตำราเรียนและอุปกรณ์การเรียน เนื่องจากชาวอีสานมีฐานะยากจน ไม่มีเงินซื้อตำราเรียน สมุด ดินสอ วิธีการเรียนจึงพึ่งจากครูและจดลงในกระดานชนวน การเรียนไปได้ช้า เพราะถูกจำกัดด้วยพื้นที่กระดาน 4. นโยบาย เนื่องจากการปฏิรูปช่วงแรกนโยบายยังไม่มั่นคงมีการเปลี่ยนแปลงแผนการศึกษาหลายแบบ ส่งผลกระทบต่อหลักสูตรระบบการศึกษา 5. ปัญหาภาษาถิ่น พื้นที่ภาคอีสานที่มีชาวไทยเชื้อสายเขมร กูย มีปัญหาในการสื่อสาร หากครูไม่รู้ภาษาถิ่น วิธีแก้ปัญหาคือหาครูที่รู้ภาษาถิ่น 6. ค่านิยมของชาวอีสาน ชาวอีสานไม่นิยมเรียนภาษาไทยเพราะเห็นว่าไม่จำเป็น และไม่นิยมให้ผู้หญิงเรียนหนังสือ

3.4 การเลิกทาส ทาสอีสานเป็นชนชั้นที่มีอยู่จริงในประวัติศาสตร์อีสาน กระบวนการเข้าสู่ทาสเริ่มจากขายตัวเองหรือครอบครัวหรือทาสของตน โดยตกลงกับผู้ซื้อหรือนายเงินเรื่องราคา จนเป็นที่พอใจและตกลงทำสัญญา ส่วนค่าทาสจะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายประการ เช่น เพศ อายุ ความรู้ ความชำนาญ เช่น ในกฎหมายตราสามดวง ระบุ เด็กชาย 1-2 ปี ค่าตัว 4 ตำลึง เด็กหญิงอายุเท่ากัน ค่าตัว 3 ตำลึง เด็กชายอายุ 7-8 ปี ค่าตัว 8 ตำลึง เด็กหญิงอายุเท่ากัน ค่าตัว 7 ตำลึง ผู้ชายอายุ 16-20 ปี ค่าตัว 12 ตำลึง ผู้หญิงอายุเท่ากัน ค่าตัว 10 ตำลึง ชายวัยฉกรรจ์ อายุ 21-25 ปี ค่าตัว 13 ตำลึง ผู้หญิงอายุ 21-30 ปี ค่าตัว 12 ตำลึง ผู้ชายอายุ 26-40 ปี ค่าตัว 14 บาท ผู้หญิงจะมีค่าตัวลดลงหากอายุมากขึ้น คือ อายุ 31-35 ค่าตัว 14 ตำลึง อายุ 61-65 ปี ค่าตัว 6 ตำลึงอายุ 86 ปีขึ้นไป ค่าตัว 4 บาท ส่วนผู้ชายอายุมากขึ้น ค่าตัวลดลงเช่นเดียวกัน (สุวิทย์ ชีรสวัสดิ์, 2549, หน้า 578-579) ความรู้ความสามารถ ความชำนาญ ได้แก่ความสามารถอ่านหนังสือ

ประเภทของคนที่ขายตัวเป็นทาส คือ ทาสถูกนายเงินขายให้นายเงินคนอื่น ไพร่ขายตัวเอง หรือถูกพ่อแม่ขาย หรือถูกสามีขาย หรือขายทั้งครอบครัว ชุมนาง เป็นชุนนางต้องคดีร้ายแรง เช่น โทษกบฏ จะถูกโทษประหาร ริบทรัพย์สิ้น ลูกเมียเป็นทาสหลวง หรือขายตัวเอง การไถ่ตัวจากทาสเป็นเสรีชนมีโอกาสน้อยมาก ในกฎหมายตราสามดวงระบุว่า หากทาสอาสาไปทำสงครามและรอดตายกลับมาจะได้เป็นอิสระ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยทรงเลิกทาสถือเป็นผลงานอันยิ่งใหญ่ การเลิกทาสทำเป็นระยะเพื่อให้นายเงินเตรียมตัวหาทางขยับขยายสู่ทางทำธุรกิจ การเลิกทาสของ

ไทยรวมทั้งภาคอีสานเกี่ยวข้องกับกฎหมายเลิกทาส 2 ฉบับ คือฉบับ พ.ศ. 2417 และ พ.ร.บ. 2488 สรุปใจความได้ว่า 1. ให้เลิกทาสทั้งหมดเป็นไททันที 2. ส่วนผู้ที่เป็นทาสให้ค่าตัวลดลงเดือนละ 4 บาท จนกว่าจะหมดค่าตัว หากเปลี่ยนนายห้ามเพิ่มค่าตัว 3. ห้ามซื้อขายทาส ฝ่าฝืนมีโทษอาญา ทำให้ระบบทาสหมดไปจากภาคอีสานตั้งแต่นั้นมา (สุวิทย์ ชีรสาควัต, 2549, หน้า 583)

4. อีสานช่วงการพัฒนาประเทศภายใต้รัฐบาลไทย

หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 มีการพัฒนาประเทศสู่ความทันสมัย นำสังคมไทยสู่ความเป็นรัฐชาติ โดยคณะราษฎรได้ทำการสถาปนาระบบรัฐธรรมนูญ ประวัติศาสตร์ช่วงนี้เน้นเพื่อให้รู้สึกว่าเป็น รัฐชาติ ช่วงเวลาดังกล่าวเกิดที่สำคัญที่ทำให้รัฐบาลไทยต้องดูแลภูมิภาคอีสานอย่างใกล้ชิด นับตั้งแต่สงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดลง เกิดความตึงเครียดระหว่างฝ่ายโลกเสรีและฝ่ายคอมมิวนิสต์ ประเทศไทยภายใต้รัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลสงคราม เชื่อว่าโลกเสรีประชาธิปไตยเป็นทางเลือกที่เหมาะสมที่จะนำพาบ้านเมืองให้เจริญก้าวหน้า ทำให้ไทยได้ทำสัญญาต่าง ๆ กับสหรัฐอเมริกา เพื่อร่วมกันต่อต้านการขยายตัวของคอมมิวนิสต์ในภูมิภาคอินโดจีน (พงษ์ศักดิ์ ปัตถา, 2550, หน้า 44) รัฐบาลไทยเกรงว่าภาคอีสานจะฝักใฝ่คอมมิวนิสต์ จึงดำเนินนโยบายและมาตรการต่าง ๆ ทำให้ภูมิภาคอีสานได้รับการพัฒนาพื้นที่ และปลูกจิตสำนึกความเป็น คนอีสาน ในฐานะส่วนหนึ่งของรัฐชาติไทยนอกจากนั้น รัฐบาลสมัยจอมพล ป. พิบูลสงครามใช้วัฒนธรรม เป็นตัวแทนของชาติ เพื่อให้วัฒนธรรมเป็นเครื่องมือในการต่อต้านคอมมิวนิสต์ ซึ่งทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมและวัฒนธรรมอีสานเป็นจำนวนมาก

ช่วงเวลานี้เองทำให้ภูมิภาคอีสานได้รับการดูแลอย่างใกล้ชิด การจัดกิจกรรมทางศาสนา ความเชื่อ เช่นการรวมกลุ่มผู้คนเป็นจำนวนมาก ทำให้รัฐบาลได้เข้ามาควบคุมดูแล หรือบางครั้งได้นำตัวไปไต่สวน เช่นกรณีของหลวงพ่อบุญชู แซ่ตันและกรณีของพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายที่ปฏิบัติกิจทางศาสนา ชุตงค์วัตรในป่า พฤติกรรมเหล่านี้ได้รับการดูแลอย่างใกล้ชิดของรัฐบาลผ่านเจ้าหน้าที่ของรัฐ หลังจากนั้นสหรัฐอเมริกาได้เข้ามาตั้งฐานทัพอากาศในพื้นที่ประเทศไทย โดยเฉพาะฐานบินอุดรธานีอยู่ในพื้นที่ภาคอีสานที่สำคัญ สามารถเข้าโจมตีเวียดนามได้สะดวกที่สุด (พงษ์ศักดิ์ ปัตถา, 2550, หน้า 50) และเกิดศูนย์ฝึกทหารรับจ้าง เรียกว่า ทหารเสือพราน ซึ่งหลังจากได้รับการฝึกแล้วจะถูกส่งไปรบที่ประเทศลาวสภาพการณ์สังคมอีสานจึงเต็มไปด้วยความหวาดระแวง ความเกรงกลัวคอมมิวนิสต์จากสื่อของรัฐบาล

5. สรุป

การศึกษาประวัติศาสตร์และพัฒนาการของสังคมอีสานตั้งแต่การก่อตั้งราชวงศ์จำปาศักดิ์ พ.ศ. 2256 เริ่มจากเจ้าราชครูหลวงโพนสะเม็กได้พาไพร่พลอพยพลงมาตามลำแม่น้ำโขงจากนครเวียงจันทน์ มาตั้งราชวงศ์จำปาศักดิ์ ทำให้สมัยนั้นอาณาจักรลาวล้านช้างได้แบ่งเป็น 3 อาณาจักร

คือ หลวงพระบาง เวียงจันทน์ และจำปาศักดิ์ ต่อมาเกิดการเคลื่อนย้ายผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานในภาคอีสานกลุ่มใหญ่ ๆ สองกลุ่ม คือ กลุ่มท้าวจารย์แก้ว เกิดเป็นเมืองที่สำคัญคือ สุวรรณภูมิ ร้อยเอ็ด หนองหาน ชนบท ขอนแก่น มหาสารคาม พุทไธสง ฯ กลุ่มที่สอง คือ กลุ่มพระวอ พระตา เกิดเป็นเมืองที่สำคัญ คือ หนองบัวลำภู อุบลราชธานี ยโสธร เขมราฐ ฯ กลุ่มที่อาศัยอยู่แล้ว คือ กลุ่มเขมรป่าดง มีเมืองที่สำคัญ คือ เมืองขุขันธ์ สังขะ สุรินทร์ รัตนบุรี บุรีรัมย์ กลุ่มย่อยที่ไม่ได้กล่าวไว้คือ กลุ่มเจ้าฟ้าขาว-เจ้าโสมพะมิตร ซึ่งเป็นสายเดียวกันกับพระวอ พระตา เกิดเป็นเมืองที่สำคัญ คือ กาฬสินธุ์ สกลนคร และกลุ่มพญาก๊กติชมพล (แล) ตั้งเมือง ชัยภูมิ โดยเฉพาะการเคลื่อนย้ายผู้คนในกลุ่มพระวอ พระตา เป็นเหตุจนวอนสงครามระหว่างกรุงธนบุรีกับอาณาจักรลาวล้านช้าง ผลจากสงครามทำให้อาณาจักรลาวทั้ง เวียงจันทน์ หลวงพระบาง และจำปาศักดิ์ เป็นประเทศราชของไทย ครั้งนั้นได้อัญเชิญพระแก้วมรกตเข้ามาประดิษฐานไว้ที่กรุงเทพฯ

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 3 แห่งราชอาณาจักรไทย เกิดเหตุการณ์กบฏเจ้าอนุวงศ์ และเป็นฝ่ายแพ้สงคราม ทำให้รัฐไทยกวาดต้อนผู้คนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงมาตั้งถิ่นฐานในภาคอีสานครั้งใหญ่ที่สุด และเข้ามาควบคุมหัวเมืองอีสานที่เคยเป็นบริวารของนครเวียงจันทน์ ในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้พัฒนาทั้งด้านการปกครอง พัฒนาด้านการศึกษา สร้างทางรถไฟ ฯ ต่อมาบรรณรัฐต่าง ๆ ในภูมิภาคอินโดจีนถูกคุกคามด้วยมหาอำนาจตะวันตก มีการกำหนดเขตแดน ภูมิภาคอีสานถูกผนวกเข้ากับรัฐไทย ชาวลาวพลัดถิ่นในภาคอีสานได้รับการปลูกฝังให้มีจิตสำนึกและรักชาติไทยผ่านวิธีการต่าง ๆ ขณะเดียวกันก็เกรงภัยคอมมิวนิสต์ รัฐบาลไทยในยุคต่าง ๆ จึงดำเนินนโยบายพัฒนาภาคอีสานจนถึงปัจจุบัน

สภาพสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมในภาคอีสาน

สภาพสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมในภาคอีสาน ได้รับอิทธิพลมาจากอาณาจักรล้านช้างในอดีต เพราะเดิมดินแดนนี้เคยเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านช้าง และการอพยพประชากรเข้ามาในภาคอีสานหลายครั้งจากเหตุผลด้านการเมือง การสงคราม และการแสวงหาที่อยู่ใหม่ ชาวอีสานส่วนใหญ่มีวิถีชีวิตความเป็นอยู่อย่างง่าย ๆ มักอยู่เป็นครอบครัวใหญ่ มีสมาชิกคือ ปู่ ย่า ลุง ป้า น้า ลุง หลาน ในเครือญาติเดียวกัน ฟังพาอาศัยกัน มีอาชีพเกษตรกรรมเป็นส่วนใหญ่ ทำไร่ ทำนา ส่วนลานบ้านจะปลูก พริก มะเขือ ข่า ตะไคร้ ในหัวไร่ปลายนา จะปลูกกล้วย อ้อย หอม มะพร้าว เลี้ยงวัว กระบือ ไว้สำหรับเป็นแรงงานทำนา สมาชิกในหมู่บ้านมักมีกิจกรรมร่วมกัน อาทิ การลงข่วงจับสาว การนาวานเกี่ยวข้าว (นาวาน คือ การร่วมแรงร่วมใจ ช่วยเหลือกัน โดยไม่ได้รับค่าตอบแทน) นาวานสร้างบ้าน มีการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันระหว่างสมาชิกในหมู่บ้าน การทำมาหากินมักแบ่งปันกันกินแบ่งปันกันใช้ อาทิ เมื่อเพื่อนบ้าน

ไปจับปลามาได้เป็นจำนวนมาก มักแบ่งปันเพื่อนบ้านรับประทาน เช่นเดียวกัน เมื่อเพื่อนบ้านปลูกผักเป็นจำนวนมาก จะแบ่งปันให้เพื่อนบ้านรับประทาน การดำเนินชีวิตที่เรียบง่าย อาจเป็นเพราะในอดีตไม่มีตลาด ทรัพยากรมีความอุดมสมบูรณ์ จึงทำให้ชาวอีสานไม่หวังสะสมเงินทอง ในส่วนของความเชื่อและวัฒนธรรม ชาวอีสานยึดถือ ฮีตสิบสอง คองสิบสี่ และสิบทอดเกิดเป็นเอกลักษณ์ของภูมิภาคมาจนถึงปัจจุบัน การนำเสนอภาพภูมิหลังของภาคอีสานเป็นพื้นฐานทางความคิดให้เกิดความเข้าใจบริบททางสังคมในภาพกว้างของ หมอธรรม ในฐานะเป็นสมาชิกหนึ่งของสังคม ผู้วิจัยนำเสนอ ดังนี้

1. ระบบอัญญาสี่ในภาคอีสาน

ระบบอัญญาสี่ ได้สืบทอดมาจากเมืองเวียงจันทน์ อาณาจักรล้านช้าง ในการปกครองบ้านเมืองในภูมิภาคอีสาน มีรายละเอียดดังนี้

1.1 เจ้าเมือง เป็นผู้มีอำนาจสิทธิขาดตั้งราชการบ้านเมืองทั้งปวงและบังคับบัญชากรรมการเมืองหรือกิจการทุกขันธ์บำรุงสุขของราษฎรในแคว้นบ้านเมืองที่ตกปกครอง หรือหากมีผู้มาจากที่อื่น มีการเกี่ยวข้องในสรรพสิ่งทั้งปวงที่เกิดขึ้นในแคว้นแคว้นของเมืองนั้น แต่อำนาจบางอย่างก็ไม่มีสิทธิขาด เช่น การตัดสินลงโทษแก่ผู้ร้ายอุกฉกรรจ์ถึงกับต้องประหารชีวิต เป็นต้น หรือถ้าเกิดมีศึกสงครามหรือการแต่งตั้งคณะกรรมการเมืองผู้ใหญ่ตั้งแต่ตำแหน่ง อุปฮาด ราชวงศ์ ราชบุตร ได้อาจถอดถอนได้เอง ซึ่งการสำคัญเช่นนี้ต้องแล้วแต่เมืองใหญ่ที่ตนสังกัด หรือสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินจะทรงโปรดเกล้าฯ มีพระราชโองการมาประการใดจึงจะปฏิบัติได้ ส่วนอำนาจการแต่งตั้งหรือถอดถอนกรรมการผู้น้อยขึ้นรองจากอัญญาสี่ลงมาได้ (สุวิทย์ ธีรศาสตร์, 2549, หน้า 293)

1.2 อุปฮาด เป็นผู้ทำการแทนในเมื่อเจ้าเมืองป่วยหรือมีกิจโดยทั่วไป ถ้าเจ้าเมืองนั้นตายหรือด้วยเหตุที่ต้องราชทัณฑ์ถอดถอนหรือแก่ชรา เมื่อยังไม่มีการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งผู้ใดแทน อุปฮาดต้องทำหน้าที่แทนทั้งสิ้น การปกครองโดยทั่วไปเป็นหัวหน้าในการรักษาหรือราชการของกรมการตำแหน่งรองลงไป และเป็นผู้รวบรวมสรรพปัญหาช่วยสาอากรตามที่ราชการกำหนด ปีละครั้งหรือสองครั้ง อาทิ หมากเร็ว เกลือ พริก กระวาน ครั้ง ป่าน ไหม ฯลฯ นอกจากนั้นยังมีหน้าที่ออกประกาศสั่งเกณฑ์กำลังเมืองทำศึกสงคราม ในเมื่อมีศึกนั้นมาประชิดประเทศบ้านเมือง (สุวิทย์ ธีรศาสตร์, 2549, หน้า 293-294)

1.3 ราชวงศ์ แปลว่า เชื้อแถวเครือญาติเจ้าเมืองนั่นเอง เป็นผู้แทนอุปฮาด แต่หน้าที่ตามปกติแล้วเกี่ยวกับบรรดาคดีตัดสินถ้อยชำระความเหมือนดังอุปฮาด

1.4 ราชบุตร แปลว่า ลูกเจ้าเมือง มีหน้าที่ควบคุมรักษาผลประโยชน์ของแผ่นดินเมือง เป็นผู้นำเงินส่งส่งเจ้าพนักงานใหญ่ในเมืองเอกหรือเมืองหลวงตามงวดเปลี่ยนกันทั้งสองคน

1.5 ผู้ช่วยอาญาสี่ มีชั้นเจ้าหรือท้าวที่ 1 อยู่ 4 ตำแหน่ง คือ ท้าวสุริยะ ท้าวสุริโย ท้าวโพธิสาร และท้าวสุทธีสาร มีหน้าที่พิจารณาอรรถคดี พิพากษาแห่งศาลเมืองชั้นสูง และการปกครองแผนกต่าง ๆ ของเมืองด้วย (สุวิทย์ ธีรศาสตร์, 2549, หน้า 294-295)

1.6 ชื่อบ้านขางเมือง มีอยู่ 17 ตำแหน่ง รองจากคณะผู้ช่วยอาญาสี่ คือ

1.6.1 เมืองแสน มีหน้าที่กำกับฝ่ายพละกำลังของเมือง หากจะเทียบแล้วเข้า่าจะเกี่ยวกับกลาโหม

1.6.2 เมืองจันทร์ มีหน้าที่กำกับฝ่ายพลเรือน การปกครองเทียบคล้ายฝ่ายมหาดไทยนอกจากนั้นทั้งสองตำแหน่งนี้ โดยปกติแล้วยังมีหน้าที่ออกหนังสือเดินทางแก่ราษฎรที่จะไปมาตามเขตแขวงต่าง ๆ ด้วย รายงาน ไบบอก ข่าวดสารบ้านเมือง เป็นตุลาการตัดสินคดีของราษฎร หากคู่ความไม่ยินยอมตกลงกัน ก็อุทธรณ์ ฎีกา ไปยังคณะอาญาสี่ได้ ดูแลว่ากล่าวบังคับลูกบ้านหลานเมืองระงับทุกข์บำรุงสุขของพลเมือง ดูแลกิจการบ้านเมืองทั่วไป

1.6.3 เมืองขวา เมืองซ้าย และเมืองกลาง เป็นผู้ดูแลพัสดุทุกอย่างของเมือง และเป็นผู้ดูแลรักษานักโทษจะปล่อยหรือคุมขังตามที่คณะอาญาสี่สั่ง ดูแลว่าความอารามควรจะปฏิสังขรณ์หรือก่อสร้างใหม่ เป็นผู้กำกับในการสักเลก และรักษาบัญชีเลกไพร่พลที่ไปมีภรรยาต่างเมืองอื่น

1.6.4 เมืองคุก เมืองฮาม เมืองแพน มีหน้าที่ช่วยเหลือเมืองขวา เมืองซ้าย และเมืองกลางโดยเฉพาะ คล้ายกับ พัดดี ในปัจจุบัน

1.6.5 นาเหนือ นาใต้ มีหน้าที่จัดหาเสบียงไว้ในยุ้งฉางสำหรับเป็นกำลังแก่ราชการบ้านเมืองเวลาเกิดศึกสงคราม และเป็นผู้ออกเดินเก็บส่วยในเขตแขวงของบ้านเมือง และออกไปเก็บเงินไพร่พลซึ่งอพยพไปมีบุตรภรรยาอยู่หัวเมืองอื่น นอกจากนั้นยังเป็นผู้สำรวจสำมะโนครัวในเขตแขวงในชั่ว 3 ปี ต่อครั้ง เป็นพนักงานจัดคุมรักษาสัตว์พาหนะ เป็นพนักงานแทงจำหน่ายเลก (หาย หนี ตาย ชรา พิการ หรืออุปสมบท) ฯลฯ

1.6.6 ชานนคร ชานนท เป็นเสมียนของเมือง เทียบได้กับเสมียนตราจังหวัด

1.6.7 มหาเสนา หรือ มหามนตรี เป็นหัวหน้าออกคำสั่งนัดประชุมหรือข้อราชการหรือเกี่ยวกับพิธีการต่าง ๆ ของเมือง

1.6.8 ซาบัณฑิตย์ เป็นพนักงานอ่านสารตรา ที่ส่งไปยังเมืองใหญ่ และอ่านประกาศคำสั่งของเจ้าเมือง กรมการผู้ใหญ่ในเวลาประชุม เช่น มีการแข่งขันน้ำพิพัฒน์สัตยา เป็นผู้ควบคุมบัญชีรายงานการต่าง ๆ ไว้เป็นแผนกสำหรับเมือง เป็นผู้คำนวณศักราช เดือน ปี สำหรับปีหนึ่ง ๆ เหมือนกับประกาศมหาสงครามต์ นอกจากนี้ยังมีหน้าที่รักษาหอสมุดและแต่งตำราต่าง ๆ ของเมือง

1.6.9 กรมเมือง มีหน้าที่รักษาประเพณีของเมือง

1.6.10 สุโพนแม่ทัพฝ่ายทหารสูงสุดของเมือง

1.7 ตำแหน่งพิเศษ

1.7.1 เพ็ชชาโนจิต ชาภูธร ราชต่างใจ ค้ำมวงคุณ ผู้มีหน้าที่ใกล้ชิดเจ้าเมือง

1.7.2 เพ็ชชาบรรทม มีหน้าที่จัดที่บรรทมหรือที่นอน

1.7.3 เพ็ชชาดินแทนแผ่นดินเพียง พนักงานตามเสด็จหรือตามเจ้าเมื่อ

1.7.4 เพ็ชชาหลาบคำ มีหน้าที่อัญเชิญพระแสงหรือดาบ

1.7.5 เพ็ชชามนเทียร มีหน้าที่รักษาพระราชวังปรางปราสาท

1.7.6 เพ็ชชาบุสม มีหน้าที่คอยกั้นพระกลดหรือพัดจามร

1.7.7 เพ็ชชามาตย์อาษาไนย มีหน้าที่ทางช่างวิศวกรรม

1.7.8 เพ็ชแจกขวา แจกซ้าย มีหน้าที่รับแขกต่างด้ายท้าวต่างแดน

1.7.9 เพ็ชศรีสุนนท์ เพ็ชศรีสุธรรม เพ็ชศรีบุญเฮือง เพ็ชศรีอัครฮาด และ

เพ็ชศรีอัครวงค์ มีหน้าที่จัดการศึกษาและการพระศาสนาของบ้านเมือง

1.8 ตำแหน่งสำหรับหมู่บ้าน

1.8.1 ท้าวฝ้าย เทียบปัจจุบันคล้ายคำว่า อำเภอหรือนายอำเภอ

1.8.2 ตาแสง ตรงคำว่า กำนัน

1.8.3 กำนัน เทียบได้กับ ผู้ใหญ่บ้านในปัจจุบัน

1.8.4 จำบ้าน เทียบได้กับสารวัตรบ้านในปัจจุบัน

2. ชนชั้นทางสังคมของอีสาน

ชนชั้นทางสังคม สืบเนื่องมาจากระบบการปกครองอัญญาสี่ ได้แบ่งชนชั้นและแสดงถึงบทบาทหน้าที่ทางสังคม มีรายละเอียดดังนี้

2.1 ชนชั้นปกครอง คือ ตระกูลเจ้านายในระบบอัญญาสี่ คือ เจ้าเมือง อุปฮาด ราชวงศ์ราชบุตร ผู้ช่วยอัญญาสี่ ชื่อบ้าน ขางเมือง รายละเอียดจะกล่าวในหัวข้อ ระบบการปกครองอีสานต่อไป

2.2 ข้าโอกาส เป็นบุคคลที่ศรัทธาอุทิศถวายวัด บุคคลกลุ่มนี้เป็นกรรมสิทธิ์ของวัดหรือพระธาตุเจดีย์ แม้ว่าจะมีลูกหลานสืบต่อก็คือต้องเป็นกรรมสิทธิ์ของวัดสืบไป ข้าโอกาสจะขาดจากอำนาจรัฐ ในอดีตกษัตริย์ล้านช้างนิยมอุทิศข้อย ทาส หรือประชาชนให้เป็นเข้ารับใช้พระสงฆ์ ซึ่งปรากฏในจารึกวัดสุวรรณคูหา 2 (พ.ศ. 2115) สร้างสมัยพระเจ้าสุมังคลาโพธิสัตว์ ได้อุทิศข้าโอกาสไว้แก่วัด ดังนี้

“...ให้เป็นอุปการแก่แก้วทั้งสามในวัดสุวรรณคูหา ขอกับพระสัพพัญญูเจ้ามีสี่ครัว ท้าวขุนผู้ใดอย่าคลุบเอาชิงเอา ท้าวมาลุนขุนมาใหม่ อย่าให้มั่งล้างพระราชอาชญา...”

(ธวัช ปุณโณทก, 2542, หน้า 487)

ธรรมเนียมการอุทิศทาสวัด หรือข้าโอกาสแก่พระอารามในภาคอีสาน นิยมทำกัน ต่อมาจนถึงสมัยอาณาจักรล้านช้างตกอยู่อำนาจกรุงธนบุรีและกรุงเทพฯ

นิยม อรรถนิตย์ (2542, หน้า 488-49) ศึกษาข้าโอกาสพระธาตุพนม พบว่าหมู่บ้าน ในอำเภอธาตุพนมสืบเชื้อสายจากบรรพบุรุษผู้เป็นข้าโอกาส จากหลักฐานการบูรณะพระธาตุพนม ครั้งแรก ราว พ.ศ. 2082 พระเจ้าโพธิสราษ กษัตริย์นครหลวงพระบางได้ถวายข้าโอกาส 3,000 คน ครั้นต่อมา สมัยเจ้าพระยาหลวงพิชิตราชธานีศรีโคตรบองเจ้า กษัตริย์เมืองศรีโคตรบูรณ ได้สละ หมู่บ้านหมู่บ้านทางฝั่งขวาแม่น้ำโขงทิศตะวันตกเขตอำเภอนาแก ทิศเหนือเขตห้วยบังฮวก ตำบลคอนนาหงส์ ทิศใต้ตั้งแต่เขตอำเภอหว้านใหญ่ จังหวัดมุกดาหาร เป็นข้าโอกาส ครั้นถึง ฤดูแล้งเก็บเกี่ยวต่างก็นำข้าวพืชภาค ปราสาตึ้ง และเครื่องสักการะต่าง ๆ มาถวายแด่องค์พระธาตุพนมเป็นประจำทุกปีมิได้ขาด ข้าโอกาสจะได้รับยกเว้นไม่ต้องเสียส่วยให้ทางราชการ ยกเว้น การเกณฑ์ไพร่พล ในอดีตมีกอง พระธาตุโอกาสพระธาตุพนม จนถึงครั้งเมื่อปฏิรูปการปกครองหัวเมืองอีสาน ได้จัดตั้งอำเภอพระธาตุพนม กองข้าโอกาสได้ยกเลิกโดยปริยาย แม้ว่าจะมีการยกเลิกระบบข้าโอกาสพระธาตุพนมแล้ว ในปัจจุบันลูกหลาน ยังถือปฏิบัติในเรื่องความเคารพและ ถวายพืชภาคถึงปัจจุบัน (ทศพล อาจหาญ, 2542, หน้า 116)

2.3 ไพร่ หรือ เลก หรือ เลกไพร่ เป็นชววนาที่ไม่ได้เป็นทาส ข้าโอกาส และไม่ได้เป็นชนชั้นปกครอง ไพร่เป็นประชากรที่มีจำนวนมากที่สุด เป็นชนชั้นที่อยู่ระหว่างชนชั้นปกครองกับทาส ไพร่อีสานแบ่งเป็น 5 ประเภท คือ (สุวิทย์ ชีรสาศวัต, 2549, หน้า 71)

ไพร่ส่วย หรือ เลกส่วย เป็นไพร่ที่ต้องส่งส่วยให้กับรัฐบาลไทยตามที่รัฐบาลกำหนด ปกติจะส่งส่วยปีละ 1 ครั้ง เช่น ไพร่ส่วยเมืองขอนแก่น อุบลราชธานี กาฬสินธุ์ สุวรรณภูมิ เสียส่วยเป็นผลเร็ว อัตรา 5 คน ต่อเร็ว 1 หาบ หรือ 12 กิโลกรัม (สุวิทย์ ชีรสาศวัต, 2549, หน้า 72)

เลกทนาย หรือเลกยกคองเมือง หรือเลกคองเมือง ในภาคกลางเรียก ไพร่สม เป็นไพร่ที่รัฐบาลยกให้เป็นผลประโยชน์ของเจ้าเมืองกรมการเมือง โดยกรมการเมืองจะเรียกใช้แรงงาน ทำนา ทำสวน หรือเก็บเงิน โดยไพร่ที่รัฐบาลยกให้กรมการเมืองมีจำนวนไม่แน่นอน

เลกกองนอก ได้แก่ ไพร่ที่อยู่นอกตัวเมือง เจ้าเมืองจะเลือกผู้ปกครองในท้องถิ่น เช่น ท้าวฝย กำนัน จำบ้าน เป็น นายกองนอก ดูแลไพร่เหล่านั้น โดย เจ้าเมือง อุปฮาด ราชวงศ์ ราชบุตร จะแบ่งกันคุมกองนอก และเลกกองนอกส่งส่วยให้ส่วนกลางเหมือนไพร่ส่วย

เลกกองด่าน เป็นไพร่ที่มีหน้าที่ลาดตระเวนตรวจชายแดนเมืองของตน มีเจ้าหมูกองด่านเป็นผู้ควบคุมดูแล (บุญรอด แก้วกัณหา, 2518, หน้า 72-73)

เลกเขยคู่ หรือเลกเขยชู เป็นไพร่ที่ไปแต่งงานกับภรรยาที่อยู่เมืองอื่น ตามประเพณี

อีสาน ชายจะแต่งเข้าบ้านผู้หญิง อยู่กับพ่อตาแม่ยาย ซึ่งตามกฎหมายต้องส่งส่วยให้เมืองเดิม

2.4 พระภิกษุ สามเณร เป็นประชากรที่ไม่ใช่ทาส ไม่ใช่ไพร่ ไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงานใด ๆ ไม่ต้องส่งส่วย ไม่ได้ไปเกณฑ์เอาเงินหรือสิ่งของใคร แต่พระภิกษุทำหน้าที่สืบทอดพุทธศาสนา อบรมสั่งสอนประชาชนให้อยู่ในศีลธรรม เป็นพลเมืองดี นอกจากนั้นยังสอนวิชาความรู้ต่าง ๆ เช่นวิชาเลข อ่านเขียนอักษรตัวธรรม ไทยน้อย ในจารีตอีสาน เมื่อผู้ชายมีอายุครบบวชจะบวชในพุทธศาสนา พระภิกษุส่วนหนึ่งยังสอนวิชาช่างไม้ ช่างแกะสลัก วิชาแพทย์ การรักษาด้วยเวทมนต์ เป็นต้น

2.5 ทาส ในภาคอีสานเรียกว่า ช้อยหรือข้า หมายถึง คนที่เป็นสมบัติของคนอื่น นายมีสิทธิที่จะขายทาสหรือยกให้เป็นสิทธิขาดแก่ใครก็ได้ ทาสจะไปอยู่ที่อื่น ไม่ได้ถ้านายทาสไม่ยอม ทาสในภาคอีสานยุคแรก ๆ เป็นทาสเชลย (สุวิทย์ ธีรศาสตร์, 2549, หน้า 62) ต่อมาเป็นทาสชนิดต่าง ๆ ในกฎหมายอาณาจักรและธรรมจักรเทียบกัน แบ่งทาสเป็น 5 ประเภท คือ ทาสในเรือนเบี้ย ทาสสินไถ่ ทาสที่ช่วยจากโทษอาญา ทาสเชลย และทาสที่ช่วยจากความทุกข์ยาก ต่อมา พ.ศ. 2334 เกิดทาสที่เกิดจากการปล้นเพื่อเอาคนไปเป็นทาส โดยเฉพาะ เพราะความโลภผสมกับการดูถูกเหยียดหยามระหว่างชนชาติ คือ ประเพณีติข่าของคนไทยคนลาว การติข่ามีจุดมุ่งหมายเพื่อเอาไปขายเป็นทาส จนถึงกลางสมัยรัชกาลที่ 5 รัฐบาลไทยได้มีคำสั่งห้ามจับข้ายมาขายหรือมาเป็นทาส ใน พ.ศ. 2427 (ธีรชัย บุญมาธรรม, 2536, หน้า 46-47) กระบวนการเข้าสู่ทาสเริ่มจากขายตัวเองหรือครอบครัวหรือทาสของตน โดยตกลงกับผู้ซื้อหรือนายเงินเรื่องราคาจนเป็นที่พอใจและตกลงทำสัญญา ส่วนค่าทาสจะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายประการ เช่น เพศ อายุ ความรู้ ความชำนาญประเภทของคนที่ยกตัวเป็นทาส คือ ทาสถูกนายเงินขายให้นายเงินคนอื่น ไพร่ขายตัวเอง หรือถูกพ่อแม่ขาย หรือถูกสามีขาย หรือขายทั้งครอบครัว

3. กฎหมายอีสาน

สังคมอีสานในอดีตใช้จารีตประเพณี รวมทั้งวรรณกรรมนิทานเป็นเครื่องมือในการควบคุมความประพฤติของคนในสังคม อาทิ ฮีตสิบสองคองสิบสี่ วรรณกรรมนิทาน อาทิ สร้อยสายคำ ปู่สอนหลาน และท้าวคำทองสอนไพร่ (อรรถ นันทจักร, 2529, หน้า 77) ต่อมาเมื่อผู้คนมารวมกันมากขึ้นเป็นชุมชน สังคมมีความซับซ้อนขึ้น ปัญหาต่าง ๆ เพิ่มมากขึ้น ความผิดต่าง ๆ มีความหลากหลาย การใช้จารีตประเพณีแบบดั้งเดิมมีข้อจำกัด ผู้ปกครองต้องตรากฎหมายเพื่อใช้ตัดสินข้อพิพาทด้วยมาตรฐานเดียวกัน เพื่อรักษาความยุติธรรม มีรายละเอียดดังนี้

3.1 กฎหมายสมัยจารีต

โสภี อุณหะยา (2551, หน้า 104) ศึกษากฎหมายจารีต พบว่า กฎหมายธรรมศาสตร์ ขุนบรม เป็นกฎหมายที่เก่าแก่ เชื่อกันว่าสืบต่อกันมาหลายชั่วอายุคน บันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร

ในรัชกาลพระเจ้าวิสุทธิราช มีลักษณะเป็นคำสอนของพระมหากษัตริย์ ที่รับคำสั่งมาจากแดน และบรรพบุรุษผู้ก่อสร้างบ้านเมือง โดยเฉพาะขุนบรมผู้ได้รับบัญชามาจากแดน แดนส่งให้มาปกครองชาวลาว นับเป็นปฐมกษัตริย์ของชนชาติลาว ขุนบรมได้กล่าวสั่งสอนและจัดระเบียบการปกครองโดยอ้างแดนหลวงฟ้าคั่น ต้นเค้าตระกูลได้สั่งสอนไว้เป็นกฎระเบียบที่ต้องปฏิบัติ เริ่มจากหมูเสนาอำมาตย์ ขุนนาง นางสนม ให้ดูแลรักษาความปลอดภัยของพระมหากษัตริย์ สอนให้ประพฤติปฏิบัติตนอยู่ในศีลคองอันเป็นขนบธรรมเนียมประเพณีที่ถือปฏิบัติสืบต่อกันมารวมถึงกิริยามารยาทส่วนบุคคลที่ควรประพฤติให้เหมาะสม และสิ่งที่ไม่ควรปฏิบัติ ต่อมา สอนผู้ปกครองและผู้ถูกปกครอง การสืบทอดมรดก แบ่งปันมรดก ให้มีความสำคัญต่อระบบเครือญาติ มีกฎเกณฑ์เกี่ยวกับการทำไร่ ทำนา เลี้ยงสัตว์ การจัดการน้ำ เหมือน ฝ่าย กล่าวถึงบทลงโทษเมื่อประพฤติดิฉิน จากคำสอนของบรรพบุรุษและศีลคอง โดยมีบรรทัดฐานความเชื่อดั้งเดิมเรื่องแดน ผี และบรรพบุรุษ

ส่วนการศึกษาของ อรรถ นันทจักร (2529, หน้า 9-11) ในหนังสือเรื่อง กฎหมายอีสานฉบับต่าง ๆ รูปแบบและพัฒนา กล่าวถึง กฎหมายธรรมศาสตร์ของภาคอีสานสามารถแบ่งพัฒนาการได้ 2 ระยะ คือ

3.1.1 กฎหมายที่ตราขึ้นในสมัยพระโพธิสาราช (พ.ศ. 2063-2093) ประกอบด้วยกฎหมายโคสาราชฎร พิจารณาอาณาจักรและธรรมจักรเทียบกัน ธรรมศาสตร์ปกรณ์ และกฎหมายลักษณะพิจารณาอาณาจักรและธรรมจักรเทียบกัน กฎหมายเหล่านี้มีกำเนิดที่ล้านช้าง ตัวอย่างข้อความกฎหมาย มีดังนี้

“ ปาณาติบาท..คนผู้ใดกินข้าวแล้วสลัก อีกคนหนึ่งจึงทุบคนที่สลักเพื่อจกให้หาย แต่ผู้สลักถึงแก่ความตาย เช่นนี้ จะทำโทษแก่ผู้ทุบดินนั้นไม่ถูก เพราะเหตุเขาไม่มีเจตนาจกให้ตายเลย ภิกษุองค์หนึ่งฉันข้าวแล้วเกิดสลักอีกองค์หนึ่งจึงเข้าทุบองค์ที่สลักเพื่อจกให้หาย แต่องค์ที่สลักนั้น ได้ถึงแก่มรณภาพไป จึงสงสัยว่าจะควรทำอย่างไร จึงไปทูลกราบพระพุทธรเจ้า พระพุทธรเจ้าตรัสว่า ผิดที่ไม่มีมรณาทิบายก็มีอุบัติเหตุ เพราะไม่ได้ตั้งใจให้ตายเลย แต่เข้าใจว่าต้องการให้คนช่วยเพื่อให้หายสักนั้น ทางโลกไม่ควรปรับโทษใส่โทษผู้ทุบนั้นเลย”

(อรรถ นันทจักร, 2529, หน้า 9-11)

ดังตัวอย่างที่ยกมา กฎหมายส่วนมากในสมัยนั้นจะสอดคล้องกับสภาพสังคมสังคมที่ไม่ซับซ้อน และยึดมั่นในพุทธศาสนา ใช้หลักศีล 5 ข้อ ในสร้างห้องกฎหมาย อาทิ ห้องปาณาติบาท ห้องอนินาทาน ห้องมุสาวาทา ฯ

3.1.2 กลุ่มกฎหมายในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 17 (พุทธศตวรรษที่ 21)ประกอบไปด้วยคัมภีร์พระธรรมศาสตร์โบราณ กฎหมายหนองบัวลำภู กฎหมายอาณ โดยกลุ่มนี้ได้ตัดอุทาหรณ์

ทางพุทธศาสนาออก (อรรถ นันทจักร, 2529, หน้า 12) ช่วงเวลาของการกำหนดใช้กฎหมาย
 ธรรมศาสตร์โบราณ มีการเคลื่อนย้ายผู้คนจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงมายังฝั่งขวา ด้วยเหตุผลทาง
 ด้านการเมือง เช่น การเคลื่อนย้ายกลุ่มพระวอ พระตา กลุ่มเจ้าราชครูหลวงโพนสะเม็ก ได้สถาปนา
 ราชวงศ์จำปาศักดิ์ โดยพระเจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูร โดยในสายราชวงศ์จำปาศักดิ์นี้ เมื่อมา
 ตั้งเมืองจำปาศักดิ์แล้วได้ตั้งเจ้านาย ตำแหน่งต่าง ๆ อย่างครบถ้วนทุกตำแหน่งแบบเวียงจันทน์
 และจัดธรรมเนียมโบราณ ตามโบราณราชประเพณีสืบต่อกันมาการอพยพดังกล่าวได้ก่อให้เกิด
 ชุมชน และได้นำเอากฎหมาย หรือพระธรรมศาสตร์เข้ามาใช้ในดินแดนดังกล่าวด้วย (อรรถ
 นันทจักร, 2529, หน้า 12) เพราะปรากฏกฎหมายหนองบัวลำภูมีเนื้อหาที่คล้ายคลึงกับกฎหมาย
 ธรรมศาสตร์มาก

กฎหมายจารีตในลักษณะนิทานวรรณกรรม มีหลายฉบับ เช่น ปุสสอนหลาน
 หลานสอนปู่ คำกลองสอนไพร่ อินทนิญาณสอนลูก ท้าวคำสอน ธรรมคาสอนโลก ฯ ซึ่งผู้วิจัยขอ
 ยกตัวอย่างวรรณกรรมสร้อยสายคำ เป็นคำสอนมีจุดมุ่งหมายเพื่อใช้ในการอบรมสั่งสอน ซึ่ง
 อรรถ นันทจักร (2529) สันนิษฐานว่า น่าจะแต่งขึ้นในสมัยพระสุริยวงศาธรรมิกราช มีเนื้อหา
 สอนเรื่องข้อห้าม เรียกว่า “ชะล่า” เช็ดขวง อาทิ ชะล่าเกี่ยวกับการแต่งงาน เกี่ยวกับการเลือกคู่
 สำหรับชายหญิง ข้อห้ามแต่งงานร่วมสายเลือดเดียวกัน ข้อห้ามเกี่ยวกับการปลุกเรื้อน ข้อห้าม
 เกี่ยวกับการครองเรือน ข้อห้ามเกี่ยวกับพิธีศพ ซึ่งข้อห้ามนี้ล้วนสอดคล้องกับวิถีชีวิตประจำวัน
 รวมทั้งระบุการปฏิบัติที่เหมาะสมในสถานที่ต่าง ๆ อาทิ วัด ป่าช้า ส่วนการศึกษาของ โสภี อุ่นทะยา
 (2551, หน้า 104) พบว่า มีเนื้อหาสาระเกี่ยวกับพระธรรมคำสอนทางพุทธศาสนาเป็นหลัก อ้างถึง
 วินัยสงฆ์แล้วนำมาเปรียบเทียบกับความประพฤติกของบุคคลรวมทั้งจริยธรรมสังคม ส่วนใหญ่
 จะเป็นเรื่องราวในครอบครัวเครือญาติอันเป็นพื้นฐานสำคัญของสังคม และจริยธรรมที่ต้องปฏิบัติ
 กับคนในสังคมทั่วไป โดยเน้นเครือญาติและผู้มีพระคุณ การกล่าวให้ร้ายผู้อื่น การลักทรัพย์
 เบียดเบียนผู้อื่น โดยอ้างอิงหลักธรรมทางพุทธศาสนาพระปาติโมกข์ 227 บท เป็นพื้นฐานใน
 การเปรียบเทียบหลักปฏิบัติ การกำหนดโทษและบทลงโทษเมื่อทำผิดตามระดับขั้นของแต่ละบุคคล
 ตั้งแต่โทษหนักหรือขั้นค่าคอ ไปจนถึงโทษขนาดกลาง และโทษเบา คือขั้นแปง ขั้นไหม ขั้นตี และ
 ขั้นสมมา เป็นต้นคัมภีร์สร้อยสายคำเน้นให้เห็นความสำคัญของพระพุทธศาสนา พระธรรมคำสอน
 ของ พระพุทธเจ้าจึงเป็นหลักในการจัดระเบียบแนวประพฤติกปฏิบัติของบุคคล โดยกล่าวว่าเป็น
 คำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งสิ้น ซึ่งแตกต่างจากกฎหมายธรรมศาสตร์ขุนบรมที่อ้างว่าเป็นคำสั่งของ
 แถน คัมภีร์สร้อยสายคำจึงเป็นกฎหมายที่ล้มล้างความเชื่อเรื่องเทวดาและผิอย่างสิ้นเชิง

3.2 วิธีการเขียนและเนื้อหา

การบันทึกกฎหมายในสมัยก่อนนั้น จารไว้ในเอกสารใบลาน จารด้วยอักษรธรรม

อีสาน หรือ อักษรไทยน้อย เป็นอักษรที่ใช้ในอาณาจักรล้านช้างก่อน สำหรับกฎหมายที่บันทึกด้วยอักษรไทยโบราณ สันนิษฐานว่าลอกและปรับเปลี่ยนเนื้อหา รวมทั้งนำเนื้อหาบางตอนของกฎหมายภาคกลางเข้ามาผสมเข้ามา มีกลวิธีการเขียนดังนี้

3.2.1 จัดข้อความกฎหมายตามห้องเบญจศีล หรือศีลห้า เทียบได้กับการจัดกฎหมายในปัจจุบันเป็นบทมาตรา เอาไว้เป็นหมวด และลักษณะ แต่กฎหมายโบราณอีสานจัดข้อความไว้เป็นห้อง โดยใช้ศีลแต่ละข้อมาเป็นเกณฑ์ มีจำนวน 5 ห้อง ได้แก่ ห้องปาณาติบาต ห้องอทินนาทาน ห้องมิดสาจาน ห้องมุสาวาท และห้องสุรา (สุเทพ สือสัมฤทธิ์, 2531, หน้า 208)

3.2.2 เทียบข้อความกฎหมายกับวินัยสงฆ์ ในลักษณะบทลงโทษ โดยมีบทลงโทษต่าง ๆ อาทิ ชนค่าคอ ชนไหม ไปเทียบกับอบัติต่าง ๆ ของวินัยสงฆ์ อาทิ ปารชิก สังฆาทิเสท ฯ ตัวอย่างเช่น

“...ผู้ใดเป็นพ่อสื่อแม่สื่อแก่เมียท่านให้รู้สูท่าน...องค์สมเด็จพระพุทธเจ้าใส่อบัติสังฆาทิเสทแก่ผู้นั้น หนโลกใส่ชนไหมตามพระวินัยชอบแล” (สุเทพ สือสัมฤทธิ์, 2531, หน้า 210)

3.2.3 ใช้หลักยึดครองเป็นเหตุผลหรือข้อตัดสินคดีและบทลงโทษ แล้วอ้างว่าเป็นพระพุทธวจนะตัวอย่าง เช่น

“..อันหนึ่งไพร่มาสู่ข่อยก็ดี ข่อยมาสู่ไพร่ก็ดี ผียังมีลูกหญิงชายด้วยกัน...ลูกนั้นควรเป็นนำแม่สิ่งของอันได้สร้างคอมกัน ก็ควรไว้แก่เจ้าที่ทั้งมวล ในคัมภีร์พระคณถ้อง องค์สมเด็จพระพุทธเจ้าบัญญัติไว้..” (สุเทพ สือสัมฤทธิ์, 2531, หน้า 211)

3.3 บทลงโทษ

จากข้อความกฎหมายที่มีบทลงโทษแบบพระวินัยสงฆ์ คือ ปารชิกสังฆาทิเสท ปาจิตติย์ ฯ นั้นได้มีบทลงโทษและวิธีการลงโทษ ดังนี้

3.3.1 การปรับไหม เป็นความผิดที่ทำให้ผู้อื่นเสียหาย มีวิธีการปรับเทียบความผิดกับวินัยสงฆ์มีรายละเอียดดังนี้

3.3.1.1 ชนค่าคอ เป็นความผิดที่มีอัตราปรับสูงสุด เป็นโทษหนัก เทียบได้กับอบัติปารชิก

3.3.1.2 ชนไหม เป็นความผิดที่รองลงมาจากชนค่าคอ เป็นความผิดเทียบได้กับอบัติสังฆาทิเสท

3.3.1.3 ชนแปง เป็นความผิดที่รองจากชนไหม ใช้กับเสียหายเล็กน้อย

3.3.1.4 ชนสมมา เป็นความผิดสถานเบาที่สุด มีดอกไม้รูปเทียน ไปขอสมมากับผู้เสียหาย

3.3.2 การเขี่ย เป็นความผิดที่ทำให้เสื่อมเสียเกียรติ เพื่อต้องการให้ผู้กระทำผิด อับอายและเป็นอุทาหรณ์แก่บุคคลอื่น ๆ ในสังคม ส่วนใหญ่ใช้กับความประพฤติที่เสื่อมเสีย ทางจริยธรรม ตัวอย่างเช่น“...บุคคลผู้ใดเอาลูกสาวเมีย ให้ลงพระราชอาชญา 50 ที...”

3.3.3 การขาย หรือจับไล่ เพื่อไม่ให้ผู้นั้นมีโอกาสกระทำผิดอีก เป็นลงโทษ ที่รุนแรง ตัวอย่างเช่น ห้องมิสสาจาน เกี่ยวกับอนุญาตให้สามีฆ่าหรือขายภรรยาที่คบชู้

4. ประเพณีและวัฒนธรรมอีสาน

สังคมอีสานในอดีตเป็นสังคมเกษตรกรรม พึ่งพิงธรรมชาติในการประกอบอาชีพ ทำให้ ชาวอีสานมีโลกทัศน์ คติความเชื่อที่สอดคล้องกับวิถีชีวิต อีกทั้งการยอมรับวัฒนธรรมต่าง ๆ ใน แต่ละยุคสมัยเข้ามาสู่ดินแดนอีสานทำให้วัฒนธรรมอีสานมีความโดดเด่นเป็นเอกลักษณ์ มีรายละเอียดดังนี้

4.1 ฮีตสิบสอง

4.1.1 เดือนเจียง บุญเข้ากรรม หรือเดือนอ้าย ชาวอีสานนิมนต์พระสงฆ์เข้า กรรม ๑ หรือปริวาสกรรม เป็นพิธีกรรมเพื่อให้พระภิกษุผู้กระทำผิด ละเมิดศีลในหมวดสังฆาภิเสก อันเป็นชื่ออาบัติ มี 13 ข้อ คือ 1. แกล้งทำให้น้ำสุจิตเคลื่อน 2. มีความกำหนดอยู่ จับต้องกายหญิง 3. มีความกำหนดอยู่ พุดเกี่ยวหญิง 4. มีความกำหนดอยู่ พุดล่อให้หญิงบำเรอกามให้แก่ตน 5. เป็นพ่อสื่อให้ชายหญิงเป็นผัวเมียกัน 6. สร้างกุฎเป็นที่อยู่อาศัยของตน ที่มีความยาวเกิน 12 คืบ พระสุคต กว้างเกิน 7 คืบ 7. ถ้าที่อยู่มีทายกเป็นเจ้าของ ให้ทำเกินขนาดที่กำหนดไว้ในข้อ 6 ได้ แต่ต้องให้สงฆ์แสดงก่อน 8. มีความโกรธแล้วกล่าวพ้องภิกษุอื่นด้วยอาบัติปาราชิกโดยเจตนา กลับแกล้ง 9. มีความโกรธแล้วกล่าวพ้องภิกษุอื่นในอาบัติปาราชิกด้วยเลศนัย 10. พยายามทำ ความสามัคคีของหมู่สงฆ์ให้แตกแยกกัน ภิกษุอื่นห้ามไม่ฟัง 11. เข้าข้างภิกษุผู้ให้สงฆ์แตกแยกกัน ภิกษุอื่นห้ามไม่ฟัง 12. หัวคือ ว่ายากสอนยาก ไม่ยอมให้ใครว่ากล่าวตักเตือน หรือแม้แต่ถูก ตักเตือนแล้วก็ไม่เชื่อฟัง 13. ประพฤติตนไม่สมควรหรือประจบคฤหัสถ์ สงฆ์ไล่ออกจากวัด กลับตีเตือนสงฆ์ภิกษุอื่นห้ามแล้วก็ไม่ฟัง

โดยบุญเข้ากรรมนิมในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือนอ้าย โดยพุทธศาสนิกชนนิม นำข้าว ปลาอาหารมาถวายจ้งหัน มารักษาศีล ฟังเทศน์ในกิจกรรมนี้ด้วย นอกจากนั้น ชาวอีสานยังนิม เลี้ยงผีแดนและผีบรรพบุรุษด้วย

4.1.2 เดือนยี่ บุญกุนลาน โดยมีมูลเหตุว่าในสมัยศาสนาของพระกัสสปะมี ชาวนาพี่น้องสองคน น้องชายเป็นคนใจบุญถวายทานแต่พระสงฆ์เป็นประจำ เมื่อข้าวในนาแก่ พอทำข้าวเม่า ก็ทำข้าวเม่าถวายพระสงฆ์ เมื่อขนข้าวเปลือกไปเก็บในยุ้งฉาง ก็ทำบุญถวายทาน แต่พระสงฆ์ โดยตั้งปณิธานเป็นพระอรหันต์ พอถึงยุคพระพุทธศาสนาระสมณโคดม จึงได้เกิด

เป็นโกณฑัญญะ ซึ่งต่อมาได้เป็นปฐมสาวกของพระพุทธเจ้า ส่วนพี่ชายมีนิสัยคับแคบ ทำบุญบ้าง ไม่บ่อยครั้ง เกิดเป็น สุกัททปริพาชก และได้สำเร็จเป็นพระอริยบุคคลองค์สุดท้าย นอกจากนั้น เมื่อเสร็จสิ้นฤดูกาลเก็บเกี่ยว ได้ผลผลิต ชาวาคงต้องการให้เกิดสิริมงคลแก่ที่นา และสัตว์เลี้ยงต่าง ๆ ที่มีส่วนช่วยเหลือการทำนา ได้ผลผลิตข้าวเปลือกจำนวนมาก เรียกว่า “กุ่มข้าวใหญ่” จึงทำพิธีบุญคุณลาน

การประกอบพิธีกรรมชาวอีสานนิมนต์พระสงฆ์มาสดมภ์เย็น เจริญพระพุทธมนต์ รับผิดชอบ พังกรรมเทศนา ตอนกลางคืนมีมหรสพ พอตอนเช้า นิมนต์พระมาฉันเช้า เพื่อเป็นสิริมงคลแก่ข้าวเปลือก เมื่อพระฉันเช้าแล้วก็ทำพิธีสู่วัชยข้าว นอกจากนั้นในเดือนนี้ชาวบ้านจะต้องเตรียมสะสมเชื้อเพลิงหาฟืนและถ่านมาไว้ในบ้าน

4.1.3 เดือนสาม บุญเข้าจี ภูมิภาคอีสานช่วงเวลานี้ตอนเช้ามีอากาศหนาว ชาวอีสานมักก่อไฟผิงแก้หนาว และนิยม “จี้ข้าว” กับถ่านไฟแดงหลังจากก่อไฟแล้ว โดยนำข้าวเหนียวมาปั้นให้แน่น มีรูปร่างกลม โยงเกลือ หรือสอกลงใส่ด้วยน้ำอ้อย แต่ในปัจจุบันประยุกต์มีการทำไข่เพื่อเพิ่มรสชาติ ส่วนพระภิกษุสงฆ์มีข้อวัตรปฏิบัติที่ไม่เหมาะสมแก่การประกอบอาหาร ชาวอีสานจึงอยากให้พระสงฆ์ได้ฉันข้าวจีบ้าง พอถึงเดือนสาม ชาวอีสานจึงเตรียมข้าวจีใส่บาตร เวลาที่พระภิกษุมานิคมพบตตอนเช้า นอกจากนั้นยังนิยมใส่บาตรด้วย ข้าวเจียบ ในบางพื้นที่นิยม กล่าวคือถวายข้าวจีด้วย มีความว่า

“มะยัง ภันเต อิมัง สุจิอันทัง สะปะริวารัง ภิกขุสังฆัสสะ โอ โณชะยามะ สาธุ โนกันเต ภิกขุสังโฆ อิมัง สุริอันทัง สะปะริวารัง ปิฎกคัมภาคู อัมหากัง ทีฆะรัตตัง หิตายะ สุขายะ

ข้าแต่พระภิกษุสงฆ์ผู้เจริญ ข้าพเจ้าทั้งหลายขอน้อมถวายข้าวจี พร้อมทั้งบริวารนี้แด่พระภิกษุสงฆ์ ของพระภิกษุจงรับข้าวจี พร้อมทั้งบริวารของข้าพเจ้าทั้งหลาย เพื่อประโยชน์เพื่อความสุขแก่ข้าพเจ้าทั้งหลายสิ้นกาลนานเทอญ”

นอกจากนั้นวันเพ็ญเดือนสาม เป็นวันมาฆบูชา เพื่อระลึกถึงเหตุการณ์สำคัญในทางพุทธศาสนา คือ 1. เป็นวันเพ็ญเดือนสาม 2. พระสงฆ์จำนวน 1,250 รูปมาประชุมที่เวฬุวันมหาวิหาร โดยมีได้นัดหมายล่วงหน้า 3. พระอรหันต์เหล่านั้นเป็นเอหิภิกขุอุปสัมปทา และพระพุทธองค์ทรงแสดงโอวาทปาติโมกข์

4.1.4 เดือนสี่ บุญชะเหวด หรือบุญเทศมหาชาติ เป็นบุญที่เกี่ยวกับเรื่องราวของพระเวสสันดร มีมูลเหตุว่า กาลครั้งหนึ่ง พระมาลัยเถระ ได้ขึ้นไปไหว้พระธาตุเกตุแก้วจุฬามณีที่อยู่บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ได้พบพระศรีอริยเมตไตรยผู้ที่จะมาเกิดเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต พระมาลัยได้ถามพระศรีอริยเมตไตรยว่า ถ้าปรารถนาจะพบพระศาสดาจะปฏิบัติตนอย่างไร และได้ตั้งความกับพระมาลัยเถระว่า ถ้าอยากพบและร่วมเกิดในศาสนาจะต้องปฏิบัติตนดังนี้ คือ

1. จงอย่าฆ่าพ่อตีแม่ และสมณะพราหมณ์ 2. จงอย่าทำร้ายพระพุทธเจ้า และยอมให้สงฆ์แตก
แยกกัน 3. ให้ตั้งใจฟังเทศน์เรื่องพระเวสสันดรให้จบในวันเดียว ด้วยเหตุนี้ชาวอีสานต้องการ
จะพบพระศรีอริยเมตไตรย และเกิดร่วมศาสนาของพระองค์ จึงมีการทำ “บุญผะเหวด”
ขึ้นเป็นประจำทุกปี

การทำบุญผะเหวดมีรายละเอียดและมีขั้นตอนมากมาย เริ่มจากการเตรียมแบ่ง
หนังสือสำหรับเทศผะเหวด การจัดแบ่งเจ้าศรีทธา การเตรียมสถานที่ การเตรียม “เครื่องฮ้อยเครื่อง
พัน” หรือ เครื่องบูชาคาถาพัน บริเวณรอบศาลาการเปรียญจะปักทุงไซ ขนาดใหญ่ 8 ฟัน และมีเสด
ละลัด และบั้งดอกไม้ และทางด้านทิศตะวันออกจะมีหอพระอุทิศ การทำบุญผะเหวดนี้นิยมทำ
2 วัน คือ มื้อโสม และมื้อเทศน์ โดยเริ่มจาก เวลาประมาณ 16.00 น. จะแห่พระเวสสันดรเข้าเมือง
พร้อมกับอัญเชิญพระอุทิศเถระเข้ามาปักกรักษางานบุญ พอถึงตอนเย็นจะมีการเทศน์ “มัลล
หมื่นมัลลแสน” กล่าวถึงพระมาลัยไปบนสวรรค์และมาเขียนนรก พอเวลา ประมาณ 04.00 น.
จะแห่ข้าวพันก้อน โดยนำข้าวเหนียวปั้นเล็กๆ มาใส่ไว้ในกรวยไม้ไผ่ 8 ทิศ รอบศาลา พอเสร็จจะ
เริ่มเทศน์คาถาพัน และต่อด้วย การเทศน์พระเวส ซึ่งมีจำนวน 13 กัณฑ์ คือ ทศพร หิมพานต์
ทานกัณฑ์ วนปะเวส ชุชก จุลพล มหาพน กุมาร มัทรี สักกะบรรพ มหาราช ฉจัดติ นครกัณฑ์
ระหว่างที่เทศน์นั้นจะมีการแห่กัณฑ์หลอน ซึ่งสามารถนำมาทอดได้ตลอดทั้งงาน

4.1.5 เดือนห้า บุญสงน้ำ ในอดีตชาวอีสานถือเอาวันขึ้นปีใหม่ ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 5
เริ่มด้วยการเอาพระลง หรือ การสงน้ำพระพุทธรูป เริ่มประมาณเวลา บ่ายสาม โมงของวันขึ้น 15
ค่ำ เดือน 5 พระสงฆ์จะตักลงโสม เป็นสัญญาณให้ชาวบ้านออกมารวมกันที่วัด พระภิกษุจะนำ
พระพุทธรูปทั้งหมดมาทำความสะอาดแล้วนำมาตั้งรวมกันในสถานที่ที่เหมาะสม เมื่อญาติโยมมาวัด
จะนำน้ำอบน้ำหอมมาสงน้ำพระพุทธรูป เมื่อครบหนึ่งเดือนจะ เอาพระขึ้น โดยนำพระพุทธรูป
กลับไปประดิษฐานที่เดิม หลังพิธีสงน้ำพระพุทธรูป จะมีพิธีสงน้ำพระสงฆ์ และสงน้ำผู้เฒ่า
ผู้แก่ ตามลำดับ บุญสงน้ำ มีวันสำคัญ คือ มื้อสังขารล่อง เป็นวันทำความสะอาดพระพุทธรูป แล้ว
สงน้ำพระพุทธรูปด้วยน้ำอบน้ำหอม มื้อเนา เป็นวันทำบุญให้แก่บิดามารดาญาติพี่น้องที่ล่วงลับ
ไปแล้ว มื้อสังขารขึ้น จะทำบุญตักบาตร ถวายภัตตาหารแก่ภิกษุสามเณร ปัจจุบันบุญสงน้ำได้
เปลี่ยนเป็นบุญสงกรานต์ ตามกำหนดของทางราชการ โดยถือเอาวันที่ 13-15 เมษายน ของทุกปี
เป็นเกณฑ์

4.1.6 เดือนหก บุญบั้งไฟ โดยชาวอีสานเชื่อว่าเป็นพิธีสักการบูชาพระยาแถน
ซึ่งเป็นเทพเจ้าแห่งฝน ถ้าได้จุดบั้งไฟขึ้นไปบูชาแถน แล้วจะคลบนันดาให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล
และมีปริมาณเพียงพอแก่การเพาะปลูก บุญบั้งไฟนั้น ชาวอีสานจะนำบั้งไฟมาจุด แข่งขันกัน อาจ
เป็นบั้งไฟหมื่น (น้ำหนัก 12 กิโลกรัม) หรือบั้งไฟแสน (น้ำหนัก 120 กิโลกรัม) นอกจากนั้นมี

พิธีสดสง หรือ เถราภิเษก พระภิกษุ ตามลำดับชั้น จากพระภิกษุธรรมดา เป็น จาร สำเร็จ ษา ญาคู การแห่บั้งไฟมาจากนั้นจะมีการเอ้บั้งไฟ มีขบวนรำเซ็ง ขบวนตลก

4.1.7 เดือนเจ็ด บุญชำระ เป็นภาษาอีสาน ตรงกับคำว่า ชำระ หมายถึงชะล้างให้ สะอาด การทำบุญชำระ จึงหมายถึง การทำบุญเพื่อปัดรังควาน และขับไล่สิ่งไม่ดีไม่งามหรือเป็น อัปมงคลออกจากหมู่บ้านไป บางท้องถิ่นเรียกว่า บุญเบิกบ้าน หรือ บุญชำระบะเบ็ก มีมูลเหตุว่า ในสมัยพุทธกาลเมืองไพสาลีเกิดภาวะข้าวยากหมากแพง ประชาชนขาดแคลนอาหาร เรียกว่า ทุพภิกขภัย เพราะฝนแล้ง สัตว์เลี้ยงต่าง ๆ เกิดล้มตาย และผู้คนล้มตายเป็นจำนวนมาก ชาวบ้าน กลุ่มหนึ่งจึงพากันไปนิมนต์พระพุทธเจ้ามาปัดเป่าภัยพิบัติในครั้งนี้ พอพระพุทธเจ้าเสด็จมาถึงเมือง ไพสาลีเกิดฝนตกท่วมสูงถึงหัวเข่า และน้ำฝนก็พัดพาเชื้อโรค ซากศพ ไหลล่องไปจนหมดสิ้น และทำน้ำพุทมนต์ประพรมไปทั่วเมืองไพสาลี โรคภัยไข้เจ็บก็สูญสิ้นไป คนอีสานและคนลาว จึงนำมูลเหตุนี้ไปจัดทำบุญชำระขึ้นเป็นประจำทุกปี

การประกอบพิธีกรรม ชาวบ้านจะนำดอกไม้ รูปเทียน ขันน้ำมนต์ ขันใส่กรวด ทรายและค้ายผูกแขนมารวมกันที่ศาลากลางบ้าน ตอนเย็นจะนิมนต์พระสงฆ์มาเจริญพระพุทธมนต์ สวดชัยมงคลคาถา ตอนเช้านิมนต์พระมาฉันภัตตาหารเช้า เสร็จพิธีแล้วจะนำน้ำมนต์ ค้ายผูกแขน และกรวดทรายที่นำมากลับไป หว่าน ประพรมทั่วบ้านเรือนและไร่นา เชื่อว่าป้องกันเสนียดจัญไร นอกจากนั้นในบางหมู่บ้านยังมีพิธีเลี้ยงผีปู่ตาไปด้วย

4.1.8 เดือนแปด บุญเข้าพรรษา โดยมีมูลเหตุว่า ในสมัยพุทธกาล พระภิกษุเที่ยว สอนธรรมไปตามหมู่บ้านต่าง ๆ ตลอดทั้งปี และในฤดูฝนพระภิกษุได้เดินเหยียมน้ำข้ามกล้าในนา ของชาวบ้าน พระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติให้พระภิกษุจำพรรษา 3 เดือนในฤดูฝน โดยในชั้นตอน พิธีกรรม เป็นกิจกรรมของสงฆ์โดยตรง ชาวอีสานจะนำเอาผ้าอาบน้ำฝน จีวร สบง มาถวาย พระสงฆ์ เพื่อใช้ในวาระเข้าพรรษา

4.1.9 เดือนเก้า บุญข้าวประดับดิน เป็นบุญที่ทำให้วันแรม 14 ค่ำ เดือน 9 นำข้าว ปลา อาหาร อย่างละเล็กละน้อย ห่อด้วยใบตอง นำไปวางไว้ตามต้นโพธิ์ หรือต้นไม้ใหญ่ในวัด หรือ ตามพื้นดินบริเวณรอบๆ เจดีย์ หรือโบสถ์ มีมูลเหตุเชื่อว่า กลางคืนของวันดับเดือน 9 เป็นวันที่ ประตูนรกเปิด ยมบาลจะปล่อยให้ผีนรกออกมาเยี่ยมญาติพี่น้องใน โลกมนุษย์ ดังนั้นจึงพากันห่อ ข้าวไว้ให้แก่ญาติพี่น้องที่ตายไปแล้ว ถือว่าเป็นงานบุญเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่ญาติพี่น้องผู้ล่วงลับ ไปแล้ว

ชั้นตอน โดยในคืนวันแรม 13 ค่ำ เดือน 9 ชาวบ้านจะห่อข้าวน้อย พอถึงเวลา ประมาณ 03.00 -04.00 น. ของแรม 14 ค่ำ เดือน 9 จะนำห่อข้าวน้อยไปวางไว้ตามโคนไม้ ริมกำแพง วัด ริมโบสถ์ พอรุ่งเช้า ชาวบ้านจะนำข้าวปลาอาหารมาถวายภัตตาหารแด่พระภิกษุสงฆ์ กรวดน้ำ

อุทิศส่วนกุศลให้ญาติผู้ล่วงลับ

4.1.10 เดือนสิบ บุญข้าวสาก เป็นบุญที่พระเถรในวัดจับฉลากเพื่อรับ
ปัจจัยไทยทาน ตลอดจนสำหรับข้าวที่ญาติโยมนำมาถวาย โดยจะทำในวันเพ็ญเดือนสิบ
คำถวายสลากภัต

“เอตานิมะยังกันเต สะลากะภัตตานิ สะปะริวารานิ อะสุกัฏฐานะ ฐะปิตานิ ภิกขุ
สังฆัสสะ โอนชะยามะ สาธุโนกันเต ภิกขุสังโฆ เอตานิ สะลากะภัตตานิ สะปะริวารานิ ปะฏิคคณ
หาตุ อัมหากัง ทีฆะรัตตัง หิตายะ สุขายะ

ข้าแต่พระภิกษุสงฆ์ผู้เจริญ ภัตตาหารกับทั้งบริวารทั้งหลายเหล่านี้ ซึ่งตั้งไว้ ณ
ที่โน้น ข้าพเจ้าทั้งหลายขอน้อมถวายแด่พระภิกษุสงฆ์ ขอพระภิกษุสงฆ์จงรับซึ่งภัตตาหารพร้อม
ทั้งของบริวารเหล่านั้นของข้าพเจ้าทั้งหลาย เพื่อประโยชน์และความสุขแก่ข้าพเจ้าทั้งหลายสิ้น
กาลนานเทอญ”

4.1.11 เดือนสิบเอ็ด บุญออกพรรษา จัดขึ้นในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 11 มีมูลเหตุว่า
เมื่อพระสงฆ์ได้เข้าพรรษาเป็นเวลาสามเดือนแล้ว ได้ผ่านช่วงเวลาหน้าฝนการเดินทางย่อมสะดวก
ข้าวกล้าเก็บเกี่ยวแล้วไม่เป็นอุปสรรคในการจาริกพระไปโปรดญาติโยม ในขณะที่เดียวกัน การอยู่
ร่วมกันของพระสงฆ์เป็นเวลาสามเดือนอาจมีเรื่องขุ่นเคืองใจกัน จึงถือเอาวันออกพรรษาเป็นมหา
ปวารณา เพื่อให้พระสงฆ์ได้ปวารณาตนเอง หรือบอกแก่พระภิกษุด้วยกัน เพื่อจะได้ปรับปรุงตัว
นอกจากนั้น ฝ่ายฆราวาส เชื่อว่า พระสงฆ์ที่เข้าพรรษา เป็นเวลาสามเดือนย่อมเป็นพระที่มี
ความมั่นคงในธรรมปฏิบัติ การทำบุญกับพระผู้ปฏิบัติได้ย่อมได้รับกุศลผลบุญเป็นจำนวนมาก
กิจกรรมในวันออกพรรษา เป็นศาสนกิจของพระสงฆ์โดยตรง ฝ่ายฆราวาส
บางพื้นที่ ได้จัดให้มีการไหลเรือไฟ แห่งปราสาทผึ้ง และตักบาตรเทโว โดยถือเอาเหตุการณ์เสด็จลง
จากสวรรค์ของพระพุทธเจ้าหลังจากที่ได้เสด็จไปสวรรค์เพื่อ โปรดพระมารดา พอเสด็จกลับเมือง
มนุษย์ พุทธศาสนิกชนไปคอยต้อนรับและรอใส่บาตร

4.1.12 เดือนสิบสอง บุญกฐิน ชาวอีสานเชื่อว่าเป็นบุญที่สำคัญ โดยเชื่อว่าจะมี
อานิสงส์แก่ผู้ทำบุญเพราะได้ถวายจีวรหรือกฐินให้พระที่เพียรปฏิบัติธรรมตลอดพรรษา มีมูลเหตุว่า
ในสมัยพุทธกาล มีพระภิกษุชาวเมืองปาฐา จำนวน 30 พากันเดินทางไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ซึ่งเสด็จ
ประทับที่พระเชตุวันมหาวิหาร การเดินทางนั้นยาวนานมาก จึงถึงช่วงพรรษา พระภิกษุจึงได้จำ
พรรษาที่เมืองสาเกตุเสียก่อน เมื่อออกพรรษาแล้วจึงรีบพากันไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ด้วยเหตุที่หนทาง
ไกล ทำให้ผ้าจีวรของพระภิกษุเหล่านั้นเปรอะเปื้อน ขาด ซ้ำรูด พอไปถึงพระเชตุวันมหาวิหาร ได้พำ
กัน ไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าเห็นว่าพระภิกษุนุ่งผ้าเปื้อน ไม่มีผลัดเปลี่ยน จึงเห็นความ
ลำบากของพระภิกษุ จึงมีพุทธบัญญัติให้พระภิกษุสงฆ์แสวงหาผ้าและรับผ้ากฐินได้มีกำหนด

1 เดือน นับตั้งแต่วันแรม 1 ค่ำ เดือน 11 ไปถึง วันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 12 จึงเป็นประเพณีทอดกฐิน ตั้งแต่นั้นมา

ขั้นตอนการทำบุญกฐินนั้น แรกเริ่มจะต้องมีการปักกฐิน หรือ จองกฐิน การจองกฐินนี้ ยกเว้นวัดหลวงเพราะถวายโอกาสให้พระมหากษัตริย์ เมื่อจองกฐินเรียบร้อยแล้ว มีการกำหนดวันเวลาที่แน่นอน เมื่อถึงวันงาน ฝ่ายเจ้าภาพ จะตกแต่งเครื่องกฐิน ประกอบด้วย ผ้ากฐิน ได้แก่ ผ้าจีวร ผ้าสบง ผ้าสังฆาฏิ บริหาร ได้แก่เครื่องของไทยทานต่าง ๆ อัฐบริวาร และสิ่งของต่าง ๆ ตามแต่สมควร

4.2 คองสิปสี่

คองสิปสี่ หมายถึงแนวทางปฏิบัติวิถีทางที่ดีที่นักปราชญ์บรรพบุรุษชาวอีสาน ได้วางไว้ เพื่อให้ผู้ปกครอง พระสงฆ์ และผู้ใต้ปกครองนำไปเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตตามบทบาท อาทิ พ่อแม่นำไปสอนลูก ปู่ย่าตายายนำไปสอนหลาน พระนำไปสอนพุทธศาสนิกชน

4.2.1 คองสิปสี่สำหรับผู้ปกครอง พระมหากษัตริย์

คองที่ 1 “เป็นพญาไชยเซียงคอบคองเมืองบ้าน ต้องรู้จักการตั้งทนานายคนชอบ ผู้ช่วงใช้ให้คนสู้ฉลาดคล่อง ต้องให้สู้การระเบียบพรหมวิหาร การงานตรงอย่าคองขอเคี้ยว สุจริตจริงกาลพวกไพร่”

หมายถึง พระมหากษัตริย์ ผู้ปกครองแผ่นดินต้องรู้แต่งตั้งอำมาตย์ราชมนตรีผู้มีความรู้เฉลียวฉลาดและตั้งมั่นในพรหมวิหาร คือมีความซื่อสัตย์ สุจริตไม่คดโกงเป็นผู้ปกครองบ้านเมืองจะทำให้บ้านเมืองอยู่เย็นเป็นสุข

คองที่ 2 “เป็นพญาให้ปองใจด้วยคุณคองอันชอบ ทศราชตั้งธรรมนันทบ่เลิกถอน บ่ได้ไพร่เดือนฮ้อนตั้งอยู่ธรรมสิบ”

หมายถึง พระมหากษัตริย์ ต้องตั้งมั่นในคุณธรรมของมหากษัตริย์ คือ ทศพิธราชธรรม จ ประการ ดังนี้ 1. ทานัง การบริจาคทาน 2. สีลัง การรักษาศีล 3. ประจาคัง การบริจาคทาน 4. อาชชะวัง ความซื่อตรง 5. มัททะวัง ความอ่อนโยน 6. ตะบั้ง ความเพียร 7. อักโกธัง ความไม่โกรธ 8. อะวิหิงสา ความไม่เบียดเบียน 9. ขันติ ความอดทน 10. อวิโรธะนัง ความไม่ประพฤติดิคิดทำนองคองธรรม

คองที่ 3 “มีต่อตามเดิมไว้ สังขารขึ้นกาลฤดูปีใหม่ ฮดสรงองค์พระเจ้าให้บ้านเมืองอยู่เย็น”

หมายถึง วันสงกรานต์ อันเป็นปีใหม่ผู้นำจะต้องนำน้ำอบน้ำหอมไปสรงพระพุทธรูปที่วัดตามประเพณีเพื่อให้ประชาชนบ้านเมืองอยู่เย็นเป็นสุข

คองที่ 4 “มีต่อทำขยายเรื่องเรียงคดี เถิงวันนี้ สังขารผ่านเวียนมาฮอด นิมนต์

พระสังฆเจ้ามาพร้อมพร้าวมวล แหนหน้าฝ่ายใต้เมื่อกำฝ่ายเหนือ สดสรงล้างสังโฆบิให้ขาด ตามแบบเบื่องคลองเกล้าเกล้า”

หมายถึง เมื่อถึงฤดูสงกรานต์ให้มีการประกอบพิธีกรรม แห่พระสงฆ์ ทำการสงน้ำพระสงด้วยและให้ทำพิธีสดสรงพระสงฆ์หรือพิธีเถรภิเษกตามประเพณีอีสาน ในบุญสงกรานต์

คองที่ 5 “ให้พร้อมไพร่เสนา นำบายศรีอวยพรยอดจอมกษัตริย์ให้ สังโฆ พร้อมมูรธาภิเษก ในช่วงคุ้มสนามเล่นพระราชวัง”

หมายถึง ให้ทำพิธีบายศรีสู่ขวัญเพื่อถวายพระพรแด่พระราชธาและมีพิธีสงน้ำ พระราชาในพระราชวังเพื่อให้ทรงอยู่เย็นเป็นสุขและเป็นการแสดงความจงรักภักดีด้วย

คองที่ 6 “สังขารตั้งฤดูกาลปีใหม่ ชวนชาวไทยพี่น้องถือน้ำอับสาบาน เพื่อไม่ให้โลกเลี้ยวขบกลอบชิงลัก”

หมายถึง พอถึงวันขึ้นปีใหม่ให้ประชาชนร่วมกันทำพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยาถือน้ำ สาบาน เพื่อแสดงความจงรักภักดีต่อพระราชธาและให้ประชาชนมีความซื่อสัตย์ต่อกัน ไม่ทำ การคดโกงและแย่งชิงทรัพย์สินซึ่งกันและกัน

คองที่ 7 “พอเมื่อเดือนเจ็ดขึ้นฤดูเดือนข้ามถ่วง ให้หาดวงดอกไม้ พร้อมไพร่เสนา ให้ไปเลี้ยงมเหศักดิ์ตามหลักเมือง ประเพณีแต่เดิมคราวครั้ง”

หมายถึง เดือนเจ็ดให้ทำพิธีบูชาและถวายเครื่องสังเวคแด่เทพารักษ์หลักเมือง เพื่อเป็นการแก้บนและขอความคุ้มครองให้บ้านเมืองปลอดภัย และประชาชนมีความสุขโดยทั่วกัน

คองที่ 8 “ให้สู้เรื่องตงแต่งแปลงเมือง สูตรชะตาขวัญเมือง บูชาเทพเจ้า สามวัน ได้ ยิงปืนเท้าทั่ว หว่านแห่ทรายฮอบบ้านสถานคุ้มเขตนิคม”

หมายถึง จัดให้มีพิธีทำขวัญเมืองและสะเดาะเคราะห์เมือง มีการยิงปืนและหว่าน กรวดทรายไล่ภูตผี เพื่อให้หายเสนียดจัญไรประชาชนจะได้อยู่ด้วยความสงบสุข

คองที่ 9 “ให้ฮีบฟ้าตงแต่งแปลงปิด ปฏิบัติประเพณีแต่เดิมคราวครั้งพากัน ตั้งประดับดินบุญฝาก ไปหาญาติพี่น้องคองนีอย่าลืม”

หมายถึง ให้พากันทำบุญข้าวประดับดิน เพื่ออุทิศส่วนกุศลไปให้ญาติและ เปรตผู้ล่วงลับไปแล้วซึ่งนิยมทำกันในวันสิ้นเดือนเก้า

คองที่ 10 “ให้ฉลาดล้ำปูนสร้างแต่แปลงเดือนสิบเพ็ญพากันพร้อมตงแต่ง แปลงคอง เอาข้าวสากไปทานหาอย่าผู้ตายแล้ว”

หมายถึง ให้พากันทำบุญข้าวสากเพื่ออุทิศส่วนกุศลแก่ปู่ย่าตายายและญาติพี่น้อง ผู้ล่วงลับไปแล้ว ให้วันเพ็ญเดือนสิบทุกปี ซึ่งคองที่ 9 และ 10 ชาวอีสานนิยมทำเป็นประจำทุกปี

โดยสม้าเสมอตลอดมา

คองที่ 11 “ให้พากันตั้งคุรคองอันชอบ ออกพรรษาปวารณาแล้วบูชาไทเทพ
คุณให้ทำบุญตามเรื่องบูชาไฟได้ประทีป เพื่อบูชาเทพเจ้าเมืองบ้านอยู่เย็น แสมค้ำหนึ่งนั้น
ให้พำพร้อมคาค่องเชื้อไฟ ไหลบูชาพระนาคเนาภูมิพื้น”

หมายถึง ให้พากันทำบุญวันออกพรรษามีพิธีปวารณาตามประทีปโคมไฟ
ตามสถานที่ต่าง ๆ และมีการล่องเรือไฟตามแม่น้ำลำคลอง เพื่อบูชาเทพยดาและพญาแถนให้
บ้านเมืองอยู่เย็นเป็นสุข

คองที่ 12 “คองคนสร้างประเพณีจาฮีต เหตุเบื้องต้นปางก้ำเก่าหลัง เดิมคราวครั้ง
ขันแข่งแปลงเชื้อ บูชาหาพระนาคเนาในพื้น”

หมายถึง ให้มีการแข่งเรือเพื่อเป็นการบูชาพญานาคซึ่งสิงสถิตอยู่ใต้บาดาล
ปรกตินิยมทำกันในวันออกพรรษา หรือภายหลังออกพรรษาและทำกันในตำบลหมู่บ้านที่ตั้งอยู่
ริมแม่น้ำลำคลองใหญ่ๆ

คองที่ 13 “ยื่นคองที่คองอันชอบ พร้อมกันแห่มหาชีวิตเจ้าทั้งเท่าหมู่พระองค์
ทรงตามเรื่องคุณคองทศราช ชักชวนญาติพี่น้องทำสร้างแต่ทานการใดด้วยทรงปองเป็นประโยชน์”

หมายถึง ให้มีพิธีสมโภชและแห่แห่นพระราชาตลอดราชวงศ์ พร้อมกับมีการ
ทำบุญให้ทาน เพื่อเป็นการเฉลิมฉลองและแสดงความจงรักภักดี

คองที่ 14 “เป็นพญาตุ้มคุ้มครองคณะราษฎร สมบัติคุณสืบสืบซื้อให้ทรงสู้ทุก
ประการพวกไพร่บ้านเมืองจึงอยู่เป็นสุข หายจากโรคภัยทุกข์คนจริงแท้”

หมายถึง ให้พระราชาทรงรู้จักและจัดให้มีสิ่งที่จะทำให้บ้านเมืองเป็นปึกแผ่นแน่น
หนาสมบูรณ์พูนสุขและเจริญก้าวหน้าพ้นจากภัยพิบัติทั้งปวงเพื่อไพร่บ้านพลเมืองจะได้อยู่อย่าง
ร่มเย็นเป็นสุขโดยทั่วกันเพราะบ้านเมืองใดมีสมบัติคุณเมืองทั้งสืบสืบซื้อแล้ว สิ่งเหล่านั้นจะช่วย
บ้านเมืองอยู่เย็นเป็นสุขสืบไป

นอกจากคอง 14 ดังกล่าวแล้ว พระมหากษัตริย์ยังต้องมีสมบัติคุณเมือง 14 ประการ
คือ

1. หูเมือง ได้แก่ มีทูตานุทูตผู้ฉลาดมีสติปัญญาดี นำความเจริญสู่เมือง
2. ตาเมือง ได้แก่ มีนักปราชญ์ผู้สอนอรรถสอนธรรม นำคุณธรรมสู่เมือง
3. แก่นเมือง ได้แก่ พระสงฆ์ผู้แตกฉานทางธรรมวินัย นำคำสอนสู่ประชาชน
4. ประคองเมือง ได้แก่ มีอาวุธยุทธโศปกรณ์ป้องกันข้าศึกศัตรูมีอาวุธก้าวหน้าทันสมัย
5. ฮากเมือง ได้แก่ มีหมอสูยาโหราศาสตร์ฉลาดทายเหตุการณ์ร้ายดี บอกดวงเมือง

ได้

6. เหว้าเมือง ได้แก่ มีเสนาอำมาตย์ข้าราชการที่เที่ยงธรรมนำความสุขสู่ประชาชน
7. ชื่อเมือง ได้แก่ มีตากวน ตาแสง ผู้ซื่อสัตย์ เป็นหลักของหมู่บ้าน
8. ผาเมือง ได้แก่ มีโยธาทหารผู้แก่กล้า คอยคุ้มครอง ประเทศชาติให้เข้มแข็ง
9. แปเมือง ได้แก่ มีเจ้านายตั้งอยู่ในศีลธรรม ไม่ลำเอียง เป็นที่พึ่งของประชาชน
10. เขตเมือง ได้แก่ มีผู้ฉลาดดูพื้นที่ตั้งบ้านตั้งเมือง เป็นผู้วางผังสร้างบ้านแปลง

เมือง

11. สติเมือง ได้แก่ มีคหบดี เศรษฐีและทวยคำ มีผู้เก่งทางการค้าวานิช
12. ใจเมือง ได้แก่ มีแพทย์ฉลาดในการเชี่ยวชาญรักษาโรค คอยบริบาลรักษา

ประชาชน

13. คำเมือง ได้แก่ ที่ตั้งบ้านเมืองมีภูมิภาคดี มีราคาค่างวด
14. เมฆเมือง ได้แก่ มีเทวดารักษ้มเหศักดิ์หลักเมือง คอยคุ้มครองประชาชนให้

อยู่สบาย

4.2.2 คองสิบสี่สำหรับพระสงฆ์

คองที่ 1 ให้พระสังฆะเจ้าสุตรเสียน ธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าและรักษาศีล

227 อย่าให้ขาด

คองที่ 2 ให้บัวละบัตรกุฏิวิหาร บัดตาดกวาดอยู่ อย่าให้วัดเศร้าหมอง

คองที่ 3 ให้ปฏิบัติจัดทำ ไปตามศรัทธา ชาวบ้านนิมนต์มีการทำบุญให้ทาน บวด

สด เป็นต้น

คองที่ 4 เถิงเดือน 8 ให้เข้าวัสสา ตลอดสามเดือน จนถึงเดือนสิบเอ็ดแสมค้ำหนึ่ง แต่เดือนสิบเอ็ดแสมค้ำหนึ่งไปหาเดือนสิบสองเพ็ง ให้ฮับผ้ากฐิน ฮักษาคองผ้าเถิงเดือนสี่

คองที่ 5 ออกวัสสาแล้ว ฤดูเหมันตะ ภิกขุสังฆะเจ้าเข้าปริวาสกรรม

คองที่ 6 ให้เที่ยวไปบิณฑบาต ตามบ้านน้อยใหญ่ อย่าให้ขาด

คองที่ 7 ให้สุตร ภาวนา ทุกคืน วัน อย่าให้ขาด

คองที่ 8 เถิงวันศีลดับ ศีลเพ็ง ให้ประชุมกันทำอุโบสถ สังฆกรรม อย่าขาด

คองที่ 9 เถิงเทศกาลปีใหม่ ทายกไหว้ข้าว ให้นำไปสรงพระพุทธรูป พระธาตุเจดีย์

คองที่ 10 สังฆาษ ปีใหม่ พระเจ้ามหาชีวิต ไหว้พระ ให้สรงน้ำในพระราชวัง และ

บาลีพระสังฆะเจ้าใหม่

คองที่ 11 ศรัทธาชาวบ้านนิมนต์สิ่งใด อันบ่ผิดคองวินัย ก็ให้ปฏิบัติตาม

คองที่ 12 เป็นสมณะให้พร้อมกันสร้างวัดวาอาฮาม พระธาตุเจดีย์

คองที่ 13 ให้ฮับทานของทายก คือ สังฆะภัตร สลากภัตร เป็นต้น

ครั้งที่ 14 พระเจ้ามหาชีวิต เสด็จข้าราชการ มีศรัทธาณิมนต์ มาประชุมกัน ในสิม
แห่งใดแห่งหนึ่งในวันเดือนสิบเอ็ดเพ็ง เป็นกาละอันใหญ่ อย่าได้ขัดขืน

4.2.3 คองสิบสี่สำหรับประชาชนทั่วไป

ครั้งที่ 1 “เมื่อเข้ากล้าเป็นสวงเป็นหมากแล้วอย่าฟ้าวกินก่อนให้เอาไปทำบุญให้
ทานแก่ผู้มีศีลกินก่อนแล้วจึงกินนุณ”

หมายความว่า เมื่อข้าวออกรวงหรือเก็บเกี่ยวแล้วอย่าพื้งนำมารับประทาน ให้
นำไปทำบุญหรือนำไปถวายพระก่อนแล้วค่อยกินทีหลัง

ครั้งที่ 2 “อย่าโลภถ่าย ตายอย ทยตยตยชั่ง อย่าจ่ายเงินแดง แพงเงินกว้างและอย่าก
ล่าวคำหยาบซ้ากล้าแข็งต่อกัน”

หมายความว่า อย่าเป็นคนละ โมบ โลกมาก คด โกง อย่าเห็นแก่ตัวและอย่ากล่าวคำ
หยาบ

ครั้งที่ 3 “ให้พร้อมกันเฮ็ดฮั่วต้าย และกำแพงอ้อมวัดวาอาฮามและบ้านเรือนของ
ตนแล้วปลูกหอบูชาไว้สี่แจบ้านและเฮียน”

หมายความว่า ให้พากันสร้างรั้วกำแพงล้อมวัดวาอาราม บ้านเรือนของตนและ
สร้างหอบูชาไว้สี่มุมของหมู่บ้านและเรือนของตน

ครั้งที่ 4 “เมื่อจักขึ้นเฮือนนั้นให้ส่วยล้างดินเสียก่อนจึงขึ้น”

หมายความว่า ก่อนจะขึ้นไปบนบ้านเรือนให้ล้างเท้าให้สะอาดเสียก่อน

ครั้งที่ 5 “เมื่อถึงวันศีล 7-8-14-15 คำ ให้สมมา ก้อนเส้า แม่ตีไฟ หัวบันได
และประตูที่ตนาอาศัยอยู่ทุกคำกิน”

หมายความว่า เมื่อถึงวันพระ 7-8-14-15 คำ ให้ทำการการวะ เต่าไฟ บันไดบ้าน
และประตู

ครั้งที่ 6 “เมื่อจักนอนให้เอาน้ำส่วยล้างดินก่อนจึงนอน”

หมายความว่า ก่อนนอนให้ล้างเท้าให้สะอาดก่อน

ครั้งที่ 7 “ถึงวันศีล ให้เอาดอกไม้รูปเทียน ขอบมา ผัวแห่งตนและถึงวันอุโบสถ
ให้แต่งดอกไม้ รูปเทียนไปเคนพระสังฆะเจ้า”

หมายความว่า ถึงวันพระให้นำดอกไม้ รูปเทียนไปคารวะสามีของตนและ
ถึงวันพระ ให้แต่งดอกไม้ รูปเทียนไปถวายพระสงฆ์

ครั้งที่ 8 “ถึงวันศีลดับ ศีลเพ็งมานั้นให้นิมนต์พระสังฆะเจ้ามาสูตรมุงคูลเฮือน
และทำบุญใส่บาตรถวายทาน”

หมายความว่า พอถึงวันแรม 15 คำ หรือ ขึ้น 15 คำ ให้นิมนต์พระสงฆ์มาเจริญ

พระพุทธมนต์และตักบาตรที่บ้านของตน

คองที่ 9 “เมื่อพระภิกษุมาบิณฑบาตนั้นอย่าให้พื้นคอยเท้า และเวลาใส่บาตรก็อย่าชุนบาตรยามใส่บาตรนั้นอย่าใส่เกิบกั้วช่มผ้าปกหัวอุ้มหลาน หรือถือเครื่องศาสตราอาวุธ”

หมายความว่า เมื่อพระสงฆ์มาบิณฑบาต อย่าให้ท่านได้รอกคอย เวลาใส่บาตรอย่าให้ถูกต้องบาตรพระ อย่าใส่รองเท้า กางร่ม ผ้าคลุมหัว อุ้มหลาน หรือถือศาสตราวุธใด ๆ ในเวลาใส่บาตร

คองที่ 10 “เมื่อพระภิกษุเข้าปริวาสกรรม ชำระเบื้องต้นแล้ว ให้แต่งขันดอกไม้รูปเทียนและเครื่องอัฐบริขารไปถวายท่าน”

หมายความว่า เมื่อพระภิกษุเข้าปริวาสกรรมเพื่อชำระตนแล้ว ประการแรกให้แต่งขันดอกไม้ รูปเทียนไปถวายท่าน

คองที่ 11 “เมื่อเห็นพระภิกษุสังฆะเจ้า กายมา ให้นั่งลงขอมือไหว้ก่อน แล้วจึงค่อยจาระจา”

หมายความว่า เมื่อเห็นพระภิกษุเดินผ่านมาให้นั่งลงขอมือไหว้ก่อนแล้วจึงพูด

คองที่ 12 “อย่าเหยียบขำเงา เจ้าพระภิกษุคนมีศีลบริสุทธิ์”

หมายความว่า อย่าเหยียบเงาพระสงฆ์

คองที่ 13 “อย่าเอาอาหารเอนตนกินแล้วไปทานให้แก่พระสังฆะเจ้าและอย่าเอาว่าให้ผู้อื่น จะกลายเป็นบาปได้อันใดในชาติหน้าก็มีแต่แนวบดี”

หมายความว่า อย่าเอาอาหารเหลือกินไปถวายพระ และอย่าให้สามีรับประทานจะเป็นบาปทั้งชาตินี้และชาติหน้า

คองที่ 14 “อย่าเสพเมถุน กามคุณ ในวันศีล วันเข้าวัสสา ออกพรรษา วันมหาสงกรานต์ ถ้าถือเฮ็ดได้ลูกได้หลานมาจะบอกยกสอนยาก”

หมายความว่า เมื่อถึงวันพระ วันเข้าพรรษา ออกพรรษา วันมหาสงกรานต์ ห้ามเสพเมถุน ถ้าไม่ปฏิบัติตามได้ลูกหลานมาจะเป็นคนสอนยาก

5. โลกทัศน์อีสาน

โลกทัศน์อีสานได้รับการสืบทอดมาจากบรรพบุรุษและเกิดการสะสมความรู้ความเชื่อ กลั่นกรองเป็นโลกทัศน์ในการมองความจริง ของคนอีสาน ซึ่งส่งผลต่อการดำเนินชีวิตของชาวอีสานตลอดช่วงชีวิต มีรายละเอียดดังนี้

5.1 ความเชื่อเรื่องโลกและมนุษย์ ในคัมภีร์ปฐมมูล กล่าวถึง การเกิดโลกว่าในปฐมกาลไม่มีเทวดา ไม่มีพระพุทธเจ้า ไม่มีคน ไม่มีนรก ไม่มีสวรรค์ ไม่มีดิน ไม่มีน้ำ ไม่มีดวงอาทิตย์ ฯ มีเฉพาะอากาศที่เว้งว้าง เกิดพระธรรมขึ้นมาก่อน จากนั้นลมพัดให้เกิดน้ำ พัดน้ำให้

เป็นปลาอานนท์ หนูนแผ่นดินเกิดหินเกิดดิน ดินนั้นมีสองแผ่นทอรอยไก่อ ต้นไม้ทอลำเทียน ดินแผ่นหนึ่งชายรักษา แผ่นหนึ่งหญิงรักษา นากมาก็เกิดพืชและสัตว์ แผ่นดินก็กว้างออกไปเรื่อย ๆ จนจดเป็นแผ่นเดียวกัน ชายชื่อ ปุคถึงไคยะสังกะสา หญิงชื่อ อีถึงไคยะสังกะสี ทั้งสองคนช่วยสร้างคน สัตว์ และพืช แล้วนำข้าวมาเป็นอาหาร คนรับประทานข้าวแล้วแข็งแรง เสพกามมีทายาทสืบต่อกันมา พวกเขาได้สร้างจักรวาล ให้เขาพระสุเมรุอยู่ตรงกลางทวีปทั้งสี่ คือ บพวิเทททวีป ชมพูทวีป อุตระกูทวีป อมรโคยานทวีป ในบพวิเทททวีป คนมีผิวขาวดั่งเงิน ใบหน้าเหมือนดวงจันทร์ อุตระกูทวีป คนมีผิวเหมือนแก้วแถมเงิน ใบหน้ารูปสี่เหลี่ยม อมรโคยานทวีป คนมีผิวสีต่าง ๆ กัน ใบหน้าชี้เหว เหมือนลิง ชมพูทวีป สีผิวและใบหน้าเหมือนมนุษย์โลก คนเหล่านี้ได้บำเพ็ญกุศล ไว้มาก ก็ยิ่งอย่าจะเป็นคนสวยและงดงาม ในทวีปใช้ภาษาที่แตกต่างกัน ด้านเหนือเขาพระสุเมรุขึ้นไปเป็นสวรรค์ และพรหมโลก ตอนล่างเขาพระสุเมรุลงไปเป็นแดนนรก ปุคถึงไคยะสังกะสาและอีถึงไคยะสังกะสี มีลูกคือ ท้าวอุบง นางพนกกงพาน นางโกภาวะดี นางธรณีศรีสร้อยฟ้า นางเมขลา อีถึงไคยะสังกะสี ตายไปเกิดเป็นดิน ปุคถึงไคยะสังกะสาตายไปเป็นนรก กระแฉกเค้า ในชมพูทวีปมี พระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีหลายชาติ สุดท้ายได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า (สุภณ สมจิตศรีปัญญา, 2542, หน้า 2470)

ในวรรณกรรมเรื่องขุนบรม กล่าวว่า มนุษย์และสัตว์ทั้งหลายเกิดจากน้ำเต้าปุ้น 2 ผล มีมนุษย์ชายหญิงและสัตว์ต่าง ๆ อีกมากมาย ต่อมาแดนใต้ซี (เจาะ) น้ำเต้าปุ้น สรรพสิ่งทั้งหลายจึงหลั่งไหลออกมาตั้งความว่า “ท่านจงชินหน่วยน้ำปุ้นหั้นหน่วยหลวง ชะพรั่งพร้อม ผุงมุชาย หญิง ทั้งจัวควายออกมาในหั้น สายสุดแบ้ หมู หมาเป็ดไก่อก็มี ทั้งช้างม้าแมวพร้อมห่านหงส์ แม่นว่าฝูง ตาลดาวพร้อม เทียมหอมผักบัวก็มี กับทั้งกล้วยและอ้อย หมากรือพร้อมออกมาหั้นแล้ว” (อภิศักดิ์ โสมอินทร์, 2537, หน้า 24)

นอกจากนั้น ชาวอีสานยังเชื่อว่า แดนเป็นเทพเจ้าผู้สร้างสรรพสิ่ง รวมทั้งมนุษย์เผ่าต่าง ๆ ดังในพงศาวดารแห่งประเทศลาว (จารุวรรณ ธรรมวัตร, 2534, หน้า 3-5) ว่า กาลแต่ก่อนนั้น พื้นพิภพยังเป็นดิน เป็นหญ้า เป็นฟ้า เป็นแดน ผิแลคนก็เที่ยวไปหากันบ่ขาด ต่อมา แดนได้มอบควายเขาสูงให้ ปู่ลาบเชิง ขุนคาน และขุนเหล็ก ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ นาน้อยอ้อยหนู ควายตัวนั้น ไถนาได้สามปีก็ตาย และเกิดน้ำเต้าปุ้นออกออกจากจุมกควาย ปู่ลาบเชิงได้ยินเสียงคนร้อง ก้องมาจากผลน้ำเต้าจึงเอาเหล็กแดงเผาไฟ เจาะ ผลน้ำเต้านั้น คนทั้งหลายจึงออกมาจากผลน้ำเต้า ขุนคานเห็นดังนั้นก็เอาสิ่งเจาะผลน้ำเต้า คนที่อยู่ในผลน้ำเต้าได้ไหลออกมาเป็นเวลาสามวันสามคืน คนที่ไหลออกมาจากรูเหล็กเผาไฟ จะมีผิวพรรณคล้ำ ส่วนคนที่ออกมาจากรูสิ่งจะมีผิวพรรณขาว คนเหล่านี้ได้แยกย้ายทำไร่ไถนา มีครอบครัวอยู่ตามที่ต่าง ๆ

5.2 ความเชื่อเรื่องผี

ชาวอีสานเชื่อว่า ผี เป็นสิ่งเหนือธรรมชาติ สามารถให้คุณให้โทษแก่มนุษย์ได้ ชาวอีสานจึงมีความรู้ตีกเคารพ และเกรงกลัวต่อผี แม้ไม่สามารถมองเห็นด้วยตาเปล่า แต่ชาวอีสานเชื่อว่ามียู่งจริง มียู่ง 2 ประเภท คือ ผีดี เป็นผีที่สามารถให้คุณแก่มนุษย์และช่วยอำนวยความสะดวกแก่มนุษย์และผีร้ายเป็นผีที่มีจิตใจชั่วร้าย ให้โทษแก่มนุษย์

ผีดี ได้แก่ ผีฟ้า ผีแถน ผีปู่ตา ผีบ้าน ผีเรือน ผีบรรพบุรุษ ผีเหล่านี้ชาวอีสานนิยมเช่น ไหว้ บวงสรวง เพื่อให้ผีพอใจและคลบบันดาลให้ได้รับความต้องการที่ต้องเองปรารถนา ในขณะที่เดียวกัน หากปฏิบัติให้ผีโกรธ เช่น ไม่ปฏิบัติตามฮีต ตามคอง ผีดีเหล่านี้จะลงโทษ เพื่อให้บุคคลนั้นได้กลับมาแก้ไข และปฏิบัติตนให้อยู่ในฮีตคอง

ผีร้าย ได้แก่ ผีปอบ ผีโพง ผีกระสือ ผีตายโหง ผีเหล่านี้ให้โทษแก่มนุษย์ ทั้งทำให้เกิดความเจ็บป่วย ไม่อุดมสมบูรณ์ เช่น เมื่อผีปอบสิงอยู่ในร่างกายของคน ผู้ที่ผีปอบอาศัยร่างอยู่เรียกว่า เป็นปอบ หรือเป็นผีปอบ ผีชนิดนี้จะออกจากร่างผู้เป็นเจ้าของ ไปสิงสู่ร่างของคนอื่น (เข้ากิน) เพื่อกินเลือดและอวัยวะภายในเป็นอาหาร (ปอบเข้ากิน) บุคคลที่ถูกปอบเข้ากินส่วนมากจะเป็นคนอ่อนแอหรือเจ็บป่วยออก ๆ แอด ๆ (สุกฤษ สมจิตศรีปัญญา, 2542, หน้า 2813)

5.3 ความเชื่อเรื่องพญานาค หรือ นาค ชาวอีสานเชื่อว่านาคอาศัยอยู่ในลำน้ำโขง ชี มูล หรือลำน้ำอื่น โดยเชื่อว่านาคเป็นผู้ศักดิ์สิทธิ์ในตำนานอุรังคธาตุ กล่าวถึงพญานาคทะเลาะกันระหว่าง พญาสุวรรณนาค และพญาสุทโชนาค ทำให้มนุษย์และสัตว์ต่าง ๆ เดือดร้อน พญาแถน จึงให้ทั้งสองขุดแม่น้ำแข่งกัน ถ้าตนใดขุดถึงทะเลก่อนจะได้ปลาบึก มาประจำ พญาสุทโชนาคขุดถึงก่อน จึงส่งปลาบึกมาอยู่ที่แม่น้ำโขง (สิทธิพร ณ นครพนม, 2542, หน้า 4545)

5.4 ความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์

ชาวท้องถิ่นอีสานมีความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์ มาตั้งแต่ครั้งบรรพกาล เข้าใจว่า น่าจะได้รับอิทธิพลมาจากคติความเชื่อตามหลักศาสนาพราหมณ์ ที่ยึดถือพระเวทเป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ มีการท่องบ่นสาธยายมนตร์บูชาเทพเจ้า ในสมัยโบราณอีสานโดยเฉพาะผู้ชายนิยมเรียนมนต์คาถาต่าง ๆ เช่น คาถาเมตตา ใช้เสกให้คนรักใคร่เมตตาปราณีเรา ดังความว่า

“นะเมตตา โมกรุณา พุทปราณี ธาณินดี

ยะเอ็นคู อุอะมะ นะโม พุทธายะ นะมะพะชะ

ชะพะมะนะ มะอะอุ อุอะมะ อาคัจฉาหิ หิฉาคัจฉา ” (ปริชา พิณทอง, 2523, หน้า

113-114)

5.6 ความเชื่อเรื่องขวัญ

ความเชื่อเรื่องขวัญเป็นอีกความเชื่อหนึ่งที่สำคัญสืบเนื่องอยู่กับชีวิตของคนในภูมิภาคนี้มาตั้งแต่ก่อนที่จะรับพุทธศาสนา แม้ขวัญเป็นสิ่งที่ไม่เห็นสัมผัสได้ แต่ก็เชื่อว่าเป็นสิ่งสำคัญสำหรับทุกคนและเป็นศูนย์รวมชีวิต และ ศึกษาพบว่า ชาวอีสานเชื่อว่า ขวัญมีอยู่ 32 ขวัญ กระจายอยู่ในอวัยวะต่าง ๆ แม้ไม่มีใครบอกได้ทั้งหมดว่าขวัญมีอยู่ที่อวัยวะใดบ้าง (Tambiah, 1970, p. 223) จากความเชื่อเรื่องขวัญของชาวอีสาน ส่งผลให้เกิดพิธีกรรมต่าง ๆ ที่ช่วยให้ขวัญอยู่กับตัวตลอดไป เพื่อให้บุคคลนั้นมีความสุข ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บและอันตรายต่าง ๆ ทุกระยะของชีวิตตั้งแต่แรกเกิดจนเข้าสู่วัยชรา คือ พิธีกรรมสู่ขวัญ ได้แก่ พิธีกรรมสู่ขวัญเด็ก พิธีกรรมสู่ขวัญแต่งงาน พิธีกรรมสู่ขวัญนา

5.7 ความเชื่อเรื่องบุญ กรรม เป็นหลักของพุทธศาสนาที่มีอิทธิพลต่อโลกทัศน์ของชาวอีสาน ตามความเข้าใจของคนอีสาน บุญ คือผลของการทำดี ได้แก่ การประพฤติหรือการปฏิบัติตามฮีต คลง ส่วน กรรม คือ ผลของการทำชั่ว หรือการปฏิบัตินอกฮีต นอกคลง คนเกิดมาก็เพื่อใช้บุญ หรือ กรรม นั้นเอง บุญกรรมจะตอบสนองและติดตามตัวคนไปทั้งในชาติอดีตชาติ ปัจจุบันและชาติหน้า ชาวอีสานจึงใช้โอกาสในชาติปัจจุบันทำบุญสุนทานให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ เพื่อผลบุญจะได้ตอบสนองในชาติหน้า จึงเห็นว่าชาวอีสานเป็นนักวางแผนระยะยาวถึงชาติหน้า

5.8 ความเชื่อเรื่องพระศรีอาริย์ ชาวอีสานเชื่อว่า เมื่อสิ้นพุทธกาล 5000 ปี โลกจะมีแต่ความเลวร้ายที่สะสมกันมาเป็นเวลานาน ผู้คนจะระส่ำระสายบ้านเมืองตกอยู่ในภาวะมิกสัญญ์ (Eschatogism) ครั้นสิ้นยุคยุคมิกสัญญ์ แล้ว คนก็จะหันกลับมารักษาคณะธรรมจริยธรรม เมื่อสิ้นพุทธันดรก็จะมีผู้มีบุญมาเกิด และตรัสรู้เป็นศาสดาของศาสนาพุทธนั่นคือ พระศรีอาริย์ กล่าวว่า ยุคนี้จะเป็นยุคที่มีแต่ความอุดมสมบูรณ์ บ้านเมืองอยู่เย็นเป็นสุข ความเชื่อเรื่องพระศรีอาริย์มีอิทธิพลต่อความรู้สึกนึกคิดความใฝ่ฝัน และพฤติกรรมของชาวอีสานอย่างยิ่งเพราะเป็นเรื่องเกี่ยวโยงของบุญกรรม คนมีบุญเท่านั้นจึงจะได้เห็นยุคพระศรีอาริย์ ดังจะเห็นความเชื่อเรื่องพระศรีอาริย์ในประเพณีเทศน์มหาชาติ ที่ต้องฟังเทศน์ให้จบ 1000 พระคาถาใน 1 วัน เป็นต้น

6. สรุป

สภาพสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมในภาคอีสาน เป็นวัฒนธรรมลุ่มน้ำโขงได้รับอิทธิพลมาจากอาณาจักรล้านช้างในอดีต เพราะเดิมดินแดนนี้เคยเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านช้าง และการอพยพประชากรเข้ามาในภาคอีสานหลายครั้งจากเหตุผลด้านการเมือง การสงคราม และการแสวงหาที่อยู่ใหม่ ชาวอีสานส่วนใหญ่มีวิถีชีวิตความเป็นอยู่อย่างเรียบง่ายพึ่งพาอาศัยกัน มีอาชีพเกษตรกรรมเป็นส่วนใหญ่ ทำไร่ ทำนา ปลุกผักสวนครัว เลี้ยงวัว กระบือ เพื่อใช้เป็นแรงงานสำหรับทำนา มีความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในหมู่บ้านเป็นอย่างดี พึ่งพาอาศัย

กัน การปกครองในสมัยอดีต ใช้ระบบอัญญาสี่ในการปกครองประชาชน ประกอบด้วย เจ้าเมือง อุปฮาด ราชวงศ์ ราชบุตร ชื่อบ้าน แแปเมือง ๆ มีหน้าที่ปกครองดูแลสารทุกข์สุกดิบภายในเมือง นั้น ๆ ผู้คนในภาคอีสานอยู่ในสถานภาพที่แตกต่างกันคือ ชนชั้นปกครอง ประกอบด้วย คณะอัญญาสี่ ข้าโอกาส ไพร่ พระ และทาส มีบทบาทและหน้าที่ต่าง ๆ การปกครองโดยการบังคับ ใช้กฎหมายจารีต ที่ได้รับการสืบทอดมาจาก อาณาจักรล้านช้าง มีเนื้อหาสาระเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต และการสนับสนุนระบบอัญญาสี่ โดยแบ่งความร้ายแรงของความผิดตามลักษณะโทษทางวินัยของ พระสงฆ์ คือ ปาระชิก ปาจิตตีย์ สังฆาทิเสส มีบทลงโทษตั้งแต่สถานเบา คือ แต่งขันดอกไม้ไป ของมา ถึง ขึ้นปรับไหม เมียน และไม้พบบทลงโทษให้ประหารชีวิต สะท้อนให้เห็นถึงความสงบ อยู่เย็นเป็นสุข กรอบกับการใช้จารีตประเพณี ในการกล่อมเกล่าให้สมาชิกเกิดเป็นคนดีในสังคม ชาวอีสาน ยึดถือ ฮิตสิบสอง คองสิบสี่อย่างเคร่งครัด เป็นประเพณี 12 เดือน ที่ยึดถือปฏิบัติมา จนถึงปัจจุบัน คือ บุญเข้ากรรม บุญคุณลาน บุญข้าวจี่ บุญพะเหวะ บุญสร้งน้ำ บุญบั้งไฟ บุญชำระ บุญเข้าพรรษา บุญข้าวประดับดิน บุญข้าวสาก บุญออกพรรษา บุญกฐิน คองสิบสี่สำหรับผู้ปกครอง คองสิบสี่สำหรับพระภิกษุ และคองสิบสี่สำหรับประชาชนทั่วไป นอกจากนี้ ชาวอีสานมีความเชื่อ และโลกทัศน์ในการมองความจริงที่มีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิต คือ โลกทัศน์ต่อโลกและชีวิตว่า โลกเกิดขึ้นมาจากแกน เป็นผู้สร้าง มนุษย์คู่แรกชื่อว่า ปู่สังกะสา ย่าสังกะสี เมื่อแกนและเมืองคน ไปมาหาสู่กันได้ ต่อมามนุษย์ไม่เคารพแกน แกนจึงได้แยกจากกัน ความเชื่อเรื่องผี วิญญาณ ทั้งผีดี และผีร้าย เหล่านี้สามารถทำร้ายมนุษย์ให้เจ็บป่วยได้ ความเชื่อพญานาค ความเชื่อไสยศาสตร์ ความเชื่อขวัญ ความเชื่อกรรม และความเชื่อพระศรีอารีย์ เหล่านี้เป็น โลกทัศน์ส่วนใหญ่ของ ชาวอีสาน ที่มีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิต ส่วนมากมีลักษณะเป็นนามธรรม มีผลกระทบให้เกิด ความเจ็บป่วยได้หากไม่ปฏิบัติตามฮิตคอง และการละเมิด ความเชื่อหมอธรรมเป็นสถาบันที่อยู่ ภายใต้อาณาจักรอีสาน เป็นความเชื่อที่แก้ไขปัญหาต่าง ๆ โดยเฉพาะการถูกอำนาจเหนือธรรมชาติ บันดาลให้เกิดความเจ็บป่วย

สรุป

การศึกษาประวัติศาสตร์และพัฒนาการของสังคมอีสานตั้งแต่การก่อตั้งราชวงศ์จำปาศักดิ์ พ.ศ. 2256 เริ่มจากเจ้าราชครูหลวง โพนสะเม็กได้พาไพร่พลอพยพลงมาตามลำแม่น้ำโขงจากนคร เวียงจันทน์ มาตั้งราชวงศ์จำปาศักดิ์ ทำให้สมัยนั้นอาณาจักรลาวล้านช้าง ได้แบ่งเป็น 3 อาณาจักรคือ หลวงพระบาง เวียงจันทน์ และจำปาศักดิ์ ต่อมาเกิดการเคลื่อนย้ายผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานในภาคอีสาน กลุ่มใหญ่ๆ สองกลุ่ม คือ กลุ่มท้าวจารย์แก้ว เกิดเป็นเมืองที่สำคัญคือ สุวรรณภูมิ ร้อยเอ็ด หนองหาน ชนบท ขอนแก่น มหาสารคาม พุทไธสง ๆ กลุ่มที่สอง คือ กลุ่มพระวอ พระตา เกิดเป็นเมืองที่สำคัญ

คือ หนองบัวลำภู อุบลราชธานี ยโสธร เขมราฐ ฯ กลุ่มที่อาศัยอยู่แล้ว คือ กลุ่มเขมรป่าดง มีเมืองที่สำคัญ คือ เมืองขุขันธ์ สังขะ สุรินทร์ รัตนบุรี บุรีรัมย์ กลุ่มย่อยที่ไม่ได้กล่าวไว้คือ กลุ่มเจ้าฟ้าขาว เจ้าโสมพะมิตร ซึ่งเป็นสายเดียวกันกับพระวอ พระตา เกิดเป็นเมืองที่สำคัญ คือ กาฬสินธุ์ สกลนคร และกลุ่มพญาภักดีชุมพล (แล) ตั้งเมือง ชัยภูมิ โดยเฉพาะการเคลื่อนย้ายผู้คนในกลุ่มพระวอ พระตา เป็นเหตุฉนวนสงครามระหว่างกรุงธนบุรีกับอาณาจักรลาวล้านช้าง ผลจากสงครามทำให้อาณาจักรลาวทั้ง เวียงจันทน์ หลวงพระบาง และจำปาศักดิ์ เป็นประเทศราชของไทย ครั้งนั้นได้อัญเชิญพระแก้วมรกตเข้ามาประดิษฐานไว้ที่กรุงเทพฯ

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 3 แห่งราชอาณาจักรไทย เกิดเหตุการณ์กบฏเจ้าอนุวงศ์ และเป็นฝ่ายแพ้สงคราม ทำให้รัฐไทยกวาดต้อนผู้คนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงมาตั้งถิ่นฐานในภาคอีสานครั้งใหญ่ที่สุด และเข้ามาควบคุมหัวเมืองอีสานที่เคยเป็นบริวารของนครเวียงจันทน์ ในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้พัฒนาทั้งด้านการปกครอง พัฒนาด้านการศึกษา สร้างทางรถไฟ ฯ ต่อมานครรัฐต่าง ๆ ในภูมิภาคอินโดจีนถูกคุกคามด้วยมหาอำนาจตะวันตก มีการกำหนดเขตแดน ภูมิภาคอีสานถูกผนวกเข้ากับรัฐไทย ชาวลาวพลัดถิ่นในภาคอีสานได้รับการปลูกฝังให้มีจิตสำนึกและรักชาติไทย ผ่านวิธีการต่าง ๆ ขณะเดียวกันก็เกรงภัยคอมมิวนิสต์ รัฐบาลไทยในยุคต่าง ๆ จึงดำเนินนโยบายพัฒนาภาคอีสานจนถึงปัจจุบัน

สภาพสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมในภาคอีสาน เป็นวัฒนธรรมลุ่มน้ำโขง ได้รับอิทธิพลมาจากอาณาจักรล้านช้างในอดีต เพราะเดิมดินแดนนี้เคยเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านช้าง และการอพยพประชากรเข้ามาในภาคอีสานหลายครั้งจากเหตุผลด้านการเมือง การสงคราม และการแสวงหาที่อยู่ใหม่ ชาวอีสานส่วนใหญ่มีวิถีชีวิตความเป็นอยู่อย่างเรียบง่าย พึ่งพาอาศัยกัน มีอาชีพเกษตรกรรมเป็นส่วนใหญ่ ทำไร่ ทำนา ปลูกผักสวนครัว เลี้ยงวัว กระบือ เพื่อใช้เป็นแรงงานสำหรับทำนา มีความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในหมู่บ้านเป็นอย่างดี พึ่งพาอาศัยกัน การปกครองในสมัยอดีต ใช้ระบบอำมาตยาภิบาลในการปกครองประชาชน ประกอบด้วย เจ้าเมือง อุปฮาด ราชวงศ์ ราชบุตร ชื่อบ้าน แแปเมือง ฯ มีหน้าที่ปกครองดูแลสารทุกข์สุกดิบภายในเมืองนั้น ๆ ผู้คนในภาคอีสานอยู่ในสถานภาพที่แตกต่างกันคือ ชนชั้นปกครอง ประกอบด้วย คณะอำมาตยาภิบาล ข้าโอกาส ไพร่ พระ และทาส มีบทบาทและหน้าที่ต่าง ๆ การปกครองโดยการบังคับใช้กฎหมายจารีต ที่ได้รับการสืบทอดมาจาก อาณาจักรล้านช้าง มีเนื้อหาสาระเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต และการสนับสนุนระบบอำมาตยาภิบาล โดยแบ่งความร้ายแรงของความผิดตามลักษณะโทษทางวินัยของพระสงฆ์ คือ ปาระชิก ปาจิตตีย์ สังฆาทิเสศ มีบทลงโทษตั้งแต่สถานเบา คือ แต่งขันดอกไม้ไปขอขมา ถึงขั้นปรับไหม เจียน และไม่พบบทลงโทษให้ประหารชีวิต สะท้อนให้เห็นถึง

ความสงบอยู่เย็นเป็นสุข กรอบกับการใช้จารีตประเพณีในการกล่อมเกล่าให้สมาชิกเกิดเป็นคนดีในสังคม ชาวอีสาน ยึดถือ ฮีตสิบสอง คองสิบสี่อย่างเคร่งครัด เป็นประเพณี 12 เดือน ที่ยึดถือปฏิบัติ มาจนถึงปัจจุบัน คือ บุญเข้ากรรม บุญคูณลาน บุญข้าวจี บุญพะเหวะ บุญสร่งน้ำ บุญบั้งไฟ บุญซำชะ บุญเข้าพรรษา บุญข้าวประดับดิน บุญข้าวสาก บุญออกพรรษา บุญกฐิน คองสิบสี่สำหรับผู้ปกครอง คองสิบสี่สำหรับพระภิกษุ และคองสิบสี่สำหรับประชาชนทั่วไป นอกจากนั้น ชาวอีสานมีความเชื่อ และโลกทัศน์ในการมองความจริงที่มีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิต คือ โลกทัศน์ต่อโลกและชีวิตว่า โลกเกิดขึ้นมาจากแกน เป็นผู้สร้าง มนุษย์คู่แรกชื่อว่า ปู่สังกะสา ย่าสังกะสี เมื่อแกนและเมืองคนไปมาหาสู่กันได้ ต่อมามนุษย์ไม่เคารพแกน แกนจึงได้แยกจากกัน ความเชื่อเรื่องผี วิญญาณ ทั้งผีดี และผีร้าย เหล่านี้สามารถทำร้ายมนุษย์ให้เจ็บป่วยได้ ความเชื่อพญานาค ความเชื่อไสยศาสตร์ ความเชื่อขวัญ ความเชื่อกรรม และความเชื่อพระศรีอาริย์ เหล่านี้เป็น โลกทัศน์ส่วนใหญ่ของ ชาวอีสาน ที่มีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิต ส่วนมากมีลักษณะเป็นนามธรรม มีผลกระทบให้เกิดความเจ็บป่วยได้หากไม่ปฏิบัติตามฮีตคอง และการละเมิด ความเชื่อหมอธรรมเป็นสถาบันที่อยู่ภายใต้โลกทัศน์อีสาน เป็นความเชื่อที่แก้ไขปัญหาต่าง ๆ โดยเฉพาะการถูกอำนาจเหนือธรรมชาติ บันดาลให้เกิดความเจ็บป่วย

บทที่ 3

ประวัติศาสตร์ ความเชื่อ และการเปลี่ยนแปลงความเชื่อใน พิธีกรรมหมอธรรมในภาคอีสาน

ความเชื่อหมอธรรมดำรงอยู่ในวิถีชีวิตชาวอีสานท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ การเมือง ภายใต้อิทธิพลของศาสนา ความเชื่อเรื่องผี วิญญาณ ไสยศาสตร์ เวทมนตร์ คาถา บาป-บุญ กรรม ฯลฯ รวมทั้งมุมมองด้านสุขภาพ ส่งผลให้ระบบความเชื่อหมอธรรมมีพัฒนาการปรับเปลี่ยนไปตามบริบททางสังคมและสถานการณ์ต่าง ๆ ผู้วิจัยนำเสนอเป็นประเด็น ดังนี้

ประวัติและพัฒนาการของความเชื่อหมอธรรมในภาคอีสาน

ความเชื่อหมอธรรมสันนิษฐานว่าเกิดขึ้นในอาณาจักรลาวล้านช้าง จากการเข้ามาของพุทธศาสนา หลังจากนั้นปรากฏชัดเจนขึ้นเมื่อมีผู้คนย้ายถิ่นเข้ามาในภาคอีสานหลายครั้ง ด้วยเหตุผลทางการเมือง อาทิ กลุ่มเจ้าราชครูหลวง โพนสะเม็ก กลุ่มพระวอ พระตา ฯ ในอดีต การเรียนธรรมถือเป็นเรื่องปกติที่ชายฉกรรจ์ควรศึกษาเล่าเรียน เพราะเชื่อว่าสามารถคุ้มครองป้องกันภัยอันตรายให้กับตนเองและคนอื่น ๆ ได้ เห็นได้จากประวัติบุคคลสำคัญในอดีตมีเนื้อหาเกี่ยวกับการแสดงอิทธิฤทธิ์ เช่น หายตัว ย่อแผ่นดิน ลงน้ำไม่เปียก ฯลฯ ดังนั้นชาวอีสานมักแสวงหาสำนักหมอธรรมและเรียนบทพระธรรมที่มีความศักดิ์สิทธิ์ ทำให้ความเชื่อหมอธรรมปรากฏชัดเจนขึ้นในภูมิภาคอีสานตั้งแต่ตอนนั้นเป็นต้นมา

1. การเกิดขึ้นของหมอธรรมในอาณาจักรล้านช้างและแพร่เข้ามาในภาคอีสาน

คติความเชื่อหมอธรรมมีอยู่อย่างแพร่หลายในกลุ่มวัฒนธรรมไทยลาว ทั้งในประเทศลาว และภาคอีสานของประเทศไทย เพราะในอดีตภาคอีสานอยู่ภายใต้การปกครองของราชอาณาจักรศรีสัตนาคนหุตล้านช้างร่มขาว สันนิษฐานว่าเกิดขึ้นปรากฏชัดเจนในสมัยของพระยาฟ้าผ่าห้ำหั่นศรีสัตนาคนหุต (เจ้าฟ้าจ๋ม) กษัตริย์ของราชอาณาจักรศรีสัตนาคนหุตล้านช้างร่มขาว (พ.ศ. 1896-1914) ได้นำเอาพระพุทธรูปปางลีลา หรือหินยานมาจากประเทศเขมร โดยก่อนหน้านี้ไพร่ฟ้าประชาชนพากันนับถือ ผีฟ้า ผีแถน ผีพ่อ ผีแม่ ผีดำ ตามลัทธิของจีน ในครั้งนั้น สมเด็จพระนางแก้วกัญญาอัครมเหสี ได้ทอดพระเนตรเห็นไพร่ฟ้าประชาชน ตลอดจนเสนาอำมาตย์ราชมนตรี เจ้าขุนมูลนายในและนอกพระราชวัง พากันถือผี ทำพิธีกรรม ฆ่าช้าง ฆ่าควาย บูชาผีดำ

ก็ทรงสังเวชพระทัย ด้วยเหตุที่นางเคยนับถือพุทธศาสนา เคยได้สมาทานศีลกินทาน มาแต่ยังอยู่ประเทศเขมร นางจึงไปเข้าเฝ้าพระราชสวามี ขอให้ให้นำเอาพุทธศาสนามาประดิษฐานในประเทศลาว เพื่อพระนางเจ้าจะได้ปฏิบัติ เมื่อพระองค์ทรงทราบเรื่องราวแล้ว จึงได้พระราชสาส์น ขอเอาพระพุทธานามาศาสนาไปให้ในลาว กับพระเจ้านครหลวง (สืบทอด ศุภมาร์ค, 2528, หน้า 57-58) นับตั้งแต่นั้นมาพระมหากษัตริย์ก็ได้แนะนำสั่งสอนประชาชนลาวให้นับถือพุทธศาสนา และพุทธศาสนาก็ได้ตั้งมั่นลงในประเทศล้านช้างตั้งแต่นั้นมา เมื่อประชาชนได้รับนับถือพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำตนแล้ว ก็เกิดการปรับเปลี่ยนคติความเชื่อทางศาสนา เกิดการผสมผสานความคิดความเชื่อดั้งเดิมทั้งความเชื่อเรื่องผี ความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์ และความเชื่อศาสนาพราหมณ์ โดยยกให้พุทธศาสนาเป็นความคิดความเชื่อหลัก และ หมอผี หรือ ผู้นำทางพิธีกรรมบางคน ได้ปรับเปลี่ยนเป็นหมอธรรม และเกิดหมอธรรมขึ้นชัดเจนตั้งแต่ตอนนั้นเป็นต้นมา

หลังจากนั้นความเชื่อเรื่องหมอธรรมได้แพร่กระจายไปทั่วภูมิภาคอาณาจักรล้านช้าง พร้อมกับการเผยแพร่พุทธศาสนา โดยแรกเริ่มเชื่อว่า พระสงฆ์เป็นผู้นำในการเผยแพร่ ต่อมาในยุคสมัยของพระครูโพนสะเม็ก ได้นำพาผู้คนอพยพจากเมืองเวียงจันทน์ลงมาทางตอนใต้ เมื่อผ่านองค์พระธาตุพนม ได้นำพาชาวบ้านบูรณพระธาตุพนม ต่อมาท่าน ได้นำพาผู้คนลงมาทางตอนใต้และได้รับคำเชิญจากนางแพงนางเพาให้เป็นผู้ปกครองอาณาจักรนครจำบากนาคบุรีศรี (จำปาศักดิ์) เมื่อท่านพระครูฯ เป็นผู้ปกครองบ้านเมืองแล้ว ได้ใช้ธรรมในการปกครองบ้านเมือง (เดิม วิชาญพนกิจ, 2542, หน้า 40) การปกครองโดยธรรมดังกล่าวเชื่อว่าเป็นลักษณะระบบความเชื่อหมอธรรมที่มีข้อชะล่า เวทมนต์คาถา ไสยศาสตร์ ผสมผสานกับหลักการทางพุทธศาสนามาใช้ในการปกครอง ต่อมาท่านเห็นว่า การปกครองในเพศบรรพชิตขัดต่อหลักการทางพุทธศาสนาบางประเด็น จึงเสด็จเห็นและได้อัญเชิญเจ้าหน่อขันธ์ศรี สถาปนาเป็นพระเจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูร ขึ้นครองนครจำปาศักดิ์นครบุรีศรีเป็นปฐมกษัตริย์นครจำปาศักดิ์ ต่อมาได้ขยายพื้นที่การปกครองไปในที่ต่าง ๆ โดยในภาคอีสานนั้นมอบหมายให้ จารย์แก้ว นำไพร่พล ไปรักษาบ้านท่ง ตั้งเป็นเมืองสุวรรณภูมิ ขึ้นกับนครจำปาศักดิ์ เมื่อ พ.ศ. 2256 ปัจจุบันคืออำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งเชื่อว่าศิษย์เหล่านั้นได้เรียนวิชาธรรมจากท่านพระครูฯ และนำเอาระบบจารีตแบบหมอธรรมมาประกอบใช้ในการปกครองบ้านเมืองด้วย ต่อมาเกิดการย้ายถิ่นของผู้คนจากอาณาจักรล้านช้างเข้ามาตั้งถิ่นฐานในภูมิภาคอีสานหลายครั้ง ซึ่งการเดินทางที่ยากลำบาก ผู้นำกลุ่ม และชายชาติเรียนวิชาธรรม เพื่อปกป้องคุ้มครองทั้งตนเองและบริวาร และนำเอาวิชาธรรมเข้ามาและเผยแพร่ขยายไปทั่วท้องถิ่นภาคอีสานและสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน จากการสำรวจเบื้องต้นของโครงการอนุรักษ์เอกสารโบราณในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม พบเอกสารโบราณประเภทเวทมนต์คาถา ธรรม เป็นจำนวนมาก กระจายในหลายจังหวัด อาทิ จังหวัดมหาสารคาม จังหวัด

ร้อยเอ็ด จังหวัดกาฬสินธุ์ จังหวัดยโสธร จังหวัดอำนาจเจริญ ฯ ซึ่งให้เห็นว่าชาวอีสานในอดีตน่าจะเรียนเวทมนต์คาถาเป็นจำนวนมาก

2. หมอธรรม

หมอธรรม เป็นบุคคลที่มีคุณลักษณะพิเศษ มีพลังอำนาจเหนือธรรมชาติ ที่สามารถดูแลสุขภาพทั้งร่างกายและจิตใจให้ปลอดภัยจากการกระทำของภูติผีปีศาจ คุณไสย ตั้งแต่แรกเริ่มขึ้นของฮักษา เป็นลูกแฝดลูกเทียน จนกระทั่งคอบลาออกจากลูกแฝดลูกเทียน อาจกล่าวได้ว่า ตั้งแต่แรกเกิด จนสิ้นชีวิต เป็นระบบการดูแลซึ่งกันและกันของชาวอีสานที่มีพัฒนาการมาจากอดีต และในปัจจุบันหมอธรรมถือเป็นหมอพื้นบ้านประเภทหนึ่งมีหน้าที่ดูแลรักษาสุขภาพของคนในท้องถิ่น คำว่า “หมอธรรม” แยกคำได้เป็น “หมอ” + “ธรรม” ซึ่ง “หมอ” หมายถึง ผู้มีความรู้ความสามารถเชี่ยวชาญในเรื่องเฉพาะนั้น ๆ (อิทธิราชย์ นันขันตี, 2551, หน้า 52) และ “ธรรม” หมายถึง เวทมนตร์คาถาประเภทหนึ่ง ใช้สำหรับป้องกัน ขับไล่ภูติผี ปีศาจ ธรรมมีหลายชนิด เช่น ธรรมหลวง ธรรมจิต ธรรมแปลหมื่นสี่พันพระธรรมจันทร์ ธรรมนวกโกฎิ เป็นต้น (ปริชา พิณทอง, 2532, หน้า 695)

ในท้องถิ่นอีสานนั้นจะพบเห็นหมอธรรมที่เป็นพระสงฆ์ ซึ่งชาวอีสานไม่ถือว่าเป็นสิ่งที่ผิดปกติ หรือผิดกับหลักพระวินัย ตรงกันข้ามกับขบถกย่องชมเชยพระสงฆ์รูปนั้นที่ช่วยเหลือสงเคราะห์ แก้ไขปัญหาให้กับสังคม ช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ ที่พึ่งกระทำ และในตำนานทางพุทธศาสนาจะพบว่าพระสงฆ์ยังเป็นที่พึ่งพา ให้ความช่วยเหลือสังคมหรือส่วนรวม ดังเช่นในตำนานพระอุปคุตผาบบมาร ผู้เป็นพระอรหันต์ ที่ช่วยเหลือขจัดปัดเป่า ปรามมารร้าย ในสมัยที่พระเจ้าอโศกมหาราชได้จัดงานสมโภชเฉลิมฉลองเจดีย์ที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าเป็นเวลา 7 ปี 7 เดือน 7 วัน แต่เกรงว่าจะมีมารมาผจญมิให้งานสมโภชครั้งนี้สำเร็จไปด้วยดี จึงได้เสด็จไปนิมนต์อัญเชิญพระอุปคุตมาปกป้องคุ้มครองให้งานสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี ซึ่งเป็นตัวอย่างหนึ่งที่ยกขึ้นมาในการช่วยเหลือ หรือสงเคราะห์สังคมนั้นเอง จากข้อมูลข้างต้นสนับสนุนความเชื่อว่า หากพระสงฆ์ต้องการที่จะนำแบบอย่างของพระสงฆ์ในอดีตมาเป็นแนวทางในการปฏิบัติเพื่อเข้าสู่มรรคผลนิพพาน ก็เชื่อว่าเป็นเรื่องที่ทำได้ เพราะถือเอาตามตำนานทางพุทธศาสนา และต้องการช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน

3. บทธรรม

บทธรรม เป็น เครื่องมือในการสาธยายกัจจติร่ายของหมอธรรม มีบทเป็นคาถาอาคม และมีพลังอำนาจเหนือไสยศาสตร์ทั้งปวง เพราะการสาธยายธรรมมุ่งเพื่อรักษา ป้องกันภูติผีปีศาจ ไม่มุ่งร้ายมนุษย์ แต่ไสยศาสตร์ มีบางบทที่มุ่งทำร้ายมนุษย์ อาทิ ไล่คุณไสย ไล่ของ ไล่ตะปู ชาวอีสานเชื่อว่า พระธรรม จึงมีพลังอำนาจบริสุทธิ์และรักษาคุณไสยได้ทั้งปวง บทพระธรรมแต่

ละห้องมีหลายห้องย่อยและแต่ละครูไม่เหมือนกัน แม้ว่าจะเป็นห้องเดียวกัน อาทิ ธรรมแปดหมื่นสายหลวงปู่พิบูลย์ จังหวัดอุดรธานี กับธรรมแปดหมื่นสายหลวงปู่พรหมา จังหวัดอุบลราชธานี ธรรมแปดหมื่นหลวงปู่บุญคุ้ม ธรรมแปดหมื่นฉบับอาจารย์สวิง บุญเจิม มีการแต่งกาย และบทต่าง ๆ ไม่เหมือนกัน เป็นต้น ชาวอีสานไม่ถือเป็นเรื่องแปลกเพราะถือตามภายิตว่า “หนังสือก้อมต่างคนต่างมี ก้อนจี๊ชี่ ก้อนน้อยก้อนใหญ่” หากแต่ใครเรียนครูใดจะต้องปฏิบัติตามครูอย่างเคร่งครัด ตัวอย่างบทพระธรรม

“...สาธุเนืองค์พระพุทธเจ้า ตนเป็นเค้าแก่โลกโลกา ผู้ข้าขออาราธนามาผาบ (ผาบ หมายถึง ปราบปราม) ผีสาง ผีอยู่นางนำไม้ ผีอยู่ไต้ นางู ผีอยู่ภูแลอยู่ถ้ำ ผีค้ำม้า (ค้ำม้า หมายถึง มีดมีด อิมคริม ไม่มีทางออก) หาเที่ยวกินคน สาละวน ผีหุงผีห้า ผีป่าไม้แลจอมคอย ผีทั้งหลายฝูงนี้ ด้วยอำนาจพระพุทโธ ด้วยอำนาจพระธัมโม ด้วยอำนาจพระสังโฆ จงมาขับผีทั้งหลายให้ออกนอกป่าแลนอกคอง...” (มหาบุญศรี ตาแก้ว, ม.ป.ป, หน้า 276)

บทธรรมสันนิษฐานว่าได้รับแบบอย่างมาจากการการเจริญพระพุทธมนต์หรือการสวดพระปริตรของพระสงฆ์ ดังปรากฏในตำนานพระปริตร มีความว่า

“ตามคติศาสนาพราหมณ์นั้นนิยมนำ ผู้ทรงพระเวทอาจจะร้ายเวทมนตร์ให้เกิดสิริมงคลหรือป้องกันแก้ไขอันตรายแก่มหาชนได้ สันนิษฐานว่าพวกลังกาแม่ที่นับถือพุทธศาสนาก็ย่อมมีเวลาปรารณาสิริมงคล และมีเวลาหวาดหวั่นต่อภัยอันตรายตามธรรมดาสามัญมนุษย์คงจะต้องขอให้พระสงฆ์เถรานุเถระช่วยหาทางในพระพุทธศาสนาสงเคราะห์ เพื่อให้เกิดสิริมงคลหรือป้องกันภัยอันตรายให้แก่ตน พระสงฆ์มีความกรุณาจึงคิดวิธีสวดปริตรขึ้นให้สมประสงค์ของประชาชน ด้วยคิดค้นในพระไตรปิฎกเลือกเอาพระสูตรและปาฐะพระคาถาสรรเสริญคุณพระรัตนตรัย อันมีตำนานอ้างว่าเกิดขึ้นเนื่องด้วยเหตุการณ์ต่าง ๆ มาสวณเป็นมนต์พอจะยกตัวอย่างดังเลือกเอารัตนสูตร ซึ่งมีตำนานว่าพระอานนท์เคยถือคุณพระรัตนตรัยระงับโรคระบาดอันเกิดแก่ความอดอยากที่เมืองเวสาลี มาใช้เป็นมนต์สวด...” (กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2514, หน้า 210-211)

ตามตำนานข้างต้นท่านอาจารย์ในครั้งโบราณ จึงนำบทสวดสรรเสริญพระรัตนตรัยมาดัดแปลงแก้ไข ให้เป็นเวทมนต์คาถาสำหรับใช้ป้องกันภัยไข้เจ็บทั้งหลาย เมื่อบรรพบุรุษอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในภาคอีสานได้นำเอาคติความเชื่อดังกล่าวมาด้วย ดังนั้นนักปราชญ์โบราณของชาวอีสานหรือครูธรรมจึงได้นำเอาพุทธมนต์ในพระพุทธศาสนา เช่น รัตนสูตร กรณิเมตตาสสูตร เป็นต้น มาประยุกต์เข้ากับไสยศาสตร์ดำรับพระเวทตามคัมภีร์ศาสนาพราหมณ์ คือ อาถรรพเวท ซึ่งเป็นคัมภีร์ประกอบด้วยเวทมนตร์คาถาเรียก ผีสาง เทวดา ให้ช่วยป้องกันอันตรายและแก้อาถรรพ์ทำพิธีแข่งให้เป็นอันตรายเป็นต้น (วิเชียร พลหาญ, 2535, หน้า 31) ซึ่งต่อมารวมเหล่านี้ได้มี

การบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรให้ชนรุ่นหลังได้เรียนได้ศึกษา ในลักษณะของโบราณขนาดสั้น หรือที่เรียกว่า โบราณก้อม

ตัวอย่างบทธรรม ที่นำเอาบทสวดบารมี 30 ทศ มาปรับแต่งเป็นบทธรรม

“... คุณพระปัญญาปารมี 30 ทศ คุณพระปารมีวัดเวดล้อมระวังดี ทานะปารมียายยัง ไปเป็นหอกดาบ อธิฐานะปารมีผาบเป็นปิ่น อุบกขาปารมียื่นเป็นปิ่นตั้งต่อ วิริยะปารมีก่อเป็น เวียง ระวังดีเป็นตาย ขันติปารมียายยัง ไปด้วยทุกแห่ง แข็ง ๆ ผาบหมู่ผีมาร ผุงผีสางคางลายผ่าย เพพังหนี...” (ปัญญาปารมี ฉบับลายมือหลวงปู่โชติ ธรรมโร วัดพระแท่น อำเภอบึงนาราง จังหวัด อุตรดิตถ์)

ผู้วิจัยเห็นว่า ความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์ เวทมนต์ คาถานี้ชาวอีสานเชื่อว่า มีอยู่จริง สามารถใช้ได้จริง แม้ไม่มีหลักประกันความจริงนั้นก็ตาม แต่ได้รับการอบรมสั่งสอนให้เชื่อ ปรากฏในวรรณกรรมอีสานหลายเรื่อง อาทิ วรรณกรรมเรื่องสังข์สินไช ซึ่งสินไชเรียนวิชาอาคม สำเร็จและสามารถต่อสู้ชนะยักษ์ วิทยากร สัตว์คู่ร้ายต่าง ๆ ได้ เป็นต้น (ประมวล พิมพ์เสน, 2551)

4. ลักษณะของธรรม

ลักษณะของธรรม เป็นการนำเอาภาษาบาลี มาผูกเป็นบทเวทมนตร์ กับภาษาถิ่นอีสาน โดยแต่ละคำมีความหมายที่เชื่อว่าเป็นสิริมงคลหรือขจัดปัดเป่าสิ่งชั่วร้าย กล่าวคือ อักษรแต่ละตัว ที่ปรากฏในบทธรรมที่เป็นภาษาบาลีนั้น โดยเชื่อว่าพระพุทธรูปทรงแสดงธรรมดังกล่าวด้วย พระองค์เองและทรงใช้ภาษาบาลี บทสวดที่เป็นภาษาบาลีอันถือว่ามีที่มาดั้งเดิมจากพระโอรสของ พระพุทธเจ้าจึงมีความศักดิ์สิทธิ์และมีพลังอำนาจเหนือธรรมชาติ (อิทธิราชย์ นันขันตี, 2551, หน้า 60) ตัวอย่างบทพระธรรมที่ใช้อักษรภาษาบาลีที่ผสมผสานกับภาษาถิ่นอีสานที่อ้างถึงอำนาจพระ รัตนตรัย

“...พุท โธเพิก ฐัมโมเพิก สังโฆเพิก พุทโธกำจัด ฐัมโมกำจัด สังโฆกำจัด โอมพุทธานุ ภาเวนะ โอมฐัมมานุภาเวนะ โอมสังฆานุภาเวนะ...”

ตัวอย่างบทพระธรรมที่อ้างถึงพระเจ้าห้าพระองค์

“สาธุ สาธุ สาธุ โอกาสะ ข้าพเจ้าขออาราธนาพระกกุสัน โธเจ้า จงเสด็จลงมาบัง อยู่ต้างซ้ายแห่งข้าพเจ้าเทอญ ข้าพเจ้าขออาราธนาพระโกนาคมโน เจ้าจงเสด็จลงมาบังอยู่ต้าง ขวาแห่งข้าพเจ้าเทอญข้าพเจ้าขออาราธนาพระกัสสป โธเจ้า จงเสด็จลงมาบังอยู่ต้างทั้งสอง แห่งข้าพเจ้าเทอญ ข้าพเจ้าขออาราธนาพระศรีสัทยะมุณีเจ้า ลงเสด็จลงมาบังอยู่นาคีแห่งข้าพเจ้า เทอญ ขออาราธนาคุณ พระธรรมเจ้าแปดหมื่นสี่พันพระธรรมชั้นรับพระไตรปิฎก จงเสด็จลงมา บังอยู่เกษเกล้าเกล้า แห่งข้าพเจ้าเทอญ ข้าพเจ้าขออาราธนาพระศรีอริยมุต ไตรเจ้า จงสถิตอยู่ชีวหา ปลายล้นแห่งข้าพเจ้าเทอญ...”

“...นะ คือ กะกุสันโธ มาบังตาซ้ายแห่งผู้ข้า โม คือ โกนาคะมะโน มาบังตาขวาแห่งผู้ข้า พุท คือ กัสสะโป มาบังหูทั้งสองแห่งผู้ข้า ธา คือ ศากยมุณี มาบังอยู่หัวใจแห่งผู้ข้า ยะ คือ อาริยะเมตตรัยมาอยู่หน้าผากแห่งผู้ข้า...”

นอกจากนั้นกลุ่มหมอธรรมเชื่อว่า ธรรม หรือพระธรรม มีคุณค่าควรให้ความเคารพ เปรียบดั่งเช่นพระพุทธรูป เพราะเชื่อว่า ในพระธรรมมี “หลวงปู่” คืออำนาจศักดิ์สิทธิ์มีลักษณะนามธรรม รักษาตำราธรรมนั้นไว้ สอดคล้องกับความเชื่อในอานิสงของการสร้างคัมภีร์ไบเบิลทั่วไปของชาวอิสาน คือ การจารอักขระหนึ่งตัวในไบเบิลเพื่อสืบทอดพระศาสนา มีอานิสงบุญเท่ากับการสร้างพระพุทธรูปหนึ่งองค์ ธรรมมีอักขระคำภาษาบาลี จึงถือว่าเป็นของสูง ต้องเก็บรักษาไว้ในที่สมควร หมอธรรมบางคนห้ามผู้หญิงจับต้องตำราธรรมโดยเด็ดขาด (พระมหาเอกพงษ์ เอกชีโว, สัมภาษณ์, 1 ตุลาคม 2555) ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่า หมอธรรมพยายามสร้างความลึกซึ้งให้กับบทพระธรรม นำคันทา มีกฎเกณฑ์ที่ซับซ้อน เพื่อให้เกิดความรู้สึกรู้สึกมีคุณค่าและเชื่อมั่นถึงความศักดิ์สิทธิ์

5. ประเภทของธรรม

บทธรรมมีลักษณะหลากหลาย สามารถแยกประเภทได้ตามเกณฑ์ต่าง ๆ อาทิ แยกตามสถานภาพทางสังคม คือ ธรรมสำหรับพระภิกษุ และธรรมสำหรับฆราวาส โดยใช้ การแต่งกาย เป็นเกณฑ์ กล่าวคือ ธรรมสำหรับพระภิกษุนั้น จะมีการแต่งกายที่ประกอบด้วย ผ้าไตรจีวร บาตร พระพุทธรูป ฯ และมีข้อห้ามที่อยู่ภายใต้การปฏิบัติตามศีล 227 ข้อ ส่วน ธรรมสำหรับฆราวาส มีการแต่งกายประกอบด้วยผ้าขาว เหล้า ดาบ หอก ฯ และมีข้อห้ามครอบคลุม ศีล 5 ข้อ (ยุทธพงศ์ มาตย์วิเศษ, สัมภาษณ์, 15 เมษายน 2556) แต่ในความเป็นจริงแล้วพระสงฆ์สามารถเรียนธรรมฝ่ายฆราวาส และฝ่ายฆราวาสสามารถเรียนธรรมฝ่ายบรรพชิตได้ไม่ถือว่าผิดหลักการใดถ้าสามารถปฏิบัติตามศีลคอง ขะลำได้ อย่างเคร่งครัด จึงพบเห็น ฆราวาสในอดีตหลายท่าน บวชเป็นฤๅษี นักบวช อาศัยตามถ้ำ ภูเขา ปฏิบัติธรรมต่าง ๆ หลายท่าน เป็นต้น

การศึกษาของ อธิราชย์ นันจันดี (2551, หน้า 98-100) แบ่งประเภทบทธรรมตามชื่อ ดังนี้

1. ธรรมห้องพระพุทธรูป เป็นชื่อห้องธรรมที่กล่าวถึงพระพุทธรูปเจ้า เช่น ธรรมพระเจ้า 5 พระองค์ กล่าวถึงอำนาจของพระพุทธรูปเจ้าห้าพระองค์ คือ พระกะกุสันโธ พระโกนาคะมะโน พระกัสสะโป พระโคตโม และพระศรีอริยเมตตรัยโย ธรรมในห้องนี้ส่วนมากผู้ที่เรียนมักเป็นพระสงฆ์ เหตุเพราะเชื่อว่ามีข้อชะตา ข้อห้ามในการปฏิบัติมาก หากเป็นพระสงฆ์ซึ่งปฏิบัติตามพระวินัยของพระพุทธรูปเจ้าอยู่แล้วจึงสามารถเรียนธรรมห้องนี้ได้ดี ธรรมพระเจ้า 500 ชาติ เป็นชื่อตำนานพระพุทธรูปเจ้าสมัยเสวยชาติเป็นพระโพธิสัตว์ บำเพ็ญบารมี 500 ชาติ จนเกิดเป็นพระพุทธรูปเจ้า นอกจากนี้ยังมี ธรรมมิกราชาพระศรีอริยเมตไตรย ธรรมพระเจ้า 16 พระองค์ ธรรมพระเจ้า 28

พระองค์ ธรรมพระเจ้าพันพระองค์

2. ธรรมห้องพระธรรม เป็นชื่อห้องธรรมที่กล่าวถึงพระธรรม หรือหลักธรรมคำสอนทางพุทธศาสนา เช่น ธรรมแปดหมื่นสี่พันจันท์ เป็นชื่อพระไตรปิฎก จำนวน 84,000 พระธรรมชั้นธรรมพระไตร คือ พระรัตนตรัยสาม ประกอบด้วย พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์

3. ธรรมพระสงฆ์ และพระอริยบุคคล เป็นชื่อธรรมกล่าวถึงพระอรหันต์ พระอริยะสงฆ์ในอดีต เช่น ธรรมอุปคต คือ พระอุปคต เป็นผู้ปกป้อง และกำจัดการ ในงานสมโภชเฉลิมฉลองเจดีย์ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ งานสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี ด้วยความเชื่อในอำนาจของพระอุปคตในตำนานทางพุทธศาสนา นักปราชญ์อีสาน แต่งบทธรรมที่เกี่ยวข้องกับพระอุปคต เป็นต้น ธรรมพระอรหันตา

4. ธรรมบรรลุ หรือธรรมบันดาล เป็นลักษณะของการเรียนธรรมไม่เป็นบท เป็นห้องเมื่อเรียนแล้ว จะให้หลวงปู่ หรือ พระธรรมมาทรงตนตัว เรียกว่า ติด หรือธรรมติด โดยจะสาธยายคำพูดออกมา เรียกว่า ภาษาธรรม

ผู้วิจัยได้ค้นคว้าพบประเภทของธรรมเพิ่มเติม คือ

1. ธรรมผู้เกี่ยวข้องในประวัติพุทธศาสนาและผู้ได้รับมอบหมายจากพระพุทธเจ้า เป็นการใช้ชื่อของบุคคลในประวัติพุทธศาสนา มาแต่งเป็นบทธรรม คือ ธรรมมหาเถรดำแย โดยมหาเถรดำแย เป็นอาจารย์ของหมอชีวกโกมารภัจจ์ ผู้เป็นหมอของพระพุทธเจ้า นอกจากนั้นมีความเชื่อว่า สมัยหนึ่งที่พระพุทธเจ้าเป็นพระโพธิสัตว์เสวยชาติเป็นฤๅษี มีอิทธิฤทธิ์ช่วยเหลือขจัดปัดเป่าสิ่งชั่วร้าย ภูตผีปีศาจ นอกจากนี้ยังพบว่า มี ธรรมพระยาเวสสุวรรณ ธรรมฟ้าสมังกินตี ธรรมบังคบ เป็นต้น

2. ธรรมจากจารีตอีสาน เป็นชื่อธรรมจากจารีตประเพณีมาแต่งเป็นบทพระธรรม อาทิ ธรรมฝั่งพินน้ำมันหมื่น เป็นเครื่องบูชาพระพุทธเจ้าใน งานบุญพะหวัด เทศน์มหาชาติ โดยหมอธรรมเชื่อว่า ธรรมห้องนี้ เป็นห้องสุดท้าย เป็นห้องใหญ่ ครอบจักรวาลทั้งหมดของบทธรรม ธรรมฟ้าหยาด ธรรมกาบแก้ว ธรรมหลวง ธรรมเก้าโกฏิ ธรรมมูล

ประเภทธรรมตามสายธรรม

1. สายธรรมหลวงปู่โพนสะเม็ก (พ.ศ. 2174-2263) เป็นสายธรรมที่มีการกล่าวอ้างมากที่สุด ถือเป็น ปรมจารย์หมอธรรม เชื่อว่าเป็นหมอธรรมที่มีบารมีมาก สามารถรวมคนบูรณพระชาติพนมที่เป็นเสาหลักพุทธศาสนาในดินแดนลุ่มแม่น้ำโขง ไม่ปรากฏชื่อสานุศิษย์ที่เรียนมาโดยตรง แต่พบหลักฐาน บทธรรม ที่ยืนยันว่าเป็นของหลวงปู่โพนสะเม็ก คือบทธาตุ สวดสาธยาย นะมะพะทะ มะพะทะนะ มะพะทะนะมะ ทะนะมะพะ ทะนะมะพะ เป็นดินน้ำมันไฟ หากใครสำเร็จบทธาตุนี้ จะสามารถ

แยกร่าง ถอดจิตได้ (โสภา ประทุมตรี, สัมภาษณ์, 6 กุมภาพันธ์ 2556) บทชาตุนีเป็นที่นิยมเรียน เพราะเป็นการทำจิตใจให้เป็นสมาธิ จากการศึกษาพบบทชาตุนีทุกสำนักหมอธรรม

2. สายธรรมสมเด็จพระเจ้าจันทร (พ.ศ. 2379-2463) นครจำปาสัก ประเทศลาว เป็นปรมาจารย์หมอธรรมที่ชาวลาวให้ความเคารพนับถือมาก มีปาฏิหาริย์ต่าง ๆ มากมาย มีการสร้างรูปเหรียญ วัตถุมงคล จากลูกศิษย์ที่เคารพนับถือ บทธรรมที่ปรากฏชัดเจนคือ แก้วสี่ดวง แก้วมณีโชติ เป็นที่นิยมเรียนของหมอธรรมเป็นจำนวนมาก ต่อมา นักปราชญ์ชาวอีสานได้พิมพ์เป็นภาษาไทยทำให้มีการแพร่หลายเป็นจำนวนมาก มีศิษย์คนสำคัญ คือ หลวงปู่ญาท่านโทน หลวงปู่ญาท่านสวน หลวงปู่บุญมี โชติปาโล หลวงปู่ทองมา ถาวโร พระอาจารย์สมพงษ์ ฯลฯ จากการศึกษาพบบทแก้วสี่ดวง แก้วมณีโชติ เกือบทุกสำนักหมอธรรม

3. สายธรรมหลวงพ่อบุญลย์ แซ่ตัน (พ.ศ. 2356-2489) หรือ หลวงพ่อบ้านแดง จังหวัดอุดรธานี มีบทพระธรรมที่หมอธรรมรุ่นหลังแสวงหา คือ ธรรมเผ่งพันน้ำมันหมื่น ธรรมแปดหมื่นสี่พันซันต์ ธรรมพระไตร โดยได้สืบทอดมาจาก หลวงปู่ไม้เท้าหนักหมื่น ภูอกา ประเทศลาว ตามประวัติ หลวงพ่อบุญลย์ใช้ธรรมดังกล่าวสร้างปาฏิหาริย์ปราบจระเข้ ปราบภูตผี ปีศาจ รักษาคนเป็นบ้า รักษาคนเป็นปอบ ระหว่างนั้นท่านได้อุปการะ หลวงปู่ตั้ง มาพำนักในวัดพระแท่น เรียนธรรมพระเจ้าห้าร้อยชาติ ไม่พูดพร่ำเพรื่อ หากได้พูดที่ไหน เป็นการพยากรณ์เหตุการณ์ล่วงหน้าว่าจะเกิดเหตุอันตรายทางทิศนั้น ต้องระมัดระวังตัว เมื่อท่านมรณภาพลงมีศิษย์คนสำคัญที่สืบทอด คือ หลวงปู่โชติ ธรรมโร หลวงปู่บุญกุ่ม อินทศิลา ประทุมตรี หลวงปู่ทอง หลวงปู่หน้อย หลวงปู่ฉวี หลวงปู่ชม หลวงปู่สม ฯ แต่การสืบทอดวิชาธรรมนั้น เป็นการเรียนปากต่อปาก จึงมีการขาดหายเป็นบางส่วน ธรรมสายนี้เป็นที่แสวงหาของหมอธรรมรุ่นหลังอย่างมาก เพราะ ธรรมสายนี้ไม่นิยมเผยแพร่ให้มีการเรียนนอกสาย

4. สายธรรมหลวงปู่ทองมา ถาวโร จังหวัดร้อยเอ็ด เป็นศิษย์ของหลวงปู่โชคชัย ที่สืบทอดมาจากหลวงปู่สวด เรียนวิชาธรรมหลายห้อง แต่ธรรมที่สร้างชื่อเสียง คือ ธรรมพระไตร มีศิษย์ที่สืบทอดวิชาธรรม อาทิ หลวงปู่สมสิทธิ์ วัดท่าม่วง จังหวัดร้อยเอ็ด (พระอาจารย์สมัย, สัมภาษณ์, 7 กุมภาพันธ์ 2556)

5. สายธรรมหลวงปู่บุญกุ่ม (อินทศิลา ประทุมตรี) จังหวัดอุดรธานี เป็นศิษย์ของ หลวงปู่บุญลย์ เรียนธรรมหลายห้อง แต่ที่สร้างชื่อ คือ ธรรมเผ่งพันน้ำมันหมื่น ธรรมฟ้าหยาดแก้วมณี ธรรมพระเจ้าห้าร้อยชาติ ธรรมบังบด (ค้นหา ผันผอน, สัมภาษณ์, 15 มีนาคม 2556) ปัจจุบันลูกชายได้สืบทอดวิชาธรรมเหล่านี้ และยังรับของรักษาจากลูกฝั่งลูกเทียนของหลวงปู่บุญกุ่ม แทนบิดา จนถึงปัจจุบัน โดยชาวบ้านเชื่อว่า แม้ว่า หลวงปู่ บุญกุ่มจะเสียชีวิตแล้ว แต่พลังอำนาจของธรรม ยังคงปกป้องรักษาคุ้มครองให้ปลอดภัย

6. สายธรรมหลวงพ่ोजริญฐานยุคโต จังหวัดอุดรธานี เป็นสำนักหมอธรรมที่ดำรงอยู่ในปัจจุบัน โดยพระอาจารย์จริญได้รวบรวมบทธรรมต่าง ๆ จากหลายสาย ทั้งของหลวงปู่โพนสะเม็ก หลวงปู่สมเด็จจุน หลวงปู่พิบูลย์ ฯ คั่นคว่า และสืบทอดให้ลูกศิษย์ตามสมควร มีบทพระธรรมที่สร้างชื่อ คือ ธรรมเผิงพันน้ำมันหมื่น ธรรมอรหันตา ธรรมจีด ธรรมธณีสารจีด ธรรมพระไตร ธรรมฟ้าสมังกินผี ธรรมพระอุปคุต ฯ ปัจจุบัน มีสำนักสาขา คือ วัดป่าจริญธรรม อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี และ วัดป่าจริญธรรม อำเภอเชียงยืน จังหวัดมหาสารคาม มีการประกอบพิธีกรรมในปัจจุบัน

7. สายธรรมพระอาจารย์สมสิทธิ์ จังหวัดร้อยเอ็ด เป็นสำนักหมอธรรมที่รวบรวมบทธรรมของหลวงปู่ทองมาและ นอกสาย ส่วนมากได้รับสืบทอดมาจาก ธรรมที่สร้างชื่อคือ ธรรมเผิงพันน้ำมันหมื่น มีเครือข่ายหมอธรรมรุ่นใหม่เป็นจำนวนมาก มีการสื่อสารผ่านเฟซบุ๊ก

8. สายธรรมอาจารย์พัน อำเภออุบลรัตน์ จังหวัดขอนแก่น ธรรมที่สร้างชื่อเสียงคือ ธรรมเขื่อนหิน ธรรมมิกราชาอริยมตรัย ธรรมพระเส้

9. สายธรรมฤณีโสฬส จังหวัดขอนแก่น สืบวิชาธรรมบรรลु บันดาล มีการสอนธรรมเพื่อรักษาตัวเอง ตั้งธาตุ ตั้งขันธ ธรรมบันดาล (ฤณีโสฬส, สัมภาษณ์, 11 เมษายน 2556) กับผู้ที่สนใจ ปัจจุบันยังประกอบพิธีกรรม

10. สายธรรมผ่น บ้านนาดอกไม้ จังหวัดเลย เป็นธรรมบรรลु บันดาล มีการสืบทอดธรรมแต่ไม่ปรากฏผู้สืบทอดแน่ชัด

11. สายธรรมหลวงปู่หงษ์ วัดเพชรบุรี จังหวัดสุรินทร์ มีธรรมที่สร้างชื่อคือ ธรรมบันดาล บันดาล มีผู้สืบทอดมาหลายสาย แต่ไม่เปิดเผยชื่อ

จากประเภทของธรรมตามสายธรรมนี้จะเห็นภาพของการเรียนธรรมตามลำดับ และการแสวงหาบทธรรมเพื่อศึกษาเล่าเรียน มีสายธรรมที่น่าสนใจคือ สายธรรมหลวงปู่โพนสะเม็ก สายธรรมหลวงปู่สมเด็จจุน ที่มีการศึกษาอย่างกว้างขวาง และหมอธรรมรุ่นหลังยอมรับนับถือเป็นปรมาจารย์ ต่อมา สายธรรมหลวงปู่พิบูลย์ เป็นสายธรรมที่มีผู้สืบทอดมาก รองลงมา กลุ่มหมอธรรมรุ่นหลังแสวงหาเป็นจำนวนมาก สายธรรมหลวงปู่บุญคุ้ม แม้ว่าท่านเสียชีวิตแล้ว ยังมาขึ้นของรักษากับบุตรชาย สายธรรมหลวงพ่ोजริญฐานยุคโต มีสาขาแยกย่อย และกลุ่มหมอธรรมรุ่นหลังมีเครือข่ายกับกลุ่มอื่น ๆ ด้วย

6. ความเชื่อและโลกทัศน์ของหมอธรรม

ความเชื่อและโลกทัศน์ของหมอธรรม เป็นระบบความเชื่อทางวัฒนธรรมในการดูแลรักษาสุขภาพของคนในท้องถิ่นอีสาน เป็นการระบบชีวิตของคนที่สัมพันธ์กันทั้งระบบ ประกอบด้วย ร่างกาย ขวัญ วิญญาณ โดยมีของฮักษาเป็นสิ่งที่ปกป้องคุ้มครองระบบชีวิตทั้งหมดให้

มีคุณภาพที่ดี และปกป้องคุ้มครองจากอำนาจเหนือธรรมชาติ อาทิ ผีร้าย คุณไสย มนต์ดำ ที่จะมาทำร้ายให้เกิดความเจ็บป่วย ความเชื่อและโลกทัศน์ของหมอธรรมจึงเป็นกรอบคิดในการมองความจริง และส่งผลต่อพฤติกรรมต่าง ๆ ในชีวิตประจำวัน มีรายละเอียดดังนี้

6.1 ความเชื่อสาเหตุความเจ็บป่วย

ความเชื่อสาเหตุของความเจ็บป่วยของหมอธรรมเกิดจากอำนาจเหนือธรรมชาติ ไม่สามารถมองเห็น หรือตรวจสอบได้ แต่เชื่อว่ามีอยู่จริง และส่งผลให้เกิดความเจ็บป่วยได้ มีรายละเอียดดังนี้

6.1.1 ความเจ็บป่วยเกิดจากอำนาจของผี

ความเชื่อเรื่องผี เป็นลักษณะมีอำนาจเหนือธรรมชาติ ไม่สามารถมองเห็นได้ แยกได้สองประเภท คือ ผีดี ได้แก่ ผีฟ้า ผีเถื่อน ผีเชื้อ ผีตาแสด ผีมเหศักดิ์ ผีบ้าน ผีเรือน อาทิ เมื่อคนไปละเมิดพื้นที่ดอนปู่ตา ปู่ตาจะทำโทษส่งผลให้เกิดความเจ็บป่วย หรือ ผีปู่ตาต้องการให้เป็นจะจ้ำ แต่เจ้าตัวไม่ยินยอม จึงทำให้เกิดความเจ็บป่วย หมอลำผีฟ้าต้องการให้เป็นนางเทียมพี่น้อง มีเรื่องทะเลาะวิวาทกัน ผู้เชื่อจะลงโทษให้เจ็บป่วยในเครื่องญาติ เป็นต้น เห็นได้ว่า ในมุมมองของหมอธรรม ผีดี สามารถทำร้ายมนุษย์ได้ ผีร้าย ได้แก่ ผีปอบ ผีเป่า ผีโพง ผีตายโหง ผีแม่หม้าย เป็นผีที่ทำร้ายมนุษย์แบบไม่มีเหตุผล เพื่อต้องการกิน เรียกว่า ผีปอบกิน ถ้าหากปล่อยไว้ไม่รีบรักษาให้ทันเวลา จะเสียชีวิต

6.1.2 ความเจ็บป่วยเกิดจาก คุณไสย มนต์ดำ เสน่ห์ยาแฝด

คุณไสย มนต์ดำ เสน่ห์ยาแฝด เป็นวิชาที่ใช้เวทมนต์คาถามุ่งผลให้เกิดผลร้าย ผู้ที่ถูกใส่ จะมีอาการพูดไม่รู้เรื่อง เสียสติ ละเมอ เพ้อฝัน มีพฤติกรรมแตกต่างจากเดิมมากจนน่าแปลกใจ (พระมหาเอกพงษ์ เอกจิตมาโร, สัมภาษณ์, 7 กุมภาพันธ์ 2556) หากไม่รีบรักษา จะเสียชีวิตได้ คุณไสย ได้แก่ การเสกตะปูเข้าท้อง เสกหนังควายเข้าท้อง ใส่น้ำมันพราย เหล่านี้นี่เมื่อรักษาในพิธีกรรมหมอธรรมจะอาเจียนออกมา

6.1.3 ความเจ็บป่วยเกิดจากผิดของฮักษา

ของฮักษา เป็นพลังงานชนิดหนึ่งมีลักษณะเป็นนามธรรม ไม่สามารถอธิบายขนาดและรูปร่างได้ ชาวอีสานว่าของฮักษามี 2 ประเภทที่สำคัญ คือ อยู่નાธรรมชาติ หมายถึง คอบเข้าของฮักษากับหมอธรรม และ อยู่નાผี หมายถึง คอบเข้าของฮักษากับ หมอลำผีฟ้า หมอลำทรง ผีปู่ตา ผีหมอ มูลเหตุของการเกิดความเจ็บป่วยของลูกผีลูกเทียนอยู่નાธรรมชาติ อาจเกิดจาก ผิดชะล่าช้า ร้ายแรง อาทิ ผิดลูกผิดเมียคนอื่น เรียนธรรมแต่กายไม่ครบ เรียกร้องอามิสสินจ้าง เรียนมนต์ดำ ไม่สามารถควบคุมได้ เมื่อผิดของฮักษาจะมีอาการผิดชะล่า เสียสติ พูดไม่รู้เรื่อง วิกรณจริต

หวาดกลัว ๆ ส่วนการผิขะลำสาณเบา อาจเจ็บป่วยเล็กน้อย แต่งั้นห้าคอบบอ อากาจะหายไ
 เช่น กินข้าวงานศพ กินอาหารที่ชะล่า ๆ มูลเหตุของลูกเห็งลูกเทียนอยู่น่าผี อาจเกิดจาก เมื่อเจ้ากั
 ครอบของพิธีกรรมเกี่ยวกับผีฟ้า ผีแดน ผีหมอ ออกคำออกแดง เป็นปอบ จะกินลูกเห็งลูกเทียนของ
 ตนเอง โดยทำให้เกิดความเจ็บป่วย ลักษณะอากาศจะเจ็บป่วยเรื้อรัง รักษาไม่หาย เป็นต้น

ความเจ็บป่วยที่เกิดจากโชคเคราะห์หรือกรรม กรรม ที่ส่งผลให้เกิดความเจ็บป่วย
 เกิดจาก กรรมในอดีต (ตรวจสอบไม่ได้) และกรรมในปัจจุบัน เมื่อส่องธรรมแล้วไม่พบความ
 ผิดปกติ แต่มีอาการเจ็บป่วย ความเจ็บป่วยมักจะเป็น โรคเรื้อรัง อาทิ ปวดแขนขา ปวดหัว ฐูสึก
 ไม่สบายในร่างกาย หงุดหงิด หมอธรรมมักแนะนำให้แต่งแก้ เสี่ยเคราะห์ บนบานศาลกล่าว
 ทำบุญตักบาตร อุทิศส่วนกุศล ปล่อยนกลปล่อยปลา เป็นต้น

6.2 ของฮักษา

ของฮักษา เป็นลักษณะนามธรรม อยู่นอกผัสสะของมนุษย์ มีอำนาจพิเศษเหนือ
 ธรรมชาติปกป้องคุ้มครองชีวิตและรักษาชีวิตของผู้ที่เคารพนับถือ และช่วยเตือนภัยเมื่อเกิด
 สถานการณ์ที่ส่งผลร้ายต่อชีวิต (ยูทธภันท์ เศษะแก้ว, 2540, หน้า 123) การนับถือของฮักษา เดิมั้น
 ต้องมาคอบของฮักษตามขั้นตอน มี 2 กลุ่มใหญ่ คือ 1. อยู่นำธรรม หมายถึง การคอบของฮักษากับ
 หมอธรรม 2. อยู่นำผี หมายถึง การคอบของฮักษากับผู้นำพิธีกรรมที่เกี่ยวกับผี อาทิ หมอลำผีฟ้า
 ผีทรง หมอเหยา ผีหมอ เป็นต้น เมื่อคอบของฮักษาแล้ว เรียกว่า ลูกเห็งลูกเทียน การคอบของฮักษา
 มี 2 รูปแบบ คือ มาคอบของฮักษาโดยตรง และ ผู้ป่วยมารักษาโรคในพิธีกรรม

การคอบของฮักษากับหมอธรรม หรืออยู่นำธรรม จะได้รับการปกป้องคุ้มครอง และ
 รักษาชีวิตจากหลวงปู่ การรักษาชีวิตหมายถึง การรักษาสมดุลของ ร่างกาย วิญญาณ และขวัญ ให้
 สมบูรณ์ เมื่อไหร่ก็ตามหากส่วนใดส่วนหนึ่งเกิดความบกพร่อง จะส่งผลให้เกิดความเจ็บป่วย การ
 คอบของฮักษากับหมอธรรมมีหลายช่วงอายุ ขึ้นอยู่กับความเชื่อและศรัทธา อาทิ เด็กเมื่อแรกเกิด
 พ่อแม่ จะนำมาคอบของฮักษากับหมอธรรม เพราะเชื่อว่า เมื่อเด็กเกิดใหม่ จะมีแม่เก่าแม่หลัง
 มาก่อนทำให้เด็กร้องไห้ ต้องการมาเอาชีวิตเด็กคืน เรียกว่า โรคกำเกิด ด้วยความกลัวดังกล่าว
 เมื่อคลอดลูกแล้ว พ่อแม่หรือญาติ จะนำขันดอกไม้ มาคอบของฮักษากับหมอธรรม และเมื่อคอบ
 ของฮักษาแล้ว ไม่สามารถคอบของฮักษาซ้อนกับหมอธรรมคนอื่นได้ ต้องคอบของฮักษาออก
 เสี่ยก่อน หรือได้รับอนุญาตจากหมอธรรมก่อน และหากไปคอบของฮักษาซ้อนกับผี ถือว่าเป็น
 ข้อชะล่าที่ร้ายแรง หลวงปู่จะลงโทษอย่างรุนแรง เพราะเชื่อว่า ธรรมมีอำนาจเหนือผี และมีความ
 ไกล่ชิดพุทธศาสนา และเมื่ออยู่ของฮักษานำธรรม ลูกเห็งลูกเทียนจะต้องยกเลิกการนับถือผีทั้งหมด
 อาทิ ผีปู่ตา ผีบ้านผีเรือน ให้ใช้ของฮักษาแทนผีเรือนและใช้หิ้งพระพุทธรูปประจำบ้านเป็น
 สัญลักษณ์

ในปัจจุบันการคอบของอักษามีการปรับเปลี่ยนให้ทันสมัย เข้าถึงได้ง่าย โดยหอมธรรมจะปลูกเสก วัตถุมงคลต่าง ๆ ขึ้นเพื่อให้ลูกศิษย์ลูกหาเห็นได้นำไปติดตัว และแสดงสัญลักษณ์ว่านับถือของอักษายันเดียวกันวัตถุมงคลที่สร้างขึ้น มักเชื่อมโยงกับหลวงปู่ (12 มีนาคม 2556) อาทิ หลวงปู่บวรราชคัม หลวงปู่ศรีโสภณฯ หลวงปู่สีกัญญา เป็นต้น และสร้างผ้ายันต์ ตะกรุดของคลังต่าง ๆ เมื่อคอบของอักษมาแล้ว จะต้องปฏิบัติตามสืตคอง ขะล่ำอย่างเคร่งครัด เพราะจะทำให้หลวงปู่พอใจแล้วใช้พลังปกป้องคุ้มครองอย่างเต็มที่ อนึ่งหากผิดชะล่า จะทำให้ของอักษาเสื่อมลง มีผลทำให้พลังอำนาจของผี คุณไสย มนต์ดำ สามารถทำร้ายให้เกิดความเจ็บป่วยได้ ผู้รับเอาของอักษาใดไปปฏิบัติตาม จะต้องเอาใจใส่ดูแล วันพระวันศีล นำดอกไม้ธูปเทียนไปสมมาทกับฮ้านพระพุทธรูปประจำบ้านเรือนของตน หรือมาไหว้พระสวดมนต์กับหอมธรรม เป็นประจำ

เมื่อคอบของรักษาต่อหอมธรรมแล้วต้องปฏิบัติได้ดังนี้ 1. ขึ้นขันดอกไม้ในวันพระทุกครั้งต่อหิ้งพระพุทธรูปที่บ้านของตนเอง โดยใช้พระพุทธรูปประจำเป็นบ้านระลึกถึงฮ้านพระธรรมและหลวงปู่ หากมีโอกาส ควรนำขันดอกไม้ไปคารวะธรรมที่ฮ้านพระธรรมของหอมธรรม 2. ขึ้นของอักษาประจำปี ไม่ให้ขาด ตามที่หอมธรรมกำหนด อาทิ วันเข้าพรรษา วันออกพรรษา วันสงกรานต์ 3. เมื่อมีสมาชิกใหม่เพิ่มขึ้นในครอบครัว อาทิ เด็กเกิดใหม่ การแต่งงาน สะใภ้หรือลูกเขย เข้าบ้านจะต้องคอบบอกของอักษา (แทนผีบ้านผีเรือน)

4. เมื่อเจ็บป่วยไม่สบาย ในขั้นต้นนั้นต้องไปรักษาตัวที่โรงพยาบาล หรือไปหาหมอเป็นเบื้องต้น ก็ให้บอกกล่าวของรักษา โดยแต่งขันดอกไม้ ขันห้า ต่อหน้าหิ้งพระที่บ้านของตน หากยังไม่หายต้องเดินทางไปหาหอมธรรม เพื่อให้วินิจฉัยและรักษาโรคต่อไป 5. เมื่อลูกศิษย์ลูกหาต้องไปคอบของรักษาใหม่ ในกรณีผู้หญิงแต่งงานแล้วต้องย้ายไปอยู่บ้านสามี กรณีที่สามีอยู่นำธรรม หากสามีอยู่น่าผี ไม่จำเป็นต้องคอบเข้าของอักษาใหม่ (คุณ บัวก่อ, สัมภาษณ์, 15 มีนาคม 2556)

สาระสำคัญของของอักษา มีลักษณะคล้ายกับผีเรือน แต่มีลักษณะปกป้องคุ้มครองรักษาชีวิตให้สมดุลทั้งระบบ คือ ร่างกาย วิญญาณ ขวัญ ให้สมบูรณ์ และติดตัวผู้นับถือไปตลอดเวลา อนึ่งความเชื่อของอักษาเป็นลักษณะพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน เพราะมีการให้ความหมาย สัญลักษณ์ ทางพระพุทธศาสนาแทนที่ได้้อย่างลงตัว และสร้างบทบาทหน้าที่แทนผีเรือน ของอักษายังเชื่อมโยงไปถึงพลังอำนาจของหลวงปู่ ที่มีพลังอำนาจพิเศษ ศักดิ์สิทธิ์และมีอำนาจสูงสุดในโครงสร้างสังคมหอมธรรม

6.3 หลวงปู่

ความเชื่อหลวงปู่ ต่อเนื่องมาจากความเชื่อของอักษา เพราะหลวงปู่มีพลังอำนาจสูงสุดในโครงสร้างทางสังคมหอมธรรม และคอยควบคุมดูแลพฤติกรรมของหอมธรรมและลูกศิษย์ลูกหาเห็นทั้งหมดในระบบ โดยใช้ สืตคอง ขะล่ำ เป็นกฎเกณฑ์ในการควบคุม เมื่อผู้ศรัทธาได้อุ่หน้า

ธรรมแล้ว หลวงปู่จะคอยสอดส่องดูแล หลวงปู่จะมีขอบเขตอำนาจมากกว่าของธรรมาจารย์ เพราะของธรรมาจารย์เป็นพลังอำนาจที่คอยปกป้องคุ้มครองกับผู้ศรัทธาเท่านั้น แต่ หลวงปู่มีพลังอำนาจเข้าไปถึงหมอธรรมในการขับไล่สิ่งชั่วร้าย หรือเข้าฝัน นิमित และดลบันดาลให้เกิดสิ่งที่เป็นมงคลแก่ชีวิต (พระสิทธิชัย, สัมภาษณ์, 16 มีนาคม 2556) พลังอำนาจของหลวงปู่เชื่อมโยงไปถึง พระพุทธรูปองค์ต่าง ๆ มีลักษณะเป็นพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน

จากการศึกษาภาคสนาม (16 มีนาคม 2556) พบว่า สมาชิกในสังฆมณฑลหมอธรรมให้ความเคารพกับพระพุทธรูปองค์ต่าง ๆ เพราะเชื่อว่าเป็นสัญลักษณ์ของหลวงปู่ หนึ่งโลกทัศน์ของชาวอีสานเชื่อว่า พระพุทธรูปสำคัญมักจะมีอำนาจพิเศษ หรือเทวดารักษา ส่งผลให้พระพุทธรูปมีความศักดิ์สิทธิ์ จึงพบเห็นตำนานความศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธรูป เช่น หลวงพระใส จังหวัดหนองคาย หลวงพ่อพระแสน จังหวัดสกลนคร พระด้วพระเทียม จังหวัดนครพนม พระยืน จังหวัดมหาสารคาม เป็นต้น และหมอธรรมมักจะเรียกหลวงปู่ร่วมกับพระพุทธรูป อาทิ หลวงปู่พระพ่อพระใส หลวงปู่พระเจ้าศรี โสภณ หลวงปู่ฟ้าหยาด ซึ่งแสดงให้เห็นว่า หมอธรรมไม่ได้แยกพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์และหลวงปู่พลังอำนาจศักดิ์สิทธิ์ออกจากกัน

ในการประกอบพิธีกรรมรักษาโรค หมอธรรมจะนิมนต์หลวงปู่มาถือ เรียกว่า ลงกรรม (สุนิตย์ นวลตา, สัมภาษณ์, 16 มีนาคม 2556) เมื่อหลวงปู่มาถือแล้ว จะสาธยายคาถาภาษาธรรม เชื่อว่ามีความศักดิ์สิทธิ์ขจัดสิ่งชั่วร้ายให้ออกไปจากร่างกายของผู้ป่วย บางครั้ง หมอธรรมจะสาธยายภาษาธรรม โดยที่ตนเองไม่มีประสบการณ์มาก่อน เรียกว่า พระธรรมพาไป (พระสังข์, สัมภาษณ์, 16 มีนาคม 2556) หากมีผีมาสูนมาเทียมผู้ป่วย เมื่อได้รับฟังและเผชิญกับพลังอำนาจของภาษาธรรมแล้ว จะมีอาการสะบัด มีอาการสั่นอย่างแรง หรือ ออกปาก สารภาพว่าเป็น ผิดคนใด ต้องการสิ่งใด (อัครพงษ์ เกตุจนา, สัมภาษณ์, 16 มีนาคม 2556) ผลความสำเร็จครั้งนี้ทำให้ หมอธรรมและลูกศิษย์ลูกหาเชื่ออย่างสนิทว่า หลวงปู่มีอำนาจศักดิ์สิทธิ์จริง จากประสบการณ์ความศักดิ์สิทธิ์ ทำให้ผู้ศรัทธาได้แต่งคำบูชาขึ้นยิ่งสร้างบรรยากาศแห่งความศักดิ์สิทธิ์ให้แน่นแฟ้นขึ้น ดังนี้

คำกล่าวบูชาพระศรีรัตนสังฆมุนี (หลวงพ่อบุษราคัม)

“นะโม ตัสสะ ณะคะวะโต อะระหะโต สัมมาสัมพุทธัสสะ (3 จบ)

สังฆะมุนี จะ สัมพุทธโธ โลกะนาโถ ณะระสะโก

เอวัง ปัญญาคุโณ เสฎฐโฐ ปะริสุทฺธิคุโณ ะโร

กรุณาธิคุโณ อักโข ดิปปะเภทา วิเสสโต

ข้าพเจ้าขอนอบน้อมแด่องค์ หลวงพ่อบุษราคัม ผู้ทรงเป็นที่พึ่งของสรรพสัตว์ ผู้ทรงประกอบด้วยพระคุณอันประเสริฐยิ่งทั้ง 3 คือ พระปัญญาคุณ พระบริสุทธิคุณ และพระกรุณาคุณ

ขอความเจริญด้วยอายุ วรรณะ สุขะ พละ ปฏิภาณชนสารสมบัติจึงมาบังเกิดแก่ข้าพเจ้าในกาลบัดนี้ ด้วยเทอญ”

และปรากฏว่า เมื่อมีผู้ศรัทธาได้มากราบไหว้ ประสพผลสำเร็จดังที่ได้กล่าวบนบานไว้ ทำให้เชื่อว่าเป็นผลจากหลวงปู่ ต่อมาหมอธรรมได้สร้างพระเครื่องจำลองหลวงปู่องค์ต่าง ๆ เพื่อให้ผู้ศรัทธาบูชาติดตัวเป็นของอภัย ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่า เหตุที่ความเชื่อในเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธรูปนี้ในบางบทรรมได้กล่าวถึงความศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธรูปปฏิมากร และพระบาง ให้มาช่วยคุ้มครองให้ปลอดภัยหรือมาช่วยให้มีอำนาจในการกำจัดสิ่งชั่วร้าย ดังความว่า “...พระแก้วอยู่กลาง พระบางอยู่เกล้า ข้าขอไหว้พระพุทธรเจ้าอยู่ทุกเวลา...” ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของชาติพันธุ์ลาวได้อย่างชัดเจน สอดคล้องกับบริบทของชาวอีสานที่เป็นกลุ่มวัฒนธรรมไทยลาวในอดีตเคยอพยพมาจากประเทศลาว

7. พิธีกรรมรักษาโรคของหมอธรรม

พิธีกรรมรักษาโรคของหมอธรรมแต่ละสำนักกรรม มีความแตกต่างกันในรายละเอียด อาทิ การถอดของด้วยใบพลู ด้วยไข่ ด้วยเหยียบเหล็กแดงฯ (ทองคำ มูลคำหยาด, สัมภาษณ์, 10 เมษายน 2556) แต่นิยมใช้มากที่สุดคือ การอาบน้ำมันต์ พิธีกรรมรักษาความเจ็บป่วยของหมอธรรมตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อำนาจเหนือธรรมชาติ เวทมนต์คาถา ในการกำจัดสิ่งชั่วร้ายและบันดาลให้เกิดสิริมงคล จากการศึกษาภาคสนาม (วัดโนนสว่าง ตำบลหมากหญ้า อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี, 1 พฤษภาคม 2556) สรุปได้ดังนี้

7.1 องค์ประกอบในการรักษา

7.1.1 หมอธรรม เป็นผู้ดำเนินการประกอบพิธีกรรมรักษาโรค ตั้งแต่การรับคายรักษา นั่งธรรมสวด วินิจฉัยโรค ประกอบพิธีกรรมรักษา คอบเข้าของอภัย

7.1.2 ผู้มารับการรักษา หมายถึงผู้ที่มีความเชื่อและศรัทธาในพิธีกรรมมารับการรักษา เรียกได้ว่าเป็นผู้ป่วย ต่อมาเมื่อคอบเข้าของอภัยเรียกว่า ลูกเผิงลูกเทียน

7.1.3 คายรักษา หรือเรียกว่า คายปัว แยกเป็น 2 ลักษณะ คือ คายรักษา สำหรับประชาชนที่ต้องการมาอาบน้ำมันต์เพื่อความเป็นสิริมงคล หรือมาครั้งแรก หรือยังไม่ทราบอาการอย่างแน่ชัด ประกอบด้วย ดอกไม้ 5 คู่ เทียน 5 คู่ เรียกว่า ชั้นห้า และ คายรักษาในกรณีเจ็บป่วยอย่างรุนแรง เมื่อหมอธรรมผู้วินิจฉัยโรกว่ามีความร้ายแรง ได้แก่ ตัดผีเชื้อ ผีปอบกิน ปอบผีฟ้า ปอบกิน 9 ตัว จะต้องแต่งกายดังนี้ 1. ชั้น 5 จำนวน 3 ชั้น 2. ชั้น 8 จำนวน 3 ชั้น 3. เทียนเล่มบาท 6 คู่ 4. เทียนเล่มใหญ่ 5 คู่เบี้ย 5. ชั้นหมากเบ็งซ้ายขวา 1 คู่ 6. ผ้าขาว 1 วา 7. ห่อนิมนต์ 6 ห่อ 8. เงิน 108 บาท

7.1.4 สถานที่ในการประกอบพิธีกรรม โดยแต่ละสำนักหมอธรรมจะจัดเตรียม สถานที่แบ่งแยกอย่างเหมาะสม อาทิ สำนักหมอธรรมวัดโนนสว่าง อ.หนองบัวซอ จ.อุดรธานี จะจัดลานอาบน้ำมนต์ ห้องน้ำสำหรับเปลี่ยนเสื้อผ้า ที่พักสำหรับผู้ป่วยที่ต้องรักษาเป็นเวลานาน สถานที่สำหรับสักยันต์ สถานที่สำหรับบูชาวัตถุมงคล สถานที่สำหรับตอกตกรูด เป็นต้น

7.2 การเตรียมความพร้อมก่อนเริ่มประกอบพิธีกรรม

7.2.1 การเตรียมความพร้อมของหมอธรรม แรกเริ่มก่อนเปิดสำนักหมอธรรม ในการรักษาโรคนั้น หมอธรรมจะมาถึงตรวจเช็คสถานที่และความพร้อมทั้งหมด พบอาจารย์หมอธรรม เพื่อขอคำแนะนำในการปฏิบัติประกอบพิธีกรรมรักษาโรค หลังจากนั้นจะคารวะพระธรรม แรกเริ่มจากการไหว้พระสวดมนต์ ตั้งจิตอธิษฐานให้หลวงปู่ ครูบาอาจารย์ให้มานิยมสมพรในการปฏิบัติรักษาโรคให้ประสบความสำเร็จ หลังจากนั้นจะกล่าวอาราธนาธรรม ดังนี้

“นะโม ตัสสะ ะคะวะโต ะระหะโต สัมมา สัมพุทฺธัสสะ (3 จบ)

สาธุ สาธุ ข้าพเจ้าขอปฏิบัติบูชาตามคำสั่งสอนแห่งสัพพัญญู โคดมเป็นเจ้า ข้าพเจ้าจงขออย่างพระรัตนะ พระพุทธกาปิตี พระอุพเพงคาปิตี พระพรณาปิตี จักขุจมาละเอียด มาบังเกิด มาปรากฏในจักขุทวาร ภายทวาร มโนทวาร ในกาลบัดนี้ก็ข้าเทอญ นิพพานปัจจะโยโหตุ (กราบ)

สาธุ สาธุ ข้าพเจ้าขอดวงแก้วดวงดี ดวงปิตีดวงวิเศษ นำคุณครูบาอาจารย์ คือองค์สัมมาสัมพุทธ โข โคดมเป็นเจ้า คือต้นพระอรหันตา มาพร้อมพระอินทร์ ขอให้มานิยมสมพรพร้อมข้าพเจ้าทุกคนทุกองค์ก็ข้าเทอญ นิพพานปัจจะโยโหตุ (กราบ)

สาธุ สาธุ ข้าพเจ้าขอนำครูสิทธิ์และครูเค้า ครูเห้งและครูเดิม ครูน้อยและครูพัน ครูจันทร์และครูโกฏิ คุณศีลและคุณธรรม คุณพระธรรมชั้นเจ้า ที่มีแปดหมื่นสี่พันพระธรรมชั้น ขอให้มานิยมสมพรพร้อมข้าพเจ้าทุกคนทุกองค์ก็ข้าเทอญ นิพพานปัจจะโยโหตุ (กราบ)

โอกาสะ อาราธนาบังคะโรมิ อาราธนาบังคะโรมะ พุทธานุสติ ัมมานุสติ สังกมานุสติ สीलานุสติ จาคานุสติ เทวตานุสติ มรณานุสติ อุปสมมานุสติ มุฑตา อุเบกขา เมตตาเจโต กรุณเจโต ปัสสาวาด นิสสาวาด คุณพระสูตร คุณพระวินัย คุณพระอภิธรรมเจ้าทั้งเจ็ดคัมภีร์ คุณพระสังคินี จงมาเป็นที่ยิ่งที่เพ็ง เมตตาแก่ข้าพเจ้า ในกาลบัดนี้ก็ข้าเทอญ นิพพานปัจจะโยโหตุ (กราบ)

สาธุ สาธุ ข้าพเจ้าขอดวงจิตดวงใจ รัตนะขันธะสันดาน ขอแก่พระพุทธเจ้า ขอแก่พระธรรมเจ้า ขอแก่พระสังฆะเจ้า จงมาหลังดูข้าพเจ้ามาก ๆ เทอญ คือ พระสูตร พระวินัย พระเจ็ดคัมภีร์ พระสังคินี ให้มาเบียง อาทุนะสันทะปัญจะวิริยะหัง เป็นเครื่องอันดี สะ เวียนไว้

นะตัง ตั้งให้มัน อังสุมิมี คือรูปพระจันทร์ เดินให้เที่ยงมัน ข้าพเจ้าขอเอาอากาศี่ละทานเน พาทานันตั้ง
ต้องสูตร พระจิต ตั้งไว้บนหัวเศษแกล้วกล้า ข้าพองค์จงมารักษา ของจันทร์ทั้งห้า คือรูปจันทร์ เวทนา
จันทร์ สัญญาจันทร์ สังขารจันทร์ วิญญาณจันทร์ เป็นเท่า กราบต่อเท่าไหว้เทิง คุณครูบาอาจารย์
ข้าพเจ้าขอเอาอากาศยอดไตรมาต้อมจิต วิสังสัมมา เอกาสุทะสังต้องจิต (กราบ)

อิติปิโส ะคะคะวา ะระระหัง สัมมาสัมพุทโธ วิชชาจะระณะสัมปันโน สุคะโต โลกะ
วิทู อนุตตะโร ปุริสสะธัมมะสาระถิ สัตถาเทวะมนุสสานัง พุทโธ ภควาติ พุทธังชีวิตตั้ง ญวาระนิ
พพานัง ะระระณังคัจฉามิ

สวากขาโต ะคะคะตาธัมโม สันทิฏฐิโก ะกาลิโก เอหิปัสสิโก โอปะนะยิโก
ปัจฉัตถเวทิตัพโพ วิญญูหิติ ธัมมังชีวิตตั้งญวาระนิพพานัง ะระระณังคัจฉามิ

สุปะฏิปันโน ะคะคะวะโต สวะกะสังโฆ อุชุปะฏิปันโน ะคะคะวะโต สวะ
กะสังโฆ ญายะปะฏิปันโน ะคะคะวะโต สวะกะสังโฆ สามิจิปะฏิปันโน ะคะคะวะโต สวะกะสังโฆ
ยะทิทัง จัตตาริปุริสะยูคานิ อัญญะปุริสะปุคคะลา ะสะระคะวะโตสวะกะสังโฆ อาหุเนยโย ปาหุ
เนยโย ทักขิเนยโย อัญชลี กรณียะโย อนุตรังปุญญุกเขตตัง โลกัสสาติ สังฆังชีวิตตั้ง ญวาระนิพพานัง
ะระระณังคัจฉามิ”

ต่อจากนั้นหมอธรรมจะนั่งทำสมาธิ เพื่อระลึกถึงคุณครูบาอาจารย์ ระลึกถึงคุณ
พระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ คุณศีล คุณธรรม คุณพระอรหันตา ให้มาช่วยเหลือบำบัดเป่าโรครภัยไข้
เจ็บแก่ผู้มารับการรักษาในแต่ละวัน

7.2.2 การเตรียมพร้อมของผู้ศรัทธามารับการรักษาโรค เมื่อเข้ามาถึงสถานที่
กราบบูชาพระรัตนตรัย แล้วกกายรักษาขึ้นเหนือศีรษะตั้งจิตอธิษฐานต้องการหายเจ็บป่วยต่าง ๆ
แล้วน้อมมอบกายรักษาให้กับหมอธรรม

7.3 ขั้นตอนการประกอบพิธีกรรม

7.3.1 การตรวจวินิจฉัยโรคของหมอธรรม เมื่อหมอธรรมรับกายรักษาแล้ว
จะนั่งธรรม หรือเรียกว่า ธรรมส่อง ซักครูแล้วจะสอบถามถึงความประสงค์ในการมารับการรักษา
เคยไปปรับการรักษามาบ้างแล้ว หากพิเคราะห์ดูแล้ว อาการเจ็บป่วยน่าจะ ไม่เกี่ยวข้องกับการรักษา
ในพิธีกรรมหมอธรรม จะแนะนำให้ไปตรวจและให้หมอวินิจฉัยก่อน หากพบว่า มีลักษณะอาการ
ที่เกิดจากการกระทำของผีร้าย อาทิ เดี่ยวเจ็บ เดี่ยวปวด เดี่ยวปวดหัว เดี่ยวหาย คิดอยากไปก็ไป
ละเมอ เพื่อ ไม่ได้สติ ทำร้ายตัวเอง ๆ เมื่อซักถามจนแน่ใจแล้วหมอธรรมจะแนะนำให้ไปเปลี่ยน
เสื้อผ้า และมารอบที่ลานอาบน้ำมนต์ ในบางกรณีหมอธรรมยังไม่ทราบสาเหตุที่แน่ชัด อาจให้
ผู้ป่วย อาบน้ำมนต์ลองดูเพื่อสังเกตอาการ ภายหลังจากการใช้คาถาอาคมแล้วดูอาการตอบสนอง
ของผู้ป่วย และอาจวินิจฉัยโรคภายหลัง หากผู้ป่วย หรือญาติของผู้ป่วยยังเคลือบแคลงสงสัย หรือ

ยังไม่มั่นใจในการรักษาในพิธีกรรมหมอธรรม

7.3.2 การประกอบพิธีกรรมรักษาโรค หมอธรรมจะเริ่มสวดคาถาขับไล่ผีร้าย พร้อมกับ การตักน้ำมันต์อาบให้กับผู้ป่วย โดยผู้ป่วยจะนั่งเหยียดขาหันหน้าไปทางทิศตะวันตก ตัวอย่างบทสวดธรรมจืด (อิทธิราชย์ นันขันตี, 2551, หน้า 87)

“สาธุ สาธุ สิทธิพระพุทโธจืด สิทธิพระธัมโมจืด พระสังโฆจืด ข้าพระเจ้าจกขอ โอกาสราชนาอาบารมีญาณย้าธรรมของสัพพัญญูเจ้าอันได้แปดหมื่นสี่พันพระธรรมชั้นเจ้านี้ ขอให้ลงมาช่วยจืด จืดทั้งเดือน จืดทั้งย้าจืดทั้งเสาไม้มอก จืดทั้งเสาไม้แก่น จืดทั้งแผ่นปฐพี จืดทั้งพญามารอันมีมือถือเครื่องหอกง้าวหลาวแหลมอันคมกล้า จี๋ซ้างยันเหยียบแผ่นฟ้ามาเนืองนัน พระจอมธรรม์คิดแจ้งจอด คณิงถึงยอดแก้วพระบารมีธรรมว่า ทานะศีลังมีดังนี้ कै้าด้วยเดชเดชะ พระบารมีพระพุทธิเจ้า พระธรรมเจ้า พระสังฆะเจ้า พระปัจเจกะโพธิเจ้า พระอรหันตาเจ้า อันได้ แปดหมื่นสี่พันพระองค์ขอให้ลงมาช่วยจืด ผีนารายณ์ พระธรรมเจ้าจืดเสียด พรายผีเป้า พระธรรมเจ้า จืดเสียด เป้าโพงผีพระธรรมเจ้าจืดเสียด ผิโพงวานปอบ กาสือ พระธรรมเจ้าจืดเสียด ผิถือไฟแมบแวน พระธรรมเจ้าจืดเสียด ผิสู้เล่นมาสูญเทียมคน พระธรรมเจ้าจืดเสียด ผิบินบนมาทางอากาศ พระธรรม เจ้าจืดเสียด ผินาคราช ผิเงือกผิงู พระธรรมเจ้าจืดเสียด ผิหุนลูบู่พระพุทศาสนา พระธรรมเจ้าจืดเสียด ผิญาติกา มั่นมาล่อลวงกินหมู กินไก่ พระธรรมเจ้าจืดเสียด ผิเป็นนกออหลอ นกไซมันฮ้องแข็งเจ็ด พระธรรมเจ้าจืดเสียด ผิมดเท็จกล่าวถ้อยมุสา พระธรรมเจ้าจืดเสียด ผิมเหเทวา ยอดนข่มพื้น พระธรรม เจ้าจืดเสียด ผิข่มเหงคนกินหมูกินควาย พระธรรมเจ้าจืดเสียด ผิภูตผีพายผีตายปัจจุบัน พระธรรมเจ้าจืด เสียด ผิตายเขามาเขาพัน ซ้างแทงควายชน พระธรรมเจ้าจืดเสียด ผิมอมนต์ปริศาจพายเกล้าเก้าหัว ทีบเขื่อนย้าว พระธรรมเจ้าจืดเสียด ผิมักสูญเจ้าบ้าเหล่าก้องพอพัน พระธรรมเจ้าจืดเสียด ผิมักรบมั่งกัน มั่งเสียดปี เสียดแคน พระธรรมเจ้าจืดเสียด ผิข่าสามแสน ผิเมนตาตอก พระธรรมเจ้าจืดเสียด ผิปริศาจ ชั้นนอกปู้จักคุณพระศาสนา พระธรรมเจ้าจืดเสียด ผิอันธพาลลักลานกินเหล่า พระธรรมเจ้าจืด ผิ มนต์ย้าแต่เอาออกคำออกแดง พระธรรมเจ้าจืด ผิพายข่าแซกเลือด แซกลม พระธรรมเจ้าจืดเสียด ผิมิ อาคมมนต์อวดวิชา พระธรรมเจ้าจืดเสียด ผิเทียวโลกโลกาบาปหนาใจพาล พระธรรมเจ้าจืดเสียด ผิ เทียวสงสารใจพาลพาโล

สิทธิพระพุทโธ สัพพัญญุตญาโนด้วยเดชเดชะพระบารมีพระพุทธิเจ้า พระธรรม มะเจ้า พระสังฆะเจ้า พระปัจเจกะพุทธิเจ้า พระอรหันตาเจ้าอันได้แปดหมื่นสี่พันพระองค์ จงปลง ประสิทธิ์พระธรรมจืดให้แก่กู กูจักจืดไปเบื้องซ้าง ได้สามพันวา กูจักจืดเบื้องขวาได้สามพัน โยชน์ พุทธะ มาช่วยโผด ปะสิทธิเม พระสงฆ์มาช่วยโผด ประสิทธิเม อะหัง วันทา ปะสิทธิเม พุทโธเม สุละนิปากาลัง สังโฆเม สาระณังปากาลัง เทวามะสาระณังปะกาลังปาสิมิตตานู ภาวณะ มะระเสนา ปะลาชิตาหิตะ โตทิสายปะลายันติ อะเสสะโต”

ตัวอย่างธรรมชณีสารจิต

สิทธิการครูอาจารย์พ่อบุญให้กูแก่ ชื่อว่าพระธรรมสาร พระองการตนพิเศษตั้ง
พระเนตรในโลกโลกา ปฐมาติเรก ตั้งในเขตอันจิงไร พระธรรมไขบอกไว้ตั้งแต่ไม่ฐรณี อันบตีเกิด
เหตุ พระวิเศษอันอุดมทั้งอาคมสี่ด้าน พ่อบุญให้กูแก่ ทั้งตั้งบ้านแลย่าวเหือนไม้ลำเปิงฟ้าผ่า ทั้งฝึปา
แล ไปงหนอง พ่อบุญให้กูแก่ ขุดสระคลองแลเลิงควด ตั้งพระนวดแลตั้งเหมือง ฝงหลักเมืองแลตัน
ด่าน ตั้งบ้านใหม่แลขุดฝึ พ่อบุญดูดีกว่าฝึทั้งค้ายไป กูจักย้ายไปใส่กัคับ ย้ายไปทับกัจิด กูจักจิดทั้งข้าง
งาหมาย กูจักจิดทั้งควายเขาหล่อน กูจักจิดทั้งตอนดินขวาง กูจักจิดทั้งวังฝึโปง กูจักจิดทั้งนาหลวง
กูจักจิดทั้งทางเทียวแลวังข้างน้ำ กูจักจิดทั้งฝึภู กูจักจิดทั้งสุฝึเงือก กูจักจิดทั้งเชือกแสงพลาย กูจักจิด
ทั้งควายหางดอก กูจักจิดทั้งดอกไม้เกิดเป็นเห็ด กูจักจิดหมด กูจักจิดให้ถ้วน กูจักจิดให้มวล
ไปเปื่อยเป็นชิ้น

โอมสิทธิการครูอาจารย์ พ่อบุญให้กูจัก กูจักจิดทั้งข้างขวางเยีย กูผากูจัก กูจักจิดกู
จักจิดทั้งเฮือขวางท้าย กูผากูจัก กูจักจิดทั้งไม้กมมอน กูผากูจัก กูจักจิดขอนฟ้าผ่า กูจักจิดทั้งตา
แลหลวหลวง กูผากูจัก กูจักจิดทั้งบ่างฮ้อง กูผากูจัก กูจักจิดทั้งท้องผาพาย กูจักจิดทั้งสายฟ้าฟาด กูจัก
จิดทั้งลายผาจวาง กูจักจิดทั้งวงผาแอน กูผากูจัก กูจักจิดทั้งแทนฝึเซา กูผากูจัก กูจักจิดทั้งเผาเหือน
ฮูบ กูผากูจัก กูจักจิดทั้งฮ่มเหือนขวาง กูผากูจัก กูจักจิดทั้งเลื่อมชาย กูจักจิดทั้งย้ายเหือนลง กูผากูจักกู
จักจิดทั้งคองฝึฮ้าย กูผากูจัก กูจักจิดทั้งกล้วยสองปี กูผากูจัก กูจักจิดทั้งฝึสองหน้า กูจักผากูจัก กูจักจิด
ทั้งป่าชายบ้าน กูผากูจัก กูจักจิดทั้งก้อนน้ำ กูผากูจัก กูจักจิดทั้งด่านกินคน กูผากูจัก กูจักจิดทั้งมนต์
เจ้า กูผากูจัก กูจักจิดทั้งเข้านิ่งแดง กูจัก กูจักจิดทั้งแข่งพร้าวขาด กูผากูจัก กูจักจิดทั้งธาตุฝึฝึ กูผา
กูจัก กูจักจิดทั้งฝึข้าง กูผากูจัก กูจักจิดทั้งข้างผ่านสามฮาว กูผากูจัก กูจักจิดทั้งนมขวางลูก กูผากูจัก
กูจักจิดทั้งปลุกพร้าวออกสองตา กูผากูจัก กูจักจิดทั้งควายหน้าชนแอก กูผากูจัก กูจักจิดทั้งแฮก
ไม้แล่นชนคน กูผากูจัก กูจักจิดทั้งขุดโพนม้างฮูปลวก กูผากูจัก กูจักจิดทั้งถมนาเหมียงนา กูผากูจัก
กูจักจิดทั้งตึกแหตึกกุ้งกันปอง กูผากูจัก กูจักจิดทั้งตันต้อนตึกงูจางอว กูผากูจัก กูจักจิดทั้งข้างคอไป
กูผากูจัก กูจักจิดทั้งใส่ไซตึกเอียนค่อน กูผากูจัก กูจักจิดตั้งต้อนตึกงูชวง กูผากูจัก กูจักจิดทั้งเทียว
ทางพบหนองไต้ กูผากูจัก กูจักจิดทั้งป่าไม้บ่พันตอ กูผากูจัก กูจักจิดทั้งน้ำข้างยอด กูผากูจัก กูจัก
จิดทั้งไปค้าพบตางฟาน กูผากูจัก กูจักจิดทั้งปลุกชานตึกฮูนาถ กูผากูจัก กูจักจิดทั้งฟากเหือนดอก
เกิดเป็นเห็ด กูผากูจัก กูจักจิดให้หมด กูจักให้มวลกูจักให้เปื่อยเป็นชิ้น โอมสวาหะ พุทโธสวาหะจิด
ธัมโมสวาหะจิด สังโฆสวาหะจิด พุทธังสวาหะจิด ธัมมังสวาหะจิด สังฆังสวาหะจิด พุทธะสวาหะ
จิด ธัมมะสวาหะจิด สังฆะสวาหะ จิด พุทธะจิด ธัมมะจิด สังฆะจิด นะจิด โมจิด พุทจิด ธาจิด ยะจิด
นะอะอุจิด อุอะนะจิด สิทธิสวาหะจิด (ธรรมสารจิด. เอกสารใบลานสั้น อักษรธรรมอีสาน 14 ลาน
28 หน้าลาน)

ในการท่องเที่ยวสวดคาถาธรรมนั้น หมอธรรมจะอาบน้ำและให้ผู้ป่วยดื่มน้ำมนต์ พร้อมกับสังเกตอาการ หากผู้ป่วยมีอาการปกติ จะหยุด ส่วนผู้ป่วยที่มีอาการออกปาก สารภาพ หรือ สะบั้น ตัวสั่น หรือ อาเจียน หมอธรรมจะอาบน้ำมนต์ต่อไป และสลับกับการนวดที่ลงปุม่าถือ เพื่อใช้คาถาธรรมสาธยายขับไล่สิ่งชั่วร้าย เมื่อเสร็จสิ้นการอาบน้ำมนต์แล้ว ผู้ป่วยจะมาผูกแขนกับ หมอธรรมเป็นสัญลักษณ์ว่า เป็นลูกศิษย์ลูกหาของหมอธรรมนั้น หากผู้ป่วยยังไม่หายขาด จะมารับ การรักษาต่อเนื่อง 5 วัน 7 วัน 1 เดือน ตามแต่การวินิจฉัยของแต่ละคน

ภาพที่ 3-1 ข้อปฏิบัติในการอาบน้ำมนต์

8. พิธีกรรมไล่ปอบ ผีหลักบ้าน

พิธีกรรมไล่ปอบ และผีหลักบ้านเป็นอีกพิธีกรรมหนึ่งที่สำคัญ ในกรณีที่เกิดเหตุร้ายแรง ในระดับชุมชนหมู่บ้าน การประกอบพิธีกรรมไล่ปอบ เริ่มจาก ชาวบ้านสังเกตสถานการณ์ใน หมู่บ้าน พบว่า มีคนเสียชีวิตอย่างไม่ทราบสาเหตุต่อเนื่อง บางรายมีสุขภาพร่างกายแข็งแรง การตาย ไม่ทราบสาเหตุและต่อเนื่องทำให้ชาวบ้านเกิดความหวาดกลัว (คำพา สุวรรณ, สัมภาษณ์, 3 พฤษภาคม, 2556) จากการศึกษาพิธีกรรมไล่ปอบ ของสำนักหมอธรรมวัด โนนสว่าง พบว่า แรกเริ่ม ชาวบ้านนำโดยผู้ใหญ่บ้านเดินทางมาพบหมอธรรม แต่งขันดอกไม้มาคอบบอกคณะหมอธรรมและ เล่าเรื่องราวความเดือดร้อนต่าง ๆ ปรากฏการณ์การตายอย่างต่อเนื่อง จำนวน 7 ราย ภายใน 2 เดือน

ที่ผ่านมา ซึ่งเป็นจำนวนมากไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อน รวมทั้ง บางรายมีสุขภาพแข็งแรง การร่วมรับประทานอาหารและรับขันดอกไม้ในครั้งนี้ อาจารย์หมอธรรมอาจมารับด้วยตนเองเพราะเป็นเรื่องใหญ่และสำคัญ หลังจากนั้น หมอธรรมจะส่งธรรมคุณ และซักถามต่าง ๆ เกี่ยวกับ ภูมิศาสตร์หมู่บ้าน จำนวนประชากร ข้อมูลพื้นฐานต่าง ๆ จนเป็นที่แน่ใจแล้วว่า เหตุการณ์ดังกล่าว เกิดจาก ปอบอาละวาด การมาเชิญหมอธรรมครั้งนี้จำเป็นต้องเป็นมติของชาวบ้านทั้งหมด เพราะการประกอบพิธีกรรมจำเป็นต้องได้รับคำยินยอมจากชาวบ้าน ต่อมาคณะหมอธรรมจะรับไปประกอบพิธีกรรมไล่ปอบ โดยกำหนดวันเวลาที่ชัดเจน ให้เตรียมวัสดุอุปกรณ์ต่าง ๆ และอาจมีค่าใช้จ่ายเพื่ออำนวยความสะดวกให้คณะหมอธรรมเดินทาง และจัดเตรียมอุปกรณ์ต่าง ๆ

พิธีกรรมไล่ปอบในภาคอีสานมีหลายรูปแบบ อาทิ เชียงข้อง ซ่าสะ เป็นต้น จากการศึกษาบ้านโคกพัฒนา ตำบลโพรงงาม อำเภอนองหาน จังหวัดอุดรธานี (3 พฤษภาคม 2556) พบว่าการไล่ปอบของสำนักหมอธรรมกรณีศึกษา มีลักษณะเหมือนบุญซ่าสะ มีการประกอบพิธีกรรมแบบสงฆ์ ผสมผสาน มีรายละเอียดดังนี้

8.1 องค์ประกอบ

8.1.1 หมอธรรม เป็นผู้ดำเนินการประกอบพิธีกรรม และมีจำนวนมาก เพราะต้องเดินไปจับปอบในบริเวณหมู่บ้านทั้งหมด

8.1.2 ภาย เป็นเครื่องบูชาครู โดยหมอธรรมหรือชาวบ้านจะต้องเตรียมให้ เรียบร้อยในวันประกอบพิธีกรรม ประกอบด้วย 1. ขัน 5 จำนวน 3 ขัน 2. ขัน 8 จำนวน 3 ขัน 3. เทียนเล่มบาท 6 คู่ 4. เทียนเล่มใหญ่ 5 คู่ 5. ขันหมากเบ็งซ้ายขวา 1 คู่ 6. ผ้าขาว 1 วา 7. ห่อนิมนต์ 6 ห่อ 8. เงิน 108 บาท

8.1.3 กระบอกไม้ไผ่ และผ้าขาวสำหรับปิด ต้องการเป็นจำนวนมาก เพราะต้องใช้ในการเรียกปอบเข้าไปใส่กระบอกไม้ไผ่แล้วปิดฝา

8.1.4 หน้าคาดัก ใช้สำหรับรอบประรำพิธี เมื่อเสร็จสิ้นจะแบ่งกันไปติดไว้ที่บ้านเรือนของชาวบ้าน

8.1.5 กระทงหน้าวัว (สามเหลี่ยม) ใส่เครื่องอยู่เครื่องกิน อาทิ ข้าว ปลา ผลไม้ เป็นต้น

8.1.6 โองน้ำมนต์ จำนวน 6 ใบ ใส่น้ำให้เต็มเพื่อใช้ในการทำน้ำมนต์ประพรมรอบหมู่บ้าน

8.1.7 กรวด แ่ ชาวบ้านจะนำมาเอง เมื่อเสร็จสิ้นพิธีจะนำไปหว่านรอบบ้านเรือนของตนเอง

8.1.8 สายสิญจ์ ใช้โยงรอบหมูบ้าน หรือโยงจากบ้านเรือนทุกหลังแล้วนำมารวมไว้ ณ มณฑลพิธี

8.1.9 เส้าไม้ ใช้เป็นหลักบ้าน ใช้ไม้มงคล และเขียนอักษรคาถาอาคมโดยหมอธรรมเรียบร้อย

8.2 ขั้นตอนประกอบพิธีกรรม

เมื่อเตรียมวัสดุอุปกรณ์ครบเรียบร้อยแล้ว เมื่อเริ่มพิธี ให้ผู้นำหมู่บ้าน ไหว้พระสวดมนต์ รับศีล เจริญพระพุทธมนต์ หลังจากนั้น หมอธรรมจะเริ่มทำพิธีกรรม โดยการอาราธนาธรรมและสวดคาถาบทต่าง ๆ ตามลำดับ หมอธรรมบางส่วนจะทำน้ำมนต์ หลังจากนั้น หมอธรรมและผู้ช่วย จะนำกระบอกลี้น้ำที่เตรียมไว้ เดินจับปอบรอบหมูบ้าน โดยขณะนั้น หมอธรรมจะนิมนต์หลวงปู่มาถือ ออกปากสาธยายภาษาธรรมได้ปอบไปด้วย เมื่อเจอปอบตรงไหน จะจับใส่กระบอกลี้น้ำและปิดด้วยผ้าขาว ในส่วนของชาวบ้านจะช่วยอำนวยความสะดวกในการประกอบพิธีกรรม เมื่อเสร็จสิ้นจับปอบใส่กระบอกลี้น้ำแล้ว จะนำมารวมกัน เพื่อเตรียมตัวเผา หลังจากนั้น อาจารย์หมอธรรมจะนำพาชาวบ้านฝั่งหลักบ้าน โดยกำหนดในบริเวณกลางหมูบ้าน หรือศาลากลางบ้าน และฝั่งหลักบริวารในรอบ ๆ และให้ชาวบ้านนำกระทงหน้าวัวไปทิ้งในที่ต่าง ๆ นอกหมูบ้าน ชาวบ้านจะดักเอาน้ำมนต์และหินกวาด ที่เตรียมมา กลับไปหว่านรอบบ้านของตนเอง พระให้พร อนุโมทนาพิธี เป็นการเสร็จสิ้นพิธีกรรม และหมอธรรมจะแนะนำให้ชาวบ้านปฏิบัติตามฮีดคอง การปฏิบัติต่อหลักบ้าน อาทิ วันพระวันศีล ให้นำดอกไม้ ชันห้า มาครอบคารวะ ในแต่ละปีจะต้องประกอบพิธีกรรมบุญชำระ หากมีการจัดงานบุญ หรือกิจกรรมต่าง ๆ ควรแต่งขันห้ามาครอบคารวะทุกครั้ง

9. พิธีพุทธาภิเษก

พิธีพุทธาภิเษก ถือเป็นพิธีกรรมแบบพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน มีบรรยากาศของความศักดิ์สิทธิ์ การขจัดปัดเป่าสิ่งชั่วร้าย เสกวัตถุมงคล เพื่อเป็นตัวแทนของ ของฮักษา นิมนต์พระสวดคาถาพุทธาภิเษก ชาวบ้านสวดลัทธิ 108 จบ จากการศึกษาสำนักหมอธรรมวัดโนนสว่าง ตำบลหมากหญ้า อำเภอหนองบัวซอ จังหวัดอุดรธานี (6 มิถุนายน 2556) พบว่า สำนักหมอธรรมจัดพิธีพุทธาภิเษกแบบเผิงพันน้ำมัน ในตอนกลางคืนของวันขึ้นของฮักษาประจำปี คือ เข้าพรรษา ออกพรรษา และวันแสดงมุทิตาจิต อาจารย์หมอธรรม โดยมีจุดประสงค์เพื่อปลุกเสกวัตถุมงคลเป็นของฮักษาให้ผู้ศรัทธาได้บูชาไว้ติดตัว ให้ลูกเผิงลูกเทียนได้มีโอกาสเสริมสร้างบารมี และรับพลังพิเศษเหนือธรรมชาติให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองและความเป็นมงคล เพื่อให้พลังศักดิ์สิทธิ์ขับไล่สิ่งชั่วร้ายในร่างกายของผู้ป่วย อาทิ คุณไสย มนต์ดำ ผีร้าย ที่ทำให้เกิดความเจ็บป่วย (คุณ บัวก่อ, สัมภาษณ์, 6 มิถุนายน 2556)

ขั้นตอนการประกอบพิธีกรรม เมื่อมีความพร้อมเพียงกัน คณะหมอธรรมจะแต่งขันดอกไม้มนต์อาจารย์หมอธรรม เพื่อการวาระพระธรรมเพลิงน้ำมันหมื่น ถือเป็นธรรมเนียมใหญ่สูงสุดในการเรียนธรรม หลังจากนั้น ประธานในพิธีจะจุดเทียนชัย พระพิธีกรรมเจริญพระคาถาจุดเทียนชัย หลังจากนั้นพระพิธีกรรมจะเจริญพระคาถापुทธาภิเษก เริ่มจากการอาราธนาธรรมห้องเพลิงน้ำมันหมื่น ตามลำดับ หมอธรรมจะมนต์หลวงปู่มาถือแล้ว สาขายกษาธรรม ในส่วนของญาติโยมจะนั่งทำสมาธิ หากคนใดมีอาการออกปาก ร้องโหยหวน เป็นผลจากการถูกพลังอำนาจของธรรม หมอธรรมจะร่วมกันเสกคาถาให้สิ่งชั่วร้ายนั้นออกไป การเสกคาถापุทธาภิเษก สลับกับการสวดลักชี 108 จบ จนหมด ในส่วนหมอธรรมที่หุงน้ำมันทิพย์มนต์จะเริ่มเตรียมอุปกรณ์จนอาจารย์หมอธรรมได้เข้าไปเริ่มพิธีกรรม จึงเริ่มหุงน้ำมันทิพย์มนต์ งานพิธีกรรมจะสิ้นสุดในเวลาเช้าประมาณ 5.00 น.

10. สรุป

หมอธรรม คือบุคคลที่มีความเชี่ยวชาญในการสาขายกษาธรรม โดยใช้พิธีกรรมขับไล่สิ่งชั่วร้าย ภูตผีปีศาจ ถอดคุณไสย และคุ้มครองป้องกันความปลอดภัยให้กับลูกศิษย์ลูกหาที่ขึ้นของฮักษา คติความเชื่อหมอธรรมสันนิษฐานว่าเกิดขึ้นในอาณาจักรล้านช้าง หลังจากการยอมรับนับถือพุทธศาสนาเป็นศาสนาหลัก นักปราชญ์ท้องถิ่นได้แต่งบทธรรมโดยนำเอาบทสวดมนต์ทางพุทธศาสนา ที่เป็นภาษาบาลีมาแต่งผูกกับภาษาถิ่น โดยเชื่อว่า ภาษาบาลีเป็นภาษาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม จึงถือว่าเป็นคำที่ออกมาจากพระโอษฐ์ มีความศักดิ์สิทธิ์ในตัว เช่น พุทธโธจิต ธรรมโมจิต สังโฆจิต พุทธโธเพิก ธรรมโมเพิก สังโฆเพิก ผู้วิจัยเห็นว่าการใช้พิธีกรรมรักษาความเจ็บป่วยที่เกี่ยวข้องกับภูตผีวิญญูณ ถือเป็นพิธีกรรมท้องถิ่นที่เคยมีอยู่ก่อนที่พุทธศาสนาจะแพร่เข้ามา ในขณะที่พิธีกรรมหมอธรรมถูกทำให้เป็นพุทธ ไม่ว่าจะ เป็นบทสวดที่เป็นภาษาบาลี การอ้างถึงพระพุทธเจ้า การใช้พระพุทธรูปเป็นองค์ประกอบสำคัญของพิธีกรรม รวมทั้งเปิดโอกาสให้พระสงฆ์ได้เรียนควบคู่ไปกับการปฏิบัติตามหลักพุทธศาสนา แสดงให้เห็นว่าพุทธศาสนาไม่สามารถตอบสนองความต้องการของสังคมได้ทั้งหมด ยังจำเป็นต้องใช้พิธีกรรมและความเชื่อดั้งเดิมคอยสนับสนุนเติมเต็มส่วนที่ขาดหายไป เช่น คำอธิบายสาเหตุความเจ็บป่วยที่เกิดจากการกระทำของภูตผี ความแห้งแล้งของภูมิภาคที่เกิดจากแม่แล้ง โรคห่าที่เกิดจากผีปอบอาละวาด การประกอบพิธีกรรมหมอธรรมเป็นการแสดงถึงอำนาจของพุทธที่อยู่เหนืออำนาจความเชื่อท้องถิ่นอื่นใด ๆ เช่นเดียวกับการยอมให้พระพุทธเจ้ามีอำนาจอยู่เหนือ นาค ครุฑ เทวดา กุมภภัณฑ์ เงือก ภูตผี ที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่น

บทธรรม หรือ พระธรรม เป็นคาถาอาคมประเภทหนึ่ง ถือเป็นของศักดิ์สิทธิ์ เทียบเท่าได้กับพระพุทธรูปควรค่าแก่การเคารพบูชา มีหลายประเภทที่สื่อให้เข้าใจความหมายของความเป็น

พุทธ อาทิจ ธรรมพระเจ้า 5 พระองค์ ธรรมพระเจ้า 16 พระองค์ ธรรมพระไตร ธรรมแปดหมื่นสี่พัน
 ชั้น ธรรมพระอุปคุต ธรรมมหาเถรดำแย ธรรมฟ้าหยาด ธรรมเผิงพันชั้นน้ำมันหมื่น ธรรมบรรลุ
 แบ่งตามประเภทสายธรรม ได้แก่ 1. สายธรรมหลวงปู่โพนสะเม็ก นครจำปาสัก ประเทศลาว
 2. ธรรมสายสมเด็จพระเจ้านครจำปาสัก ประเทศลาว 3. ธรรมสายหลวงพ่อกุญแจ แซ่ตัน วัดพระแท่น
 อ.พิบูลย์รักษ์ จ.อุดรธานี 4. ธรรมสายหลวงปู่ทองมา ถาวโร อ.เสลภูมิ จ.ร้อยเอ็ด สืบทอด
 สายธรรมมาจากหลวงปู่สมเด็จเจ้านคร 5. สายธรรมหลวงปู่บุญคุ้ม ถ้ำแคน ภูโน จ.กาฬสินธุ์ สืบทอด
 สายธรรมมาจากหลวงพ่อกุญแจ 6. สายธรรม หลวงพ่อกุญแจ ฐานยุตโต จังหวัดอุดรธานี สืบทอดมา
 จากหลายสำนัก อาทิ หลวงปู่โพนสะเม็ก หลวงปู่สมเด็จเจ้านคร หลวงปู่พิบูลย์ ฯ ยังประกอบพิธีกรรม
 ในปัจจุบัน 7. สายธรรมพระอาจารย์วุฒิชัย จังหวัดร้อยเอ็ด สืบวิชาธรรมจากธรรมชาย ศิษย์ธรรม
 ของหลวงปู่ทองมา ถาวโร 8. สายธรรมอาจารย์ธรรมเพชร กุดลิงจ้อ จังหวัดอุดรธานี เรียนวิชา
 ธรรมจาก ธรรมพรหมา ศิษย์หลวงพ่อกุญแจ ยังคงประกอบพิธีกรรมในปัจจุบัน 9. สายธรรมฤๅ
 โสฬส จังหวัดขอนแก่น สืบวิชาธรรมบรรลุ บันดาล ปัจจุบันยังประกอบพิธีกรรม ผู้วิจัยเห็นว่า
 บทพระธรรมที่สื่อความหมายถึงพุทธ โดยใช้ชื่อห้องธรรมที่เกี่ยวข้องกับประวัติพุทธศาสนาและ
 ประเพณีพิธีกรรมท้องถิ่น เป็นความพยายามเชื่อมโยงบทพระธรรมว่าเป็นคัมภีร์อันศักดิ์สิทธิ์
 มีที่มาตามตำนานพุทธศาสนาจริง คล้ายกับวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานที่มักขึ้นต้นด้วยคำภาษาบาลี
 และกล่าวอ้างว่าเป็นคำเทศสอนของพระพุทธเจ้า มีจุดมุ่งหมายเพื่อสอนศีลธรรมและเรียกศรัทธา
 มากกว่าความเข้าใจในหลักเหตุผลและความเป็นจริง ในส่วนสายธรรมนั้นส่วนมากเป็นพระ
 ปรมจารย์ผู้ทรงวิทยาคมและมีบทบาทสำคัญในการสร้างประวัติศาสตร์ลาวและอีสานในอดีต
 แสดงถึงความเป็นมาที่ชัดเจน น่าเชื่อถือ สร้างความเชื่อมั่นให้กับผู้ศึกษารุ่นต่อมา

โลกทัศน์และความเชื่อในพิธีกรรมหมอธรรม มีบรรยากาศของความศักดิ์สิทธิ์ พลัง
 อำนาจเหนือธรรมชาติ ที่ส่งผลกระทบต่อให้เกิดความเจ็บป่วย โดยเชื่อว่า สาเหตุของความเจ็บป่วยเกิด
 จากอำนาจของผีร้ายคุณไสย มนต์ดำ จึงทำให้ต้องมีพิธีกรรมรักษา ปกป้อง โดยผู้ศรัทธาจะมากอบ
 เข้าของฮักจากหมอธรรม โดยเชื่อว่า จะมีพลังอำนาจของหลวงปู่มากปัดป้องคุ้มครองในระบบชีวิต
 คือ ร่างกาย วิญญาณ และขวัญ ให้เกิดสภาวะสมดุลทั้งร่างกาย การรักษาความโรคของหมอธรรม
 เป็นพิธีกรรมที่บำบัดที่เกิดจากอำนาจของผีร้าย หมอธรรมจะเริ่มประกอบพิธีกรรมที่ได้เรียนมา
 ตามลำดับขั้นตอน การวินิจฉัยโรค ด้วยการนั่งกรรม เมื่อพบว่าเจ็บป่วยที่เกิดจากอำนาจเหนือ
 ธรรมชาติ จะอาบน้ำมันต์ตามขั้นตอน หากไม่พบความผิดปกติ จะแนะนำให้ไปรักษาที่โรงพยาบาล
 ตามระบบแพทย์สมัยใหม่ การรักษาโรคเป็นเรื่องของปัจเจกชน หากเกิดความเดือดร้อนในระดับ
 ชุมชน หรือเชื่อว่าเกิดจากอำนาจของผีบอบอาละวาด ผู้นำหมู่บ้านและชาวบ้านจะมานิมนต์หมอ
 ธรรมประกอบพิธีกรรมไล่ปอบ จนทำให้เกิดความสบายใจ หลังจากนั้นหมอธรรมจะกำหนดฮี

ตคองให้ชาวบ้านปฏิบัติและคอยสอดส่องดูแลเพื่อนบ้านทุกคนอย่างใกล้ชิด นอกจากนั้นเมื่อถึงวันขึ้นของฮักษาประจำปี หมอธรรมจะจัดพิธีกรรมพุทธานิเษกเพื่อให้เกิดความสิริมงคลแก่ลูกเฝ้า ลูกเทียน เสริมสร้างบารมีแก่หมอธรรม ขจัดสิ่งชั่วร้ายให้ออกไปจากร่างกาย และเสกวัตถุมงคลให้เป็นของฮักษา แม้ว่า ความเชื่อและ โลกทัศน์ของหมอธรรมดังกล่าวไม่สามารถตรวจสอบด้วยผัสสะได้ แต่ชาวอีสานมีความเชื่อว่ามีอยู่จริง อย่างไรก็ตามในภาวะการณ์ปัจจุบันพบว่า มีชาวบ้านมาพึ่งบารมีของหมอธรรมเป็นจำนวนมาก นั้นแสดงว่า ความเชื่อและพิธีกรรมของหมอธรรมยังมีหน้าที่ตอบสนองความต้องการของสังคมได้เป็นอย่างดี

อย่างไรก็ตามการดำรงอยู่ของหมอธรรมในปัจจุบันมีความแตกต่างจากในอดีต เชื่อว่าเป็นผลกระทบจากนโยบายการพัฒนาประเทศ และการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม สายธรรมที่ได้รับผลกระทบ และมีเนื้อหาที่น่าสนใจ คือ สายธรรมหลวงพ่อพิบูลย์ แซ่ตัน วัดพระแท่น อ.พิบูลย์รักษ์ จ.อุดรธานี ถือเป็นตัวแทนของพิธีกรรมท้องถิ่นที่ได้รับการสนับสนุนจากชาวบ้านเป็นอย่างดีที่ได้รับผลกระทบจากนโยบายการพัฒนาประเทศ แต่ช่วงเวลาอาทิ เหตุการณ์กบฏผีบุญภาคอีสาน การปกครองคณะสงฆ์มณฑลอุดรที่ให้อำนาจการปกครองแก่พระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติ ต่อมา หลวงปู่บุญกุ่ม สาธุศิษย์ คนสำคัญได้รับผลกระทบจากนโยบายการเฝ้าระวังภัยคอมมิวนิสต์ในภาคอีสาน และรุ่งเรืองมีชื่อเสียงในยุคสงครามอินโดจีนหลังการตั้งฐานทัพอเมริกาในจังหวัดอุดรธานี สุดท้ายสายธรรมพระครูพัฒนวิทายาคม ในปัจจุบันที่ต่อสู้กับความทันสมัยและระบบการแพทย์แผนปัจจุบัน ถือเป็นตัวแทนหมอธรรมที่สะท้อนให้เห็นพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นแต่ละช่วงเวลาที่น่าสนใจ มีเนื้อหาในหัวข้อถัดไปตามลำดับดังนี้

หมอธรรม: กรณีศึกษาหลวงพ่อพิบูลย์ แซ่ตัน วัดพระแท่น อำเภอพิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุดรธานี

หลวงพ่อพิบูลย์ แซ่ตัน เป็นหมอธรรมที่มีอิทธิพลต่อวงการหมอธรรมในภาคอีสานอย่างมากในปัจจุบัน ถือว่าเป็นปรมาจารย์คนสำคัญ นิยมเรียกสายธรรมนี้ว่า “ธรรมปู่ใหญ่” “ธรรมปู่บ้านแดง” สายธรรมหลวงพ่อพิบูลย์ แซ่ตัน เริ่มเป็นที่รู้จักและมีชื่อเสียงเมื่อ พ.ศ. 2443 เป็นต้นมา ในระหว่างการดำเนินกิจกรรมในพิธีกรรมหมอธรรมของหลวงพ่อพิบูลย์นั้น เกิดเหตุการณ์กบฏผีบุญในภาคอีสาน พ.ศ. 2444-2445 ส่งผลให้ทางราชการเข้าใจผิดและได้ควบคุมตัวหลวงพ่อพิบูลย์ไปไต่สวน แต่ไม่พบความผิดจึงได้รับการปล่อยตัว หลังจากนั้นผู้ปกครองคณะสงฆ์มณฑลอุดร (ธ) เห็นว่าพฤติกรรมหมอธรรมของหลวงพ่อพิบูลย์ ผิดหลักพระวินัยฝ่ายธรรมยุตินิกาย จึงได้

นำตัวไปไต่สวนครั้งที่สอง และถูกกักบริเวณ ส่งผลให้พิธีกรรมหมกรรมสายหลวงพ่อบุญได้
ผลกระทบต่อนโยบายดังกล่าว ปัจจุบันหมกรรมรุ่นหลังได้สืบทอดปฏิบัติสาขธรรมอย่าง
กว้างขวางและกล่าวถึงมากที่สุดสายหนึ่ง ผู้วิจัยขอเสนอเป็นประเด็นดังต่อไปนี้

1. ประวัติหลวงพ่อบุญ แซ่ตัน

หลวงพ่อบุญ แซ่ตัน เกิดที่จังหวัดร้อยเอ็ด บิดาชื่อนาม มารดาชื่อ โสภานามสกุล แซ่ตัน
บิดาเป็นคนจีน มารดาเป็นคนจังหวัดร้อยเอ็ด มีอาชีพทำไร่ทำนาและค้าขายจนมีฐานะมั่นคง ตามปกติ
นายบุญ มีอุปนิสัยชอบทำบุญบำเพ็ญทานแก่ภิกษุ และคนทุกข์คนจนผู้ตกทุกข์ได้ยาก ต่อมาได้
เดินทางมาค้าขายที่บ้านพระเจ้า ตำบลมะฮี อำเภอธวัชบุรี จังหวัดร้อยเอ็ด (ปัจจุบัน คือ บ้านพระเจ้า
ตำบลพระเจ้า อำเภอเชียงขวัญ จังหวัดร้อยเอ็ด) และแต่งงานกับหญิงชาวบ้าน แต่ไม่ทราบชื่อ อยู่
ด้วยกันมาหลายปีไม่มีบุตร จึงได้ปรึกษากันและตกลงกันไปขอบุตรมาสืบวงศ์สกุล โดยขอและได้
บุตรสาวของนางจันทิ อายุ 5 ปี นามใดไม่ปรากฏ พอเจริญวัยมาอายุได้ประมาณ 18 ปี จึงได้แต่งงาน
หลังจากนั้น นายบุญ จึงได้ลาอุปสมบทเป็นพระภิกษุ ส่วนภรรยาได้บวชเป็นแม่ชี นายบุญได้
บวชพร้อมกันกับ นายสวด (สมจิตร พันธุ์โพธิ์, 2555) ชาวบ้านพระเจ้า พอบวชแล้วได้จำพรรษา
อยู่กับอุปัชฌาย์ ต่อมาหลวงพ่อบุญ ได้ลาพระอุปัชฌาย์ พร้อมกับ หลวงพ่อสวด รุดงค์ไปเรียน
กัมมัฏฐานที่ ภูอก ประเทศลาว ประวัติตั้งแต่ช่วงนี้ไป มีเรื่องราวเกี่ยวกับเวทมนต์คาถาและ
อภินิหาร เพื่อช่วยเหลือผู้ตกทุกข์ได้ยากมาตลอด (พระครูมัญจาคีรี, 2556, หน้า 3) และมี
วัตรปฏิบัติ ที่เรียกว่า “พระกองลาว” คือพระสงฆ์ที่ปฏิบัติตามแบบฉบับล้านช้าง เช่นการห่มผ้า
แบบเรียบง่าย ถือเอาตามความสะดวก หรือการรดน้ำออกด้วยผ้าเหลือง รวมทั้งมีวัตรปฏิบัติที่
ใกล้ชิดกับชาวบ้านอย่างเป็นกันเองในประเพณีต่าง ๆ อาทิ บุญบั้งไฟ เสิ่งกลอง เมื่อ พระบุญ
ได้ร่ำเรียนวิชาอาคม พร้อมกับพระรูปอื่น ๆ กับพระอาจารย์ผู้วิเศษ เป็นเวลาหลายปี จนบรรลุนิกรรม
(พระครูมัญจาคีรี, 2556, หน้า 3) พระอาจารย์ได้มอบหมายให้หลวงพ่อบุญมุ่งเดินทางกลับมา
สู่ภาคอีสาน เพื่อสร้างวัด โดยวัดแห่งแรกได้สร้างคือ วัดเกาะแก้วเกาะเกษ อำเภอกุมภวาปี จังหวัด
อุดรธานี ติดกับลำปาว ในระหว่างที่จำพรรษาอยู่วัดนี้หลวงพ่อบุญได้แสดงอภินิหาร ปรากฏให้เห็น
ได้ ได้เป็นที่กล่าวขานเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ หลังจากที่หลวงพ่อบุญจำพรรษาที่วัดเกาะแก้วเกาะ
เกษได้ระยะหนึ่งจึงเดินทางไปกราบพระอาจารย์ ซึ่งพระอาจารย์บอกว่า วัดที่ไปสร้างยังไม่ใช่วัด
ที่ได้รับมอบหมาย หลวงพ่อบุญ จึงได้เดินทางไปตามคำบอกของพระอาจารย์ ระหว่างทาง
มีเหตุการณ์ปาฏิหาริย์ว่า นายเวียง ได้นำไม้เท้ามาถวายหลวงพ่อบุญ ด้วยได้รับคำสั่งก่อนหน้าว่า
ตาปะขาวนำมาฝากไว้แล้วให้มอบให้กับเจ้าของ และเป็นเหตุให้หลวงพ่อบุญได้ไม้เท้า ชาวบ้าน

จึงมักเรียกชื่อ หลวงพ่อพิบูลย์ว่า “หลวงพ่อไม้เท้าหนักหมื่น” หลังจากนั้นได้เดินทางต่อไป ระหว่างการเดินทางนั้นมี ปาฏิหาริย์ ที่หลวงพ่อพิบูลย์ได้แสดงไว้ จนเป็นที่เคารพศรัทธาเป็นจำนวนมาก จนกระทั่งหลวงพ่อพิบูลย์ได้พบวัดร้างแห่งหนึ่ง (ต่อมาคือวัดพระแท่น) โดยวัดร้างแห่งนี้ชาวบ้านเชื่อว่า เป็นวัดที่ศักดิ์สิทธิ์ หากใครก็ตามที่เข้ามาจะมีอันเป็นไป แต่หลวงพ่อพิบูลย์ไม่กลัวภัยดังกล่าว และได้นำพาชาวบ้านตากป่า และพบว่า ในบริเวณวัดนั้นมี แท่นพระ โบราณ และมีซากโบสถ์เก่า อยู่ท่ามกลางป่าไม้แดง หลวงพ่อพิบูลย์พัฒนาและก่อสร้างวัดขึ้นและไม่ปรากฏว่ามีเภทภัยใดๆ ทำให้ชาวบ้านในหมู่บ้านใกล้เคียงได้เดินทางมาสมทบพัฒนาวัดดังกล่าว เมื่อพัฒนาวัดได้ระยะหนึ่ง หลวงพ่อพิบูลย์ได้รักษาผู้ป่วย โดยใช้วิชาธรรม ที่ได้ร่ำเรียนมาจากพระอาจารย์ รดน้ำมนต์ รักษาควบคู่กับสมุนไพร ชื่อเสียงของหลวงพ่อพิบูลย์แผ่ออกไปอย่างกว้างขวาง มีชาวบ้านมารับการรักษา โดยส่วนมากเชื่อว่า ผีฟ้า ผีทรง ผีปอบ นางฟ้า นางเทยม ผีป่า ผีดง เข้าทรง เข้าสิง (พระครูมัญจาคีรีรักษ์, 2556, หน้า 9) ทำให้เกิดความเจ็บป่วย ดังนั้นหลวงพ่อพิบูลย์ ได้อาบน้ำมนต์ ผูกแขน ชำระไล่ผี เหล่านั้นออกไป ชาวได้แพร่ออกไปและสร้างความศรัทธาให้กับชาวบ้านเป็นจำนวนมาก หลวงพ่อพิบูลย์ได้พัฒนาวัดควบคู่กับการรักษาความเจ็บป่วยของผู้คนในสังคมตามความเชื่อ ทำให้บริเวณรอบ ๆ วัด มีผู้คนเข้ามาจับจองพื้นที่ปลูกบ้านสร้างเรือน เกิดเป็นชุมชน ต่อมาตั้งชื่อบ้านว่า บ้านแดง

ชื่อเสียงของหลวงพ่อพิบูลย์ได้แพร่กระจายไปอย่างรวดเร็วในสมัยนั้น เพราะผู้คนมีความเชื่อเรื่องของภูติผี วิญญาณ ที่มีอำนาจทำร้ายให้เกิดความเจ็บป่วย จำเป็นต้องสืบหา ผู้ที่มีวิชาธรรม มาปราบปราม และขอพึ่งบารมี เรียกว่า ขอเป็นลูกเผ็งลูกเทียน ผู้คนจากจังหวัดต่าง ๆ ได้มาพึ่งบารมี อาทิ ขอนแก่น บ้านขามเปี้ย หนองไฮ บ้านแฮด หนองแข็งจากลำชี จังหวัดขอนแก่น บ้านเต้ บ้านเลิง แฝกบัวแก้ว จังหวัดมหาสารคาม ผู้มาพึ่งบารมีของหลวงพ่อพิบูลย์จำนวนหนึ่ง มีความศรัทธามาก จึงย้ายภูมิลำเนามาตั้งถิ่นฐาน ทำให้บ้านแดงเกิดการขยายตัวของชุมชน หลวงพ่อพิบูลย์เล็งเห็นว่า หมู่บ้านนี้จะขยายตัวเป็นชุมชนใหญ่ในอนาคต จึงวางแผนและนำพาชาวบ้านตัดถนน วางผังชุมชน โดยตัดถนนและซอกซอยต่าง ๆ กำหนดพื้นที่สาธารณะจัดตั้งธนาคารข้าวเปลือกและธนาคาร โค กระบือ เพื่อให้ชาวบ้านได้แจกจ่าย หรือกู้มาเพื่อต่อ ยอดการทำเกษตรกรรม

นับตั้งแต่การพัฒนาวัดร้าง และก่อตั้งหมู่บ้านแดง เมื่อ พ.ศ. 2443 เป็นต้นมา ได้เกิดเหตุ วุ่นวาย จลาจลขึ้นในภาคอีสาน คือ เกิดกลุ่มผีบุญขึ้น โดยเฉพาะ ช่วง พ.ศ. 2444 เป็นต้นมา เกิดผู้นำที่อ้างตนเองว่าเป็นผู้มีบุญ เป็นพระยาธรรมิกราช มาเกิดเพื่อช่วยปัดเป่าสิ่งชั่วร้ายและจะนำพาชาวบ้านไปเกิดในยุคของพระศรีอริยเมตไตรย คือพระพุทธเจ้าในอนาคตกาล ทำให้เกิดความแตกตื่นทั่วภาคอีสาน จนในที่สุดกลุ่มผีบุญได้เข้ายึดและต่อสู้กับหัวเมืองอีสานหลายแห่ง แต่สุดท้ายได้ถูกปราบปรามและลงโทษตามความผิด ผลของการกบฏผีบุญครั้งนี้ ทำให้ส่วนกลางได้จัดตั้งกอง

ตำรวจเพื่อดูแลให้ประชาชนปฏิบัติตามกฎหมายบ้านเมือง สร้างระบบการศึกษา โดยให้ประชาชนเรียนอักษรไทย จัดเรียนแบบกรุงเทพ และส่งเจ้านาย หรือข้าราชการชั้นผู้ใหญ่มาตรวจราชการในภาคอีสาน อย่างไรก็ตาม หลวงพ่อพิบูลย์ ยังประกอบพิธีกรรมหอมธรรมอย่างต่อเนื่อง เป็นที่จับตามองของเจ้าหน้าที่อย่างใกล้ชิด ในที่สุดได้ควบคุมตัวหลวงพ่อพิบูลย์มาไต่สวน เมื่อ พ.ศ. 2466

2. กบฏผีบุญในภาคอีสาน ระหว่าง พ.ศ. 2443-2466

การใช้ช่วงเวลา พ.ศ. 2443-2466 เพื่อให้สอดคล้องกับ ช่วงเวลาที่หลวงพ่อพิบูลย์ได้ประกอบพิธีกรรมหอมธรรมที่วัดพระแท่นบ้านแดง และถูกควบคุมตัวไต่สวนครั้งแรก โดยที่หลวงพ่อพิบูลย์ได้เริ่มต้นพัฒนาวัดร้างเป็นวัดพระแท่น ก่อตั้งหมู่บ้านแดง ปฏิบัติตามปฏิปทา “พระคองลาว” คือมีศาสนากิจที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตชาวบ้าน ประกอบพิธีกรรม รดน้ำมนต์ ไถ่ผีปราบปอบ รักษาความเจ็บป่วยอันเกิดจากการกระทำของผี กระทำดังกล่าวมีความคล้ายกับเหตุการณ์กบฏผีบุญอย่างไร มีรายละเอียดดังนี้

กบฏผีบุญ เกิดจาก ผู้คนในท้องถิ่นมีปฏิกริยาต่อต้านนโยบายของรัฐ เคยเกิดขึ้นในภาคอีสานมีหลายครั้ง อาทิ 1. กบฏบุญกวาง จังหวัดนครราชสีมา พ.ศ. 2242 2. กบฏเชียงแก้ว เมืองจำปาศักดิ์ พ.ศ. 2334 3. กบฏสาเกียดโง้ง เมืองนครจำปาศักดิ์ พ.ศ. 2363 4. กบฏสามโบก จังหวัดขอนแก่น พ.ศ. 2442-2444 5. กบฏผู้มีบุญ พ.ศ. 2444-2445 เกิดขึ้นทั่วภาคอีสาน อาทิ กาลสินธุ์ ชัยภูมิ นครราชสีมา บุรีรัมย์ มหาสารคาม นครราชสีมา เลย จำปาศักดิ์ อุบลราชธานี 6. กบฏผู้มีบุญหนองหมากแก้ว จังหวัดเลย พ.ศ. 2467 7. กบฏหมอลำน้อยชาดา หรือ กบฏเกือกขาว จังหวัดมหาสารคาม พ.ศ. 2476-2477 8. กบฏหมอลำโสภา พลตรี จังหวัดขอนแก่น พ.ศ. 2483

สืบเนื่องกันเป็นเวลายาวนาน มีสาเหตุสำคัญคล้ายกัน คือ ต่อต้านอำนาจรัฐที่พยายามเข้าไปควบคุมเก็บภาษีจากหมู่บ้านและพยายามคิดฟื้นฟูนครเวียงจันทน์รวมทั้งนำคนอีสานไปขึ้นกับเวียงจันทน์

การเกิดกบฏผีบุญกลุ่มแรกในช่วง พ.ศ. 2443-2466 คือ กบฏสามโบก ประมาณ พ.ศ. 2442-2444 (สุวิทย์ ธีรศาสน์, 2549, หน้า 504) ที่บ้านสะอาด ต. สะอาด อ.น้ำพอง จ.ขอนแก่น ผู้นำประกาศตนเป็นพระศรีอาริย์หรือผู้มีบุญ ใช้พิธีกรรมและความศักดิ์สิทธิ์ในอยู่ยงคงกระพัน ไม่ยอมเสียส่วยให้รัฐ สุดท้ายถูกเจ้าหน้าที่ยิงเสียชีวิต (สุวิทย์ ธีรศาสน์, 2549, หน้า 505) ต่อมาเกิดกบฏผีบุญอีสาน พ.ศ. 2444-2445 เป็นเหตุการณ์ในวงกว้างในภาคอีสาน แรกเริ่มมีข่าวลือ คำพยากรณ์ทั่วภาคอีสาน จากเอกสารโบราณ หนังสือพญาอินทร์ ดำเนินพื้นเมืองกรุง หนังสือท้าวธรรมิกราช มีเนื้อหาว่า ทรวด จะกลายเป็นเงินทอง ไหมจะกลายเป็นงู หมูและกระบือจะกลายเป็นยักษ์ รากไม้จะกลายเป็นไหม พักเขียวจะกลายเป็นช้าง ดอกจานจะกลายเป็นครึ่ง เงินจะกลายเป็นเหล็ก หลิงสาวไม่มีสามีให้เที่ยวหาสามี และให้เอาค่าสินสอด 1 อัฐ มิฉะนั้นยักษ์จะจับกิน ตอนท้ายจะเกิดความโกลาหล เกิดแผ่นดินไหว ฟ้ามีดเจ็ดวันเจ็ดคืน ฟ้าร้องฟ้าผ่า คนที่ทำบุญทำทาน รักษาศีล 5 ศีล 8

เท่านั้นจะรอดพ้น พระยารวมมิกราชจะให้คาถาไว้ป้องกันตัว ใครไม่เชื่อจะตายภายใน 7 วัน หากใครเชื่อจะอายุยืน คำทำนายดังกล่าวได้ลือไปทั่วภาคอีสาน เจ้าหน้าที่ปกครองเห็นว่าเป็นคำของคนโง่เขลาเล่าลือกัน จึงมิได้ระงับจริงจัง ผู้ที่ตั้งตนเป็นผู้มีบุญองค์สำคัญ คือ องค์มั่นอ้างตัวว่าเป็นเจ้าปราสาททอง หลวงวิชา เป็นองค์ฟ้าเลื่อน มีผู้ติดตาม คือ องค์เขียว องค์ลั่นก่าน องค์ที องค์พระบาท องค์เมตไตร องค์เหลือง ๆ นอกจากนั้นยังมีผู้ตั้งตนเป็นผู้มีบุญจำนวนมาก นางลักษณะ ลืมศิริ (2524 อ้างถึงใน สุวิทย์ ธีรศาสตร์, 2549, หน้า 514-518) ทำการวิจัยเรื่อง ความสำคัญของกบฏหัวเมืองอีสาน พ.ศ. 2325-2449 ได้รวบรวมจากรายชื่อผู้ที่ถูกจับกุม ดังนี้

ตารางที่ 3-1 รายชื่อผู้มีบุญที่ถูกจับกุมในภาคอีสาน ช่วงปลาย พ.ศ. 2443-2445

พื้นที่เกิดเหตุ	ผู้มีบุญหรือแกนนำ	เหตุที่ถูกจับกุม
ขอนแก่น	นายบุญมี	ตั้งตนเป็นผู้วิเศษ ทำน้ำมนต์รดตัดกรรมตัดเวร
ชัยภูมิ	นายบุญรอด	ตั้งตนเป็นผู้รักษาคนเจ็บป่วยด้วยคาถาเวทมนต์ เอาขมิ้นมาทามือ เท้า ประทับผ้าเป็นผ้ายันต์ เก็บไว้บูชา
กาฬสินธุ์	นายอ่ำ	ตั้งตัวเป็นผู้มีบุญ นายอ่ำเป็นองค์มั่งกะลอกน้ำ
	นายบุคดี	นายบุคดีเป็นเจ้าแก้ว
	นายจันทา	นายจันทาเป็นเจ้าบุญรอด
	นายจุ่น	นายจุ่นเป็นน้องลาวผ้าสามชุด
	ยายหย่า	ยายหย่า ยายหยอง ประกาศตนเป็นพระศรีอาริย
	ยายหยอง	เมตไตรยกลับชาติมาเกิด ทำพิธีเลี้ยงตาย ให้โชคลาก
มุกดาหาร	พระเกษแก้วจุลา	แก่ชาวบ้าน ตั้งตัวเป็นผู้มีบุญ
	องค์พระราชสีห์ชุมพล หรือ องค์พลัดสี	ตั้งตนเป็นผู้วิเศษนุ่งขาวห่มขาว หมวกขาว มีประคด ถือเทียนและดอกพุดซ้อน เห็นตำราวจีงไล่ฟัน
นครราชสีมา	นายภูมิ นายยัน นายเพ็ช	นายภูมิเป็นองค์ทองราชบุตรเจ้านุวงศ์ มีคาถา
อำเภอ		ล่องหนหายตัว
บัวใหญ่	นายแหยม	ตั้งตัวเป็นพระศรีอาริย์

ตารางที่ 3-1 (ต่อ)

พื้นที่เกิดเหตุ	ผู้มีบุญหรือแกนนำ	เหตุที่ถูกจับกุม
	นายบุญ	ตั้งตัวเป็นท้าวมหาพรหมผู้วิเศษ มีคาถาบอกให้ชาวบ้านอยู่เย็นเป็นสุข บอกชาวบ้านว่า เดือนสิงหาคม จะมียักษ์มาจับกิน นายบุญทำน้ำมนต์และค้ายสายสิญจ์ จะมีเทวดาเอาลูกศรและพระขรรค์มาให้ปราบยักษ์
	นายโทน	ตั้งตนเป็นผู้วิเศษ อ้างว่าพระอินทร์เสกให้มีฤทธิ์แข็งแรง ปัญญาดี สามารถเหาะเหินเดินอากาศได้ เสกต้นกล้วยให้เป็นงูใหญ่ เสกกรวด เป็นเงินทอง
บุรีรัมย์	เด็กชายสุข อายุ 10 ขวบ	เป็นผู้วิเศษ ทำน้ำมนต์แก้โรคต่าง ๆ
อำเภอ	นายพั่ว นายดก	ตั้งตนเป็นผู้วิเศษ นายพั่วเป็นท้าวกาละนาค นายดก
ประโคนชัย		เป็นท้าวดาบส
มหาสารคาม	ท้าวบุญรอด	ตั้งตนเป็นผู้วิเศษ พระแสงตั้งตนเป็นพระโพธิสัตว์
บ้านบاهد	ท้าวเล้า พระแสง	และพระอินทร์ นายธรรมมา เป็นท้าวอินแปลง
	นายธรรมมา	นายสา เป็นท้าวลีโห
	นายเหล็ก	นายเหล็กเป็นพระยาธรรมมิกราช
	นายบัวลา	นายบัวลาเป็นพระเกตุสัตธา
อ.กันทรวิชัย	องค์เกษแก้วจุลาจล	ตั้งตัวเป็นผู้วิเศษ
	พิชญ์	
ร้อยเอ็ด	นายเหล็ก	ตั้งตัวเป็นพระยาธรรมมิกราช
บ้านหนองเลา	องค์อนมานแก้ว	ตั้งตัวเป็นพระยาธรรมมิกราช
หนองซำ อ.	นายเข้ม	ตั้งตัวเป็นองค์เหล็ก บอกชาวบ้านกรวดทรายจะเป็น
พนมไพร		เงินทอง หมูและควายเผือกจะเป็นยักษ์
		ตั้งตัวเป็นผู้วิเศษ
		ตั้งตัวเป็นผู้วิเศษ
		ตั้งตัวเป็นผู้วิเศษ

ตารางที่ 3-1 (ต่อ)

พื้นที่เกิดเหตุ	ผู้มีบุญหรือแกนนำ	เหตุที่ถูกจับกุม
ศรีสะเกษ	นายมา	ตั้งตัวเป็นผู้วิเศษ
อ.บุขันธ์	นายเค นายเชียงมา นายกาคำ นายเชียงหอม นายเชียงสร	
อ.ราษีไศล	องค์ม้ายุ่นสอน องค์เทียนไชย องค์จันล้ง นายหมา นายสีดา นายสน	ตั้งตัวเป็นผู้วิเศษ
สกลนคร	ทิดเข้ม นายปู้ย นายจัน นายใบ	ทิดเข้มตั้งตัวเป็นท้าววิญญูกรรมเทวบุตร มีนายปู้ยเป็นล่าม นายจันเป็นท้าวสุริวงค์ นายใบเป็นท้าวสีทน ตั้งตัวเป็นผู้วิเศษทำน้ำมนต์รักษาคนเจ็บไข
สุรินทร์	นายพิน องค์อรัญขนาดพง นายดี นายเทียม	นายพินตั้งตัวเป็นพระชมพู ทำน้ำมนต์ ผูกข้อมืออ้างว่ากันผีได้ ตั้งตัวเป็นผู้วิเศษ
อุดรธานี	นายบุญมี	ตั้งตัวเป็นพระยาธรรมมิกราช นุ่งขาว ห่มขาว ทำน้ำมนต์รักษาคนป่วยไข

ตารางที่ 3-1 (ต่อ)

พื้นที่เกิดเหตุ	ผู้มีบุญหรือแกนนำ	เหตุที่ถูกจับกุม
อุบลราชธานี	โพธิราช องค์เลย ราชทาน นางผีเทวดา	ตั้งตัวเป็นผู้วิเศษ
อำนาจเจริญ	องค์สุริวงค์ นายแทน นายอ่อน	ตั้งตัวเป็นผู้วิเศษ ตั้งตัวเป็นพ่อพระอินทร์ ตั้งตัวเป็นองค์มณีจันทร์
อ.เขื่องใน	องค์พรหมา	ตั้งตัวเป็นองค์มิ่งเมือง
อำเภอ	องค์บุญ	ตั้งตัวเป็นผู้มีบุญ
พิบูลมังสาหาร	องค์เขียว นายรัตรีง นายทา นายขัน	

จากตารางที่ 3-1 เห็นได้ว่า การเกิดกบฏผู้มีบุญในภาคอีสานเป็นวงกว้าง มีการพยากรณ์ เหตุการณ์ต่าง ๆ ล่วงหน้า ใช้พิธีกรรม ความศักดิ์สิทธิ์ มีดาตพิภย์ หูทิพย์ การแสดงอภินิหาร เพื่อเรียก ศรัทธาในตัวผู้มีบุญและปลดเปลื้องความทุกข์ของชาวบ้าน หรือสร้างความหวังให้กับชาวบ้าน เช่น การรดน้ำมนต์ เสกเป่าคาถา ทำโดยพระหรือผู้มีบุญ อาทิ พระครูอิน วัดบ้านหนองอีตุ้ม พระครูวิมล วัดอัมพวัน และพระครูอนันตนิคมเขต ทำพิธีตัดกรรมจองเวร รดน้ำมนต์ บัดเป่าล้างบาปกรรม ความชั่วต่าง ๆ ท้ายที่สุดกลุ่มกบฏผู้มีบุญ ถูกเจ้าหน้าที่ของรัฐจับกุมและลงโทษตามความผิด การกบฏครั้งนี้สิ้นสุดเมื่อ พ.ศ. 2445 หลังจากนั้นไม่พบหลักฐานว่าเกิดผีบุญที่ตำบลหนองแวงใด

สุวิทย์ ธีรศาสตร์ (2549, หน้า 505) วิเคราะห์ว่า ความเชื่อผู้มีบุญ หรือพระยาธรรมมิกราช จะนำพาให้ชาวบ้านไปเกิดในยุคของพระศรีอารีย์ ซึ่งคนอีสานทราบดีว่าพระศรีอารีย์เป็น พระพุทธเจ้าองค์หนึ่งที่จะมาโปรดในอนาคตกาลความเชื่อดังกล่าวปรากฏในวรรณกรรมพุทธศาสนา อาทิ มาลัยสูตร มาลัยกลอนสวด มาลัยคำหลวง ฎีกามาลัยเทวสูตร ในภาคอีสานมีการแต่งพระมาลัย เป็นสำนวนอีสาน เช่น มาลัยหมื่นมาลัยแสน มาลัยเลียบโลก มาลัยเทวบุตร และมาลัยโจทย ความเชื่อพระศรีอารีย์ถูกตอกย้ำในฮีตสิบสอง จะมีเทศมหาชาติ ซึ่งชาวอีสานเรียกบุญนี้ว่า

บุญพระเวส มีความเชื่อสืบต่อกันว่า หากพึงเทศน์มหาชาติครบ 13 กัณฑ์ให้จบในวันเดียวจะได้
กุศลแรง แม้ปรารถนาจะพบ พระศรีอารีย์ในอนาคต ในยุคพระศรีอารีย์ เป็นสังคมที่มีความสุขอุดม
สมบูรณ์ ถึงพร้อมด้วยวัตถุและจิตใจ กล่าวคือ พื้นที่เต็มไปด้วยไม้ดอก ไม้ผล เครื่องเถา ไม้พุ่ม ไม้ยืน
ต้น มีหมู่บ้านและนิคมที่อยู่ใกล้ ๆ กันขนาดไถ่กินไม่พิน ไม่มีโจร ไม่มีการถือทิว มีความปลอดภัย
รุ่งเรืองด้วยราชธานี สมบูรณ์ด้วยรัตนะทั้งปวง มีความสุข มีอาหารสมบูรณ์ด้วยข้าว น้ำ ของเคี้ยว
ของกิน มีปลา และเนื้อเป็นอันมาก ข้าวสาธิตเมล็ดเดียวที่เกิดเอง บุคคลนำไปปลูกจะได้ข้าวสาร 227
เกวียน 16 หาบ 2 ทะนาน มีบ่ออันเต็มไปด้วยน้ำหวาน คนในสมัยนั้นสามภรรยาไม่วิวาทกัน
ไม่โกรธกัน ไม่ต้องทำกรรมและค้าขาย ไม่ต้องบั่นด้าย ไม่ต้องทอหูก ได้นุ่งผ้าทิพย์ ชายพา
กันยินดีด้วยภรรยาของตน หญิงพากันยินดีด้วยภรรยาของตน พวกผู้ชายจะไม่คบกับภรรยาผู้อื่น
ผู้หญิงจะไม่คบกับชายอื่น สามภรรยาจะพอใจรักใคร่ในกันและกัน มนุษย์ทั้งปวงจะไม่วิวาทเพราะ
ทรัพย์สิน ไร่นาและสัตว์เลี้ยงเป็นเหตุ มนุษย์ทั้งปวงมีรูปร่างทรงหล่อเหลา พอใจรักใคร่ซึ่งกัน
และกัน นี่คือสังคมที่ปรากฏในหนังสือพระมาลัยคำหลวงเมื่อปราบกบฏฝิ่นยุเรียบร้อยแล้ว รัฐได้
ดำเนินนโยบายพัฒนาภาคอีสาน สร้างระบบการศึกษาขั้นพื้นฐาน โดยจัดให้เรียนแบบกรุงเทพ
เรียนอักษรไทย จัดตั้งกองตำรวจ โดยเริ่มคัดเลือกชายฉกรรจ์อายุ 18-25 ปี มาฝึกหัดการใช้อาวุธปืน
ระเบียบวินัย ความรู้กฎหมาย และส่วนกลางได้ส่งเจ้านาย ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่จากส่วนกลาง
มาตรวจราชการในภาคอีสานบ่อยขึ้น (สุวิทย์ ชีรสาสวัต, 2549, หน้า 505) ภาคอีสานจึงได้รับ
พัฒนา เป็นต้นมา

จนกระทั่ง ประมาณ พ.ศ. 2466 มีคำบอกเล่าจากผู้อาวุโสแถบจังหวัดอุดรธานี ว่ามี
การควบคุมตัวหลวงพ่อบุญลย์ เจ้าอาวาสวัดพระแท่น บ้านแดง อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี
มาไต่สวน แต่ไม่พบหลักฐานว่าถูกขู่หาอะไร แต่สันนิษฐานว่า น่าจะมีพฤติกรรมเข้าข่ายกบฏ
ฝิ่นยุ ผู้วิจัยจึงค้นคว้าพฤติกรรมและพิธีกรรมหมอธรรม ที่หลวงพ่อบุญลย์ยึดถือปฏิบัติมีเนื้อหา
อย่างไร มีความเกี่ยวข้องหรือเข้าข่ายกบฏฝิ่นยุอย่างไร มีรายละเอียดในหัวข้อถัดไป

3. พฤติกรรมและพิธีกรรมหมอธรรมของหลวงพ่อบุญลย์ที่เข้าข่ายการเกิดกบฏฝิ่นยุ

หลวงพ่อบุญลย์ ได้ปฏิบัติศาสนากิจตามแบบฮิตพระคองลาว โดยใช้ธรรมขจัดบดเป่า
สิ่งชั่วร้ายให้กับชาวบ้าน เป็นที่เลื่องลือถึงความศักดิ์สิทธิ์ ชาวบ้านในจังหวัดต่าง ๆ ได้เข้ามาฟัง
บารมี จนกระทั่งเจ้าหน้าที่ได้มาควบคุมตัวไต่สวน มีรายละเอียดของพฤติกรรมและพิธีกรรม
หมอธรรม ดังนี้

3.1 แสดงอภินิหาร

ตามประวัติของหลวงพ่อบุญลย์ มีภาคอภินิหารและความศักดิ์สิทธิ์เป็นจำนวนมาก มี
คำบอกเล่าลือต่อ ๆ กันมา การแสดงปาฏิหาริย์นั้นสร้างความศรัทธาให้กับชาวบ้านเป็นจำนวนมาก

ดังนี้ (พระครุฑมัญจาคีรี, 2556, หน้า 4-6)

3.1.1 เมื่อหลวงพ่อบุญลย์เดินทางมาถึงอำเภอภูพาน จังหวัดอุดรธานี ได้สร้างวัดเกาะแก้วเกาะเกษ ติดกับลำแม่น้ำป่าว มีข่าวเล่าลือว่ามีพระเซ่ คุร่ายตัวหนึ่ง เทียวกินวัวควายของชาวบ้านสร้างความเดือดร้อนให้กับชาวบ้านเป็นจำนวนมาก ชาวบ้านจึงได้นิมนต์พระบุญลย์มาปราบ พระบุญลย์รับนิมนต์แล้ว ได้ประกอบพิธีกรรมปราบพระเซ่ และลงน้ำโดยที่ผ้าสบง จีวรไม่เปียกน้ำ สร้างความประหลาดใจแก่ชาวบ้านเป็นอย่างมาก และสามารถปราบพระเซ่ได้

3.1.2 นายเถิก บ้านเชียงงาม ปลอ่ยวัธนูหวังจะทำร้าย หลวงพ่อบุญลย์ได้นำเอาระโถนครอบวัธนูไว้ ซึ่งไม่สามารถทำร้ายได้ พอถึงรุ่งเช้า นายเถิก ผู้เป็นเจ้าของวัธนูนั้น ได้สลบ ไม่ได้สติ ชาวบ้านเข้าใจว่าตายแล้ว จึงจัดแจงทำโลงศพ หลวงพ่อบุญลย์เห็นดังนั้น จึงเอาน้ำมนต์ไปล้างหน้า ปรากฏว่านายเถิกฟื้นขึ้น สร้างความประหลาดใจให้กับชาวบ้านเป็นอย่างมาก

3.1.3 จารย์มี คนบ้านไท กำลังตามหาควาย และมีพบหลวงพ่อบุญลย์โดยบังเอิญ และเล่าเรื่องราวของควายที่หายไป พระบุญลย์ได้สืนวนไล่ปาก แล้วเรียกควายกลับมา พอดกเย็นควายของจารย์มีฝูงนั้นวิ่งมาหาเจ้าของเป็นที่น่าอัศจรรย์

3.1.4 ชาวบ้านนาคหงส์ มานิมนต์หลวงพ่อบุญลย์ไปปราบพระเซ่ที่กุดแห่ เพราะชาวบ้านไม่กล้าลงไปจับปลา ทำมาหากิน เมื่อหลวงพ่อบุญลย์รับนิมนต์แล้วได้เดินทางไปกุดแห่ หลวงพ่อบุญลย์นั้นบริกรรมคาถาอยู่บนฝั่งแล้วนำหินเสกหว่านลงไปใต้น้ำ ปรากฏว่ามีพระเซ่ได้โผล่ขึ้นมา หลวงพ่อบุญลย์ได้สั่งสอนให้ศีลธรรมแก่พระเซ่นั้น หลังจากนั้นพระเซ่ไม่มาปรากฏที่กุดแห่อีกเลย

นอกจากนั้น การแสดงอิทธิฤทธิ์ข้างต้นแล้ว หลวงพ่อบุญลย์จะทำนายเหตุการณ์ล่วงหน้า เช่น ทำนายว่าฝนจะดีหรือไม่ดีในแต่ละปี บอกได้ว่าต้นไม้อันไหน ฟ้าจะผ่า (นายคำพูดสมบูรณ์, สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2556) และทำนายเหตุการณ์ในอนาคต เป็นผญาอีสาน และต่อมาได้แปลความหมายดังนี้ (พระครุฑมัญจาคีรี, สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2556)

1. ม้าจะมีเขา หมายถึง รถจักรยานยนต์
2. เสาค้อออกดอก หมายถึง เสไฟฟ้าให้แสงสว่าง
3. แม่มารออกลูกบ่มีเฮือน หมายถึง คนคลอดบุตรจะคลอดที่ไม่ใช่บ้านเรือน คือโรงพยาบาล
4. ต่อไปจะไม่มียอของคนเดิน หมายถึง คนสวมรองเท้าเวลาเดิน
5. แม่หญิงอายุบ่พอ 15 จะเอาตัวมีลูก หมายถึง คนสมัยต่อมาผู้หญิงจะแต่งงานอายุไม่ถึง 15 และจะมีบุตร

6. แม่หญิงออกจากบ้านมาร้องกรอน้ำตา หมายถึง ผู้หญิงได้เสียกับผู้ชาย และตั้งครรภ์ โดยผู้ชายไม่รับผิดชอบ ต้องอุ้มท้องร้องไห้มาหาพ่อแม่
7. ต้นกล้วยพฤษจะเกิดขึ้นกลางบ้านกลางเมือง หมายถึง ตลาด หรือห้างสรรพสินค้า
8. ต่อไปหญิงชายจะเหมือนกันดูไม่ออกว่าหญิงว่าชาย หมายถึง หญิงจะมีพฤติกรรมและแต่งตัวเป็นชาย ชายจะมีพฤติกรรมและแต่งตัวเป็นหญิง จนแยกไม่ออกหญิงชาย
9. แคนวงเดียวหมอลำพ้อฮ้อย หมายถึง คณะหมอลำมีแคนวงเดียว นักแสดงเป็นร้อย แคนเซอร์แต่งตัว
10. นุ่งผ้าส้อย ผ่าบ้าน ผ่าเมือง หมายถึง คนในปัจจุบันจะแต่งตัวโชว์สัดส่วน นุ่งน้อยห่มน้อย อยู่ในบ้านเมือง

คำทำนายดังกล่าว ในสมัยนั้นยังไม่เกิดขึ้นชาวบ้านไม่รู้ว่าคืออะไรจึงพากันตื่นกลัวเกรงว่าจะเกิดเหตุการณ์ดังกล่าวโดยเชื่อว่าจะมีผลเสียต่อการดำเนินชีวิต ไม่ปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน และเมื่อต่อมาเกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรม คำทำนายเหล่านั้นเริ่มปรากฏยิ่งทำให้ชาวบ้านมีความเชื่ออย่างมั่นคง หากพิจารณาการแสดงอภินิหาร การทำนายเหตุการณ์ต่าง ๆ ของหลวงพ่อบุญลย์ ชาวบ้านถือว่าเป็นเรื่องปกติของผู้ทรงวิทยาคมที่สำเร็จวิชาต่าง ๆ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่า สมัยนั้น การศึกษาขั้นพื้นฐานยังไม่เจริญก้าวหน้าในภาคอีสานทำให้ชาวบ้านเชื่อถืออภินิหาร ในขณะที่เดียวกันยังเป็นโลกทัศน์ของชาวอีสานดั้งเดิม ยิ่งทำให้ชาวบ้านเชื่อมั่น ศรัทธาเป็นอย่างมาก หากพิจารณาความสอดคล้องกับพฤติกรรมของกลุ่มกบฏผีบุญองค์ต่าง ๆ พบว่ามีความสอดคล้องกับหลายกลุ่ม อาทิ นายภูมิ พ.ศ. 2444 ตั้งตัวเป็นองค์ทอง เมืองนครราชสีมา ใช้ศาลาล่องหนหายตัว (สุวิทย์ ธีรศาสตร์, 2549, หน้า 514) นายโตน พ.ศ. 2445 อำเภอบัวใหญ่ จังหวัดนครราชสีมา สามารถเสกต้นกล้วยให้เป็นงูใหญ่ มองเห็นทรัพย์สมบัติใต้ดิน (สุวิทย์ ธีรศาสตร์, 2549, หน้า 515) เจ้าหน้าทีของรัฐอาจวิเคราะห์มูลเหตุดังกล่าวเพื่อความคุ้มตัว

3.2 ประกอบพิธีกรรมรักษาโรค ด้วยกรรม

หลวงพ่อบุญลย์ได้ประกอบพิธีกรรมรักษาโรค ด้วยกรรม ที่เกิดจากผีทำ คือ ผีฟ้า ผีแฉน นางฟ้า นางเทยม ผีปู่ตา ผีเป่า ผีโพง ผีปอบ ไสยศาสตร์ คนไล่ คนลอง โดย อาบน้ำมนต์ พร้อมกับท่องสาธยายคาถาธรรม ตามบท ตามห้อง ที่ได้ร่ำเรียนมา ส่วนใครจะอาบน้ำมนต์ นานเท่าไร ขึ้นกับอาการและวินิจฉัยโรคว่าเกิดจากอะไร ร้ายแรงแค่ไหน เมื่ออาบน้ำมนต์แล้ว หลวงพ่อบุญลย์จะผูกแขนด้วยด้ายสายสิญจ์ เป็นของอักษรา ติดตามผู้นั้น เรียกว่า ลูกเผิงลูกเทียน โดยเชื่อว่า ด้ายสายสิญจน์นั้นเป็นสัญลักษณ์ของหลวงพ่อบุญลย์ ไปทิศใดหนใด ภูตผีปีศาจเมื่อเห็นด้ายผูกแขนนั้น จะเกรงกลัว และหลวงพ่อบุญลย์จะนำปกปักรักษาตลอดปลอดภัย ระยะเวลาสำหรับการรักษานั้นขึ้นอยู่กับอาการ บางคน 3 วัน บางคน 7 วัน หรือ เป็นเดือน จึงทำให้ชาวบ้านที่มาปรึกษา

ต่างถิ่น ได้ย้ายถิ่นมาตั้งบ้านเรือนใกล้ ๆ บริเวณวัด จนเกิดเป็นชุมชนลูกแฝงลูกเถียนของพระพิบูลย์
การใช้พิธีกรรมดังกล่าว สอดคล้องกับกลุ่มกบฏผีบุญ 2444-2445 อาทิ กลุ่มพระครูอิน
วัดหนองอีตุ้ม พระครูวิมล วัดอัมพวัน และพระครูอนันตนิคามเขต วัดสิงห์ท่า ทำการรดน้ำมนต์
พร้อมเสกเป่าคาถา ทำพิธีตัดกรรมจองเวร (เติม วิชาศย์พจนกิจ, 2542, หน้า 178) นายบุญรอด
จังหวัดชัยภูมิ รักษาผู้คนด้วยคาถาเวทมนต์ (สุวิทย์ ธีรศาสตร์, 2549, หน้า 514-517) นายบุญ
จังหวัดนครราชสีมา อ้างเป็นท้าวมหาพรหม ทำน้ำมนต์และด้ายสายสิญจ์ให้ชาวบ้านคุ้มภัย
ตัดชวยสุข จังหวัดบุรีรัมย์ ทำน้ำมนต์รักษาโรคต่าง ๆ ทิดเข้ม สกลนคร ทำน้ำมนต์รักษาคนเจ็บไข้
ซึ่งการประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อสามารถเรียกศรัทธาให้กับชาวบ้านมารวมกลุ่ม ทำให้
เจ้าหน้าที่ของรัฐมองว่าเป็นการสะสมผู้คน เกรงจะเกิดกบฏผู้มีบุญเหมือนครั้งเหตุการณ์ที่ผ่านมา

3.3 พัฒนาชุมชนบ้านแดง

การพัฒนาชุมชนบ้านแดงในขณะนั้น ตั้งแต่ พ.ศ. 2443-2464 ถือว่าเป็นแนวคิดใหม่
โดยแรกเริ่มของชุมชน เกิดจากชาวบ้านไทจำนวน 30 หลังคาเรือน ได้ย้ายมาตั้งรอบ ๆ วัด (พระครู
มัญจาภิรักษ์, 2556, หน้า 10) และตั้งชื่อคุ้มว่า คุ้มใต้วัด และคุ้มเหนือวัด เมื่อมีผู้คนมาอยู่รวมกันมาก
ขึ้นจนเกิดเป็นชุมชน หลวงพ่อพิบูลย์ได้ตั้งชื่อชุมชนว่า “บ้านแดง” ตามสภาพภูมิประเทศ คือ บริเวณ
ใกล้เคียงมี กุดบ้าน มีตำนานว่า หนองน้ำมีสีแดงเลือด จากการสู้รบของข้าศึก และบริเวณนั้นมี
ต้นไม้แดงเป็นจำนวนมาก และตั้งชื่อวัดตาม แทนพระโบราณที่พบ เป็น วัดพระแท่น ตั้งแต่ตอนนั้น
เป็นต้นมา ชื่อเสียงของหลวงพ่อพิบูลย์เลื่องลือ ทำให้ชาวบ้านใกล้และไกลเดินทางมาจากจังหวัด
ต่าง ๆ มาตั้งถิ่นฐานอยู่ร่วมกันเพื่อมาพึ่งบารมีของหลวงพ่อพิบูลย์ ซึ่งท่านเล็งเห็นว่าหมู่บ้านนี้จะ
ขยายตัวเป็นชุมชนใหญ่ในอนาคต จึงวางแผนและนำพาชาวบ้านตัดถนน วางผังชุมชน โดยตัดถนน
เส้นหลักจำนวน 8 สาย และซอกซอยต่าง ๆ ส่วนผู้คนที่จะเข้ามาอยู่นั้น ให้แบ่งปันกันอยู่ ถ้าจะซื้อ
ขายห้ามเกินราคา 60 บาท (พระครูมัญจาภิรักษ์, 2556, หน้า 11) หลวงพ่อพิบูลย์ได้กำหนดพื้นที่
สาธารณะ เพื่อมิให้เกิดปัญหาในภายหลัง ปัจจุบันได้แก่โรงเรียนประถม โรงเรียนมัธยมพิบูลย์
รังสรรค์ ที่ว่าการอำเภอพิบูลย์รักษ์ สำนักงานไฟฟ้า สถานีอนามัย นอกจากนั้นนโยบายการพัฒนา
ของหลวงพ่อพิบูลย์ มีการทำงานกันทั้งกลางวันและกลางคืน ได้จัดตั้งธนาคารข้าวเปลือกและ
ธนาคารโคกระบือ เพื่อให้ชาวบ้านได้แจกจ่าย หรือกู้มาเพื่อต่อ ยอดการทำเกษตรกรรม ถือว่าการ
พัฒนาชุมชนบ้านแดงนี้ อาจไม่ใช่เหตุผลหรือมูลเหตุของการควบคุมตัว แต่อาจเป็นผลสืบเนื่องคือ
เกิดจากการสะสมผู้คน เพราะการจับกุมผู้นำผู้มีบุญที่ผ่านมามักประกอบไปด้วยสานุศิษย์เป็น
จำนวนมาก จึงเป็นมูลเหตุที่นำไปสู่การควบคุมตัวไต่สวน

4. การควบคุมตัวสอบสวน และการปล่อยตัว

พฤติกรรมของหลวงพ่อบุญและกลุ่ม ถูกจับตามองอย่างใกล้ชิดของเจ้าหน้าที่ของรัฐ เพื่อระวังการเกิดกบฏผู้มีบุญ หากพิจารณาแล้ว พฤติกรรมและพิธีกรรมหอมธรรในกลุ่มพระบุญ ไม่ได้คิดต่อต้านรัฐแต่อย่างใด แต่เจ้าหน้าที่ของรัฐเกรงว่า หากปล่อยให้นานไป อาจมีการสะสมผู้คนมากขึ้นเรื่อยๆ จึงต้องการปราบ ในที่สุดได้ควบคุมตัวพระบุญมาไต่สวน ร่วมกับ พระสายบัว สหธรรมิก ชาวจังหวัดร้อยเอ็ด ที่เคยไปศึกษาธรรมที่ภูอก ประเทศลาว ที่วัดโพธิสมภรณ์ จังหวัดอุดรธานี แต่พระสายบัวได้หลบหนีไปก่อนระหว่างการควบคุมตัว ครั้งนั้นไม่มีหลักฐานว่า ถูกควบคุมตัวด้วยข้อหาอะไร แต่สันนิษฐานว่าน่าจะมีพฤติกรรมเข้าข่ายผู้มีบุญ พระราชวุฒาจารย์ (สวัสดิ์ ขันดีวิโร) (พระราชวุฒาจารย์ (สวัสดิ์ ขันดีวิโร), สัมภาษณ์, 22 พฤศจิกายน 2555) อายุ 80 ปี ที่ปรึกษาเจ้าอาวาสวัดโพธิสมภรณ์ จังหวัดอุดรธานี ให้ข้อมูลว่า ครั้งการควบคุมตัว ครั้งแรกนั้น พระครูสังฆวุฒิกร (จุม พันธุโล) ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดโพธิสมภรณ์ และตำแหน่งผู้ช่วยเจ้าคณะมณฑลอุดรธานี นั้นแสดงว่า พระบุญต้องถูกควบคุมราวพ.ศ. 2466 เมื่อตรวจสอบเอกสาร พระมหาสมณวินิจฉัย ประพันธ์โดย สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ไม่ปรากฏเรื่องราวต้องอธิกรรมของพระบุญเลย และท่านได้สิ้นพระชนม์ ใน พ.ศ. 2464 เมื่อตรวจสอบประวัติหลวงพ่อบุญที่บันทึกในใบลานโดยพระครูหนู พบว่า ท่านถูกปล่อยตัวจากการควบคุมตัวครั้งแรก พ.ศ. 2467 (พินญาพ่หลวงพ่อบุญ ฉบับใบลานอักษรธรรมอีสาน วัดพระแท่น อำเภอบุญรักษ์ จังหวัดอุดรธานี) จึงสันนิษฐานว่า พระบุญถูกควบคุมตัวครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. 2466 ต่อมาได้ส่งพระบุญเข้าไปไต่สวนที่กรุงเทพต่อไป (พระราชวุฒาจารย์ (สวัสดิ์ ขันดีวิโร), สัมภาษณ์, 22 พฤศจิกายน 2555) แล้วถูกนำตัวไปไต่สวนที่เกาะสีชัง จังหวัดชลบุรี (พระครูมัญจาคีรี, 2556, หน้า 5)

การควบคุมตัวครั้งนี้ อาจมีสาเหตุจากพฤติกรรมคล้ายกับกลุ่มผีบุญ พ.ศ. 2444-2445 คือ มีการประกอบพิธีกรรม อ้างความศักดิ์สิทธิ์ ทำนายเหตุการณ์ล่วงหน้า ๆ ทางทางจึงได้นำตัวเข้าสอบสวน แต่เห็นว่า พระบุญไม่ได้คิดต่อต้านรัฐ เพียงแต่ประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อตามแบบจารีตอีสานที่เคยปฏิบัติมาเท่านั้น จึงได้ปล่อยตัวกลับคืนมา แตกต่างจากการจับกุมกลุ่มผีบุญ ใน พ.ศ. 2444-2445 คือ กลุ่มติดเข็ม รคน้ำมนต์และรักษาคนป่วย ไม่มีหลักฐานว่าจะล้มล้างหรือต่อต้านรัฐ (สุวิทย์ ชีรสาสวัต, 2549, หน้า 509) เพียงแต่ปฏิบัติตามความเชื่อ สุดท้ายติดเข็มถูกยิงตายพร้อมสานุศิษย์ 48 คน (เดิม วิชาญพจนกิจ, 2540, หน้า 436) เห็นได้ว่า เจ้าหน้าที่ของรัฐได้พิจารณาไต่ตรองมากยิ่งขึ้นและใช้ประสบการณ์ที่ผ่านมาทำความเข้าใจเหตุการณ์มากขึ้น

เมื่อหลวงพ่อบุญได้รับการปล่อยตัวและได้เดินทางกลับมาวัดพระแท่น บ้านแดง จังหวัดอุดรธานี ดังเดิม ยิ่งสร้างความศรัทธากับชาวบ้านมากยิ่งขึ้นพระบุญเป็นผู้นำและประกอบ

พิธีกรรม อีก 7 ปี จนถึง พ.ศ. 2474 ได้ถูกควบคุมตัวเพื่อสอบสวนที่ วัดโพธิสมภรณ์ครั้งที่สอง โดยไม่ทราบมูลเหตุ การควบคุมตัว แต่เชื่อว่าอาจเกี่ยวข้องกับระเบียบการปกครองตามพระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์ รศ. 121 (พ.ศ. 2445) และพระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์มณฑลอุดร พ.ศ. 2451 โดยพระราชกวี (จุม พนธุโล) เจ้าคณะมณฑลอุดร ได้เป็นประธานไต่สวนและลงโทษ และควบคุมตัวไว้ที่วัดโพธิสมภรณ์

5. พระสงฆ์วงศ์ธรรมยุติในภาคอีสานและการปกครองคณะสงฆ์มณฑลอุดร

การปฏิบัติของพระสงฆ์ในภาคอีสานก่อนการเผยแผ่พระพุทธศาสนาธรรมยุตินิกายเข้ามา ได้ปฏิบัติตามธรรมเนียมพุทธศาสนาที่รับอิทธิพลจากอาณาจักรล้านช้างเรียกว่าลัทธิพระคองลาว (นาฎนภา บัจจตะโค, 2536, หน้า 25) มีแบบแผนจารีตพุทธศาสนาโดยใช้แบบแผนของนครเวียงจันทน์เป็นเกณฑ์ สันนิษฐานว่าครองจิวรที่ไม่ได้ตัดเป็นขั้นตามพระวินัย (กรมศิลปากร, 2510, หน้า 142) ปฏิบัติศาสนกิจที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตของประชาชนชาวอีสาน บางครั้งพระสงฆ์เข้าไปเป็นผู้นำกิจกรรมของประเพณีฮีตสิบสอง เช่น การแข่งเรือ บุญบั้งไฟ เสังกลอง เป็นต้น รวมทั้งพระสงฆ์บางรูปนิยมเรียนธรรม เวทมนต์ คาถา อาคม ถือเป็นเรื่องปกติในวิถีชีวิตชาวอีสานในเวลานั้น ธรรมยุตินิกายเข้ามาในภาคอีสาน เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชกระแสรับสั่งให้พระพรหมราชวงศ์ (คู่ทอง สุวรรณภู) เจ้าเมืองอุบลราชธานี อาราธนาพระอาจารย์ดี พนธุโล และพระอาจารย์ม้าว เทวธมฺมิ ออกไปเผยแผ่ธรรมยุตินิกาย โดยแรกเริ่มได้ตั้งวัดสุปฏิณาราม เป็นวัดธรรมยุติกนิกายแห่งแรกในภาคอีสาน เมื่อธรรมยุติกนิกายได้ตั้งมั่นที่วัดสุปฏิณาราม จังหวัดอุบลราชธานีแล้ว เป็นที่เคารพศรัทธาเลื่อมใสเป็นอันมาก มีผู้มีอุปสมบทเป็นพระภิกษุสามเณร และได้เผยแผ่ศาสนิกไปทั่วภาคอีสานมีรายละเอียดเป็นยุคดังนี้

ยุคที่ 1 พระอาจารย์ดี พนธุโล เป็นผู้ปกครอง ได้ขยายวัดธรรมยุต จำนวน 6 วัด คือ วัดสุปฏิณาราม วัดศรีทอง วัดสุทัศน์ วัดไชยมงคล วัดสระแก้ว วัดหอก่อง

ยุคที่ 2 พระอาจารย์ม้าว เทวธมฺมิ เป็นผู้ปกครอง ได้ขยายวัดจำนวน 5 วัด คือ วัดกลาง วัดผึ้ง วัดมหาธาตุยาราม เมืองนครจำปาศักดิ์ วัดสร้างโคก เมืองยโสธร วัดมหาชัย เมืองกมฺุทราสัย บุรีรัมย์ โดยยุคนี้ได้ขยายวัดออกไปต่างจังหวัด อาทิ ยโสธร อุตรธานี ขอนแก่น

ยุคที่ 3 มีพระอริยกวี (อ่อน ธรรมรุกขิโต) และพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ ลิริจินฺโท) เป็นผู้ปกครอง ท่านได้วางระเบียบการปกครองให้เป็นหมวดหมู่ และทำบัญชีพระสงฆ์ส่งส่วนกลาง และห้ามลัทธิธรรมเนียมที่ขัดต่อพระธรรมวินัย อาทิ ห้ามไม่ให้พระเกี่ยวข้องกับ การทำบั้งไฟ เสังกลอง แข่งเรือ เลี้ยงม้า (ประจวบ แสนกลาง, 2531, หน้า 55-56) ในยุคนี้วัดมหานิกายหลายวัดได้เปลี่ยนเป็นวัดธรรมยุต อาทิ วัดบูรพาราม วัดเลียบ วัดบ้านคูเมือง

ยุคที่ 4 สมเด็จพระมหาวิรวงศ์ (อ้วน ติสฺโส) พ.ศ. 2466-2470 ครั้นยังเป็นพระพรหมมุนี เจ้าคณะมณฑลอีสาน เป็นยุคที่รุ่งเรือง โดยเผยแพร่ไปยังจังหวัดต่าง ๆ ทั่วภาคอีสาน อาทิ วัดศรีเทพ ประดิษฐ์ จังหวัดนครพนม วัดโพธิสมภรณ์ จังหวัดอุดรธานี วัดศรีเมือง จังหวัดหนองคาย

การจัดการปกครองคณะสงฆ์ในมณฑลอุดรเริ่มเป็นระบบแบบแผนขึ้นเมื่อมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ มณฑลอุดร พ.ศ. 2451 โดยก่อนหน้ามีความพยายามรวมคณะสงฆ์มณฑลอุดรเข้ากับคณะสงฆ์ไทย แต่มีอุปสรรค อาทิ พระสงฆ์ในมณฑลนี้มีจำนวนน้อยที่เข้าไปศึกษาเล่าเรียนในกรุงเทพฯ ทำให้คณะสงฆ์ไทยเกิดความยากลำบากที่จะแต่งตั้งพระสงฆ์ในท้องถิ่นมาจัดการปกครองคณะสงฆ์ในมณฑลนี้ได้ (กิติรัตน สืบพันธ์, 2533, หน้า 8) ต่อมา พ.ศ. 2452 คณะสงฆ์ไทยโดยพระบรมราชโองการของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชกฤษฎีกาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้พระราชโมฬี วัดบพิตรพิมุข (ม) เป็นเจ้าคณะมณฑลอุดร มาจัดการปกครองคณะสงฆ์ในมณฑล การวางระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ ทรงแต่งตั้งเจ้าคณะขึ้นรับผิดชอบปกครองหมู่สงฆ์ คือ เจ้าคณะเมือง เจ้าคณะแขวง รองเจ้าคณะแขวง เจ้าคณะตำบล เจ้าอาวาส ต่อมา ได้งดตำแหน่งเจ้าคณะมณฑลอุดร ในปี 2457 ทำให้คณะสงฆ์ได้ออนมาอยู่ภายใต้การดูแลของข้าหลวงสมุหเทศาภิบาล (กิติรัตน สืบพันธ์, 2533, หน้า 94) จนกระทั่ง พ.ศ. 2466 พระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหลวงชินวราวุฒินันท์ สมเด็จพระสังฆราช ได้แต่งตั้งพระเทพเมธี (ติสฺโส อ้วน) รักษาการเจ้าคณะมณฑลอุดร และแต่งตั้งพระครูสังฆวุฒิกร (จุม พนฺธุโล) เป็นผู้ช่วยเจ้าคณะมณฑล และเป็นเจ้าอาวาสวัดโพธิสมภรณ์ จังหวัดอุดรธานี

ต่อมา พ.ศ. 2468 พระครูสังฆวุฒิกร ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็น พระครูชิน โนวาทธารง (จุม พนฺธุโล) และรักษาการเจ้าคณะมณฑลอุดร ส่วนพระเทพเมธี (ติสฺโส อ้วน) ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็น พระโพธิวงศาจารย์ เจ้าคณะมณฑลนครราชสีมา เห็นได้ว่า หลังจาก พ.ศ. 2464 ที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสสิ้นพระชนม์ พระสงฆ์ธรรมยุติได้ปกครองคณะสงฆ์ในภาคอีสานทั้งหมด (กิติรัตน สืบพันธ์, 2533, หน้า 94) ต่อมา พ.ศ. 2470 พระครูชิน โนวาทธารง (จุม พนฺธุโล) ได้รับสมณศักดิ์เป็น พระญาณดิลก พ.ศ. 2471 พระญาณดิลก (จุม พนฺธุโล) ได้รับตำแหน่ง เจ้าคณะมณฑลอุดร พ.ศ. 2473 พระญาณดิลก (จุม พนฺธุโล) ได้รับสมณศักดิ์เป็น พระราชาภิ พ.ศ. 2478 ได้รับสมณศักดิ์เป็น พระเทพกวี และ พ.ศ. 2488 ได้รับสมณศักดิ์เป็น พระธรรมเจดีย์ (จุม พนฺธุโล)

นอกจากบทบาทหน้าที่ของเจ้าคณะมณฑลอุดรในการจัดวางระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ตามแบบกรุงเทพฯ อาทิ การแต่งตั้งเจ้าคณะเมือง เจ้าคณะแขวง เจ้าคณะตำบล แล้ว สิ่งที่น่าสนใจคือ ผู้ปกครองคณะสงฆ์ในมณฑลอุดรและมณฑลอื่นในภาคอีสานมีบทบาทสำคัญในการสนับสนุนนโยบายรวมชาติของรัฐบาลสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งพระองค์ได้ทรง

ประสานผลประโยชน์ระหว่างอาณาจักรและศาสนจักร (ไพฑูรย์ มีกุล, 2532, หน้า 202) โดยอาศัย คณะสงฆ์เป็นเครื่องมือสร้างความสัมพันธ์ให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างหัวเมืองในอีสาน กับศูนย์กลางการปกครอง เพราะพระสงฆ์มีบทบาทในการอบรมสั่งสอนทางด้านศีลธรรม เป็นผู้นำ ในการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ทางพุทธศาสนา ทำให้สามารถเชื่อมสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาล และประชาชนในท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี และพระสงฆ์บางรูปเป็นที่เคารพเลื่อมใส จนกระทั่ง กลายเป็นผู้นำทางด้านความคิดให้กับชาวอีสาน เช่น พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจันโท) พ.ศ. 2398-2475 สมเด็จพระมหาวิรรวงศ์ (อ้วน ติสโส) พ.ศ. 2410-2499 พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต พ.ศ. 2413-2492 เป็นต้น ทำให้รัฐบาลสามารถอาศัยความศรัทธาของชาวบ้านที่มีต่อพระสงฆ์เป็น กลไกในการกระชับความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลและประชาชนในหัวเมืองให้มีความแน่นแฟ้น ยิ่งขึ้น (นาฎนภา บัจจตะโก, 2536, หน้า 36) จึงพบเห็นการสานประโยชน์ระหว่างอาณาจักรและศา สนจักรเป็นเนือง ๆ ในขณะเดียวกันเจ้าคณะมณฑลอุดรคอยกำกับดูแล ตรวจสอบพระวินัยของ พระสงฆ์ที่มีพฤติกรรมไม่เหมาะสมตามพระวินัย โดยเฉพาะพฤติกรรมของพระสงฆ์คองลาว มี กรณีการตรวจสอบพฤติกรรมพระคองลาวที่น่าสนใจ คือ พ.ศ. 2456 พระครู สมุหวรคณิศรสิทธิการ ผู้แทนหัวหน้าสงฆ์มาตรวจการทางอีสาน ทราบข่าวการแสดงอิทธิฤทธิ์ของพระสีห์ศักดิ์ จึงเดินทาง มาไต่สวน ใน พ.ศ. 2474 พระราชกวี (จุม พนธุโล) เจ้าคณะมณฑลอุดรได้ไต่สวน พระพิบูลย์ แซ่ตัน เกี่ยวกับพฤติกรรมแบบพระคองลาวที่วัดโพธิสมภรณ์ จังหวัดอุดรธานี ซึ่งเป็นการควบคุมตัว ครั้งที่ 2 หลังจากการไต่สวนเข้าข่ายกบฏผู้มีบุญในครั้งก่อน เมื่อ พ.ศ. 2466 และได้รับการปล่อยตัว พ.ศ. 2467

6. การควบคุมตัวพระพิบูลย์ แซ่ตัน ครั้งที่สอง การไต่สวนและการลงโทษ

การควบคุมตัวหลวงพ่พิบูลย์ แซ่ตัน ในครั้งที่ 2 เมื่อ พ.ศ. 2474 สืบเนื่องจากผู้ใหญ่มูล ได้ร้องเรียนพฤติกรรมของหลวงพ่พิบูลย์ แซ่ตัน ว่า บวชผู้หญิง (พระครูมัญจาภิรักษ์, 2556, หน้า 8) กับนายอำเภอหนองหาน (ขณะนั้นบ้านแดง ขึ้นกับอำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี) เมื่อ นายอำเภอได้รับเรื่องแล้วได้สั่งการให้เจ้าหน้าที่ไปจับกุม โดยมีพระสงฆ์ 4 รูป และตำรวจ 12 คน คราวนั้นหลวงพ่พิบูลย์ได้ทราบเหตุการณ์ล่วงหน้า ได้สั่งเสียพระเณรให้พากันทำบุญให้มาก ถึง คราวเคราะห์กรรม ห้ามไม่ให้บุคคลใดมาช่วยเหลือ เมื่อเจ้าหน้าที่ตำรวจที่ได้รับมอบหมายจาก นายอำเภอมาถึงได้จับกุม ครั้งนี้พระพิบูลย์มีการขัดขืน และชาวบ้านไม่กล้าเข้ามาช่วย เพราะเกรง กลัวเจ้าหน้าที่ตำรวจ ในที่สุดได้นำขึ้นเกวียน เดินทางไปที่วัดโพธิสมภรณ์ จังหวัดอุดรธานี

การสอบสวนครั้งนี้ พระราชกวี (จุม พนธุโล) เจ้าคณะมณฑลอุดร เป็นประธาน แรกเริ่ม ไม่ทราบข้อกล่าวหาอะไร มีการกล่าวอ้างว่า บวชผู้หญิง ตามที่ผู้ใหญ่มูลแจ้งมา แต่ไม่พบหลักฐาน พระราชกวี จึงใช้หลักพระวินัยฝ่ายธรรมยุติ และแจ้งข้อหาว่า ห่มผ้าปิดผ้าไม่เป็นลูกบวบ (พระครู

มัญจาคีรีกริช, 2556, หน้า 6) ตามแบบแผนพระธรรมยุติ ปรากฏข้อความในพื้นญาพ่อหลวงพิบูลย์ ดังนี้

“...ไปเอาเต่าแดงลงมาหา..ญาพ่อหลวงพิบูลย์ไปสวดแล้วว่า บบิิดฝ้า ญาพ่อว่าครูบาเฮ็ดให้จั่งซี่..” (พื้นญาพ่อหลวงพิบูลย์, ฉบับโบราณ ลานที่ 22 หน้าที่ 1)

หลวงพ่อพิบูลย์ ได้แสดงเหตุผลเกี่ยวกับการครองผ้า ว่า ปฏิบัติตามครูบาอาจารย์สอนไว้ กล่าวคือ พระพิบูลย์เคยศึกษาธรรมกับพระอาจารย์ที่ประเทศลาวมาก่อน การห่มผ้า ครองผ้า จึงปฏิบัติตามอาจารย์ เป็นลักษณะพระคองลาว ในขณะที่ประธานสอบสอนเป็นพระสงฆ์ ธรรมยุติกนิกายมีรูปแบบการครองผ้าแบบปริมณฑล จึงมองว่า พระพิบูลย์กระทำผิดพระวินัย ครั้งนั้น พระราชกวี (จุม พนฺธุ โล) ได้พิจารณาลงโทษให้กักบริเวณพระพิบูลย์ไว้ ณ วัดโพธิสมภรณ์ จังหวัดอุดรธานี จากข้อหาดังกล่าว เห็นว่าไม่น่าจะมีโทษร้ายแรง แต่มีบทลงโทษให้กักบริเวณ อาจเป็นไปได้ว่า หลวงพ่อพิบูลย์ได้โต้เถียง จนทำให้ประธานสอบสวนไม่พอใจ หรือมีความเป็นไปได้ว่า ฝ่ายอาณาจักรต้องการควบคุมตัวออกจากพื้นที่วัดพระแท่น บ้านแดงมากกว่า เพราะ พระพิบูลย์ได้นำพาญาติโยมปฏิบัติธรรมและมีการรวมตัวกันของประชาชนเป็นจำนวนมากเกรงว่าจะก่อกบฏ และเป็นภัยต่อกรุงเทพ เห็นได้จากกระบวนการควบคุมตัวจากบ้านแดงมาถึง จังหวัดอุดรธานี เป็นเจ้าหน้าที่ฝ่ายอาณาจักร เมื่อพิจารณาพฤติกรรมอื่นๆของหลวงพ่อพิบูลย์ที่ปฏิบัติตามแบบพระคองลาว คือ การบวชชีพรามณ์ ทั้งหญิง ทั้งชาย ถืออาวฐ ห้อยลูกปะคำ ใช้วิชาไสยศาสตร์ เหล่านี้ถือว่าขัดแย้งกับหลักการทางธรรมยุติกนิกาย แม้ครั้งนั้น หลวงพ่อพิบูลย์ไม่ได้อธิบายถึงพฤติกรรมดังกล่าว ต่อมา พระครูมัญจาคีรีกริช เจ้าอาวาสวัดพระแท่น บ้านแดง เจ้าคณะอำเภอพิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุดรธานีปัจจุบัน ได้อธิบายปฏิปทาของหลวงพ่อพิบูลย์ไว้น่าสนใจว่า การบวชชีพรามณ์ชายหญิง เป็นการนำพาญาติโยมปฏิบัติธรรม ตามประเพณี การถือนาฏนั้น หลวงพ่อพิบูลย์ถือนี่เท่าที่มีลักษณะปลายแหลม ไม่ใช่อาวฐตามที่เข้าใจ และพระพิบูลย์ปฏิบัติรักษาคณเจ็บป่วยจากอาการผีเข้า เจ้าสุญ รักษาคนเป็นบ้า เป็นปอบ ตามวิชาธรรมที่ได้เรียนมา เป็นพระเพณีท้องถิ่น

จากปรากฏการณ์ดังกล่าว ถู้อได้ว่า เป็นความขัดแย้งระหว่าง พระคองลาวและพระธรรมยุติที่มีการปฏิบัติที่แตกต่างกัน และยังมีกรณีลักษณะเดียวกันคือ พระสีหัตถ์ สุวรรณมาโจ จังหวัดนครพนม (จะกล่าวในเรื่องต่อไป) พระทองมา ถาวโร จังหวัดร้อยเอ็ด กรอปกักับพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ รศ. 121 (พ.ศ. 2445) ที่เอื้อประโยชน์ต่อพระสงฆ์ธรรมยุติมากกว่าพระสงฆ์มหานิกาย และต่อมาได้เกิดปัญหาระหว่างนิกาย จนในที่สุดได้มีพระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 จึงทำให้คณะปกครองฝ่ายธรรมยุติและมหานิกายเริ่มมีความเข้าใจกันมากขึ้น

เมื่อหลวงพ่อบุญลย์ แซ่ตัน ถูกกักบริเวณ ณ วัดโพธิสมภรณ์แล้วนั้น ได้อาศัยอยู่กุฏิต่างหากกับพระธรรมยุติในวัด เดินทางไปป็นขบวนคนละเส้นทาง แต่ท่านยังคงปฏิบัติศาสนกิจตามแบบฉบับพระคองลาวต่อไป ชื่อเสียงของท่านเลื่องลือ ด้านการรักษาคนเป็นบ้า เป็นปอบ ผีเข้า เจ้าสุน หลวงพ่อบุญลย์ได้จัดสร้างกุฏิเพิ่มขึ้นเพื่อรองรับผู้มาปฏิบัติธรรม จำศีล ภาวนา และรักษาความเจ็บป่วย มากกว่า 20 หลัง (พระราชวุฒาจารย์ (สวัสด์ ขนฺติวิริโย), สัมภาษณ์, 22 พฤศจิกายน 2555) โดยอยู่ด้านหลังของวัดโพธิสมภรณ์ นอกจากนั้นพระเณรในวัดโพธิสมภรณ์ ได้เอบมาเรียนวิชาธรรมกับหลวงพ่อบุญลย์ คือ สามเณรบัวลอย หลวงพ่อบุญลย์ได้จำพรรษาที่วัดโพธิสมภรณ์ เป็นเวลา 15 ปี จนกระทั่งวาระสุดท้าย ท่านได้ทราบล่วงหน้า จึงจ้างคนมาขุดสระน้ำเพื่อเก็บน้ำเพื่อให้เพียงพอต่อการใช้สอยในวังงาน จัดซื้อข้าวเปลือกมาเก็บไว้ในฉาง สำหรับเลี้ยงแขก เมื่อถึงวันท่านมรณภาพ เมื่อ พ.ศ. 2489 จึงได้ใช้สิ่งของที่ท่านเตรียมไว้ดังกล่าวจริง (พระราชวุฒาจารย์ (สวัสด์ ขนฺติวิริโย), สัมภาษณ์, 22 พฤศจิกายน 2555) และได้จัดเก็บร่างของหลวงพ่อบุญลย์ไว้ที่วัดโพธิสมภรณ์ เป็นเวลา 1ปี พ.ศ. 2490 คณะศรัทธาชาวบ้านแดง นำโดยพระโชติ ธรรมโร เจ้าอาวาสวัดพระแท่น ลูกศิษย์คนสำคัญ ได้นำขบวนมารับสรีระของหลวงพ่อบุญลย์ แซ่ตันกลับวัดพระแท่นบ้านแดง และเก็บสรีระของหลวงพ่อบุญลย์ไว้ เป็นเวลา 15 ปี จน พ.ศ. 2504 ได้ทำพิธีวางเพลิงอย่างสมเกียรติ ณ ลานหน้าวัดพระแท่น ซึ่งเป็นจุดที่หลวงพ่อบุญลย์เคยกำหนดไว้ควัวงาม (พระครูมัญจาคีรีรักษ์, สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2556) ปัจจุบัน ชาวบ้านแดง นำโดยพระครูมัญจาคีรีรักษ์ นักปราชญ์ ได้ยกย่องเกียรติคุณของหลวงพ่อบุญลย์ ได้นำชื่อของท่านมาตั้งเป็นชื่ออำเภอในเวลาต่อมา คือ “บุญลย์รักษ์” หมายถึง หลวงพ่อบุญลย์ปกปักรักษาคุ่มครอง ขึ้นกับ จังหวัดอุดรธานี ในปัจจุบัน

7. การสืบทอดธรรมสายหลวงพ่อบุญลย์ แซ่ตัน

จากเรื่องราวของหลวงพ่อบุญลย์ แซ่ตัน ผู้เป็นปรมาจารย์ธรรม สายห้องธรรมแปดหมื่น ธรรมพระไตร แห่งวัดพระแท่นบ้านแดง อำเภอบุญลย์รักษ์ จังหวัดอุดรธานี เป็นที่นับถือและมีชื่อเสียงเลื่องลือ มีสานุศิษย์ได้สืบทอดปฏิบัติและเรียนธรรม จนมีชื่อปรากฏเป็นตำนานเกจิแห่งเมืองอุดรธานี เล่าขานจนถึงปัจจุบัน ดังนี้

หลวงปู่บุญกุ่ม (อินทศิลา ประทุมตรี) (พ.ศ. 24-2519) สานุศิษย์ของหลวงพ่อบุญลย์ได้ปฏิบัติภาวนาอยู่ถ้ำแคน ภูโน ดงมูล จังหวัดกาฬสินธุ์ สืบทอดวิชาธรรมแปดหมื่น ธรรมฝั่งพ่าน้ำมันหมื่น ธรรมพระไตร ธรรมพระเจ้าห้าร้อยชาติ ฯ ช่วยเหลือผู้คน ขจัดปัดเป่าสิ่งชั่วร้าย และได้นำพาชาวบ้านบริเวณดงมูล มาตั้งบ้านหาดทรายมูล ใช้ระบบหมอธรรมเป็นกฎเกณฑ์ควบคุมความประพฤติของสังคม จนเป็นที่ลือชื่อเรื่องหมู่บ้านอาถรรพ์ ท่านได้ใช้วิชาธรรมประกอบพิธีฝังบ่อน้ำ หลักบ้านหลักเมือง อาทิ บ้านคำ ตำบลคำเลาะ อำเภอไชยวาน จังหวัดอุดรธานี บ้านโคก

พัฒนา อำเภอนองหาร จังหวัดอุดรธานี บ้านหาดทรายมูล ตำบลมูล อำเภอกำกันโท จังหวัดกาฬสินธุ์ รายละเอียดขอนำเสนอในหัวข้อต่อไป

พระครูวิบูลคุณาทร (โชติ ธรรมโร) (พ.ศ. 2435-2540) เป็นศิษย์ ที่สืบทอดปฏิบัติทางของท่าน เดิมเป็นคนอำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม ต่อมาได้บวชและได้เรียนวิชาธรรมกับพระพิบูลย์ โดยช่วงแรกได้จำพรรษาอยู่วัดพระบาทนฤนาถ ตำบลสุขุมเส้า อำเภอกู่เหล็ก จังหวัดอุดรธานี ได้สืบทอดวิชาธรรมเผิงพันน้ำมันหมื่น ธรรมพระไตร ท่านได้ใช้วิชาธรรมรักษาคณเป็นบ้ำ เป็นปอบผีเข้า เจ้าสุน สืบทอดปฏิบัติทางของหลวงพ่พิบูลย์อย่างเคร่งครัด แต่ไม่ได้ถูกควบคุมตัวไปใคร่สวน อาจเป็นเพราะว่า บ้านเมืองสงบ เจ้าหน้าที่ของรัฐเข้าใจพิธีกรรมท้องถิ่นมากขึ้น ในขณะที่ช่วงสงครามเวียดนาม ทหารรับจ้างได้ขอพึ่งบารมี ได้นำวัตถุเครื่องรางของท่านติดตัวไปสู้รบ และกลับมาอย่างปลอดภัย ตะกรุดที่สร้างชื่อและเป็นตำนานเครื่องรางของจังหวัดอุดรธานีคือ ตะกรุดประจำกาย 4 ดอก และตะกรุด 108 ปัจจุบัน ไม่มีคนสืบทอด นอกจากนั้นท่านยังได้สร้างเหรียญที่ระลึกหลวงพ่พิบูลย์ หลายรุ่น มีลักษณะยื่นถือไม้เท้า จนมีชื่อเสียงมาจนถึงปัจจุบัน นอกจากนั้นท่านยังได้สืบทอดปฏิบัติทาง ผังบือบ้าน หลักบ้านไว้ปกปักรักษคุ้มครองลูกเผิงลูกเทียนในหมู่บ้านต่าง ๆ เช่น บ้านดงปอ ตำบลสุขุมเส้า อำเภอกู่เหล็ก จังหวัดอุดรธานี

พระครูสุวรรณประภาต (ทอง สุวณฺณสโร) (พ.ศ. 2438-2516) เป็นศิษย์หลวงพ่พิบูลย์ อีกองค์หนึ่งที่สร้างชื่อเสียงในช่วงสงครามอินโดจีน ปฏิบัติทางด้านการประกอบพิธีกรรมหมอธรรมไม่เด่นชัด แต่มีตำนานตะกรุดที่สร้างชื่อ คือตะกรุดหกดอก

พระครูอมรรธรรมโมภาส (ชม โอภาโส) เกิดเมื่อ พ.ศ. 2458 ปัจจุบันอายุ 99 ปี วัดสามัคคี อำเภอมือง จังหวัดหนองคาย ท่านเป็นศิษย์รุ่นสุดท้ายของหลวงพ่พิบูลย์ ที่ยังมีชีวิตอยู่ ปัจจุบันท่านไม่ได้ประกอบพิธีกรรมหมอธรรม แต่ในอดีตเคยรักษาคณเป็นบ้ำ ผีเข้า รดน้ำมันต์ตามแบบฮีตของพ่แม่ครูบาอาจารย์อย่างเคร่งครัด

พระครูพิศาลธรรม (หลวงปู่สม กวิสโร) เกิดเมื่อ พ.ศ. 2486 ปัจจุบันอายุ 70 ปี วัดป่าพิศาลสุทธาวาส อำเภพิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุดรธานี ผู้เป็นศิษย์ของ พระครูวิบูลคุณาทร (โชติ ธรรมโร) ยังประกอบพิธีสูตรดน้ำ อาบน้ำมนต์ในบางกรณี ผังบือบ้าน หลักบ้านหลักเมือง ส่วนการรักษาโดยการอาบน้ำมนต์เหมือนเมื่อครั้งพระพิบูลย์นั้น ไม่พบเห็นมากนัก แต่สิ่งที่ยังกระทำคือการจำศีล ภาวนา

ในปัจจุบัน ธรรมแปดหมื่น ของหลวงพ่พิบูลย์ ได้รับการสืบทอดมายังหมอธรรมรุ่ง หลัง ยังมีอีกหลายสายธรรมที่ยังไม่กล่าวถึง อาทิ สำนักหมอธรรมอาจารย์เพชร หมอธรรมฆราวาส สืบวิชาธรรมแปดหมื่นจากธรรมพรหมา ผู้เป็นศิษย์ของหลวงพ่พิบูลย์

8. สรุป

หลวงพ่อบุญต์แห่งต้น เป็นตำนานบูรพาจารย์แห่งเมืองอุดรธานี วิชาธรรมที่สร้างชื่อเสียงคือ ธรรมเผิงพันน้ำมันหมื่น ธรรมแปดหมื่น ตามประวัติที่เล่าขานมา มีภาคอภินิหาร และความเชื่อมั่นศรัทธาของชาวอีสานเป็นอย่างมาก แม้ว่าในอดีตพิธีกรรมหอมธรรมมีลักษณะเข้าข่ายพฤติกรรมของกบฏผู้มีบุญภาคอีสาน โดยเฉพาะ กบฏผีบุญ พ.ศ. 2444-2445 อาทิ การแสดงอภินิหาร ทำนายเหตุการณ์ล่วงหน้า เสกหินแห่ การประกอบพิธีกรรมรดน้ำมนต์รักษาโรค รักษาคนผีเข้า เจ้าสูน สร้างความเชื่อมั่นศรัทธาและมีผู้คนเข้าร่วมในพิธีกรรมเกิดเป็นการสะสมผู้คน จนในที่สุดทางการมีคำสั่งให้ พระครูสังฆกิจ (จุม พนฺธุโล) ผู้ช่วยเจ้าคณะมณฑลอุดร และเจ้าอาวาสวัดโพธิสมภรณ์ จังหวัดอุดรธานี ควบคุมตัวไต่สวน เมื่อ พ.ศ. 2466 และนำตัวส่งไปยังกรุงเทพฯ แต่เมื่อพิจารณาแล้วพบว่า พิธีกรรมหอมธรรมของหลวงพ่อบุญต์ไม่ได้ต่อต้านรัฐ จึงได้รับการปล่อยตัว หากพิจารณาการควบคุมตัวดังกล่าวพบว่า การปกครองในมณฑลอุดรช่วงเวลานี้ ฝ่ายอาณาจักรที่มีอำนาจปกครองสูงสุดด้วย สมุหเทศาภิบาล และฝ่ายพุทธจักร ที่มีอำนาจปกครองสูงสุด คือ เจ้าคณะมณฑลอุดร มีการสานประโยชน์ร่วมกัน โดยก่อนหน้า พ.ศ. 2466 สมุหเทศาภิบาลยังได้ปกครองฝ่ายพุทธจักรด้วย กิจการบ้านเมืองจึงอยู่ในการดูแลของทางการ กรอบกั้นนโยบายพัฒนาประเทศของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการควบคุมหัวเมืองอีสาน เพื่อปกป้องจากภัยคอมมิวนิสต์ ชาติตะวันตกในเวลานั้น ทำให้ฝ่ายอาณาจักรและพุทธจักรมีการสานประโยชน์ร่วมกัน ต่อมา เมื่อ พ.ศ. 2467 หลวงพ่อบุญต์ ได้รับการปล่อยตัวและกลับมาประกอบพิธีกรรมหอมธรรมที่วัดพระแท่นบ้านแดง เช่นเดิม มีการรดน้ำมนต์ รักษาคนเป็นบ้า รักษาคนผีเข้า ปฏิบัติ จำศีล ภาวนา ตามความเชื่อของชาวอีสานและพัฒนาชุมชนบ้านแดง เป็นเวลาอีก 7 ปี เมื่อ

จนกระทั่ง พ.ศ. 2474 ผู้ใหญ่มูล ได้แจ้งต่อนายอำเภอหนองหานว่า หลวงพ่อบุญต์ บวชผู้หญิง เมื่อนายอำเภอทราบเรื่องจึงได้นำกำลังเจ้าหน้าที่ตำรวจ ไปควบคุมตัวหลวงพ่อบุญต์ ไปไต่สวนเรื่องพระวินัยที่วัดโพธิสมภรณ์ จังหวัดอุดรธานี ครั้งที่ 2 การสอบสวนในครั้งที่ 2 นี้ พระราชกวี (จุม พนฺธุโล) เจ้าคณะมณฑลอุดร และเจ้าอาวาสวัดโพธิสมภรณ์ (ธ) ได้ไต่สวนได้แจ้งข้อหาว่า ห่มผ้าไม่ปิดเป็นลูกบวบ หรือ ห่มแบบปริมณฑลตามแบบธรรมยุติ และได้ตัดสินกักบริเวณพระพินุลย์ ให้จำพรรษาที่วัดโพธิสมภรณ์ แต่ให้แยกไปอยู่ท้ายวัด การไต่สวนครั้งนี้เห็นได้ว่าการปกครองคณะสงฆ์มณฑลอุดร ใช้พระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 มาเป็นเกณฑ์ในการตัดสิน และยังรวมการปกครองทั้งสองนิกาย ซึ่งปฏิปทาของหลวงพ่อบุญต์เป็นแนวปฏิบัติแบบพระคองลาว จึงขัดแย้งกับหลักพระวินัยตามแบบธรรมยุติ ผู้วิจัยเห็นว่า ขัดแย้งกัน

ของคณะสงฆ์ธรรมยุติก และมหานิกาย ในช่วงเวลานั้น และมีปรากฏการณ์ความขัดแย้งหลายพื้นที่ อาทิ หลวงปู่ทองมา ถาวโร จังหวัดร้อยเอ็ด ได้ถูกไต่สวนกรณีการประกอบพิธีกรรมหมอธรรม หลวงปู่สีห์ตัด สุวรรณมาโจ จังหวัดนครพนม ผู้แทนคณะสงฆ์ได้ไปตรวจสอบพฤติกรรมหลังการรวมกลุ่ม สะสมผู้คนในการสร้างพระธาตุทำอุเทน

หลวงพ่อพิบูลย์ถูกกักบริเวณอยู่วัดโพธิสมภรณ์ 15 ปี ได้รับความคนเป็นบ้า ผีเข้า เข้าสู่ตามปกติ มีผู้คนทราบข่าวได้มารักษาเป็นจำนวนมาก จนกระทั่ง ถึง พ.ศ. 2489 หลวงพ่อพิบูลย์ได้มรณภาพที่วัดโพธิสมภรณ์ สิริอายุรวม 135 ปี หลังจากนั้น สาธุศิษย์ท่านได้สืบทอดปฏิบัติทวาทิชาธรรมอย่างเคร่งครัด อาทิ หลวงปู่บุญคุ้ม (อินทศิลา ประทุมศรี) พระครูวิบูลคุณาทร (โชติ ธรรมธโร) พระครูอมรธรรมโมภาส (ชม โอภาโส) พระครูสุวรรณประภาต (ทอง สุวณณสโร) พระครูพิศาลธรรม (สม กวิสโร) ฯ ภายหลังชาวบ้านแดงได้ระลึกถึงคุณงามความดีของท่าน ได้ร่วมกันจัดตั้งอำเภอ และใช้ชื่อว่า “พิบูลย์รักษ์” หมายถึง หลวงพ่อพิบูลย์ปกปักรักษาคุ้มครอง

หมอธรรม: กรณีศึกษาพระศรีหัตถ์ สุวรรณมาโจ วัดพระธาตุทำอุเทน อำเภอทำอุเทน จังหวัดนครพนม

พระสีหัตถ์ สุวรรณมาโจ เป็นพระสงฆ์องค์หนึ่ง ที่เรียนธรรมตามแบบฉบับพระคองลาว จนมีวิชาทรงวิทยาคมที่ชาวอีสานให้ความเคารพนับถือและเชื่อถือถึงความศักดิ์สิทธิ์ อาทิ เมื่อคนเจ็บป่วยผีเข้า เข้าสู่ นิมิตพระสีหัตถ์ไปรักษา ผีจะร้องด้วยความเจ็บปวดและออกไปเอง (สมโภชพระธาตุทำอุเทน พ.ศ. 2454-2554, 2554, หน้า 34) แสดงอภินิหารเหยียบฝ่าบาตรข้ามแม่น้ำโขงเหล่านี้เป็นคำบอกเล่าของผู้อาวุโสที่เคยค้นคว้าสืบเรื่องราวของพระสีหัตถ์ ช่วงเวลาที่พระสีหัตถ์ได้บำเพ็ญบารมี เป็นช่วงที่รัฐบาลไทยเฟื่องฟูระงับภัยคอมมิวนิสต์จากประเทศเพื่อนบ้าน ผู้คนสองฝั่งโขงจากที่เคยเดินทางไปมาหาสู่กัน เป็นญาติพี่น้องกัน เป็นไปด้วยความยากลำบาก ความรู้สึกถึงความลำบาก ชาวอีสานส่วนหนึ่งได้ขอพึ่งบารมีและร่วมบุญกับพระศรีหัตถ์ หวังให้บุญกุศลลดบั่นดาลให้หลุดพ้นจากความยากลำบาก ผู้วิจัยนำเสนอ ดังนี้

1. ประวัติพระสีหัตถ์ สุวรรณมาโจ วัดพระธาตุทำอุเทน จังหวัดนครพนม

พระอาจารย์สีหัตถ์ สุวรรณมาโจ เกิดที่หมู่ที่ 4 ตำบลทำอุเทน อำเภอทำอุเทน จังหวัดนครพนม เมื่อ พ.ศ. 2408 บิดาชื่อนายมาก สุวรรณมาโจ มารดาชื่อนางดา สุวรรณมาโจ มีพี่น้องด้วยกัน 3 คน (บริรักษ์, 2432, หน้า 6-7) เมื่ออายุครบ 20 ปีบริบูรณ์ ก็อุปสมบท ณ วัดโพนแก้ว อำเภอทำอุเทน จังหวัดนครพนม และได้ศึกษาพระปริยัติธรรมทางบาลีจากพระอาจารย์ชั้นวัดโพนแก้ว แล้วไปศึกษาต่อกับพระอาจารย์คำคำ วัดศรีษะเกษ อำเภอทำอุเทน ศึกษาจบ กัจจายนมูล และกัมภีร์ทั้งห้า มีความรู้แตกฉานทางบาลีเป็นอย่างดี หลังจากนั้นท่านได้เดินทางไปศึกษา

ธรรมที่ภูเขาควาย ประเทศลาว จบไตรเพท ตามแนวปฏิบัติของพระคองลาว อย่างครบถ้วน จึงได้เดินทางกลับมาที่ อำเภอท่าอุเทน บ้านเกิด โดยพักที่วัดอัญญาสิริรมแม่ น้ำโขง อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม

พ.ศ. 2453 พระสีหัตถ์ ได้ นำพาญาติโยม พระภิกษุ สามเณร บรรดาสาธุศิษย์ทั้งหลาย สร้างพระธาตุท่าอุเทน จังหวัดนครพนม ราว พ.ศ. 2462 พระสีหัตถ์ สุวรรณมาโจ ได้ตั้งงค์มาถึงบริเวณพระบาทบัวบก จึงได้นำพาพระสงฆ์ สามเณร อุบาสก อุบาสิกาก่อสร้าง พระธาตุครอบรอบพระพุทธรูปบัวบก เรียกว่า พระธาตุพระบาทบัวบก ในเวลาต่อมา พ.ศ. 2476 พระสีหัตถ์ ได้เดินทางไป สปป.ลาว และได้บูรณะพระบาทโพนสัน โดยสร้างมณฑปครอบพระพุทธรูปโพนสัน ประเทศลาว จนถึง พ.ศ. 2483 พระศรีหัตถ์ ได้มรณภาพ รวมอายุได้ 75 ปี

2. การบำเพ็ญบารมีของตามแนวคตินุพุทธศาสนาแบบชาวบ้านและการตรวจการของผู้แทนคณะสงฆ์

การสร้างพระธาตุเจดีย์ เป็นคติความเชื่อเพื่อสร้างสมบารมี มีอานิสงส์มากส่งผลให้เกิดในภพภูมิที่ดี ดังที่พระสีหัตถ์ได้ปรารธนาบรรลุปุทธิญาณในอนาคตกาล เป็นคตินุพุทธศาสนาแบบชาวบ้านที่มีรากฐานจากแบบฉบับพระคองลาว ที่มีเรื่องราวเกี่ยวกับ บุญ กรรม บารมี และ สอดคล้องกับวัฒนธรรมประเพณี

2.1 พระธาตุท่าอุเทน จังหวัดนครพนม

พ.ศ. 2453 พระสีหัตถ์ ปรารธนาปุทธิญาณ (สมโภชพระธาตุท่าอุเทน พ.ศ. 2454-2554, หน้า 61) ในอนาคตกาลภายภาคหน้า ได้ นำพาญาติโยม พระภิกษุ สามเณร บรรดาสาธุศิษย์ทั้งหลาย สร้างเจดีย์ ที่วัดอัญญาสิริ (ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็น วัดพระธาตุท่าอุเทน) ตั้งอยู่ริมแม่น้ำโขง ได้ลงมือสร้างพระธาตุท่าอุเทน ในปีกุน เดือน 3 แรม 9 ค่ำ ระหว่างการก่อสร้างพระธาตุท่าอุเทน มีผู้คนทราบข่าว ได้นำสิ่งของวัสดุที่ใช้ในการก่อสร้างมาถวาย ส่วนผู้ที่มีฝีมือด้านช่างได้อาสาช่วยโดยไม่ขอค่าตอบแทน ในขณะที่สร้างพระธาตุท่าอุเทนนั้น มีพระภิกษุ สามเณร มาร่วมก่อสร้าง โดยจำพรรษาที่วัดประมาณ 60 รูป อุบาสก อุบาสิกา มาช่วย ประมาณวันละ 50 คน มาจากจังหวัดหนองคาย จังหวัดสกลนคร ชาวท่าอุเทน และมาจากประเทศลาว พ.ศ. 2454 ได้ ขุดและก่ออุบมุง เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ และแก้วแหวนเงินทองสิ่งของมีค่า ที่ผู้มีจิตศรัทธาบริจาค พระธาตุท่าอุเทน ก่อด้วยอิฐถือปูนรูปทรงสี่เหลี่ยม ฐานกว้างและยาว ด้านละ 6 วา 3 สอก สูง 33 สอก ก่อเป็น 3 ชั้น ชั้นแรกทำเป็นอุโมงค์ เพื่อบรรจุสิ่งของมีค่าต่าง ๆ ชั้นที่สอง ก่อครอบอุโมงค์ สูง 5 วา ชั้นที่สามเป็นเจดีย์องค์ใหญ่ เป็นชั้นนอก ต่อมา ได้บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ และสมโภช ในเดือน 4 ขึ้น 15 ค่ำ พ.ศ. 2554 และได้ยึดถือวันดังกล่าวจัดเป็นงานนมัสการพระธาตุท่าอุเทนเป็นประจำทุกปีจนถึงปัจจุบัน

พ.ศ. 2456 พระครูสมุหคณิศรสิทธิการ ผู้แทนหัวหน้าสงฆ์มาตรวจการทางภาคอีสาน ได้เดินทางมาจังหวัดหนองคาย ได้ทราบข่าวว่า พระสีหัตถ์ สุวรรณมาโจ เป็นผู้มีอิทธิพลมาก แสดงปาฏิหาริย์ต่าง ๆ ได้แก่ ล่องหน หายตัว ย่อแผ่นดินให้แคบเข้า ข้ามแม่น้ำโขงโดยไม่ต้องใช้เรือ มีคนผู้คนเลื่อมใสศรัทธาเป็นจำนวนมาก และช่องสมผู้คนเพื่อเป็นขบถต่อกรุงเทพ จึงได้เดินทางมาที่อำเภอท่าอุเทน หมายจะจับตัวส่งกรุงเทพ แต่เกรงว่า พระสีหัตถ์และพวกจะทำร้าย จึงพักอยู่ที่ว่าการอำเภอท่าอุเทนและส่งโทรเลขบอก พระพนมครานุรักษ์ (อู๋ นาคทรพรพ) ผู้ว่าราชการจังหวัดนครพนม มาจับตัวพระสีหัตถ์ พอทราบดังนั้นผู้ว่าราชการจังหวัดนครพนมได้ชี้แจงว่า พระสีหัตถ์ ไม่ได้คิดต่อสู่มกำลังคน หากต้องการสร้างพระธาตุเจดีย์ ผู้คนมาจากอำเภอและจังหวัดใกล้เคียงมาช่วยในการก่อสร้าง โดยหวังผลกุศล และพระสีหัตถ์ เป็นคนสุภาพ อ่อนโยน ปฏิบัติตนเคร่งครัดต่อพระวินัย อยู่ในศีลธรรม รักความสงบทำให้มีผู้คนเลื่อมใสเป็นจำนวนมาก มิใช่เป็นการแสดงปาฏิหาริย์ เมื่อพระครู ฯ ทราบข้อเท็จจริงแล้ว จึงเดินทางกลับ ต่อมา พ.ศ. 2458 ได้ยกฉัตรขึ้นสู่ยอดพระธาตุท่าอุเทน เมื่อพระสีหัตถ์ สร้างพระธาตุท่าอุเทนและเฉลิมฉลองเรียบร้อยแล้ว ท่านได้ลาสิกขา และแต่งงานกับหญิงชาวบ้านท่าอุเทน ต่อมาท่านได้อุปสมบทครั้งที่ 2 และจาริกธุดงค์ขึ้นทางเหนือไปทางอำเภอบ้านฝื่อ จังหวัดอุดรธานี

2.2 พระธาตุพระพุทธรบาทบัวบก

ราว พ.ศ. 2462 พระสีหัตถ์ สุวรรณมาโจได้ธุดงค์มาถึงบริเวณพระบาทบัวบก จึงได้นำพาพระสงฆ์ สามเณร อุบาสก อุบาสิกาก่อสร้าง พระธาตุครอบรอยพระพุทธรบาทบัวบก เรียกว่า พระธาตุพระบาทบัวบก ในเวลาต่อมา ตั้งอยู่บนไหล่เขาภูพาน คำว่า บวก เป็นชื่อของพันธุ์ไม้ชนิดหนึ่งที่เกิดตามป่า มีหัวและใบคล้ายใบบัว ชาวบ้านทั่วไปเรียกว่า "ผักหนอก" บวกนี้คงมีอยู่มากในบริเวณที่พบรอยพระพุทธรบาท จึงเรียกรอยพระพุทธรบาทนี้ว่า พระพุทธรบาทบัวบก อาจมาจากคำว่า บัวบก ซึ่งหมายถึงไม่แห้งแล้งนั่นเอง การก่อสร้างแบบขององค์พระธาตุเลียนแบบมาจากพระธาตุพนม แต่ได้ดัดแปลงภายในทำเป็นห้องครอบรอยพระพุทธรบาทเอาไว้ องค์พระธาตุมีความสูงประมาณ 45 เมตร ยอดของพระธาตุบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ภายในห้องด้านล่างขององค์พระธาตุมีความยาว 1.93 เมตร กว้าง 90 ซม. ปัจจุบันได้มีการก่อปูนเสริมให้เป็นรูปลักษณะของรอยพระบาทที่ชัดเจนขึ้น โดยตรงกลางทำเป็นลายดอกบัวบาน และมีนิ้วพระบาททั้งห้ายาวเสมอกัน

บริเวณนี้ปรากฏตำนานว่า พระพุทธเจ้าได้เสด็จมาโปรดสัตว์ ประทับอยู่ที่ ดอยนันทะดังฮี ในแคว้นหลวงพระบาง ได้ทรงทราบว่า นาคแถบฝั่งโขงมีความดุร้าย มักรบกวนมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายอยู่เป็นประจำ เพื่อที่จะโปรดสัตว์ให้พ้นทุกข์ พระองค์จึงได้เสด็จไปยัง ถ้ำหนองบัวบาน และ ถ้ำบัวบก อันเป็นที่อาศัยของนาค 2 ตัว คือ กุทโรปาปนาค และ มิลินทนาค พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงธรรมแก่กุทโรปาปนาค เมื่อกุทโรปาปนาคได้สดับพระธรรมเทศนาก็บังเกิดความ

เลื่อมใสประกาศตนเป็นอุบาสก และถือพระไตรสรณาคมน์เป็นสรณะ ที่พึงที่ระลึกตลอดชีวิต หลังจากนั้นอุทโทปนายกก็นึกถึงน้องชายคือมิลินทนาทว่า ควรจะได้ระดับพระธรรมเทศนาจากพระพุทธองค์เช่นตน เพื่อจะได้ประพาศติคนในทางที่ถูกที่ควร จึงได้กราบทูลขอให้พระพุทธเจ้าเสด็จไปโปรดเมื่อพระพุทธองค์เสด็จมาถึงถ้ำบวบกอันเป็นที่อยู่ของมิลินทนาท มิลินทนาทก็แสดงฤทธิ์อำนาจเพื่อขัดขวาง และทำร้ายพระพุทธองค์ด้วยวิธีต่าง ๆ แต่ไม่เป็นผล ในที่สุดจึงได้เปลื้องร่างเป็นมนุษย์ เข้าไปนมัสการพระพุทธองค์เพื่อขอขมา พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม โปรดมิลินทนาท เมื่อมิลินทนาทได้ระดับพระธรรมเทศนาแล้ว ก็สำนึกผิดในสิ่งที่ตนได้กระทำไปแล้วและทูลขอบรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา แต่เนื่องจากมิลินทนาทมิใช่มนุษย์ พระพุทธองค์จึงอุปสมบทให้ไม่ได้ เพราะผิดพระวินัย ดังนั้นพระพุทธองค์จึงทรงประทานไตรสรณาคมน์ ให้มิลินทนาทไว้เป็นสรณะที่พึงที่ระลึกและถือปฏิบัติต่อไปเป็นการเปลี่ยนวิถีชีวิต จากที่เคยเบียดเบียนทำร้ายสัตว์โลกมาเป็นช่วยเหลือเกื้อกูลสัตว์โลก ตามแนวทางของพระพุทธศาสนา เมื่อมิลินทนาทรับไตรสรณาคมน์แล้ว จึงกราบทูลขอรอยพระบาทพระพุทธองค์ไว้เป็นที่สักการบูชา พระพุทธองค์ทรงพิจารณาสถานที่แล้ว จึงได้ประทับรอยพระบาทไว้ ณ สถานที่นี้ แล้วจึงเสด็จกลับพระเชตุวันมหาวิหาร พระพุทธบาทแห่งนี้จึงได้ชื่อว่าพระพุทธบาทบวบก ตามชื่อถ้ำบวบกนี้ มิลินทนาทอาศัยอยู่

2.3 มณฑปพระบาทโพนสัน

ต่อมา พ.ศ. 2476 พระสีหัตถ์ ได้เดินทางไป สปป.ลาว และได้บูรณะพระบาทโพนสัน โดยสร้างมณฑปครอบพระพุทธรูปโพนสันไว้ตามตำนาน พระบาทโพนสัน ครั้งหนึ่งพระพุทธเจ้าได้เดินทางมาถึงพลานหินแล้วนั่งฉันภัตตาหารบริเวณนั้น และได้ประทับรอยพระบาทไว้เป็นที่สักการบูชา จึงเรียกสถานที่ นั้นว่า พระบาทโพนสัน มีความหมายว่า รอยพระบาทที่พระพุทธเจ้าได้มาฉันภัตตาหาร จนถึง พ.ศ. 2483 พระสีหัตถ์ได้มรณภาพ รวมอายุได้ 75 ปี

3. สรุป

พระสีหัตถ์ สุวรรณมาโจ เป็นปรมาจารย์ท่านหนึ่งที่ชาวอีสานและชาวลาวให้ความเคารพนับถือ ท่านได้นำพาญาติโยมบำเพ็ญบารมีสร้างพระธาตุทำอุเทนครั้งแรก ราว พ.ศ. 2453 มีการรวมตัวกันของญาติโยมผู้ศรัทธาเป็นจำนวนมากทั้งในจังหวัดนครพนม สกลนคร หนองคาย มุกดาหาร และประเทศลาว เป็นจำนวนมาก ถึง พ.ศ. 2456 ผู้ตรวจการคณะสงฆ์ภาคอีสานได้เดินทางมาตรวจสอบพฤติกรรม และได้รับการรับรองจากผู้ว่าราชการจังหวัดนครพนม ทำให้ผู้ตรวจการเข้าใจในเจตนารม และไม่ได้ควบคุมตัวแต่อย่างใด เมื่อท่านสร้างพระธาตุทำอุเทนเรียบร้อยแล้วต่อมาไม่นานได้ไปธุดงค์ไปทางจังหวัดอุดรธานี ได้นำพาญาติโยมสร้างพระธาตุพุทธบาทบวบก และธุดงค์ไปประเทศลาวได้สร้างมณฑปครอบพระบาทโพนสัน

แม้ไม่ปรากฏพิธีกรรมหมอธรรมมากนัก แต่คติความเชื่อเรื่องการสร้างพระชาติ การแสดงอภินิหารต่าง ๆ การจับไล่ผี การปราบปรามให้ชาวไทยย่อเล็กลงนับถือผี การรักษาคณเป็นบ้า คนผีเข้า นั้นเชื่อว่าเกิดจากอำนาจศักดิ์สิทธิ์ของธรรม เพราะเมื่อศึกษาข้อมูลเบื้องต้นพบว่า มีบทธรรมที่ได้รับการยืนยันว่าสืบทอดมาจากพระสิทธัตถ์เป็นจำนวนมาก โดยบทธรรมของพระ สิทธัตถ์นี้ มีเนื้อ หาส่วนมากเน้นไปทางเมตตามหานิยม ทำให้เชื่อได้ว่า การประกาศบอกบุญให้ผู้คนมาสร้างพระชาติอาจเป็นผลมาจากการเรียนธรรม เมื่อท่านมรณภาพลง มีสานุศิษย์ที่สืบทอด วิชาธรรม อาทิ หลวงปู่สนธิ์ อำเภอสรีสงคราม จังหวัดนครพนม

หมอธรรม: กรณีศึกษาหลวงปู่บุญกุ่ม (อินทศิลา ประทุมตรี) แห่งภูโน ดงมูล อำเภอกำคันทน์ จังหวัดกาฬสินธุ์

หลวงปู่บุญกุ่ม เป็นคำที่ชาวบ้านเรียกขาน นายบุญกุ่ม (อินทศิลา ประทุมตรี) ด้วยความเคารพนับถือ บางครั้งเรียกว่า คุณพ่อใหญ่ หลวงปู่ เป็นผู้สำเร็จวิชาธรรมฟ้าหยาดแก้วมณียม บำเพ็ญบารมีในภูโน ดงมูล จังหวัดกาฬสินธุ์ (ทองคำ มูลผลาลาด, สัมภาษณ์, 14 มีนาคม 2556) โดยในอดีตนั้น พื้นที่บริเวณนั้นเป็นพื้นที่สีแดงเพราะถูกจับตามองของเจ้าหน้าที่ของรัฐเกี่ยวกับการเกิดคอมมิวนิสต์ ทำให้ชาวบ้านที่ประกอบอาชีพมีความยากลำบาก บางครั้งถูกตั้งข้อหาโดยไม่ทราบสาเหตุ ทำให้ชาวบ้านต้องการพบเจอปัญหาจากเจ้าหน้าที่ของรัฐ จากลัทธิตคอมมิวนิสต์ และปัญหาการทำมาหากิน จึงได้พึ่งพิงบารมีของหลวงปู่บุญกุ่ม ผู้วิญญานาเสนอ ดังนี้

1. ประวัติหลวงปู่บุญกุ่ม อินทศิลา ประทุมตรี

หลวงปู่บุญกุ่ม (อินทศิลา ประทุมตรี) หรือ คุณพ่อใหญ่ หลวงปู่กุ่ม ถือกำเนิดในครอบครัวชาวนา ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ที่บ้านหนองเลา ตำบลหนองเม็ก อำเภอนาเข็ง จังหวัดมหาสารคาม เกิดเมื่อ พ.ศ. 2433 เป็นบุตรของนายสอน และนางวัน ประทุมตรี เมื่ออายุ 12 ปี ได้บวชเป็นสามเณร ที่วัดบ้านหนองเลา แล้วเดินทางออกจากบ้านเมื่ออายุ 15 ปีเพื่อไปศึกษาพระธรรมวินัย ต่อมาได้ลาสิกขา และยังคงปฏิบัติอยู่ในศีลธรรม นุ่งขาวห่มขาว ในสมัยโบราณนั้นคงไม่ใช่เรื่องแปลก ถ้าพบเห็นผู้ทรงศีลในเพศฆราวาส ประพฤติปฏิบัติ รวมทั้งการศึกษาเวทมนต์คาถา ซึ่งหลวงปู่บุญกุ่ม ได้เดินทางไปศึกษา “ธรรม” และเวทมนต์คาถากับหลวงพิบูลย์ จนท่านรับหลวงปู่บุญกุ่มเป็นบุตรบุญธรรม (โสภา ประทุมตรี, สัมภาษณ์, หน้า 15 มีนาคม 2556) หลังจากนั้นเมื่อเรียนธรรมกับหลวงปู่พิบูลย์ได้ช่วงเวลาหนึ่ง หลวงปู่บุญกุ่มได้ขออนุญาตหลวงปู่พิบูลย์ เดินทางไปปฏิบัติบำเพ็ญศีลในป่าเขา ณ ถ้ำคำแคน ภูโน ป่าดงมูล (ทองคำ มูลผลาลาด, สัมภาษณ์, 14 มีนาคม 2556) ซึ่งตั้งอยู่ระหว่างอำเภอกะนวน จังหวัดขอนแก่น กับอำเภอกำคันทน์ จังหวัดกาฬสินธุ์ ภายหลังไม่นานหลวงปู่พิบูลย์ถูกควบคุมตัวอยู่วัดโพธิสมภรณ์ จังหวัดอุดรธานี หลวงปู่

บุญกุ่มได้เดินทางเที่ยวไปมา ระหว่าง วัดโพธิสมภรณ์ และภูโน นอกจากนั้นยังเข้าไปดูแลกิจการ ในวัดพระแท่นบ้านแดง ในขณะที่หลวงปู่โชติ ศิษย์ของหลวงพ่อพิบูลย์อีกท่านหนึ่งเป็นเจ้าของอาวาส แม้ว่า หลวงปู่บุญกุ่มจะถือเพศฆราวาส แต่หลวงปู่โชติ ให้ความเคารพถือเป็นผู้อาวุโสกว่า (พระครู มัจฉาภิรักษ์, 2556, หน้า 53-56) เมื่อวัดพระแท่นมีงานบุญต่าง ๆ มักนำพาญาติโยม ลูกศิษย์ลูกหาไปทำตื้นเงิน ตื้นกัลปพฤกษ์ มาร่วมบุญหลายครั้ง ชาวบ้านแดงเมื่อทราบข่าวหลวงปู่บุญกุ่มมาครั้งใด จะพากันนอนคว่ำหน้าลง ให้หลวงปู่เดินไต่หลังไป เชื่อว่าเป็นสิริมงคล จนกระทั่งหลวงพ่อพิบูลย์ มรณภาพ หลวงปู่บุญกุ่มจึงไม่ค่อยได้เดินทางมาบ้านแดง จนกระทั่งในงานประชุมเพลิงสรีระหลวง พ่อพิบูลย์ เมื่อ พ.ศ. 2504 ท่านได้นำพาลูกศิษย์ของหลวงพ่อพิบูลย์ ร่วมกับพระสงฆ์ในวัด ชาวบ้านแดง ลูกศิษย์ลูกหาจากที่ต่าง ๆ มาร่วมงาน แล้วหลวงปู่บุญกุ่ม ก็เดินทางไปปฏิบัติธรรมอยู่ ภูโนต่อไป ระหว่างการปฏิบัติธรรมที่ ภูโน ดงมูล ท่านได้บำเพ็ญบารมี เป็นที่ฟังและที่เคารพของ ชาวบ้านแถบนั้นเป็นอย่างมาก ชาวบ้านหลายคนได้ไปจ้งหัน ถวายข้าวตอกธูป เช่นเดียวเหมือนกับท่านเป็นเพชรบรรพชิต ในขณะเดียวกัน เมื่อชาวบ้านไม่สบาย ถูกผีไร้ผีนา ผีต่าง ๆ ทำร้าย เกิด ความเจ็บป่วย จะเดินทางไปหาหลวงปู่รักษา และหายเป็นปกติทุกราย ต่อมาบ้านเมืองเกิดความ ไม่สงบ เจ้าหน้าที่ของรัฐเฝ้าระวังภัยคอมมิวนิสต์ในภาคอีสาน โดยเฉพาะในพื้นที่ป่าเขา ชาวบ้าน ในบริเวณนั้นเกรงกลัวภัยดังกล่าว ทั้งคอมมิวนิสต์และเจ้าหน้าที่ของรัฐ จึงเข้าพึ่งบารมีของหลวงปู่ บุญกุ่ม เมื่อฝ่ายคอมมิวนิสต์ทราบว่าหลวงปู่บุญกุ่มปฏิบัติธรรมอยู่บริเวณนี้ ด้วยความศรัทธาจะละ เว้นพื้นที่ดังกล่าวในการจัดกิจกรรม และสะสมผู้คน ในขณะเดียวกัน เจ้าหน้าที่ของรัฐก็ไม่เข้าไป ล้วงละเมิดบริเวณที่หลวงปู่ปฏิบัติธรรม (ทิพพารัตน์ เส็งเสียร, สัมภาษณ์, หน้า 14 มีนาคม 2556) ทำให้ชาวบ้านมีความรู้สึกมั่นคงปลอดภัย ต่อมาท่านได้ตั้งหมู่บ้านหาดทรายมูลขึ้น และตั้งกฎเกณฑ์ แบบหมอธรรมควบคุมพฤติกรรมของสังคมและชาวบ้านยังถือปฏิบัติมาจนถึงปัจจุบัน ต่อมาท่าน ได้เดินทางไปพัฒนาหมู่บ้านคำ ตำบลคำเตา อำเภอยะขาน จังหวัดอุดรธานี และ บ้านโคกพัฒนา ตำบลโพนงาม จังหวัดอุดรธานี ในช่วงท้ายของชีวิตท่านได้เสียชีวิตเมื่อ พ.ศ. 2519 อายุรวม 74 ปี หลังจากงานประชุมเพลิงแล้ว ลูกหลานได้นำอัฐิของท่านบรรจุไว้ที่ กำแพงแก้ว องค์พระธาตุพนม จังหวัดนครพนม บริเวณวัดบ้านคำ ตำบลคำเตา จังหวัดอุดรธานี ต่อมา ชาวบ้านหาดทรายมูล และบ้านโคกพัฒนาได้ขออัฐิของท่านมาบรรจุไว้ทั้งสองหมู่บ้าน

2. การตั้งบ้านหาดทรายมูล อำเภอท่าคันโท จังหวัดกาฬสินธุ์

ระหว่างที่หลวงปู่บุญกุ่มปฏิบัติธรรมที่ภูโน ได้เป็นที่ฟังของชาวบ้านในบริเวณนั้น ในขณะที่ช่วงเวลาดังกล่าวมีเฝ้าระวังภัยคอมมิวนิสต์ในบริเวณนั้น กรอบกับความเชื่อโรคห่า ฝิ่บอบ อาละวาดในหลายหมู่บ้าน หลวงปู่บุญกุ่ม จึงนำพาชาวบ้านหนองบกกบางส่วน และลูกศิษย์ลูกหา มาตั้งบ้านหาดทรายมูลขึ้น และได้ฝังหลักบ้าน หรือ บือบ้าน สร้างหอพระธรรม ไว้กลางหมู่บ้าน

ตามคติความเชื่อของหมอธรรม และมอบหมายให้ชาวบ้านเลือกตัวแทนเป็นพ่อบ้าน มีหน้าที่ปฏิบัติกับหอพระธรรมเช่นเดียวกับมีหลวงปู่บุญกุ่ม ให้รักษาความสะอาด รวมทั้งทำหน้าที่บนบานศาลกล่าวแก่ผู้ศรัทธามาขอความช่วยเหลือ เมื่อหลวงปู่บุญกุ่มตั้งบ้านให้แล้ว ได้ตั้งข้อวัตรปฏิบัติให้ชาวบ้านทุกคนปฏิบัติโดยเคร่งครัด ดังนี้ (กฎระเบียบหมู่บ้านหาดทรายมูล, ม.ป.ป.)

1. ผู้ที่เข้ามาอยู่อาศัยในหมู่บ้านหาดทรายมูลจะต้องย้ายที่อยู่ภายใน 15 วัน และแต่งขัน 5 มาครอบเข้าเป็นสมาชิกภายในหมู่บ้าน

2. เป็นผู้เห็นชอบยินยอมปฏิบัติตามกฎระเบียบของหมู่บ้าน

3. วันขึ้น 12 ค่ำ เดือน 6 ของทุกปี มีพิธีก่อเจดีย์ทราย ทำพิธีเชิญพระประธานขึ้นแทน

4. ห้ามมิให้ผู้ใดกระทำให้โค กระบือ สุก รดตายภายในหมู่บ้านโดยเด็ดขาด

5. วันพระ ขึ้น 15 ค่ำ หรือ แรม 14 ค่ำ ห้ามใช้แรงงานสัตว์ทำงาน และรถไถเดินตาม

ฝ่าฝืนปรับ 6 บาท

6. วันพระ ขึ้น 15 ค่ำ หรือ แรม 14 ค่ำ ห้ามขนฟืน หรือถ่านเข้าบ้าน ฝ่าฝืนมีโทษปรับ

ครั้งละ 6 บาท

7. วันพระ ขึ้น 15 ค่ำ หรือ แรม 14 ค่ำ ห้ามตำข้าว สีข้าว ถ้าฝ่าฝืนปรับครั้งละ 6 บาท

8. ห้ามมิให้บุคคลใดทอผ้า ทอเสื่อในวันพระ ขึ้น 15 ค่ำ หรือ แรม 14 ค่ำ

9. ในวันปกติห้ามมิให้ผู้ใดสีข้าวเกินเวลาที่กำหนด (18.00 น.)

10. เมื่อมีศพอยู่ในหมู่บ้าน ห้ามมิให้ปลูกบ้านหรือสร้างบ้าน

11. ห้ามมิให้บุคคลใดเผาถ่านในหมู่บ้าน

12. ถ้ามีสมาชิกในหมู่บ้านเสียชีวิตจากที่อื่น จะนำศพเข้ามาในหมู่บ้าน ให้ญาติผู้เสียชีวิต

นำขัน 5 ไปแจ้งต่อพ่อบ้าน

13. ห้ามมิให้ผู้ใดยิงปืนภายในหมู่บ้าน ในกรณีใด ๆ ก็ตาม ผู้ใดกระทำความผิด ถูกปรับไม่เกิน

500 บาท

14. ห้ามมิให้ผู้ใดก่อความไม่สงบในที่สาธารณะ เช่น ทะเลาะวิวาทในงานต่าง ๆ

กฎของหมู่บ้านหาดทรายมูลนี้ ยังคงยึดถือปฏิบัติมาจนถึงปัจจุบัน แต่มีลักษณะหย่อน

ยานไปตามกาลเวลาและความเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ แต่ผู้อาวุโสในหมู่บ้านมีความเชื่อและศรัทธาเป็นอย่างมาก หากใครไม่ทำตามจะมีเหตุร้ายเกิดขึ้นกับตัวเอง ส่วนรวม ขึ้นอยู่กับกรณี เช่น กรณีชาวบ้านคนหนึ่งไปไถนาในวันพระ ฟ้าได้ผ่าลงต้นไม้ระยะห่างกับชาวบ้าน ราว 20 เมตร ชาวบ้านตกใจกลัวและได้แต่งขันห้าขันแปดมาให้พ่อบ้านคอบบอกกล่าวแก่หลวงปู่ จึงอยู่เย็นเป็นสุข ชาวบ้านคนหนึ่งฆ่าสัตว์ใหญ่ภายในหมู่บ้าน ทำให้ปีนั้นเกิดลมพัดเข้ามาในหมู่บ้านอย่างแรง ต้นไม้ใหญ่หักทับบ้านเรือนชาวบ้าน พ่อบ้านเห็นดังนั้นจึงแต่งขันห้าขันแปด ไปคอบหอพระธรรม ลม

พายุจึงได้เจียบสงบ อย่างน่าอัศจรรย์ แม้ว่าเหตุการณ์ดังกล่าวไม่สามารถสืบค้นหาสาเหตุในเชิงวิทยาศาสตร์ แต่ชาวบ้านหาดทรายมูลมีความเชื่อและศรัทธามาก

3. การพัฒนาหมู่บ้านโคกพัฒนา ตำบลโคก อำเภอนองหาน จังหวัดอุดรธานี

ต่อมา หลวงปู่บุญกุ่ม ได้เดินทางธุดงค์ ไปทางทิศเหนือ คำมีดที่ไหน ก็อาศัยหลับนอน ไปตามทาง จนกระทั่งได้เดินทางมาถึง บ้านโคก ทราบข่าวว่า มีคอนกลางหนองน้ำ เป็นที่เข็ดขวงปรากฏเป็นยักษ์มาหลอกหลอนชาวบ้านในยามค่ำคืน เป็นที่หวาดกลัวของชาวบ้านแถบนั้นเป็นจำนวนมาก (ศักดิ์ สุวรรณะ, สัมภาษณ์, หน้า 13 มีนาคม 2556) หลวงปู่บุญกุ่มจึงได้ไปพำนัก และปฏิบัติธรรมที่บริเวณนั้น สร้างความประหลาดใจและศรัทธาให้กับชาวบ้านเป็นจำนวนมาก ชาวบ้านจึงได้ขอคำปรึกษาการพัฒนาบ้านเรือน เรื่องความเดือดร้อนที่เกิดขึ้น ความเป็นอยู่ที่ขาดแคลน ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล เมื่อหลวงปู่บุญกุ่มทราบดังนั้น จึงได้ส่งหลักบ้านไว้กลางหมู่บ้าน แต่ไม่ได้สร้างหอพระธรรม ให้ชาวบ้านปฏิบัติวันพระวันศีลให้แต่งขันดอกไม้ไปคารวะ หลักบ้านงานบุญต่าง ๆ ให้แต่งพาหวานไปถวาย เป็นประจำ และส่งผลให้เกิดฝนตกตามฤดูกาล ชาวบ้านสามารถทำนา ได้ผลผลิตที่มากขึ้น ชื่อเสียงของหลวงปู่บุญกุ่มเลื่องลือไปทั่ว ทำให้ชาวบ้านในพื้นที่อื่นหลั่งไหลมาพึ่งบารมีของหลวงปู่เป็นจำนวนมาก หลวงปู่ยังคำพำนักที่คอนกลางหนองนั้น แต่ไม่มีใครกล้ารบกวน หลวงปู่บุญกุ่มเล็งเห็นว่าการมีตัวแทนไว้ที่หมู่บ้านนี้ จึงได้สอนธรรมห้องพระไตร ให้กับลูกศิษย์ เพื่อรักษาตนเอง และดูแลชาวบ้านในคราวจำเป็น จนกระทั่งหลวงปู่ได้เดินทางไปอยู่ที่อื่น ชาวบ้านโคก จึงพากันสร้างศาลา และปั้นรูปเหมือนของหลวงปู่บุญกุ่มไว้เพื่อระลึกถึงคุณงามความดีของหลวงปู่ ทุกวันพระวันศีล ชาวบ้านจะพากันแต่งขันดอกไม้มาคารวะกระทำเช่นเมื่อครั้งที่หลวงปู่ยังมีชีวิตอยู่ (สงวน ศรีมาตย์, สัมภาษณ์, 13 มีนาคม 2556)

ต่อมาภายหลังทราบข่าวว่า หลวงปู่บุญกุ่มได้ไปอยู่บ้านคำ ชาวบ้านโคกได้เดินทางไปขึ้นของฮักษาเป็นประจำ คือ วันเข้าพรรษา ออกพรรษา และสงกรานต์ ทำให้ชาวบ้านโคกและบ้านคำเป็นญาติและเพื่อนกันหลายคน และได้ขออัญญาจากบ้านคำ ไปบรรจุไว้ที่คอนกลางหนอง เป็นที่ระลึกถึงหลวงปู่บุญกุ่ม ชาวบ้านโคกนี้จะมีการประกอบพิธีกรรมบุญชำระที่หลักบ้านเป็นประจำทุกปี และในช่วงสงกรานต์จะประกอบพิธีทำบุญให้กับหลวงปู่บุญกุ่มที่ล่วงลับไปแล้วเป็นประจำทุกปี นอกจากนั้นชาวบ้านโคกยังมีความเชื่อว่ารูปเหมือนหลวงปู่บุญกุ่มมีความศักดิ์สิทธิ์ เมื่อชาวบ้านจะไปประจำการรับราชการทหารต่างถิ่นจะมาบอกกล่าวให้หลวงปู่คุ้มครอง การเดินทางไปค้าขายในที่ไกล ๆ และวัวควายของชาวบ้านหายจะมานบนานศาลกล่าวที่ศาลาหลวงปู่บุญกุ่ม ซึ่งทุกคนสามารถมานบนานได้ด้วยตนเอง ไม่มีพ่อบ้านเหมือนบ้านหาดทรายมูล

4. การพัฒนาหมู่บ้านคำ ตำบลคำละะ อำเภอยะขาน จังหวัดอุดรธานี

เมื่อ หลวงปู่บุญกุ่ม ได้ภรรยาเป็นคนบ้านคำ ท่านจึงได้มาพัฒนาบ้านคำ ต.คำละะ

อ.ไชยวาน จ.อุดรธานี โดยหมู่บ้านคำมีลักษณะภูมิประเทศที่แห้งแล้ง ฝนตกทิ้งช่วงเป็นประจำ ทำให้การทำนาไม่ได้ผลเท่าที่ควร เมื่อหลวงปู่บุญกุ่ม มาพัฒนาบ้านคำแล้ว ได้วางรากฐาน สิ่งหลักบ้าน เช่นเดียวกับ บ้านหาดทรายมูล และบ้านโคกพัฒนา ท่านได้นำพาชาวบ้านพัฒนาวัดสำราญสร้างกุฏิ ห้องน้ำ ศาลาการเปรียญ บูรณะศาลา (พระหมาย, สัมภาษณ์, 21 มีนาคม 2556) ในขณะที่พระเณรในวัด ก็เป็นลูกศิษย์ลูกหาของหลวงปู่บุญกุ่ม หลวงปู่บุญกุ่มมีความรู้เรื่องช่างไม้ ท่านแกะสลักไม้เป็นรูปต่าง ๆ ปั้นพระพุทธรูปเป็นพุทธรูชชา ส่วนพระเณร และชาวบ้านเป็นลูกมือของท่าน โดยท่านจะเป็นคนวางแผน ทั้งรูปร่างรูปทรง การก่อสร้างทั้งหมด เมื่อมีงานบุญที่วัดตามฮีต 12 ท่านจะเป็นผู้นำและให้คำปรึกษาในการจัดเตรียมงาน ทุกคนในหมู่บ้านจะเชื่อฟังหลวงปู่มาก เมื่อครอบครัวใดมีการแต่งงาน หรือ คนในหมู่บ้านต้องการเดินทางไปค้าขายต่างถิ่น ไปปรับราชการทหาร จะต้องมารดน้ำมนต์และเป่ากระหม่อมกับท่าน และจะเดินทางตลอดปลอดภัย ค้าขายร่ำรวย เมื่อไหร่ก็ตาม ในระหว่างที่ท่านอยู่บ้านคำนั้น มีผู้คนเดินทางมารดน้ำมนต์ ผูกแขน รักษาคนถูกผีเข้า รักษาผีปอบ เป็นบ้า เป็นประจำ (กัณหา ผันผอน, สัมภาษณ์, 21 มีนาคม 2556) เมื่อถึงบุญเดือน 4 บุญพะเหวด หลวงปู่บุญกุ่มจะนำพาชาวบ้านคำจัดทำต้นกล้วยพฤกษ์ ต้นเงิน แห่ไปร่วมบุญกับหมู่บ้านที่เป็นลูกศิษย์ลูกหา อาทิ บ้านหาดทรายมูล บ้านโคก ซึ่งสร้างความสามัคคีให้กับกลุ่มลูกศิษย์ลูกหาและชาวบ้านทั้งสามหมู่บ้านเป็นอย่างมาก

ในวันเข้าพรรษา จะมีชาวบ้านที่เป็นลูกศิษย์ลูกหาแต่งขันห้าขันแปดมาขึ้นของฮักษากับหลวงปู่บุญกุ่ม พร้อมกับ ปวารณาเข้าพรรษาคล้ายกับลักษณะของพระสงฆ์แล้วนำกลับไปปฏิบัติที่บ้าน หากถึงวันพระวันศีล จะเดินทางมาสวนมนต์ไหว้พระที่บ้านของหลวงปู่บุญกุ่มเป็นประจำ การเดินทางในสมัยนั้นค่อนข้างลำบาก หลายคนได้มาค้างคืนที่บ้านของหลวงปู่ฯ และมักนำข้าวปลา อาหาร ข้าวสารอาหารแห้งมาฝากหลวงปู่เป็นประจำ และหลวงปู่ก็มักแจกให้กับลูกหลาน เมื่อพัฒนาบ้านคำได้เป็นที่พอใจแล้ว หลวงปู่บุญกุ่มได้ไปปักหลักฐานที่ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี และได้ใช้ชีวิตอยู่ตามกลางลูกหลาน นานๆที ลูกศิษย์ลูกหาจะเดินทางเข้ามาพบหลวงปู่ เมื่อถึงกำหนดครบรอบขึ้นของฮักษาประจำปี ลูกศิษย์ลูกหาบางคนได้นำขันห้าขันแปดขึ้นของฮักษาที่หอพระธรรม หลักบ้าน แทน ด้วยการเดินทางที่ไม่สะดวก

ตั้งแต่หลวงปู่บุญกุ่มย้ายมาอยู่ในเขตเทศบาลเมืองอุดรธานี มีการตั้งฐานทัพของทหารอเมริกัน หรือเรียกว่า ทหารจีไอ มีการจ้างชาวไทยไปเป็นทหารเรียกว่า “ทหารรับจ้าง” หรือทหารเสือพราน โดยผู้เฒ่าพรานหลวงปู่บุญกุ่มจะเดินทางมารดน้ำมนต์จากหลวงปู่บุญกุ่มก่อนเดินทางไปรบที่ เวียดนาม วิธีการรดน้ำมนต์ของท่าน วันละครั้งประมาณ 5 โมงเย็น หลวงปู่จะอาบน้ำอยู่บนบ้าน แล้วให้ผู้ต้องการรดน้ำมนต์อยู่ใต้ถุนบ้านแล้วน้ำไหลลงโปรดตัวทหาร นอกจากนั้นหลวงปู่บุญกุ่มจะเสกหิน ปฐวีธาตุน และกะตุค ผ้ายันต์ให้กับทหารเหล่านั้น และสามารถรอดตายกลับมา

ทูลกราบ จนเป็นที่เลื่องลือเล่าขาน เรียกว่า “ทหารผี”

5. สรุป

การดำเนินกิจกรรมในพิธีกรรมหมอธรรมของหลวงปู่บุญกุ่ม ที่สืบทอดมาจากหลวงพ่อพิบูลย์ผู้เป็นอาจารย์ ได้ปฏิบัติกิจตามอย่างเคร่งครัด มีการประกอบพิธีกรรมรดน้ำมนต์ ผูกแขนรักษาคนเป็นบ้า เป็นปอบ ผีเข้าเจ้าสูน และไม่มีเจ้าหน้าที่ของรัฐเข้ามารบกวน อาจเป็นเพราะว่าเจ้าหน้าที่ของรัฐเข้าใจในพิธีกรรมท้องถิ่นมากขึ้น กรอปกกับหลวงปู่บุญกุ่มปฏิบัติธรรมอยู่ในถ้ำแคนภูโน ห่างไกลจากการตรวจสอบของเจ้าหน้าที่ของรัฐ หลวงปู่บุญกุ่มยังคงปฏิบัติตามฮีตของหมอธรรมทุกประการอาทิ การขึ้นของฮักขา สามครั้งต่อปี คือ เข้าพรรษา ออกพรรษา และสงกรานต์ นอกจากนั้นหลวงปู่ได้เป็นผู้นำพาชาวบ้านและลูกเฝ้าลูกเทียนมาตั้งบ้านหาดทรายมูล พร้อมฝังหลักบ้าน กำหนดคกฏเกณฑ์ของหมู่บ้านขึ้นมาโดยใช้แบบแผนฮีตของหมอธรรม อาทิ วันพระห้ามทำงาน ห้ามใช้แรงงานสัตว์ ห้ามฆ่าสัตว์ใหญ่ในหมู่บ้าน ฯ ถือเป็นคติที่ชาวบ้านทุกคนยอมรับ และปฏิบัติตาม ท่านได้สร้างหอพระธรรมและแต่งตั้งพ่อบ้านเป็นผู้ดูแลและสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน ต่อมาท่านได้ธุดงค์และไปปราบอาถรรพ์ที่คอนกลางหนอง บ้านโคกพัฒนา และได้ฝังหลักบ้านสร้างความเจริญรุ่งเรืองฝนตกตามฤดูกาล ชาวบ้านโคกได้สร้างรูปเหมือนและหอของหลวงปู่บุญกุ่มไว้เป็นที่เคารพสักการะ จนถึงปัจจุบัน ต่อมาท่านได้ไปพัฒนาบ้านคำ ตำบลคำเกาะ อำเภอยะขาน จังหวัดอุดรธานี โดยฝังหลักบ้าน และพัฒนาวัดวาศาสนา สร้างกุฏิ ศาลา ห้องน้ำ โดยพระและเณรในวัดต่างเป็นลูกเฝ้าลูกเทียนของหลวงปู่บุญกุ่ม ในการจัดงานบุญต่าง ๆ ชาวบ้านนำโดยกำนันผู้ใหญ่บ้านจะมาปรึกษาหารือ เพื่อเตรียมและจัดงานต่าง ๆ เมื่อมีงานบุญที่หมู่บ้านลูกเฝ้าลูกเทียน หลวงปู่จำทำต้นกล้วยพฤกษ์ ต้นเงิน ไปทอดถวายด้วย ทำให้ชาวบ้านหาดทรายมูล บ้านโคกพัฒนา บ้านคำ รู้จักกัน สร้างความสามัคคีในหมู่คณะ เมื่อหลวงปู่ไปอยู่ที่ไหน ลูกเฝ้าลูกเทียนจะเดินทางไปขึ้นของฮักขาประจำปีเป็นประจำ ยกเว้นมีภาระกิจจำเป็นให้แต่งขันห้าขันแปดการวะที่หลักบ้าน หรือหอพระธรรมที่หลวงปู่ได้สร้างไว้ จนกระทั่งหลวงปู่ได้เดินทางไปพำนักในท้องที่เขตเทศบาลเมืองอุดรธานี กรอปกกับการประกอบอาชีพ ลูกเฝ้าลูกเทียนจึงเดินทางไปขึ้นของฮักขาตามสะดวก บางคนจะขึ้นของฮักขากับหอพระธรรมและหลักบ้านแทน ต่อมาเกิดสงครามอินโดจีน กองทัพอเมริกาได้ตั้งฐานทัพที่จังหวัดอุดรธานี และมีอาชีพทหารรับจ้างได้ ทหารรับจ้างผู้ศรัทธาหลวงปู่บุญกุ่มได้โปรดน้ำมนต์และรอดตายกลับมาทุกคน จนเป็นที่เล่าขานเรียกว่า “ทหารผี” ถือได้ว่าในช่วงนี้พระเกจิจังหวัดอุดรธานีได้สร้างวัดอุ้มงคลต่าง ๆ และเป็นที่เลื่องลือเรื่องความศักดิ์สิทธิ์มาจนถึงปัจจุบันคือ ตะกรุดหกกษัตริย์ กบตายนาคู ของหลวงปู่โถน วัดท่าเรือ อ.กุดจับ ตะกรุดหกดอก เหริยญาบาทจาร รูปถ่ายหนังสือ หลวงปู่ทอง วัดธาตุสว่าง โนนยาง ตะกรุดโทนหลวงปู่เครื่อง พระปรอทเพชรหลวงปู่บุญ ฯ

หมอธรรม: กรณีศึกษาพระครูพัฒนวิทย์ (เจริญ ฐานยุตโต)

พระครูพัฒนวิทย์ (เจริญ ฐานยุตโต) เจ้าอาวาสวัดโนนสว่าง ต.หมากหญ้า อ.หนองบัวซอ จ.อุดรธานี เป็นกลุ่มหมอธรรมในปัจจุบัน เป็นพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายที่เคร่งครัด ในพระวินัย มีการประกอบพิธีกรรมรดน้ำมนต์รักษาคนป่วยอย่างเป็นระบบ มีลูกศิษย์มาเรียนธรรม เป็นจำนวนมาก โดยท่านได้รวบรวมสายธรรมหลายๆตำรามาสังเคราะห์แล้วสอนให้กับลูกศิษย์โดย ไม่ได้แยกเป็นสายเหมือนครั้งอดีต นอกจากนั้นยังดำเนินกิจกรรมด้านวัฒนธรรมจนมีชื่อเสียง อาทิ การอนุรักษ์การเสีงกลองกริ่ง การประกอบพิธีกรรมตามฮีต 12 อย่างเคร่งครัด ผู้วิจัยขอเสนอ ดังนี้

1. ประวัติพระครูพัฒนวิทย์ (เจริญ ฐานยุตโต)

พระครูพัฒนวิทย์ (เจริญ ฐานยุตโต) นามเดิมชื่อ เจริญ นามสกุล สารักษ์ เกิดวันที่ 7 มิถุนายน พ.ศ. 2504 บ้านหนองบัวซอ อุดรธานี บิดาเดิมเป็นชาวอุบลราชธานีชื่อ นายสงวน สารักษ์ มารดาเป็นชาวบ้านเชียงหวาง อำเภอเพ็ญ อุดรธานี ชื่อนางสวด สารักษ์ เชื้อสายทางบิดาเป็นชาวอุบลราชธานีโดยกำเนิดเกี่ยวพันเป็นลูกหลานเจ้าคุณพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจนฺโท) วัดบรมนิวาส กรุงเทพฯ และหลวงปู่บุญมา ฐิตเปโม วัดสิริสาลวัน หนองบัวลำภู มีพี่น้องร่วมบิดามารดาเดียวกัน 10 คนเป็นชาย 8 คน หญิง 2 คน เป็นคนที่ 6 ได้บรรพชาเป็นสามเณร ณ วัดบุญญานุสรณ์ อำเภอหนองบัวซอ อุดรธานี มีพระครูประสิทธิ์คณาการ อดีตเจ้าคณะอำเภอหนองบัวซอ ธรรมยุต เป็นพระอุปัชฌาย์ ขณะเป็นสามเณรได้สนใจศึกษาหัดอ่านเขียนคัมภีร์ไบลานอักษรธรรมอีสานกับพ่อใหญ่มั่นผู้เฒ่าที่ปราชญ์ชาวบ้านซึ่งสามารถอ่านเขียนและจารอักษรธรรมอีสานได้ และท่านผู้นี้เป็นฆราวาสที่มีอาคมด้วย จึงได้เรียนอักษรธรรมและอาคมบ้างพอประมาณ ต่อมาจึงสามารถอ่านเขียนอักษรธรรมและอักษรไทยน้อยได้จนแตกฉานและสามารถจารหนังสือไบลานได้ตั้งแต่บรรพชาไม่ถึง 2 พรรษา ความที่ไม่เข้าใจว่าทำไมชาวบ้านจึงนับถือภูตผีปีศาจ จึงศึกษาถึงที่มาที่ไปจนผ่านไปหลายปีจึงทราบได้ว่าพระพุทธเจ้าทรงให้เลิกนับถือสิ่งเหล่านั้นและให้ถือพระรัตนตรัยแทน จึงเริ่มสนใจในวิชาพุทธาคมและเริ่มศึกษาควบคู่ไปกับการศึกษาข้อความในคัมภีร์ ซึ่งต่อมาทำให้เป็นผู้มีความรอบรู้ในเรื่องพระคัมภีร์อย่างหลากหลายไม่ว่าจะเป็นเรื่องพระสูตร เรื่องราวในทางธรรมะต่าง ๆ ตำรายาแผนไทยโบราณ ตำราดวงชะตา ตำราลงอักขระปลุกเสกต่าง ๆ ซึ่งได้ศึกษาพอประมาณ ต่อมา จึงได้ถวายตัวเป็นศิษย์พระธรรมสังวร (พระอาจารย์สมพงษ์) วัดพระพุทธบาทบัวบก อำเภอบ้านฝาง อุดรธานีเรียนวิชาลงตะกรุด โทณและวิชารักษาคณผู้ถูกมนต์ทำร้ายเป็นต้น และอาศัยอยู่กับพระครูสถิตธรรมรัตน์ (หลวงปู่โณ) วัดโสภณ อำเภอกุดจับ อุดรธานี ได้เรียนวิชาลงตะกรุดหกษัตริย์ และกบตaylor และลงหน้าทอง ฯ เมื่ออายุ 20 ปี บริบูรณ์ได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุ ณ วัดป่าสามัคคีอุปถัมภ์ อำเภอบึงกาฬ จังหวัดหนองคาย โดยมีพระครูสิริธรรมวัฒน์ เป็นพระอุปัชฌาย์ พระครูวินัยกิตติโสภณ เป็นพระกรรมวาจาจารย์ พระครู

สุนทรนวกิจ วัดอรุณรังษี เป็นพระอนุสาวนาจารย์ ได้ฉายาว่า “ฐานยุตโต” ในขณะธรรมยุต เมื่ออุปสมบทแล้วได้ไปจำพรรษาอยู่กับพระญาณสิทธิอาจารย์ (หลวงปู่เมตตาหลวง) วัดเทพพิทักษ์ ปุณณาราม อำเภอปากช่อง นครราชสีมา หลวงปู่ให้เรียนเอาวิชาเมตตาหลวง ตำราเลขยันต์ คาถาลง ตะกรุดโทน แคล้วคลาด ยันต์ตรีนิสิงเห และสอนให้บริกรรมธาตุ ดิน น้ำ ลม ไฟ นะ มะ พะ ทะ หลายปีต่อมาขณะจำพรรษาอยู่วัดป่าพรรณนานานิคม ได้พบหลวงปู่สาม อภิญาโณ วัดป่าไทรวิเวก จังหวัดสุรินทร์

เมื่อหลวงปู่บุญมา ฐิตเปโม วัดสิริสาลวัน หนองบัวลำภู มรณภาพลง ได้มางาน พระราชทานเพลิงศพท่านและได้รับนิมนต์ให้อยู่ต่อ ต่อมาพระครูพุทธศาสตร์ โนนาท (ชาติ) เจ้าอาวาส วัดศรีสว่าง (ชื่อวัดในขณะนั้น) ถึงแก่มรณภาพลง จึงได้อยู่ช่วยงานศพจนแล้วเสร็จ ชาวบ้าน จึงอาราธนาให้จำพรรษาที่วัดนั้น และขอให้ช่วยพัฒนาวัดด้วยเพราะเป็นวัดในอำเภอบ้านเกิด จนกระทั่งได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาส ต่อมาเปลี่ยนชื่อวัดศรีสว่างเป็น วัดโนนสว่าง และจำพรรษาอยู่จนปัจจุบัน ตั้งแต่มาช่วยพัฒนาอารามแห่งนี้ก็เจริญ รุ่งเรืองขึ้นตามลำดับ พระครู พิพัฒน์วิทยาคมก็ได้ใช้สรรพวิชาธรรมที่ได้เล่าเรียนมาช่วยสงเคราะห์ชาวบ้านและพุทธศาสนิกชน ทั่วไป

2. การประกอบพิธีกรรมหอมธรรมในฐานะหอมพื้นบ้าน

การรักษาโรคด้วยพิธีกรรมหอมธรรมในอดีต ครั้งหนึ่งเคยได้รับการยกย่องสรรเสริญ มีสถานภาพทางสังคมสูงกว่าคนทั่วไป เป็นผู้นำจิตวิญญาณ รักษาสมดุของร่างกายและจิตใจ ของผู้คนในชุมชน เมื่อมีการพัฒนาการด้านการแพทย์สมัยใหม่ กระทรวงสาธารณสุขได้จัดให้ ผู้เชี่ยวชาญที่มีบทบาทแก้ปัญหาสุขภาพะในท้องถิ่นเป็นหอมพื้นบ้าน อาทิ หอมสู่วัชัญ หอมอม หอมส้อง หอมลำผีฟ้า หอมธรรม หอมเป่า หอมยา หอมมนต์ ฯ

การรักษาโรคด้วยพิธีกรรมหอมธรรมของพระครูพิพัฒน์วิทยาคม (เจริญ ฐานยุตโต) วัดโนนสว่าง เมื่อ พ.ศ. 2532 แรกเริ่ม แก้ปัญหาสุขภาพะของชาวบ้าน โนนสว่าง และหมู่บ้านใกล้เคียง โดยหมู่บ้าน โนนสว่าง ตำบลหมากหญ้า อำเภอหนองบัวซอ จังหวัดอุดรธานี อยู่ทางทิศ ตะวันตกของจังหวัดอุดรธานี ห่างจากอำเภอเมือง ราว 30 กิโลเมตร เป็นเส้นทางก่อนจะเดินทาง ขึ้นเทือกเขาภูพานข้ามไปจังหวัดหนองบัวลำภู เป็นพื้นที่เนินสูง สลับกับพื้นราบ เรียกว่า เนินลูกฟูก ชาวบ้านมีอาชีพทำนา ปลูกมันสำปะหลัง การเดินทางในอดีตค่อนข้างลำบาก ความเจ็บไข้ได้ป่วยจึง พึ่งพาหอมพื้นบ้านในชุมชนเป็นส่วนใหญ่ กรอบกับความเชื่อเรื่องผี วิญญาณที่ยังหนาแน่นใน ชุมชน รวมทั้งความเชื่อผีเจ้าที่ประจำต้นไม้ใหญ่ ห้วย หนอง คอน โค้ง ทำให้ชาวบ้านโนนสว่างใช้ บริการกับหอมธรรมวัดโนนสว่าง ชาวบ้าน โนนสว่างและชาวอีสานในอดีตมีความเชื่อสาเหตุความ เจ็บป่วยที่สืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบันเกี่ยวกับร่างกาย คือ (จรัส พยัคฆราชศักดิ์, 2534, หน้า 217)

เจ็บเป็นหย่อนฝีเข้า	เจ็บเป็นหย่อนกินเหล้าเมายา
เจ็บเป็นหย่อนผิบบ้าผิบบน	เจ็บเป็นหย่อนคนแก่เฒ่า
เจ็บเป็นหย่อนโสโครกเศร้าตอมใจ	เจ็บเป็นหย่อนผิวกัดไฟผิดกรรม
เจ็บเป็นหย่อนชะล่ากินบ่ได้	เจ็บเป็นหย่อนตกกมไม้ควยชน
เจ็บเป็นหย่อนถือคนใส่คนลอง	เจ็บเป็นหย่อนเป็นหนองในอก
เจ็บเป็นหย่อนถึกชกถึกตี	เจ็บเป็นหย่อนมีพยาธิแซก
เจ็บเป็นหย่อนผิวกัดแผลกฮอนหนาว	เจ็บเป็นหย่อนคิดฮอดฮู้สาวต่างบ้าน
เจ็บเป็นหย่อนลูกหลานบ่เอาใจ	

สาเหตุความเจ็บป่วยข้างต้น ชาวบ้าน โนนสว่างและชาวอีสานเชื่อว่า ควรรักษาให้เหมาะสมกับอาการและสาเหตุความเจ็บป่วย หากเกิดจากอำนาจของผี วิญญาณ คนใส่ของ คุณไสย จึงต้องมารักษากับหมอธรรม และโรคเหล่านี้การแพทย์สมัยใหม่รักษาไม่หาย ในขณะที่ชาวบ้านก็ไม่ได้ปฏิเสธระบบการแพทย์สมัยใหม่ หากวินิจฉัยหรือ เข้ารับการรักษาที่โรงพยาบาลแล้วไม่ทราบสาเหตุ ชาวบ้านจะนำมารักษาที่วัด โนนสว่าง ในขณะเดียวกัน พระอาจารย์เจริญ วินิจฉัยคุณแล้วไม่พบว่าเกิดจากการกระทำของผี ท่านจะแนะนำไปที่โรงพยาบาล สิ่งที่น่าสนใจคือ ท่านมักฝากไปกับลูกฝั่งลูกเทียนที่เป็นหมอ พยาบาล ให้ดูแลเป็นพิเศษตามสมควรแม้ว่าในช่วงเวลาที่ผ่านไป การรักษาโรคในพิธีกรรมหมอธรรมถูกตั้งคำถามจากแพทย์แผนปัจจุบัน ถึงประสิทธิภาพการรักษาก็ตาม มีระบบการสาธารณสุขเข้ามาตรวจสอบพฤติกรรม และในที่สุดได้ยอมรับพิธีกรรมหมอธรรมในฐานะแพทย์พื้นบ้านด้านจิตวิญญาณอีกแขนงหนึ่ง ทั้งที่ความจริงแล้วการดูแลรักษาในระบบลูกฝั่งลูกเทียน คติความเชื่อหมอธรรมนั้นเป็นการดูแลรักษาสมดุลของจิตใจแล้วสะท้อนออกมาสู่ร่างกายตั้งแต่เกิดจนตาย

อาการ หรือสาเหตุของความเจ็บป่วยที่รักษาในพิธีกรรมหมอธรรม (พระบุญสถาน กตปุญโญ, สัมภาษณ์, 16 มีนาคม 2556)

1. เจ็บป่วยและไปปรับการรักษาที่โรงพยาบาลของรัฐเป็นเวลานาน อาการเจ็บป่วยยังคงเดิม จึงเชื่อว่าความเจ็บป่วยอาจไม่ได้เกิดจาก โรคภายนอก อาจเกิดจากผีทำ หรือผีพ่อผีแม่ไม่พอใจ หรือผิฮิตผิคอง
2. เจ็บป่วยในลักษณะจิตหลอน มีภาวะของโรคประสาท โดยไม่ทราบสาเหตุ และเกิดขึ้นกะทันหันจากปกติ ผิดปกติจากพฤติกรรมเดิม ญาติพี่น้องจะช่วยการวินิจฉัยเบื้องต้นผ่านประสบการณ์ เชื่อว่าอาจโดนคุณไสย มนต์ดำ ทำร้าย
3. เจ็บป่วยเรื้อรังจาก โรงพยาบาล มีลักษณะปวดท้องอย่างรุนแรง เจ็บปวดวิ้งไปมาตามร่างกาย บางครั้งอ้วกออกเป็นเลือด จึงเชื่อว่าอาจเกิดจากไสยศาสตร์

4. เจ็บป่วยไม่ทราบสาเหตุ ผิดปกติจากพฤติกรรมปกติ เช่น คนที่มีร่างกายแข็งแรง ล้มป่วยกะทันหัน และร่างกายทรุดโทรมลงอย่างรวดเร็ว หากเป็นผู้หญิง เกิดอยากหน้ามืด วูบ โดยไม่ทราบสาเหตุ หลายครั้ง อยากฟ้อนอยากรำ เมื่อได้ฟังเสียงแคน จึงเชื่อว่าอาจเกิดจากเชื้อผีฟ้า ผีพ่อผีแม่

5. มีพฤติกรรมผิดปกติ เช่น หญิงสาว เคยเป็นคนร่าเริง แจ่มใส ต่อมา เกิดเป็นคน ซึมเศร้า เก็บเนื้อเก็บตัว ทำร้ายตัวเอง หรือบางกรณี เหมอลอย ต้องการเดินทางไปไหนสักแห่ง ต้องไล่จับและมัดไว้ จึงเชื่อว่าอาจเกิดจาก ถูกน้ำมันพราย นวด สีผึ้ง มนต์เสน่ห์

6. เจ็บป่วยอย่างรุนแรง มีลักษณะเหมือนโดนผีเข้า ออกปาก เช่นผู้หญิง พูดเป็นเสียงผู้ชาย บอกว่าใคร ไปกระทำผิดเจ้าที่ หัวไร่ปลายนา บางรายอาจออกปากว่าตัวเองเป็นปอบ ต้องการ มากินผู้คน

7. ผีนร่าย อาทิ โคนไล่ทำร้าย เห็นผีบรรพบุรุษมาหา เห็นหมาตัวใหญ่ หมีดำตาแดง แม่หม้าย ผีหญิงสาว มาหา กิ่งจริงกิ่งฝัน ฯ หรือเจอกลางบอกเหตุต่าง ๆ อาทิ ฟ้าผ่าในบ้านเรือน เจอภูเลี่ยมมาในบ้าน ฯ ชาวอีสานเชื่อว่าจะทำให้เกิดเหตุร้ายในอนาคต จึงมารदन้ำมันต์

8. ต้องการเดินทางไปทำงานต่างประเทศ ไปรับราชการทหาร ไปสอบบรรจุข้าราชการ ไปหาสามีฝรั่ง ชาวอีสานจึงมาอบรดน้ำมันต์เพื่อความป็นสิริมงคล

9. ผิดของฮักษา เมื่อนำข้อชะล่าของหมอธรรมไปปฏิบัติแล้ว ผิดชะล่า นอกจากมาคอบของฮักษาใหม่ จะต้องอาบน้ำมันต์เพื่อเรียกของฮักษากลับคืน

จากเหตุผลข้างต้น ทำให้ญาติพี่น้องได้นำตัวผู้ป่วยมารักษาที่วัด โนนสว่าง ชาวบ้านจะเตรียมดอกไม้ เทียน เรียงกว่า ขันห้า มาบอกกล่าว “คุณศีลคุณธรรม” แล้ว ยกมอบให้กับหมอธรรม จากนั้นหมอธรรมจะวินิจฉัยโรคและประกอบพิธีกรรมรักษา ตามอาการ ดังตาราง

ตารางที่ 3-2 การวินิจฉัยโรคและรูปแบบการรักษา

สาเหตุ/ ผลการวินิจฉัย	กาย	รูปแบบการประกอบพิธีกรรม และการรักษา	ระยะเวลา
ต้องการสิริ มงคล, ผีนร้าย, ดวงตก, มีเคราะห์	ชั้น 5	รดน้ำมนต์, ผูกแขน, บูชาวัตถุมงคล, ไหว้พระสวดมนต์, แก้ความฝัน, สอนธรรมมะ	ตามต้องการ
लगบออกเหตุ เช่น งูเข้าบ้าน, นึ่งข้างแดง ฯลฯ	ชั้น 5	แก้เคราะห์, รดน้ำมนต์, นำน้ำมนต์ ไปพรมรอบบริเวณบ้าน, หรือรด บริเวณเกิดเหตุ	
ไปรับราชการ ทหารชายแดน, ไปทำงาน ต่างประเทศ	ชั้น 5	รดน้ำมนต์, ผูกแขน, บูชาวัตถุมงคล, สอนธรรมคติการใช้ชีวิตและ การเอาตัวรอด	ตามต้องการ
เจ็บรถ	ชั้น 5, ฝ่าย, แป้งเจิม	ผูกฝ่าย, เจิมรถ, พรมน้ำมนต์	
ผีเจ้าที่ตาม ถนนโค้ง อันตราย	ชั้น 5	รดน้ำมนต์, สาธยายธรรม, ลงกรรม ขับ	3-7 วัน
ผีไร่ ผีนา ผีปู่ ตา	ชั้น 5	รดน้ำมนต์, สาธยายธรรม, ลงกรรม ขับ	3-7 วัน
ผีเชื้อ	ชั้น 5	รดน้ำมนต์, สาธยายธรรม, ลงกรรม ขับ	3-7 วัน
ผีเชื้อ แบบออกตัว	1. ผ้าขาว 1 วา 2. ชั้น 5 ชั้น 8 3. หมากเบ็งเวียน ซ้ายขวา 4. ห่อนิมนต์ 2 ห่อ	รดน้ำมนต์, สาธยายธรรม, ลงกรรมขับ, ร่วมในพิธีพุทธาภิเษก, งานประจำปีต่าง ๆ, มาขึ้นของรักษา ด้วยตนเองทุกครั้ง	จนกว่าจะ หาย หรือ ออกปาก

ตารางที่ 3-2 (ต่อ)

สาเหตุ/ ผลการวินิจฉัย	กาย	รูปแบบการประกอบพิธีกรรม และการรักษา	ระยะเวลา
ผีฟ้า และ ผี ปอบ	1. ผ้าขาวพับ 9 ชั้น 9 วา 2. เทียนเล่มเบ็ย 5 เล่ม 3. หมากเบ็งห้ายอด 1 คู่ 4. ชั้น 5 ชั้น 8 5. ห่อนิมนต์ 2 ห่อ ยกครั้งแรก ต่อมาเมื่อมา รดน้ำมนต์จะแต่ง ชั้น 5 ทุกครั้ง	รดน้ำมนต์, สาธยายธรรม, ลงกรรม ขับ, ร่วมในพิธีพุทธาภิเษก, เข้าร่วม ในงานประจำปีต่าง ๆ, มาขึ้นของ รักษาด้วยตนเองทุกครั้ง	จนกว่าจะหาย
ผีปอบ แบบเก้าตัว (รุนแรง)	1. ผ้าขาวพับ 9 ชั้น 9 วา 2. เทียนเล่มเบ็ย 5 เล่ม 3. หมากเบ็งห้ายอด 1 คู่ 4. ชั้น 5 ชั้น 8 5. ห่อนิมนต์ 2 ห่อ 6. พระพุทธรูป	รดน้ำมนต์, ลงกรรมขับ, ไข่ พระธรรมไปถือ, เข้าร่วมในพิธี พุทธาภิเษก, มาขึ้นของรักษา ด้วยตนเองทุกครั้ง	จนกว่าจะหาย
ถูกคุณไสย อาทิ ตะปูตีตาย โหง หนังกวาง ฟ้าผ่า เส้นผมผี กระดุกผี น้ำมันพราย	ชั้น 5 ชั้น 8	รดน้ำมนต์, ถอดของโดยไข่ไข่, ถอดของโดยใบพลู, เข้าร่วมในพิธี พุทธาภิเษก, งานประจำปีต่าง ๆ, มาขึ้นของรักษาด้วยตนเองทุกครั้ง	จนกว่าจะหาย
ผีดของฮักษา	ชั้น 5 หรือตามแต่ หมอ ธรรมจะกำหนด	รดน้ำมนต์ หรือ ทำน้ำมนต์ไปอาบ เองที่บ้าน	หมอธรรมจะ กำหนดเป็น กรณี

ตารางที่ 3-2 (ต่อ)

สาเหตุ/ ผลการวินิจฉัย	กาย	รูปแบบการประกอบพิธีกรรม และการรักษา	ระยะเวลา
ผีปอบอาละวาด ในหมู่บ้าน	ชั้น 5 บอกล่าว และ กายผีงบือบ้าน รายละเอียดยจะกล่าว ในหัวข้อต่อไป	ประกอบพิธีผีงหลักบ้าน เชียงข้อง จับปอบ	กำหนดวัน เวลาที่ ชัดเจน
ผีแม่ม้าย	ชั้น 5	จีนของฮักษา, ผูกค้ายสายสิญญี่ไว้ ป้องกันตัวเอง	

จากตารางที่ 3-2 เห็นได้ว่า พิธีกรรมหมอธรรมยังจำเป็นต่อสังคมอีสาน เพื่อสร้างความสบายใจ โดยเฉพาะความเชื่อเรื่องผี และไสยศาสตร์ ที่เป็นสาเหตุให้เกิดความเจ็บป่วยและการรักษาในระบบแพทย์แผนใหม่ยังไม่สามารถตอบสนองความต้องการด้านจิตใจได้ หากเกิดความเจ็บป่วยในระดับหมู่บ้าน หมอธรรมจะประกอบพิธีกรรมจับปอบ ผีงหลักบ้าน โดยชาวบ้านจะสังเกตพฤติกรรมของสมาชิกในหมู่บ้าน ที่มีลักษณะผิดปกติไปจากสมาชิกคนอื่น อาทิ ชอบเก็บเนื้อเก็บตัว ไม่สูงลิบกับผู้อื่น หรือ อาศัยอยู่หัวไร่ปลายนา หรือกลับมาจากการทำงานที่อื่น หรือไปเรียนเวทมนต์คาถาต่าง ๆ ชาวบ้านจึงมีการตรวจสอบพฤติกรรมของสมาชิกในหมู่บ้านผ่านการพูดคุย “โสกัน” เมื่อมีโอกาส อาทิ เกิดเหตุเสียชีวิตไม่ทราบสาเหตุต่อเนื่องกันหลายราย เกิดเหตุการณ์ลมพายุ หรือฝันเห็นยักษ์ร่างใหญ่ หมาดำ ตาแดง มาวนเวียนแถวหมู่บ้าน ชาวบ้านจะจับกลุ่มสนทนา หรือโสกัน จนนำเรื่องเข้าประชาคมหมู่บ้านเพื่อหาทางแก้ไข และเกรงภัยที่จะเกิดขึ้นกับตนเอง ทรัพย์สิน ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน ผู้นำหมู่บ้าน จึงร่วมกันค้นหาหมอธรรมที่จะมาช่วยระงับเหตุการณ์ดังกล่าว หลังจากนั้น ผู้นำหมู่บ้านจะแต่งชั้น 5 มาบอกล่าวถึงเหตุการณ์ต่าง ๆ ให้กับพระครูพิพัฒน์วิทยาคมรับฟัง ท่านพระครู ฯ วินิจฉัยในธรรมแล้ว จะสาธยายถึงเหตุการณ์ต่าง ๆ และให้ชาวบ้านกลับไปเตรียมวัสดุอุปกรณ์ต่าง ๆ สถานที่ ให้เรียบร้อยและกำหนดวันเวลา

เมื่อถึงวันเวลาที่กำหนดแล้ว พระครูพิพัฒน์วิทยาคม จะนำศิษย์หมอธรรมเดินทางพร้อมด้วยคณะหมอธรรมประกอบพิธีกรรมจับผีปอบ และผีงหลักบ้าน แรกเริ่มจะประกอบพิธีทางศาสนาพุทธ ไหว้พระสวดมนต์ สวดพระปริตร แล้วจะประกอบพิธีกรรม เสกหลักบ้าน เขียนอักขระทำน้ำมันต์เพื่อประพรมรอบหมู่บ้าน หลังจากนั้น คณะหมอธรรมจะลงกรรม ปั่นกรรม เพื่อจับไล่ผี โดยนำกระบอกไม้ไผ่ที่เตรียมไว้ พร้อมค้ายสายสิญญี่ และผ้าขาว วัง ไปจับปอบรอบหมู่บ้าน

บางหมู่บ้าน อาจประกอบพิธีเซียงซ้อง โดยนำ ซ้องมาทำเป็นชา สองข้าง แล้วให้หมอธรรมจับแล้ว
วิ่งไล่จับผี

3. หมอธรรมกับบทบาทหน้าที่ทางสังคมอื่น

พระครูพิพัฒน์วิทยาคม (เจริญ ฐานยุตโต) ได้ดำเนินพิธีกรรมหมอธรรมอย่างต่อเนื่อง
จนมีชื่อเสียงในปัจจุบัน ชาวอีสานยกย่องว่าท่านเป็นแบบอย่างในการสงเคราะห์เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่
แก่เพื่อนมนุษย์ ยามตกทุกข์ได้ยาก แม้ไว้ในสถานภาพทางพระสงฆ์ท่านก็ไม่ได้บกพร่อง สร้าง
ความเชื่อมั่นศรัทธาเป็นอย่างมาก นอกจากนั้น ท่านในฐานะศูนย์รวมจิตใจของลูกเผ่าลูกเทียน
ท่านได้ดำเนินการพัฒนา อนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านอีสาน ให้คงอยู่ อาทิ กลุ่มอนุรักษ์
การเส็งกลองกริ่ง กลุ่มอนุรักษ์เอกสารโบราณ กลุ่มอนุรักษ์สวดสรภัญญะอีสาน กลุ่มสืบสาน
ประเพณีฮีตสิบสอง เป็นที่กล่าวขานและได้รับรางวัลเชิดชูเกียรติ ด้านอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมอีสาน
จาก สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ประจำปี พ.ศ. 2555 ได้
รับพระราชทานปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ ด้านวัฒนธรรมจากมหาวิทยาลัยราชภัฏ
อุดรธานี โดยท่านเล็งเห็นว่า สิ่งเหล่านี้นับวันเริ่มหายไป ท่านจึงใช้ความศรัทธาของลูกเผ่าลูกเทียน
รวมกลุ่ม เพื่ออนุรักษ์ไว้ ควบคู่ไปกับการดำเนินพิธีกรรมหมอธรรม ในขณะเดียวกัน ลูกเผ่าลูกเทียน
ของท่านเป็นผู้คนหลากหลายสถานภาพ

4. สรุป

สำนักหมอธรรมกลุ่มของพระครูพิพัฒน์วิทยาคม ในปัจจุบันถือเป็นกลุ่มใหญ่ที่สุด
ในภาคอีสาน มีการสืบสายธรรมมาหลายที่ อาทิ ธรรมเผ่าพื้นน้ำมันหมื่น ธรรมพระเจ้าห้าพระองค์
ธรรมอรหันตา ธรรมแปดหมื่นสี่พันชั้น ธรรมเก้า โกฏี ธรรมฟ้าหยาด ธรรมหลวง ธรรมมูล
ธรรมอุปคุต ฯลฯ และมีการประกอบพิธีกรรมรักษาโรคในปัจจุบัน แต่มีความแตกต่างไปจากอดีต
หลังจากหน่วยงานด้านสาธารณสุขและการแพทย์เข้ามาควบคุมระบบแพทย์พื้นบ้านอีสาน ทำให้
หมอธรรมอยู่ในฐานะแพทย์ทางเลือก ทั้งที่ในอดีต หมอธรรมเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณทั้งระบบชีวิต
และมีสถานภาพทางสังคมสูงกว่าคนทั่วไป ชาวบ้านให้ความเคารพยกย่อง นอกจากนั้น ด้วยความ
ที่ท่านอยู่สถานภาพพระสงฆ์ จึงต้องอยู่ในการปกครองของเถรสมาคม ทำให้การประกอบพิธีกรรม
หมอธรรมเป็นส่วนหนึ่งของความเชื่อและวัฒนธรรมของคนในอดีต อย่างไรก็ตามสถาบันหมอ
ธรรมยังมีความจำเป็นต่อการดำเนินชีวิตของชาวอีสาน ให้ได้จากจำนวนผู้ศรัทธาเดินทางมารับ
การรักษา โดยเฉพาะ โรคที่ระบบการแพทย์สมัยใหม่ไม่สามารถเยียวยารักษาได้ การรักษาโรค
ของหมอธรรมจึงเป็นการสร้างขวัญ และกำลังใจได้ดี เพื่อรักษาสมดุลของระบบชีวิต คือ ร่างกาย
วิญญาณ และขวัญ ให้สมบูรณ์ นอกจากนั้น พระครูพิพัฒน์วิทยาคมยังเป็นผู้ดำเนินการอนุรักษ์
ประเพณีวัฒนธรรมอีสาน อาทิ กลุ่มอนุรักษ์เส็งกลองกริ่ง กลุ่มอนุรักษ์ร้องสรภัญญะ กลุ่มอนุรักษ์

เอกสารโบราณ กลุ่มอนุรักษ์ประเพณีสิบสองเดือน จนได้รับรางวัลเชิดชูเกียรติด้านศิลปพื้นบ้าน
ของสถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม พ.ศ. 2555

ปัจจัยที่มีผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงความเชื่อหมอธรรมในภาคอีสาน

1. นโยบายปราบปรามกบฏผีบุญภาคอีสานตั้งแต่ พ.ศ. 2444

กบฏผีบุญภาคอีสานเกิดขึ้นหลายครั้งมีผลกระทบกับหมอธรรมมากที่สุดคือตั้งแต่ เหตุการณ์กบฏผีบุญภาคอีสาน พ.ศ. 2444-2445 เพราะเกิดขึ้นอย่างกว้างขวางและเป็นจุดเริ่มต้น การจัดตั้งกองตำรวจขึ้นในภาคอีสาน เพื่อคอยดูแล ฝ้าระวังการรวมกลุ่ม โดยไม่เข้าใจวิถีวัฒนธรรม ของชาวอีสาน อนึ่งในยุคนั้นชาวอีสานยังไม่ได้รับการศึกษาเท่าที่ควร การเรียนยังคงจำกัดเฉพาะ ผู้ชายที่บวชเรียน ส่วนผู้หญิงจะได้รับการเรียนรู้จากบิดามารดา จึงทำให้ชาวอีสานมีความเชื่อเรื่อง ความศักดิ์สิทธิ์ และถูกกล่อมเกลา ชวนเชื่อได้ง่าย โดยไม่เข้าใจระบบเหตุผลเป็นจำนวนมาก กรอบกับชาวอีสานมีระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพ ไม่มีเงินมากนัก เมื่อรัฐได้เรียกเก็บภาษี ทำให้ ต้องดิ้นรนหาเงินมาจ่ายภาษี จึงมีความคิดต่อต้าน เห็นได้ว่า สังคมอีสานในยุคของการปราบปราม กบฏผีบุญอยู่ท่ามกลางความรู้สึกรู้สึกต่อต้านภาครัฐของชาวบ้านบางกลุ่ม การเชื่อในผู้นำและ การประกอบพิธีกรรมจึงเป็นการผ่อนคลายอีกวิธีการหนึ่ง

ผลจากการดำเนินนโยบายปราบปรามกบฏผีบุญภาคอีสานตั้งแต่ พ.ศ. 2444 เป็นต้นมา ทำให้หลวงพ่อบุญชัย แซ่ตัน วัดพระแท่น บ้านแดง จ.อุดรธานี ถูกควบคุมตัว และไต่สวน ราว พ.ศ. 2466 ณ วัดโพธิสมภรณ์ จังหวัดอุดรธานี เพราะมีพฤติกรรมที่เข้าข่ายกบฏผีบุญ คือ การแสดง อภินิหารและความศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งสามารถเรียกศรัทธาให้ชาวบ้านได้เดินทางมาหาตามคำดำ ประกอบ พิธีกรรมรักษาโรค ที่เกิดจากผีทำ คือ ผีฟ้า ผีแถน นางฟ้า นางเทยม ผีปู้ตา ผีเป่า ผีโพง ผีปอบ ไสยศาสตร์ คนไล่ คนลอง และนโยบายการพัฒนาบ้านแดงตั้งแต่ พ.ศ. 2443-2464 ถือว่าเป็น แนวคิดใหม่ อาทิ การตัดถนน การจัดตั้งธนาคาร โคน กระบือ ทำให้เกิดการสะสมผู้คนเป็นกลุ่ม ขนาดใหญ่ จึงเป็นมูลเหตุให้เจ้าหน้าที่ของรัฐที่ไม่เข้าใจวัฒนธรรมอีสาน เข้ามาควบคุมตัว สอดคล้องกับคำพูด สมบูรณ์ (สัมภาษณ์, เมษายน 2556) ชาวบ้านคงปอ ให้สัมภาษณ์ว่า ในอดีตหากใครเป็นที่เลื่องลือ ชำ ลือ จะถูกเจ้าหน้าที่มาควบคุมตัว เช่น หลวงพ่อบุญชัย และส่วนสาธุศิษย์คนอื่น ๆ ได้หลบหนี เพราะเกรงภัยที่จะเกิดขึ้น

ส่วนหลวงปู่สีหัตถ์ สุวรรณมาโจ วัดพระธาตุท่าอุเทน จ.นครพนม ได้รับผลกระทบจาก การฝ้าระวังภัยปราบปรามกบฏผีบุญ คือ เมื่อ พ.ศ. 2456 พระครูสมุหคณิศรสิทธิการ ผู้แทนหัวหน้า สงฆ์มาตรวจการทางภาคอีสาน ได้เดินทางมาจังหวัดหนองคาย ได้ทราบข่าวว่า พระสีหัตถ์ สุวรรณ มาโจ เป็นผู้มโหฬารมาก แสดงปาฏิหาริย์ต่าง ๆ ได้แก่ ล่องหน หายตัว ย่อแผ่นดินให้แคบเข้า

ข้ามแม่น้ำโขงโดยไม่ต้องใช้เรือ มีคนผู้คนเลื่อมใสศรัทธาเป็นจำนวนมาก และช่องสมผู้คนเพื่อเป็นขบดต่อกรุงเทพ จึงได้เดินทางมา หมายถึงจับตัวส่งกรุงเทพ แต่ยังไม่ทันได้จับตัว พระพนมมคณาธิบดี (อู๋ นาคทรพรพ) ผู้ว่าราชการจังหวัดนครพนม ได้ชี้แจงและรับประกัน จึงทำให้เรื่องได้คลี่คลายไป

การดำเนินนโยบายการปราบปรามฝิ่นในภาคอีสาน มีผลกระทบต่อความเชื่อหมอธรรมเป็นอย่างมาก การควบคุมตัวหลวงพ่อบุญลย์ แซ่ตัน ไปไต่สวน ทำให้สานุศิษย์เกรงกลัว และงดเว้นการประกอบพิธีกรรมบางอย่างไปบ้าง โดยเฉพาะพิธีกรรมที่มีการรวมกลุ่มกันขนาดใหญ่ อาทิ การขึ้นของฮักษา การรักษาศีล ปฏิบัติธรรม คูเบาบางลง หมอธรรมยุคนี้ ปรากฏชื่อโดดเด่นน้อยมาก เพราะไม่ต้องการสร้างชื่อเสียง จนเป็นที่เลื่องลือ

2. การบังคับใช้พระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์ รศ. 121

การบังคับใช้พระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์ รศ. 121 มีผลกระทบต่อหมอธรรมอีสานที่มีสถานภาพเป็นพระสงฆ์ เพราะพระสงฆ์เดิมนั้นได้รับวัฒนธรรมแบบ พระคองลาว จึงมีการปฏิบัติตัว และประกอบพิธีกรรมหมอธรรม ซึ่งในมุมมองชาวบ้านเห็นว่าเป็นสิ่งที่ควรทำเป็นอย่างยิ่ง เพื่อช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ด้วยกันเมื่อยามยากลำบาก สังคมอีสานในช่วงเวลานี้กำลังพัฒนาในด้านต่าง ๆ อาทิการสร้างทางรถไฟ การสร้างโรงเรียนขึ้น การจัดตั้งวัดนิกายธรรมยุคในภาคอีสาน การพัฒนาด้านการแพทย์และสาธารณสุข และกำลังจะเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ. 2475 ทำให้รัฐต้องการควบคุมพฤติกรรมของผู้คนให้อยู่ในระเบียบมากยิ่งขึ้น การบังคับใช้พระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์ รศ.121 จึงมีความเคร่งครัด เพื่อช่วยผลักดันและสนับสนุนรัฐในการรวมประเทศ ต่อมาเกิดสงครามโลกขึ้นลากยาวถึงสงครามอินโดจีน ทำให้ภาคอีสานถูกจับตามองเป็นอย่างยิ่ง

หลวงพ่อบุญลย์ แซ่ตัน ได้รับผลกระทบดังกล่าว เมื่อได้รับการปล่อยตัวครั้งแรกราว พ.ศ. 2467 หลวงพ่อบุญลย์ได้กลับมาประกอบพิธีกรรมที่วัดพระแท่น บ้านแดง จังหวัดอุดรธานี ในส่วนของชาวบ้านยังมีความศรัทธามากยิ่งขึ้น เพราะเชื่อว่าการพ้นข้อกล่าวหาที่นั่นแสดงว่า ท่านไม่ได้กระทำความผิดกฎหมายบ้านเมือง จนกระทั่ง พ.ศ. 2474 หลวงพ่อบุญลย์ได้ถูกควบคุมตัวอีกครั้ง และการไต่สวน สอบสวนครั้งนี้ ได้ใช้พระวินัยของสงฆ์เป็นหลักเกณฑ์ในการพิจารณาความผิด อาทิ การบวชภิกษุณี การห่มฉลองผ้าไม่เป็นแบบพระสงฆ์ธรรมยุค มีพฤติกรรมที่ขัดกับหลักพระวินัย ฯ การควบคุมตัวครั้งนี้ ตั้งแต่ พ.ศ. 2474 ถึง พ.ศ. 2489 เป็นเวลา 15 ปี หลวงพ่อบุญลย์ได้มรณภาพในวัดโพธิสมภรณ์ จังหวัดอุดรธานี การเปลี่ยนแปลงพิธีกรรมหมอธรรมในยุคนี้ น่าจะมีผลกระทบต่อประกอบพิธีกรรมของหมอธรรมในฐานะพระสงฆ์ พิธีกรรมบางอย่างที่ขัดแย้งต่อพระวินัยอาจต้องถูกละเว้น ในส่วนของหมอธรรมฆราวาส ยังคงดำเนินต่อไป

3. การดำเนินนโยบายปราบปรามคอมมิวนิสต์

การดำเนินนโยบายปราบปรามคอมมิวนิสต์ในภาคอีสานเกิดขึ้นแรกเริ่มตั้งแต่ก่อนเกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 ต่อเนื่องมาถึงสมัยสงครามอินโดจีน (เวียดนาม) ภาคอีสานถูกจับตามองจากเจ้าหน้าที่ของรัฐอย่างกว้างขวางจนกระทั่งมีประกาศต่อสู้ (เสียงปืนแตก) ของสหาย ณ บ้านนาบัว อำเภอเรณูนคร จังหวัดนครพนม ทำให้พื้นที่ภาคอีสาน โดยเฉพาะป่าเขา ถูกกำหนดเป็นพื้นที่สีแดง มีความเสี่ยงภัยสูง ภาครัฐจากส่วนกลางได้ส่งกองกำลังรบพิเศษ (พลร่ม) เข้าประจำการทั่วภาคอีสาน ในยุคนั้นรัฐบาลได้ประกาศกฎอัยการศึก ซึ่งสร้างความโกลาหลเป็นอย่างมาก ส่งผลกระทบต่อการศึกษาของหมอธรรมที่จำศีล ภาวนา ในถ้ำ ภูเขา ป่าลึก รวมทั้งวิถีชีวิตของชาวบ้านที่ดำรงชีวิตจากของป่า ได้ปรับเปลี่ยนพฤติกรรมต่าง ๆ เพราะอาจจะถูกจับตามองจากเจ้าหน้าที่ของรัฐ ในช่วงเวลานี้ ผู้นำรัฐบาลมักมีอำนาจด้านการทหารด้วย อาทิ จอมพล ป.พิบูลสงคราม จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ และอาจจะเกิดภัยอันตรายจาก สหาย ผู้ก่อเหตุสร้างความไม่สงบ ที่ต้องมาอาศัยในป่าเขา เพราะหลบซ่อนจากเจ้าหน้าที่ของรัฐช่วงเวลานั้น หลวงปู่บุญกุ่ม กำลังจำศีลภาวนา ณ ถ้ำคำแคน เทือกเขาแดงมูล จ.กาฬสินธุ์ อยู่ในเขตพื้นที่สีแดง ส่งผลให้ทหาร ตำรวจ ได้เข้ามาประจำการ และตรวจสอบเฝ้าระวังอย่างใกล้ชิด ทำให้หลวงปู่ต้องลงมาจากเขาและนำชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบมาตั้งบ้านเรือน นายกันหา ผันผ่อน (สัมภาษณ์, 21 มีนาคม 2556) ให้สัมภาษณ์ว่า หลวงปู่บุญกุ่ม เคยถูกตำรวจ ทหาร เข้ามาจับกุม แต่ไม่สามารถจับได้ หลังจากนั้น ไม่ปรากฏมาเลย ส่วนทองคำ มูลศาลาด (สัมภาษณ์, 14 มีนาคม 2556) ให้ข้อมูลว่า สมัยก่อนนั้นหากใครเป็นที่ลือชา มักจะมีเจ้าหน้าที่เข้ามาจับกุม ไม่มีการยกเว้น และหากใครมีพฤติกรรม มีพิธีกรรม เดินทางเข้า ๆ ออก ๆ ระหว่างหมู่บ้าน กับ ป่าเขา มักจะถูกนำตัวไปไต่สวน

การดำเนินนโยบายดังกล่าว มีผลกระทบต่อการศึกษาของหมอธรรมเป็นจำนวนมาก ทั้ง การหวาดระแวงของเจ้าหน้าที่ของรัฐ และ การคุกคามของสหาย ผู้ก่อเหตุความไม่สงบ ที่เข้ามาในพื้นที่เพื่อหลบซ่อนตัว ทำให้มีภัยหลายทาง จำเป็นต้องหนีออกจากป่าเขาที่เคยปฏิบัติธรรม รวมทั้งพระป่า อาทิ หลวงปู่จวน กุลเชฏโฐ หลวงปู่เทศ เทศรังสี หลวงปู่ฝั้น อาจาโร แม้ไม่มีการเปลี่ยนแปลงแน่ชัดเรื่องพิธีกรรม แต่น่าจะส่งผลกระทบต่อดำเนินชีวิตและการปฏิบัติของหมอธรรมเป็นอย่างมาก นอกจากนี้ โสกา ประทุมตรี (สัมภาษณ์, 15 มีนาคม 2556) ให้สัมภาษณ์ว่า ในขณะที่หลวงปู่บุญกุ่ม ต้องลงมาจากเขา เพราะเกรงภัยคอมมิวนิสต์แล้ว เจ้าหน้าที่ ทหาร ตำรวจ จำนวนหนึ่ง ที่มีความศรัทธา ได้มาขอวัตถุมงคลเพื่อไปป้องกันรักษาระหว่างการปฏิบัติหน้าที่ จนเป็นที่เลื่องลือว่า เป็น ทหารผี

4. หมอธรรมอีสานปัจจุบันในฐานะแพทย์พื้นบ้านอีสาน

จากพัฒนาการและการต่อสู้กับนโยบายภาครัฐและเหตุการณ์สำคัญในภาคอีสานใน

อดีต จนถึงปัจจุบัน หมอธรรมถูกลดบทบาทและจำกัดในอยู่ในฐานะแพทย์พื้นบ้านอีสานและถูกควบคุมด้วยกระทรวงสาธารณสุข แม้ว่าในอดีตหมอธรรมเคยได้รับการยกย่องสรรเสริญ มีสถานภาพทางสังคมสูงกว่าคนทั่วไป เป็นผู้นำจิตวิญญาณ กรอบกับการรักษาด้วยระบบแพทย์สมัยใหม่ได้ผลดีกว่า และผู้คนได้รับการศึกษามากยิ่งขึ้น การได้รับข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ ทำให้ระบบความเชื่อหมอธรรมกำลังวิกฤติ การดำเนินพิธีกรรมแบบดั้งเดิม ที่เคยรับใช้สังคมในอดีตต้องปรับเปลี่ยนไปตามปัญหาต่าง ๆ ในยุคนั้น ๆ ดังเช่น กรณีของพระครูพิพัฒน์วิทยาคม ที่ยังสืบทอดวิชาการรักษาของหมอธรรม ดำเนินพิธีกรรมหมอธรรมอย่างต่อเนื่องจนมีชื่อเสียงในปัจจุบัน อย่างไรก็ตามการจกกลุ่มพิธีกรรมหมอธรรมในฐานะแพทย์ทางเลือกในปัจจุบันทำให้ พระครูพิพัฒน์วิทยาคม ได้สร้างบทบาทใหม่เพื่อสืบสารประเพณีท้องถิ่นและวัฒนธรรมอีสานให้คงอยู่ และท่านยังได้รับการยกย่องว่าเป็นแบบอย่างในการสงเคราะห์เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่เพื่อนมนุษย์ยามตกทุกข์ได้ยาก แม้ว่าในสถานภาพทางพระสงฆ์ท่านก็ไม่ได้บกร่อง การดำเนินพิธีกรรมหมอธรรมจึงมีภาพลักษณ์ในแง่ของศิลปวัฒนธรรมที่ควรค่าแก่การรักษาและสืบทอดต่อไป

5. สังคมวัฒนธรรม การศึกษา การรับรู้ข่าวสาร และความทันสมัย

ชาวอีสานในอดีตได้รับการอบรมสั่งสอนจากพ่อแม่ปู่ย่าตายาย เนื้อหาการอบรมสั่งสอนนั้นสัมพันธ์กับวิถีชีวิต การดำรงชีพ อาทิ พ่อสอนลูก การทำมาหากินต่าง ๆ ความรู้ที่ได้รับจึงเป็นข้อมูลผ่านประสบการณ์ของบรรพบุรุษ ส่วนชายบางคนได้บวชเรียนหนังสือในวัด หัดอ่าน หัดเขียน จาร ไบลาน รวมทั้งวิชาช่างต่าง ๆ ส่วนผู้หญิงจะเรียนการทอผ้า การทำกับข้าว ต่อมารัฐบาลได้พัฒนาการศึกษาไทย ได้สร้างโรงเรียนขึ้น โดยแรก ๆ จะให้พระในวัดมาเป็นครูสอนเนื้อหาส่วนมากยังผสมผสานความเป็นท้องถิ่น อาทิ การดำรงชีวิต ต่อมาจึงมีครูที่มาจากส่วนกลาง ทำให้ชาวอีสานได้รับความรู้ มีวิสัยทัศน์ แนวคิดแบบวิทยาศาสตร์ มีความเป็นเหตุเป็นผล ต่อมาเริ่มมีการรับรู้ข่าวสารจากโทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ วิทยุ อินเทอร์เน็ต ทำให้ทัศนคติเปลี่ยน โดยเฉพาะคนรุ่นใหม่มองว่า การประกอบพิธีกรรมหมอธรรมขัดแย้งกับหลักการเหตุผลแบบวิทยาศาสตร์เป็นสิ่งที่มลาย ไร้เหตุผล กรอบกับการหลอกลวงโดยใช้พิธีกรรมที่น่าเสนอในข่าวปัจจุบัน ทำให้พิธีกรรมหมอธรรมถูกละเลย อาจกล่าวได้ว่า อาจอยู่ผิดที่ผิดทาง

สรุป

คติความเชื่อหมอธรรมเป็นมรดกภูมิปัญญาที่สืบทอดมาจากอาณาจักรล้านช้างในอดีต และแผ่ขยายเข้ามาในภาคอีสานในรูปแบบผู้คนที่ย้ายถิ่นเข้ามา สันนิษฐานว่าเกิดขึ้นภายหลังการรับพระพุทธศาสนาเข้ามาในอาณาจักรล้านช้าง นักปราชญ์ท้องถิ่นจึงได้นำเอาบทสวดมนต์ทางพุทธศาสนา มาแต่งเป็นตำราวิชาธรรมต่าง ๆ โดยนำเอาภาษาบาลีมาผูกกับภาษาถิ่น เพราะเชื่อว่า

ภาษาบาลีเป็นภาษาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม ถือว่าเป็นภาษาจากพระโอรส จึงมีความศักดิ์สิทธิ์ อาทิ พุทโธจิต ฐัมโมจิต สัมโฆจิต นะอยู่หัว โมอยู่เกล้า พระเจ้าแผลงฤทธิ์ เป็นต้น และสามารถ ขจัดปัดเป่าสิ่งชั่วร้าย อาการเจ็บป่วยที่เกิดจากการกระทำของ ภูตผีปีศาจ ปรมจารย์หมอธรรมที่มี ชื่อเสียงและมีตำนานความศักดิ์สิทธิ์เป็นที่เลื่องลือ อาทิ หลวงปู่โพนสะเม็ก นครจำปาสัก ประเทศลาว หลวงปู่สมเด็จจุน นครจำปาสัก ประเทศลาว หลวงพ่อพิบูลย์ แซ่ตัน วัดพระแท่น อำเภอบึงสามพัน จังหวัดอุตรธานี หลวงปู่สีหัตถ์ สุวรรณมาโจ วัดพระธาตุท่าอุเทน จังหวัด นครพนม หลวงปู่บุญคุ้ม ภูโน จังหวัดกาฬสินธุ์ ฯ ในขณะนั้นนโยบายการพัฒนาภาคอีสานในอดีตหลายประการที่มีผลกระทบต่อกลุ่มหมอธรรมจากความไม่เข้าใจในพิธีกรรมท้องถิ่น อาทิ นโยบายปราบปรามกบฏผู้มีบุญภาคอีสาน พระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 การนโยบายฝ่ายระวางภัยคอมมิวนิสต์ เหตุการณ์สงครามอินโดจีน แต่ความเชื่อหมอธรรมยังคง ดำรงอยู่และเป็นเครื่องมือในการแก้ไขปัญหาของชาวอีสานมาจนถึงในปัจจุบัน มีเหตุการณ์ที่น่าสนใจ ดังนี้

1. หมอธรรมหลวงพ่อพิบูลย์ แซ่ตัน วัดพระแท่น อำเภอบึงสามพัน จังหวัดอุตรธานี (พ.ศ. 2356-2489) หลวงพ่อพิบูลย์ แซ่ตัน เป็นตำนานบูรพาจารย์แห่งเมืองอุตรธานี วิชาธรรมที่ สร้างชื่อเสียงคือ ธรรมเผิงพันน้ำมันหมื่น ธรรมแปดหมื่น ตามประวัติที่เล่าขานมามีภาคอิทธิฤทธิ์ และความเชื่อมั่นศรัทธาของชาวอีสานเป็นอย่างมาก แม้ว่าในอดีตพิธีกรรมหมอธรรมมีลักษณะ เข้าข่ายพฤติกรรมของกบฏผู้มีบุญภาคอีสาน อาทิ การแสดงอิทธิฤทธิ์ ทำนายเหตุการณ์ล่วงหน้า เสกหินแห่ การประกอบพิธีกรรมรดน้ำมนต์รักษาโรค รักษาคนผีเข้า เจ้าสุน เหล่านี้สร้างความ เชื่อมั่นศรัทธาและมีผู้คนเข้าร่วมในพิธีกรรมเกิดเป็นการสะสมผู้คนเป็นจำนวนมาก จนในที่สุด ทางกรมมีคำสั่งให้ พระครูสังฆกิจ (จุม พนฺธุโล) ควบคุมตัวไต่สวน เมื่อ พ.ศ. 2466 และนำตัว ส่งไปยังกรุงเทพฯ แต่เมื่อพิจารณาแล้วพบว่า พิธีกรรมหมอธรรมของหลวงพระพิบูลย์ไม่ได้ต่อ ต้านรัฐ จึงได้รับการปล่อยตัว หากพิจารณาพบว่า การปกครองในมณฑลอุดรช่วงเวลานั้น รัชกาลที่ 5 ต้องการสานผลประโยชน์ร่วมกันระหว่าง ฝ่ายอาณาจักร และ ฝ่ายศาสนจักร เพื่อสร้าง ชาติ พระองค์ทรงต้องการควบคุมหัวเมืองอีสาน เพื่อป้องกันภัยจากชาติตะวันตก และภัย คอมมิวนิสต์ ทำให้ฝ่ายอาณาจักรและศาสนจักรมีหน้าที่สอดส่องพฤติกรรมต่าง ๆ ของกลุ่ม พิธีกรรมท้องถิ่นที่มีลักษณะการรวมตัวกลุ่มเป็นจำนวนมาก

ต่อมา เมื่อ พ.ศ. 2467 หลวงพ่อพิบูลย์ ได้รับการปล่อยตัวและกลับมาประกอบพิธีกรรม หมอธรรมที่วัดพระแท่น บ้านแดง เช่นเดิม มีการรดน้ำมนต์ รักษาคนเป็นบ้า รักษาคนผีเข้า ปฏิบัติ จำศีล ภาวนา ตามความเชื่อของชาวอีสานและพัฒนาชุมชนบ้านแดง เป็นเวลาอีก 7 ปี จนกระทั่ง พ.ศ. 2474 ผู้ใหญ่มูล ได้แจ้งต่อนายอำเภอหนองหานว่า พระพิบูลย์บวชผู้หญิง เมื่อนายอำเภอทราบ

เรื่องจึงได้นำกำลังเจ้าหน้าที่ตำรวจ ไปควบคุมตัวหลวงพ่อบุญไปไต่สวนเรื่องพระวินัยที่วัดโพธิสมภรณ์ จังหวัดอุดรธานี ถือเป็นครั้งที่ 2 โดย พระราชกวี (จุม พนฺธุโล) เจ้าคณะมณฑลอุดร และเจ้าอาวาสวัดโพธิสมภรณ์ (ช) เป็นประธานไต่สวน ได้แจ้งข้อหาว่า พระบุญหล่มผ้าไม่มีบิด เป็นลูกบวบ หรือ ห่มแบบปริมณฑลตามแบบธรรมยุติ และได้ตัดสินกักบริเวณพระบุญหล่มผ้า จำพรรษาอยู่ที่วัดโพธิสมภรณ์ การไต่สวนครั้งนี้เห็นได้ว่าการปกครองคณะสงฆ์มณฑลอุดรตามพระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 ที่รวมสองนิกาย และใช้หลักเกณฑ์ของพระธรรมยุติ ในการตัดสิน ซึ่งปฏิปทาของหลวงพ่อบุญเป็นแนวปฏิบัติแบบพระคองลาว แม้ครั้งนั้นพระบุญหล่มผ้าไม่ได้ชี้แจงเหตุผลการกระทำดังกล่าว ต่อมา พระครูมัญจาคีรีภิกษุ เจ้าอาวาสวัดพระแท่นบ้านแดง เจ้าคณะอำเภอบุญรักษ์ จังหวัดอุดรธานี ได้ชี้แจงพฤติกรรมของหลวงพ่อบุญ คือ การห่มผ้า เป็นแนวปฏิบัติของพระคองลาว และห่มครองตาแบบที่ครูบาอาจารย์สอนมา การบวชผู้หญิง อาจเป็นการให้ศีล 5 ศีล 8 กับผู้หญิง มาร่วมจำศีลภาวนา ปฏิบัติธรรม พระบุญหล่มถูกกักบริเวณอยู่ วัดโพธิสมภรณ์ 15 ปี ได้ประกอบพิธีกรรมรดน้ำมนต์รักษาคนเป็นบ้า ผีเข้า เข้าสู่ ตามปกติ มีผู้คนทราบข่าวได้มารักษาเป็นจำนวนมาก จนกระทั่ง ถึง พ.ศ. 2489 พระบุญหล่มได้มรณภาพที่วัดโพธิสมภรณ์อายุรวม 135 ปี ต่อมา สาธุศิษย์ท่านได้สืบทอดปฏิบัติทวิชาธรรมอย่างเคร่งครัด อาทิ หลวงปู่บุญกุ่ม (อินทศิลา ประทุมตรี) พระครูวินุลคุณาทร (โชติ ธรรมโร) พระครูอมรรธรรมโมภาส (ชม โอภาโส) พระครูสุวรรณประภาต (ทอง สุวณฺณโสโร) พระครูพิศาลธรรมรัตน์ (สม กวิสโร) ฯ ภายหลังชาวบ้านแดงได้ระลึกถึงคุณงามความดีของท่าน ได้ร่วมกันจัดตั้งอำเภอ และใช้ชื่อว่า “บุญรักษ์” หมายถึง หลวงพ่อบุญลุ่มปกปักรักษาคุ้มครอง

2. หมอธรรมพระสีหัตถ์ สุวรรณมาโจ วัดพระธาตุทำอุเทน จังหวัดนครพนม (พ.ศ. 2408-2483) พระสีหัตถ์ สุวรรณมาโจ เป็นปรมาจารย์สายธรรมท่านหนึ่งที่ชาวอีสานและชาวลาว ให้ความเคารพนับถือ ท่านได้นำพาญาติโยมบำเพ็ญบารมีสร้างพระธาตุทำอุเทนครั้งแรกราว พ.ศ. 2453 ตามคติของพระคองลาวมีการรวมตัวกันของญาติโยมผู้ศรัทธาเป็นจำนวนมากทั้ง ในจังหวัดนครพนม สกลนคร หนองคาย มุกดาหาร และประเทศลาว เป็นจำนวนมาก ถึง พ.ศ. 2456 ผู้ตรวจการคณะสงฆ์ได้เดินทางมาตรวจเยี่ยมคณะสงฆ์ในภาคอีสาน ทราบข่าวถือโอกาสแสดง อภินิหารของพระสีหัตถ์ ว่า สามารถย่อแผ่นดิน เดินข้ามแม่น้ำโขงได้ มีมนต์วิเศษให้คนรักหลงเชื่อ ฟัง และส่องสุมกำลังผู้คนไว้เป็นจำนวนมาก จึงได้เดินทางมาเพื่อควบคุมตัวไปสอบสวน แต่ยังไม่ได้ควบคุมตัว ผู้ว่าราชการจังหวัดนครพนมได้อธิบายชี้แจงถึงเจตนาการสร้างพระธาตุ เพื่อหวังถึงโพธิญาณ ทำให้ผู้ตรวจการเข้าใจแล้วเดินทางกลับ เมื่อท่านสร้างพระธาตุทำอุเทน เสร็จเรียบร้อยแล้วต่อมาไม่นานได้ไปธุดงค์ไปทางจังหวัดอุดรธานี ได้นำพาญาติโยมสร้างพระธาตุ พุทธบาทบัวบก และธุดงค์ไปประเทศลาวได้สร้างมณฑลประกอบพระบาทโพนสัน

3. หมอธรรมหลวงปู่บุญกุ่ม (อินทศิลา ประทุมตรี) ภูโน อำเภอกำแพงแสน จังหวัดกาฬสินธุ์ (พ.ศ. 2433-2519) หลวงปู่บุญกุ่ม ได้สืบทอดพิธีกรรมหมอธรรมมาจากหลวงพ่อพิบูลย์ ได้ปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด อาทิ การขึ้นของฮักษา สามครั้งต่อปี คือ เข้าพรรษา ออกพรรษา และสงกรานต์ รดน้ำมันต์ ไล่ผีปอบ ถอดคุณไสย โดยอาศัยอยู่ในถ้ำแคน ในป่าภูโน ตอนเช้าจะมีชาวบ้านมาจ้งหัน ถวายข้าวเป็นประจำเหมือนอยู่ในเพศบรรพชิต ต่อมารัฐบาลดำเนินนโยบายเฟื้อระงับภัยคอมมิวนิสต์ ทำให้ลูกฝั่งลูกเถียนและชาวบ้านบริเวณนั้นมีความเดือดร้อน เนื่องจากอยู่ในพื้นที่สีแดง เสี่ยงภัยที่จะเกิดการปะทะระหว่างเจ้าหน้าที่ของรัฐกับกองกำลังฝ่ายคอมมิวนิสต์ หลวงปู่จึงออกจากถ้ำแคน นำพาชาวบ้านและลูกฝั่งลูกเถียน มาตั้งบ้านหาดทรายมูล (ตำบลพิมูล อำเภอกำแพงแสน จังหวัดกาฬสินธุ์ ในปัจจุบัน) โดยใช้อัตินของหมอธรรม คือ ผังหลักบ้าน สร้างหอพระธรรม แต่งตั้งพ่อบ้านเป็นผู้ดูแล และได้กำหนดระเบียบหมู่บ้าน อาทิ วันพระ ขึ้น 15 ค่ำ หรือ แรม 14 ค่ำ ห้ามใช้แรงงานสัตว์ทำงาน และรถไถเดินตาม ฝ่าฝืนปรับ 6 บาท วันพระ ขึ้น 15 ค่ำ หรือ แรม 14 ค่ำ ห้ามขนฟืน หรือถ่านเข้าบ้าน ฝ่าฝืนมีโทษปรับครั้งละ 6 บาท วันพระ ขึ้น 15 ค่ำ หรือ แรม 14 ค่ำ ห้ามดำข้าว สีข้าว ถั่วฝักสดปรับครั้งละ 6 บาท เมื่อมีศพอยู่ในหมู่บ้าน ห้ามมิให้ปลูกบ้านหรือสร้างบ้าน ฯ ซึ่งชาวบ้านหาดทรายมูลปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด เคยเกิดกรณีมีคนฝ่าฝืน ไปไถนาในวันพระ ทำให้เกิดฟ้าผ่าต้นไม้ใกล้ๆที่ไถนา ทำให้ชาวบ้านคนนั้นหวาดกลัว หลังจากนั้นจึงไม่มีใครกล้าละเมิดเลย ทุกวันพระชาวบ้านจะรวมตัวกันไหว้พระที่หอพระธรรม และนำดอกไม้ธูปเทียนมาคารวะหอพระธรรมเป็นประจำจนกระทั่งในปัจจุบัน ผู้อาวุโสของหมู่บ้านเล่าว่า ในวันพระ ขึ้น 15 ค่ำ หรือ แรม 14 ค่ำ ในเวลากลางคืนจะได้ยินเสียงและเห็นผู้ชายผมยาวนุ่งผ้าขาว ขี่ม้ารอบ ๆ หมู่บ้าน ซึ่งชาวบ้านเชื่อว่าเป็นวิญญาณอันศักดิ์สิทธิ์ของหลวงปู่บุญกุ่ม เมื่อตั้งหมู่บ้านเรียบร้อยแล้ว เจ้าหน้าที่ของรัฐและกองกำลังฝ่ายคอมมิวนิสต์มิได้มารบกวนแต่อย่างใด

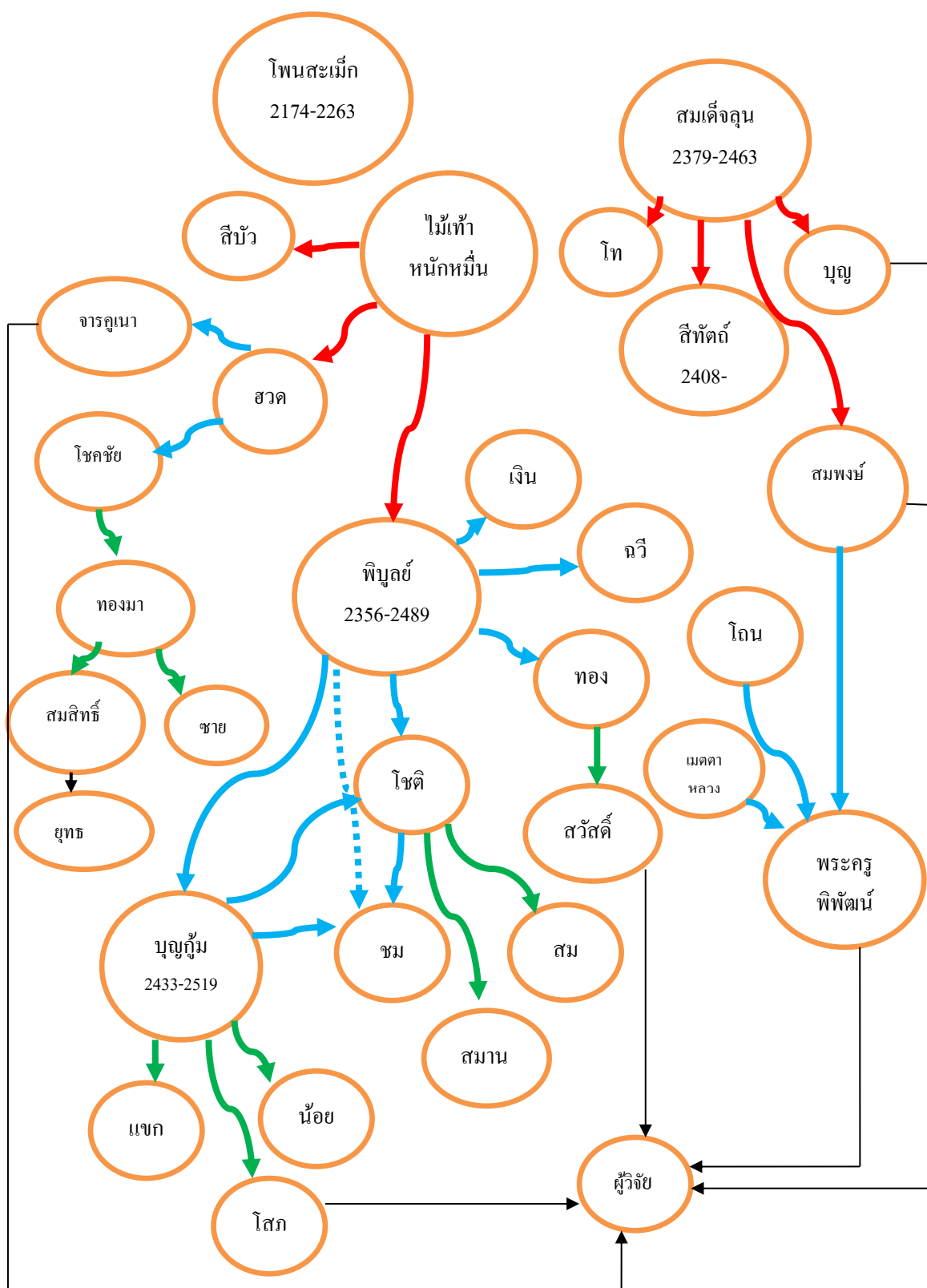
ต่อมา หลวงปู่บุญกุ่มได้รู้คงคัมภีร์ทางตอนเหนือ ได้ทราบข่าวลือว่าดอนกลางหนองบ้านโคกพัฒนามีอาถรรพ์ ท่านจึงได้ไปปราบและพำนักที่นั่นสร้างความศรัทธาให้กับชาวบ้านโคกพัฒนาเป็นอย่างมาก โดยชาวบ้านนับถือและปฏิบัติกับท่านเหมือนท่านอยู่ในเพศบรรพชิต คือ กราบไหว้ มาถวายข้าว มาสวดมนต์ไหว้พระในวันพระเป็นประจำ ท่านได้ผังหลักบ้าน ให้กับบ้านโคกพัฒนา และกำหนดระเบียบของหมู่บ้านคล้ายกับบ้านหาดทรายมูล อาทิ วันพระขึ้น 15 ค่ำ แรม 14 ค่ำ ให้ชาวบ้านนำดอกไม้ธูปเทียนมาคารวะหลักบ้าน พาคนไหว้พระสวดมนต์ สร้างความเจริญรุ่งเรืองฝนตกตามฤดูกาล ต่อมาชาวบ้านโคกพัฒนาได้ร่วมใจกันบริจาคทรัพย์สร้างรูปเหมือนและศาลาของหลวงปู่บุญกุ่มไว้เป็นที่เคารพสักการะ ณ ดอนกลางหนอง บ้านโคกพัฒนาจนถึงปัจจุบัน เมื่อท่านพัฒนาบ้านโคกพัฒนาเรียบร้อยแล้ว ได้เดินทางไปพัฒนาบ้านคำ

ตำบลคำเลาะ อำเภอไชยวาน จังหวัดอุดรธานี เพราะเป็นหมู่บ้านของภรรยาท่าน โดยฝั่งหลักบ้าน และตั้งกฎเกณฑ์ ในวันพระขึ้น 15 ค่ำ หรือแรม 14 ค่ำ ให้นำดอกไม้ธูปเทียนไปคารวะหลักบ้าน หลวงปู่บุญกุ่มได้พำนักที่บ้านคำ เป็นเวลานาน ได้พัฒนาวัดสำราญ นำพาชาวบ้าน สร้างกุฏิ ศาลา ห้องน้ำ อีกทั้งพระและเณรในวัดต่างเป็นลูกศิษย์ลูกหาของหลวงปู่บุญกุ่ม จึงไม่ขัดข้องอะไร ท่านได้วางแผนผังการก่อสร้างทั้งหมด นอกจากนั้นในการจัดงานบุญต่าง ๆ ชาวบ้านท่านจะเป็นผู้คอยสนับสนุน อุปถัมภ์ ให้คำปรึกษาหารือเกี่ยวกับการเตรียมงาน การดำเนินงานทุกครั้ง เมื่อมีงานบุญหมู่บ้านอื่น ๆ รวมทั้งหมู่บ้านของลูกศิษย์ลูกหาของท่าน ท่านจะนำพาชาวบ้านคำ ทำตักถ้ำปลุกเสก ตันเงิน ไปทอดถวายทุกครั้ง หากหลวงปู่บุญกุ่มเดินทางไปหมู่บ้านใด ชาวบ้าน จะให้การต้อนรับ จัดอาสนะที่นั่ง เหมือนท่านอยู่ในเพศบรรพชิต

ลูกศิษย์ลูกหาในหมู่บ้านต่าง ๆ ทราบข่าวว่า หลวงปู่บุญกุ่มพำนักที่ใด จะพากันมา ขึ้นของฮักษาในวันเข้าพรรษา ออกพรรษา และสงกรานต์ เป็นประจำ ส่วนคนที่มารักษาจากการถูกผีเข้า เป็นปอบ หลวงปู่จะจัดหาที่พักให้ตามความเหมาะสม เมื่อหลวงปู่พัฒนาบ้านคำ ตำบลคำเลาะ อำเภอไชยวาน จังหวัดอุดรธานี เรียบร้อยตามเห็นสมควรแล้ว ได้ย้ายไปพำนักใน ที่อยู่ที่เขตเทศบาลเมืองอุดรธานี ซึ่งเป็นช่วงบั้นปลายของชีวิต และเมื่อลูกศิษย์ลูกหาเข้าไป ทำธุระในตัวเมืองครั้งใดจะนำผลไม้ ผลผลิตทางการเกษตรไปฝากหลวงปู่เสมอ นอกจากนั้น การขึ้นของฮักษาประจำปี ชาวบ้านบางส่วนได้แต่งขัน 5 คารวะที่หอพระธรรม ต่อมาเกิดสงคราม อินโดจีน กองทัพอเมริกาได้ตั้งฐานทัพที่จังหวัดอุดรธานี และเกิดอาชิต ทหารรับจ้าง ทหารที่ ไปรดน้ำมนต์กับหลวงปู่และรอดตายกลับมาทุกคน จนเป็นที่เล่าขานเรียกว่า “ทหารผี” ถือได้ว่า ในช่วงนี้พระเกจิจังหวัดอุดรธานีได้สร้างวัดดงมดต่าง ๆ และเป็นທີ່เลื่องลือเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ มาจนถึงปัจจุบัน อาทิ ตะกรุดหกกษัตริย์ กบตายนาคู ของหลวงปู่โถน อำเภอกุฉินชัย ตะกรุดหกดอก หลวงปู่ทอง วัดธาตุสว่าง โนนยาง ตะกรุดโทนหลวงปู่เครื่อง ตะกรุดประจำกายหลวงปู่โชติ วัดพระแท่น ฯ เห็นได้ว่าการประกอบพิธีกรรมตาม ฮีตมอธรรมของหลวงปู่กุ่ม ดำเนินไปไม่ ขัดแย้งหรือต่อต้านรัฐแต่อย่างใดในปัจจุบัน ชาวบ้านหาดทรายมูล บ้านโคกพัฒนา บ้านคำ ต่างมา ขึ้นของฮักษากับบุตรชาย คือ นายโสภณ ประทุมตรี ถือเป็นตัวแทนของหลวงปู่บุญกุ่ม และคารวะ กับหอพระธรรม หลักบ้าน ที่หลวงปู่เคยเป็นผู้ประกอบพิธีกรรม และมีการสืบทอดความคิด ความเชื่อให้กับลูกหลาน จนถึงปัจจุบัน

4. หมอธรรมพระครูพิพัฒน์วิทยาคม (เจริญ ฐานยุตโต) วัดโนนสว่าง อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี เป็นกลุ่มใหญ่ที่สุดในภาคอีสานปัจจุบัน มีการสืบทอดธรรมมาหลายที่ อาทิ ธรรมเผิงพันน้ำมันหมื่น ธรรมพระเจ้าห้าพระองค์ ธรรมอรหันตา ธรรมแปดหมื่นสี่พันชั้น ธรรมแก้วโกฏิ ธรรมฟ้าหยาด ธรรมหลวง ธรรมมูล ธรรมอุปคุต ฯลฯ และมีการประกอบพิธีกรรม

รักษาโรคในปัจจุบัน แต่มีความแตกต่างไปจากอดีต หลังจากหน่วยงานด้านสาธารณสุขและการแพทย์เข้ามาควบคุมระบบแพทย์พื้นบ้านอีสาน ทำให้หมอธรรมอยู่ในฐานะแพทย์ทางเลือก ทั้งที่ในอดีต หมอธรรมเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณทั้งระบบชีวิต และมีสถานภาพทางสังคมสูงกว่าคนทั่วไป ชาวบ้านให้ความเคารพยกย่อง นอกจากนั้น ด้วยความที่ท่านอยู่สถานภาพพระสงฆ์ จึงต้องอยู่ในการปกครองของเถรสมาคม ทำให้การประกอบพิธีกรรมหมอธรรมเป็นส่วนหนึ่งของความเชื่อและวัฒนธรรมของคนในอดีต อย่างไรก็ตามสถาบันหมอธรรมยังมีความจำเป็นต่อการดำเนินชีวิตของชาวอีสาน ให้ได้จากจำนวนผู้ศรัทธาเดินทางมารับการรักษา โดยเฉพาะโรคที่ระบบการแพทย์สมัยใหม่ไม่สามารถเยียวยารักษาได้ การรักษาโรคของหมอธรรมจึงเป็นการสร้างขวัญและกำลังใจได้ดี เพื่อรักษาสมดุลของระบบชีวิต คือ ร่างกาย วิญญาณ และขวัญ ให้สมบูรณ์ นอกจากนั้น พระครูพิพัฒนวิทย์าคมยังเป็นผู้ดำเนินการอนุรักษ์ประเพณีวัฒนธรรมอีสาน อาทิ กลุ่มอนุรักษ์เส็งกลองกริ่ง กลุ่มอนุรักษ์ร้องสรภัญช์ กลุ่มอนุรักษ์เอกสารไบลาน กลุ่มอนุรักษ์ประเพณีสิบสองเดือน จนได้รับรางวัลเชิดชูเกียรติด้านศิลปพื้นบ้านของสถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม พ.ศ. 2555

ภาพที่ 3-2 การสืบทอดวิชาธรรมในยุคต่าง ๆ จากอดีตจนถึงปัจจุบัน

บทที่ 4

เครือข่ายทางสังคมของหมอธรรมในภาคอีสาน

ผู้วิจัยศึกษาระบบเครือข่ายทางสังคมของหมอธรรมในภาคอีสาน นำเสนอประเด็น
ดังนี้

สังคมศีลธรรมของหมอธรรมในภาคอีสาน

คนอีสานในอดีตมีนิสัยใจคอโอบอ้อมอารี เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ อ่อนน้อมถ่อมตัว ให้ความเคารพผู้อาวุโส เชื่อฟังคำสั่งสอนสั่ง ทั้งนี้เกิดจากการอบรม การกล่อมเกลாதงสังคมในระบบจารีตอาทิ ขะลำ วรรณกรรมคำสอน สัตคองที่ได้รับการสั่งสอนจากพ่อแม่ ผู้อาวุโส เจ้าโคตร ครูบา อาจารย์ พระสงฆ์ ปราชญ์ท้องถิ่น รวมทั้งบุญประเพณีต่าง ๆ ที่เอื้อต่อการปฏิบัติตามจารีตอย่างเคร่งครัด อาทิ งานกินดอง หรืองานงันเฮือนดี ผู้ที่เป็นสะใภ้ หรือ เขย ต้องมาช่วยงานทุกอย่างในครัว จัดเตรียมสถานที่ ฯ ทุกวันพระชาวอีสานจะนำดอกไม้มารูปเทียน สมมาบูชาแม่บ้าน ไต่บ้าน สมมาแม่ลิไฟ สมมาอุปกรณ์การเกษตร ภรรยาจะนำดอกไม้มารูปเทียน 1 คู่ สมมาสามี ลูกสะใภ้ ลูกเขย จะสมมาพ่อบุ แม่ย่า พ่อตา แม่ยาย ผู้นำครอบครัวจะแต่งตั้ง 5 สมมาบูชาขึ้นฮ้านของรักษา คอบผีแจ ผีเฮือน เจ้าที่เจ้าฐาน ตูบตาปู่ (คำพูด สมบูรณ์, สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2556) ชาวบ้านบางคนจะไปทำบุญที่วัด นุ่งขาวห่มขาว จำศีลภาวนา ฟังเทศน์ รักษาศีลแปด มิได้ขาด ละเว้นการฆ่าสัตว์ ตัดชีวิต (พระครูโสภิตธรรมโสภณ, สัมภาษณ์, 12 พฤษภาคม 2556) นอกจากนี้ชาวอีสานบางคนที่เป็นลูกเขยลูกเทียนของหมอธรรมคนใด หรือขึ้นของรักษากับความเชื่ออะไร อาทิ เจ้าก๊ก คุบา ผู้นำพิธีกรรมลำผีฟ้า ขะจำ หรือผู้ที่ชาวอีสานเคารพนับถือ จะแต่งตั้ง 5 ไปสมมาคารวะคุณ ในบ้านของหมอธรรมหรือผู้นำพิธีกรรมมักจะจัดสถานที่ต้อนรับและสถานที่ไหว้พระสวดมนต์ ภาวนาจำศีลด้วย คล้ายกับการปฏิบัติธรรมในวัด ถือเป็นสังคมศีลธรรมแยกย่อยที่อยู่ภายใต้สังคมอีสานที่น่าสนใจ

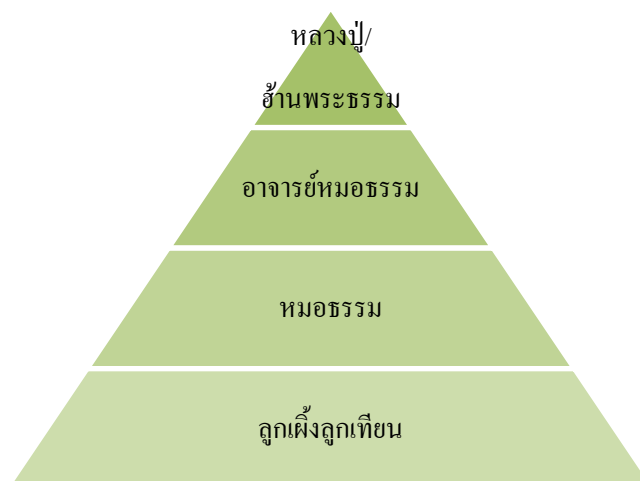
สังคมศีลธรรมหมอธรรมเป็นกลุ่มย่อยในสังคมอีสาน เกิดขึ้นอย่างไม่เป็นทางการ จากลูกเขยลูกเทียนของหมอธรรมที่ขึ้นของรักษากับพ่อธรรม เคยรับการรักษาจากหมอธรรมจนหาย และนับถือพระธรรมของหมอธรรม หรือลูกเขยลูกเทียนที่กำลังอยู่ในขั้นตอนการรักษา การสมมา และแต่งตั้งดอกไม้คารวะในวันพระวันศีลถือเป็นกระบวนการรักษาอย่างหนึ่ง เจษฎา เสาร์สิริ (สัมภาษณ์, 6 มิถุนายน 2556) ให้สัมภาษณ์ว่า ลูกเขยลูกเทียนที่เคยรักษาหายแล้ว อยู่ระหว่างการรักษา และผู้เข้าเป็นลูกเขยลูกเทียนของสำนักธรรมอรหันตา หากเป็นวันพระ จะมีการไหว้พระ

สวดมนต์เป็นประจำที่สำนัก ซึ่งสืบทอดจารีตประเพณีตามที่ครูอาจารย์ได้บอกไว้ นอกจากนั้น พระบุญมี ปรุกโกโม (สัมภษณ์, 6 มิถุนายน 2556) ให้สัมภษณ์เพิ่มเติมของสำนักหมอธรรม วัดโนนสว่างว่า จะมีผู้ศรัทธา ลูกเผิ้งลูกเทียน หมอธรรม มาร่วมไหว้พระสวดมนต์ที่วัดใน ศาลาการเปรียญ เป็นประจำทุกวันพระ บางคนจะรักษาศีล 8 จากการศึกษาภาคสนามวัดโนนสว่าง ตำบลหมากหญ้า อำเภอนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี วันที่ 6 มิถุนายน 2556 พบว่า ชาวบ้าน จะนำดอกไม้สีขาว 5 คู่ เทียน 5 คู่ หมากเบ็ง พวงมาลัย มาสมมา คารวะ ถวายเป็นพุทธบูชากับ พระประธานในศาลาการเปรียญ และคารวะฮ้านพระธรรม สมมาพ่อธรรม ตามสมควร นิ่มนวล โชคชาติ (สัมภษณ์, 7 กุมภาพันธ์ 2556) ให้สัมภษณ์ว่า เมื่อครั้งเป็นลูกเผิ้งลูกเทียนของ คุณพ่อ บุญกุ่ม ในวันพระวันศีล จะมีการไหว้พระสวดมนต์ที่บ้านของคุณพ่อเอง หลังจากนั้น คุณพ่อ จะสอนธรรมะ สอบถามสารทุกข์สุกดิบ การทำมาหากิน จากข้อมูลในกรณีศึกษาที่แตกต่างกัน เห็นได้ว่า การเกิดขึ้นของสังคมหมอธรรมนี้มีกิจกรรมในวันปกติ ชาวบ้านจะมารับการรักษา และ มาเยี่ยมถามไถ่สารทุกข์สุกดิบ ทุกวันพระ ลูกเผิ้งลูกเทียนจะนำดอกไม้รูปเทียนมาสมมา คารวะฮ้านพระธรรม สมมาพ่อธรรม ตามจารีตประเพณี และอาจอยู่ร่วมไหว้พระสวดมนต์ ฟังเทศน์ จากพ่อธรรม

นอกจากกิจกรรมการไหว้พระในวันพระวันศีลแล้ว หมอธรรมแต่ละสำนักจะมีกำหนด วันขึ้นของฮักษาประจำปี อาทิ สำนักหมอธรรมวัดโนนสว่างจะขึ้นของฮักษา คือ วันเข้าพรรษา วันออกพรรษา วันสงกรานต์ และวันเกิดของอาจารย์หมอธรรม ในวันที่ 6 มิถุนายน (บุญชู สิโกแก้ว, สัมภษณ์, 6 มิถุนายน 2556) สำนักหมอธรรมอาจารย์อึ้งคาร ดงสงคราม จะถือเอา วันมาฆบูชา วันอาสาฬหบูชา วันวิสาขบูชา (พระมหาเอกพงษ์, สัมภษณ์, 7 กุมภาพันธ์ 2556) ลูกเผิ้งลูกเทียนของหลวงปู่บุญกุ่ม บ้าน โศกพัฒนา จะถือขึ้นของฮักษา ที่ หอพระธรรม ในวันที่ 15 เมษายน ของทุกปี (เดชา นิ่มกระ, สัมภษณ์, 13 มีนาคม 2556) เห็นได้ว่า ในสังคมหมอธรรม ให้ภาพของสังคมพุทธศาสนาแบบท้องถิ่นที่มีกลิ่นอายของศีลธรรม ความกตัญญู ซึ่งมีส่วนในการกล่อมเกล้าทางสังคมให้เกิดเป็นคนดี ตามที่สังคมต้องการ ในส่วนของวันปกตินั้น จะมี ผู้คน เดินทางมารักษาความเจ็บป่วยที่เชื่อว่าเกิดจากการกระทำของผีร้าย คุณไสย มาเสียเคราะห์ ตัดกรรม ตัดเวร แก้วคำฝั้น เรียนธรรม ฯ ทั้งผู้ชาย ผู้หญิง พระเณร ฆราวาส อย่างไม่ขาดสาย ซึ่งหมอธรรมก็ รับรองตามสถานภาพทางสังคมที่เหมาะสม ส่วนในวันพระ ขึ้น 15 ค่ำ หรือ แรม 14 ค่ำ หมอธรรม มีข้อจะถ้าจะไม่ประกอบพิธีกรรมใด ๆ

จากการศึกษาหมอธรรมมักมีความสามารถในการประกอบพิธีกรรมอื่นด้วย จากการ สัมภษณ์ สมหมาย มูลผลาด (สัมภษณ์, 14 มีนาคม 2556) ให้ข้อมูลว่า หลวงปู่บุญกุ่ม มีความสามารถด้านศิลปะ ช่างไม้ ช่างก่อสร้าง เป็นหมอสูตฺร เทศน์เสียง แต่งแก้เสียเคราะห์

ใช้ยาสมุนไพร ส่วน บุญมา ชัยสาร (สัมภาษณ์, 12 พฤศจิกายน 2556) แต่ห้ามไปไหว้ผีปูด เป็น
 หมอเหยา หมอทรง เพราะถือว่า หมอธรรมเป็นฝ่ายพระจะไม่ยุ่งเกี่ยวกับผี และผีคือต้นเหตุที่ทำให้
 เกิดความเจ็บป่วย (อังคาร ดงสงคราม, สัมภาษณ์, 12 พฤศจิกายน 2556) หากไปเกี่ยวกับผี จะทำให้
 ผีไม่เกรงกลัว ไส้ผีไม่ออก (พระศักดิ์สิทธิ์ ฐมฺมธโร, สัมภาษณ์, 12 พฤศจิกายน 2556) อนึ่งถือเป็น
 ข้อชะล่าที่หมอธรรมต้องปฏิบัติอย่างเคร่งครัด จากที่หมอธรรมเป็นที่เคารพนับถือทำให้มี
 โอกาสนำพาลูกผีลูกเทียนทำบุญตามฮีต 12 อาถรรพ์ เป็นผู้นำลูกผีลูกเทียน ทำกันหลอน
 ในบุญเฉพาะหวัด ทำต๋นเงิน ต๋นกำลปพฤษ์ไปโมบุญกับบ้านอื่น ๆ เป็นต้น การให้ความเคารพนับถือ
 พ่อธรรมนั้น มีลำดับโครงสร้างดังแผนภาพ

ภาพที่ 4-1 โครงสร้างทางสังคมของหมอธรรม

จากภาพที่ 4-1 แสดงลักษณะโครงสร้างทางสังคมของหมอธรรม มีหลวงปู่ เป็นอำนาจ
 ศักดิ์สิทธิ์สูงสุดผ่านฮ้านพระธรรมที่ทุกคนต้องยอมรับนับถือ ต่อมาคือ อาจารย์หมอธรรม
 หมอธรรม และลูกผีลูกเทียน ตามลำดับ โดยแต่ละชั้นจะมีชะล่าเป็นกำหนดและควบคุมพฤติกรรม
 ของหมอธรรมและลูกผีลูกเทียน โครงสร้างทางสังคมดังกล่าวมีรูปแบบอย่างไรไม่เป็นทางการ
 เป็นโครงสร้างหลวม กล่าวคือ ลูกผีลูกเทียนเมื่อรักษาหายขาดแล้ว สามารถขอเรียนธรรมกับ
 อาจารย์ธรรมได้ตามแต่กรณี ลูกผีลูกเทียนจึงก้าวขึ้นไปเป็นหมอธรรม ลูกผีลูกเทียนสามารถ
 “ลาธรรม” จากกลุ่มหนึ่ง ไป “อยู่นาธรรม” กลุ่มอื่นได้ตามความสมัครใจ เมื่อรักษาด้วยหมอธรรม
 คนแรกไม่เป็นที่พอใจ และลูกผีลูกเทียนอาจขึ้นขอรักษาด้วยหมอธรรมหลายคน ทั้งนี้ต้องเป็น
 สายธรรมเดียวกัน เพราะหมอธรรมแต่ละสายจะมีความเคารพและยอมรับกันในสายของตนมากกว่า
 หมอธรรมนอกสาย แต่ไม่ได้ขัดแย้งกัน

เห็นได้ว่าที่สำนักหอธรรมมีกิจกรรมทุกวัน ในวาระสำคัญต่าง อาทิ วันพระ วันขึ้นของ
รักษา เข้าพรรษา ออกพรรษา สงกรานต์ วันสำคัญทางพุทธศาสนาต่าง และงานบุญตามฮีต 12
ทำให้สมาชิกในสังคมหอธรรมมีโอกาสได้พบปะกันเป็นระยะ ในขณะที่หอธรรมจากที่ต่าง ๆ
มาขอเรียนธรรม ลูกศิษย์ธรรมกลับมาเยี่ยม คารวะอาจารย์ เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ข้อมูลข่าวสาร
ต่าง ๆ ลูกเฝ้าลูกเฝียนมีการพบปะพูดคุยแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ชักชวนเพื่อนมารักษากับหอ
ธรรม เหล่านี้เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมหอธรรมโดยภาพรวม เรียกได้ว่า มีลักษณะ
เป็นเครือข่ายหอธรรมที่น่าสนใจ ยังไม่มีการศึกษาอย่างเจาะลึก นับวันจะมีความสลับซับซ้อน
เกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับสังคมภายนอก การทำความเข้าใจเครือข่ายในแต่ละช่วงเวลาจะเห็น
พัฒนาการของกลุ่มหอธรรมอย่างเป็นระบบ มีรายละเอียดในหัวข้อถัดไป

เครือข่ายทางสังคมของหอธรรมในภาคอีสาน

การศึกษาเครือข่ายทางสังคมของหอธรรมอีสาน เป็นการอธิบายโครงสร้างและ
ความสัมพันธ์ในระดับปัจเจกบุคคลของหอธรรม ระดับกลุ่มสำนักหอธรรม ระดับกลุ่มสำนัก
หอธรรมกับกลุ่มสำนักหอธรรม และกลุ่มสำนักหอธรรมกับเครือข่าย โดยนำเสนออธิบายถึง
พฤติกรรมและความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับสิ่งต่าง ๆ อาทิ พิธีกรรมและกิจกรรมต่าง ๆ การสื่อสาร
ความร่วมมือ การพึ่งพาอาศัย การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ที่มีโครงสร้างและรูปแบบ
ที่หลากหลาย จากการศึกษาพบว่า หอธรรมและสำนักหอธรรมมีการสืบทอดวิชาธรรมมาจาก
อาจารย์หอธรรมที่มีชื่อเสียงในอดีต อาทิ สายหลวงปู่โพนสะเม็ก สายหลวงปู่สมเด็จจุน
สายหลวงพ่อพิบูลย์ สายหลวงปู่สีห์ตัดหญ้า และยังคงมีการประกอบพิธีกรรมอยู่อย่างต่อเนื่อง
ในสำนักหอธรรมต่าง ๆ มีรายละเอียด ระบบเครือข่ายของหอธรรมในภาคอีสาน ดังนี้

1. สมาชิกในเครือข่ายทางสังคมของหอธรรมในภาคอีสาน

จากลักษณะ โครงสร้างทางสังคมของหอธรรมในภาคอีสาน จำแนกสมาชิกได้
คือ อาจารย์หอธรรม หอธรรม และลูกเฝ้าลูกเฝียน ซึ่งแต่ละสถานภาพของสมาชิกจะส่งผลต่อ
การแสดงบทบาทและหน้าที่แตกต่างกัน และเปลี่ยนแปลงได้ อาทิ ลูกเฝ้าลูกเฝียนที่รักษาหายแล้ว
พระธรรมไปถือ อาจวชธรรม เป็นหอธรรมได้ (สวัสดี คงด, สัมภาษณ์, 21 มีนาคม 2556)
หอธรรมในสำนักอื่นเมื่อผิดจะล่าและมารับการรักษาที่อีกสำนักหอธรรมหนึ่งจะเปลี่ยน
สถานะเป็นลูกเฝ้าลูกเฝียน หอธรรมเมื่อความเชี่ยวชาญและอาจารย์ได้มอบหมายให้สามารถ
รับศิษย์หอธรรมได้ จะเปลี่ยนเป็นอาจารย์หอธรรม โดยแต่ละสถานภาพจึงมี จะล่า เป็น
ตัวกำหนด คอยควบคุมพฤติกรรม หากมีการละเมิดจะได้รับโทษจากหลวงปู่ การเข้าร่วมเพื่อ
เป็นสมาชิกในสังคมหอธรรม มี 2 ลักษณะ ดังนี้

1.1 บวชธรรม: การเข้าร่วมเครือข่ายของหมอธรรม

การบวชธรรม เป็นการเข้าร่วมเครือข่ายในฐานะหมอธรรม และยอมรับนับถืออาจารย์ธรรม ในฐานะผู้ปกครองในทางจิตวิญญาณและสามารถสื่อสารกับ หลวงปู่ หรือดวงพระธรรม และประธานพลังอำนาจมาปกป้องรักษาชีวิตและทรัพย์สิน พระศักดิ์สิทธิ์ ชุ่มชโร (สัมภษณ์, 12 พฤศจิกายน 2556) ให้สัมภษณ์ว่า มีความสนใจในเรื่องธรรม จึงแสวงหาอาจารย์หมอธรรมที่เชี่ยวชาญและฝากตัวเป็นศิษย์ และมาขอเรียนธรรมกับอาจารย์เจริญ โดยก่อนหน้านั้นเคยเรียนธรรมมาจากสำนักอื่นเช่นกันในขณะที่ งานของ วิเชียร พลหาญ (2535, หน้า 67) พบว่า แรกเริ่มมารักษาอาการป่วยที่เกิดจากคุณไสย เมื่อหายดีแล้วจึงเกิดความศรัทธา จึงติดตามและเรียนรู้จนทำให้พระธรรมไปถือ (การอ้างอิงพลังอำนาจของหลวงปู่ไปถือ ให้หมอธรรมสามารถสารธยายบทธรรมต่าง ๆ เป็นภาษาธรรม ที่มีพลังอำนาจศักดิ์สิทธิ์ในการขจัดปัดเป่าสิ่งชั่วร้าย)

หมอธรรมหลายคนเมื่อพบอาจารย์ธรรมอาจต้องใช้เวลาเพื่อทดสอบความสามารถจนมีความพร้อมที่จะเรียน จึงจะสอน หรือเรียกว่า “ชดธรรม” อนึ่งการบวชธรรมถือเป็นพิธีกรรมอย่างเป็นทางการ แม้ก่อนหน้านี้อาจเคยเข้าร่วมในพิธีกรรมมาแล้ว หรือได้รับการรักษาโรคในพิธีกรรมหมอธรรม หรือได้รับการ “ชดธรรม” เพื่อให้หลวงปู่ “ออกปาก” ช่วยขับไล่สิ่งชั่วร้าย การเรียนธรรมในอดีต ลูกศิษย์หมอธรรมจะต้องนำสืตคองไปเรียนรู้และทดลองปฏิบัติตาม โดยได้รับคำแนะนำจากหมอธรรมแล้ว เมื่อเห็นว่ามีความพร้อม และสมัครใจปฏิบัติตามสืตคองของหมอธรรมอย่างเคร่งครัด และให้ความเคารพหมอธรรมรุ่นพี่แม้ว่าผู้ที่บวชธรรมก่อนจะมีอายุน้อยกว่าจากการสอบถามหมอธรรมพบว่า มีจุดประสงค์ของการเรียนธรรม คือ

- 1.1.1 เรียนธรรมเพื่อต้องการสืบสาน สืบทอดวิชาโบราณ รักษาขนบธรรมเนียมประเพณีอีสาน ให้สืบทอดไปถึงรุ่นลูกหลาน (นันทวันต์ ดวงดี, สัมภษณ์, 14 มีนาคม 2556)
- 1.1.2 เรียนธรรม เพื่อต้องการสร้างบุญบารมี ให้มีอานิสงส์ให้เกิดความสงบร่มเย็นแก่ตนเองและครอบครัว
- 1.1.3 เรียนธรรมเพื่อต้องการนำวิชาธรรมไปรักษาความเจ็บป่วยให้แก่ชาวบ้านที่เกิดจากการกระทำของผีร้ายต่าง ๆ อาทิ ผีปอบ ผีเป่า ผีกะลือ
- 1.1.4 เรียนธรรมเพื่อต้องการนำไปป้องกันคุ้มครองตนเอง ช่วยเหลือชาวบ้านถอดคุณไสยต่าง ๆ อาทิ น้ำมันพราย ตะปู

การเรียนธรรมแต่ละคนมีจุดประสงค์และความคาดหวังไม่เหมือนกัน หมอธรรมบางคนเมื่อเรียนธรรมแล้วอาจลาออกกลางคัน หรือไม่ได้พัฒนาฝึกฝนต่อไป การเรียนธรรมอาจเรียนคิดหรือไม่คิดขึ้นอยู่กับบุญวาสนาของแต่ละคน การเรียนในสมัยก่อน เป็นกลุ่มขนาดเล็ก เรียนรู้กันเฉพาะผู้ชายในหมู่บ้านและหมู่บ้านใกล้เคียงเท่านั้น ต่อมาการเดินทางและการติดต่อสื่อสารที่

ทันสมัย ทำให้ หมอธรรมสามารถเรียนรู้และเดินทางไปเรียนธรรมกับอาจารย์ธรรมที่มีชื่อเสียงได้ เกิดกลุ่มหมอธรรมขนาดใหญ่ และมีผู้คนที่มีความหลากหลาย ในขณะที่เดียวกันหมอธรรม มีโอกาสเรียนธรรมกับหลายสำนักหมอธรรมมากขึ้นเกิดความสัมพันธ์กันหลายกลุ่ม เป็นเครือข่ายทางสังคม หมอธรรม

จากการศึกษาสำนักหมอธรรมในปัจจุบันพบว่า หมอธรรมเคยเรียนธรรมหลาย สำนักธรรม และเรียนจากตำราธรรม จากเอกสารโบราณ สมุดข่อย ที่สืบทอดต่อกันมา สำนักที่ นิยมเรียนกัน อาทิ สำนักหมอธรรมพระอาจารย์เจริญ วัด โนนสว่าง จังหวัดอุดรธานี สืบทอดวิชา ธรรมเผิงพันน้ำมันหมื่น ธรรมอรหันตา ธรรมฟ้าหยาด ธรรมฟ้าสมังกินผี ธรรมพระเจ้าห้าพระองค์ ธรรมอุปคุต ธรรมพระไตร ฯ สำนักหมอธรรมฤๅษีโสฬส จังหวัดขอนแก่น สืบทอดวิชาธรรมบรรลุ บันดาล สำนักหมอธรรมหลวงปู่หงส์ จังหวัดสุรินทร์ สืบทอดวิชาธรรมบันดลบันดาล สำนักหมอ ธรรมอาจารย์เพชร จังหวัดอุดรธานี สืบทอดธรรมแปดหมื่น สำนักหมอธรรมพระอาจารย์วุฒิชัย จังหวัดร้อยเอ็ด สืบทอดวิชาธรรมเผิงพันน้ำมันหมื่น สายหลวงปู่ทองมา ฯ การบวชธรรม เป็นวิธีการของแต่ละสำนัก และมีคำการวะที่แตกต่างกัน และเมื่อประกอบพิธีกรรมบวชธรรม เรียบร้อยแล้ว จะเรียกค่าน้ำว่า “ธรรม” เพื่อแสดงสถานะและบทบาทใน โครงสร้างทางสังคม ศีลธรรมตามฮีดคองหมอธรรม

1.2 ยกคาย: การเข้าร่วมเครือข่ายทางสังคมของลูกเผิงลูกเทียน

ยกคาย หมายถึง ยกขอเครื่องสักการบูชา เพื่อแสดงความอ่อนน้อม และน้อมรับ การวินิจฉัยและการรักษา การยกของลูกเผิงลูกเทียน เรียกว่า คายรักษา มีหลายระดับ ขึ้นอยู่กับ การวินิจฉัยโรคว่าหนักเบา ร้ายแรงเพียงใด แต่การยกคายครั้งแรก เพื่อให้หมอธรรมได้ “ส่องธรรม” หรือวินิจฉัยโรค ต้องเตรียม ดอกไม้ 5 คู่ เทียน 5 คู่ ยกขึ้นเหนือหัว อธิษฐานให้หลวงปู่ช่วยรักษา อาการเจ็บป่วยของตนเอง หรือญาติพี่น้อง อนึ่ง การยกคายรักษานี้ อาจกระทำแทนผู้ป่วย โดยญาติ พี่น้องได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับ วัตถุประสงค์ของการยกคาย เมื่อยกคายสมมาการวะแล้ว หมอธรรมจะเริ่ม ส่องธรรม วินิจฉัยโรคต่าง ๆ หากผู้ป่วยไม่ยกคายในการรักษาจะถือว่า ขะลำ การรักษาอาจไม่มี ประสิทธิภาพ อนึ่งหากการส่องธรรม วินิจฉัยโรค ร่วมกับการซักถามแล้ว และวินิจฉัยว่า เป็น ความเจ็บป่วยเล็กน้อย หมอธรรมจะแนะนำให้ แต่งเครื่องบูชาโชค แต่งแก้ เสียดเคราะห์ หรือ บนนานกับองค์หลวงปู่ หากวินิจฉัยโรค เป็นความเจ็บป่วยด้วยอำนาจของผี คุณไสย ต้องอาบ น้ำมนต์ และหากวินิจฉัย เป็นความเจ็บป่วยด้วยอำนาจของผีปอบ โดยเฉพาะปอบ 9 ตัว ต้องแต่ง คายรักษาอีกระดับหนึ่ง เรียกว่า “คายเสียดปอบ”

การยกคาย ต้องกระทำทุกครั้งก่อนเข้าร่วมในพิธีกรรมรักษาโรค จนกว่าจะหายขาด และเมื่อผู้ป่วยหายขาดแล้ว ในหนึ่งปี จะต้องเดินทางมาขึ้นของฮักษา ตามกำหนดเวลา ผู้ป่วยที่มา

รับการรักษาและยกขาย เรียกว่า ลูกเผิ้งลูกเทียน จากการกรณีศึกษาพบว่า การยกขายรักษา เป็นฮัตคองของหมอธรรมทุกสำนัก ที่ควรปฏิบัติก่อนเข้ารับการรักษา หรือเข้าร่วมในพิธีกรรม หากไม่กระทำ ถือว่า จะดำ และไม่สามารถประกอบพิธีกรรมต่อไปได้ หรือการรักษาอาจไม่สัมฤทธิ์ผล ผู้ที่เกี่ยวข้องกับคนป่วยมารับการรักษาในสำนักหมอธรรม มีประสบการณ์เคยไปรับการรักษาที่สำนักอื่น ๆ ด้วย นั้นแสดงว่า เคยไปแต่งขันดอกไม้สมมาคารวะมาหลายสำนัก และแต่ละสำนักมีรายละเอียด ฮัตคองที่แตกต่างกันบ้าง อาทิ บางสำนักหมอธรรม ได้ใส่เงินรวมมาด้วย บางสำนักหมอธรรมอาจแต่งกายรักษามาพร้อมกันเลย บางสำนักต้องเตรียมเครื่องสมมาคารวะมาจากบ้านคนป่วย บางสำนักมาบูชาที่สำนักได้เลย ข้อมูลเหล่านี้เป็นฮัตคองที่ปฏิบัติสืบทอดกันมา การสมมาคารวะ อาจกระทำด้วยตนเอง หรือญาติผู้ป่วยแต่งมาสมมาตามแต่กรณี การสมมาคารวะบางครั้งเพื่อต้องการให้ หมอธรรมตรวจโรคร้ายต่าง ๆ เเคราะห์เชื้อ กรรมเวร การสมมาคารวะเป็นกิจกรรมของคนในสถานะผู้มารับการรักษา เปรียบเทียบกับ ผู้บริโภค

2. กิจกรรมและพิธีกรรมในเครือข่าย

กิจกรรมและพิธีกรรมหมอธรรม เป็นพื้นที่ให้สมาชิกได้เข้าร่วมและสานสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน เกิดการแลกเปลี่ยน พูดคุย เรียนรู้ โดยแต่ละคนมีความคาดหวังในพิธีกรรมที่แตกต่างกัน อนึ่งการเกิดขึ้นของกิจกรรมและพิธีกรรม ทำให้เห็นภาพของความร่วมมือในการจัดเตรียมเตรียมตัว ต้อนรับโดยสมาชิกจะได้รับหน้าที่และแสดงบทบาทตามความเหมาะสม กิจกรรมและพิธีกรรมในเครือข่าย มีดังนี้

2.1 การวาระธรรม ในวันพระวันศีล

วันพระ วันศีล เป็นภาษาพูด หมายถึง วันขึ้น 8 ค่ำ วันขึ้น 15 ค่ำ วันแรม 8 ค่ำ และวันแรม 14 ค่ำ ชาวอีสานในอดีต จะนำดอกไม้ รูปเทียน สมมาคารวะสิ่งมีคุณค่าต่าง ๆ อาทิ แม่คิไฟ ก้อนเส้า หัวบันไดบ้าน รวมทั้งพาหนะและอุปกรณ์ทางการเกษตร (ทักษิณา ไกรราช, 2549, หน้า 54) โดยเชื่อว่าสิ่งเหล่านี้มีขวัญสิงสถิตอยู่ เพื่อให้เกิดสิริมงคลสงบสุขร่มเย็น ในส่วนของลูกศิษย์ หมอธรรมและลูกเผิ้งลูกเทียนที่นับถืออาจารย์หมอธรรม หรือ พ่อธรรมจะนำดอกไม้รูปเทียนมาสมมาคารวะ เรียกว่า ขึ้นต่อ (สำลี รักสุทธี, ม.ป.ป., หน้า 77) โดยให้อาจารย์หมอธรรมเป็นผู้รับขันดอกไม้ หลังจากนั้นอาจารย์หมอธรรมจะรวบรวมเครื่องสมมาเป็นอันหนึ่งอันเดียวคารวะคอบหลวงปู่ หรือดวงพระธรรม โดยเชื่อว่า อำนาจของดวงพระธรรมปกป้องคุ้มครอง

การคารวะธรรมมีลักษณะเป็นเครือข่ายขนาดเล็ก มีจำนวนประชากรที่ไม่แน่นอน ขึ้นอยู่กับความสะดวกของแต่ละคน กิจกรรมจะดำเนินในช่วงเวลาเย็น หลังเสร็จสิ้นภารกิจ จากการศึกษากรณีสำนักหมอธรรมวัดโนนสว่าง (13 สิงหาคม 2556) พบว่า สมาชิกที่มาคารวะธรรมมีจำนวนไม่แน่นอน ดำเนินกิจกรรมในกฎฐิต่อนรับลูกเผิ้งลูกเทียนสำหรับประกอบพิธีกรรม

รักษา โดยลูกผึ้งลูกเทียนจะนำดอกไม้ รูปเทียน พวงมาลัย ดอกไม้ มามอบให้กับ หมอธรรมที่ได้รับหน้าที่ จนถึงตอนเย็น พระเณรในวัดนำโดย พระอาจารย์เจริญ จะนำพาญาติโยม ให้อาหารพระสงฆ์ตามประเพณีของพระสงฆ์ร่วมกับ ชาวบ้านที่มาไหว้พระ รักษาศีลในวันพระ จากการสัมภาษณ์ วีระ บุญรักษ์ (สัมภาษณ์, 13 สิงหาคม 2556) ให้ข้อมูลว่า คนมาคารวะธรรมในวันพระและร่วมไหว้พระสงฆ์ มาหลายที่ อาทิ อำเภอเมืองอุตรธานี อำเภอเมืองหนองบัวลำภู ชาวบ้านใกล้เคียง ๆ กรุงเทพฯ หากวันพระใดตรงกับวันหยุด เสาร์อาทิตย์ จะมีคนเยอะมาก ส่วน คุณ บัวก่อ (สัมภาษณ์, 13 สิงหาคม 2556) เล่าว่า ปัจจุบันมีคนมาหลากหลาย จากเดิม เป็นคนในพื้นที่ใกล้เคียง ในหมู่บ้าน ในปัจจุบันมาจากหลายที่ หากเป็นวันศีลที่ตรงกับวันหยุด หมอธรรมจะมารวมกันที่วัดตั้งแต่ตอนเช้า บางคนมาช่วยอาบน้ำมนต์ บางคนช่วยกิจกรรมของวัดในเรื่องต่าง ๆ จนถึงตอนเย็น บางคนนอนที่วัด จนถึงวันทำงานค่อยกลับ แสดงให้เห็นว่า การการคารวะธรรมในวันศีลของ หมอธรรมกลุ่มนี้ มีการเปลี่ยนแปลง คือ มีกิจกรรมที่สอดคล้องกับประเพณีทางพุทธศาสนา มาก มีการประกอบพิธีกรรมในวันพระ เดิมเป็นชะล่า ซึ่ง อาจารย์เจริญ (สัมภาษณ์, 13 สิงหาคม 2556) ให้สัมภาษณ์ว่า เหตุที่ต้องประกอบพิธีกรรมอาบน้ำมนต์ในวันพระ เนื่องจาก บางคนมาจากที่ไกล ๆ เกิดความสงสาร จึงได้ขอบอกกล่าวพระธรรม ถึงเหตุผลและความจำเป็น จึงประกอบพิธีกรรมตามปกติ ซึ่งวันนี้ จะมีลูกศิษย์หมอธรรมมาช่วยงานเยอะ แบ่งเบาภาระได้มาก แสดงให้เห็นว่า การการคารวะธรรมในวันศีลจะมีสมาชิกหมอธรรมมากกว่าปกติ จากการร่วมสนทนาในกลุ่มหมอธรรมพบว่า หมอธรรมที่มาพบปะกันจะถามสารทุกข์สุกดิบ พระเครื่อง ประสพการณ์ต่าง ๆ วิชาธรรม การสักยันต์ กิจนิมนต์ของพระอาจารย์ ประเพณีพิธีกรรมต่าง ๆ ในวัด บุคคลสำคัญที่จะเดินทางมากราบคารวะพระอาจารย์ วัดดงมดที่จะเปิดให้บูชา วัดดงมดที่มีประสพการณ์ การปฏิบัติธรรม การสาธยายธรรม การทำสมาธิ ชะล่า ต่าง ๆ ผู้วิจัยเห็นว่า นอกจากการเข้าร่วมในกิจกรรมการคารวะธรรมแล้ว การสนทนาเป็นการสร้างเครือข่ายอย่างหนึ่ง ทำให้เกิดการมิตรภาพ และอาจนำไปสู่การพัฒนาเครือข่ายต่อไป

ส่วนกรณีศึกษาของชาวบ้านหาดทรายมูล ตำบลพิมูล อำเภอท่าคันโท จังหวัดกาฬสินธุ์ พบว่า ลูกผึ้งลูกเทียนของหลวงปู่บุญกุ่ม ถือเป็นปฏิบัติอย่างเคร่งครัด ตามกฎของหมู่บ้าน ชาวบ้านจะงดทำงาน งดการใช้แรงงานสัตว์ ไม้สีข้าว ฯ และแต่งขันดอกไม้มาสมมาคารวะที่หอพระธรรม โดยมี นายทองคำ เป็นพ่อบ้าน ทำหน้าที่รับเครื่องสมมาคารวะในช่วงเช้า และช่วงเย็นทองคำ มูลผลาด (สัมภาษณ์, 18 กันยายน 2556) ให้ข้อมูลว่า ทุกวันพระ ชาวบ้านจะนำดอกไม้ รูปเทียน มาคารวะหอพระธรรม ประหนึ่งว่า หลวงปู่บุญกุ่มยังมีชีวิตอยู่ การการคารวะหอพระธรรมไม่เคร่งครัดเหมือนเก่า แต่อย่างน้อยที่สุด นาน ๆ ครั้งให้มาคารวะหอพระธรรมไม่ให้ขาด หรือนานเกินไป ส่วนคนที่ทำงานอยู่ต่างถิ่น ให้ระลึกและนำดอกไม้บูชาพระที่บ้านของตนเอง ผู้วิจัย

เห็นว่า การเคารพพระธรรมของภิกษุในวัดบ้านหาดทรายมูล เป็นการพบปะกันของคนในหมู่บ้าน เป็นเครื่องช่วยในสังคมปิด ซึ่งแตกต่างจากในอดีต ดังที่ น้อย (สัมภาษณ์, 18 กันยายน 2556) ลูกศิษย์หลวงปู่บุญญ์ ที่ยังมีชีวิตอยู่ ให้สัมภาษณ์ว่า ในอดีตครั้งที่ หลวงปู่บุญญ์ อาศัยอยู่ที่บ้านหาดทรายมูลนั้น จะมีผู้คนมาร่วมไหว้พระสวดมนต์ ฟังธรรมเป็นจำนวนมาก ผู้วิจัยเห็นว่า ภาระหน้าที่การทำงาน ในปัจจุบันที่เปลี่ยนแปลง ส่งผลต่อการเคารพพระธรรม

ภิกษุศึกษาสำนักหมอธรรมอาจารย์ธรรมเพชร พบว่า ลูกศิษย์หมอธรรมและลูกฝั่งลูกเทียน จะเดินทางมาเคารพพระธรรมในช่วงเวลาเย็น มีจำนวนไม่แน่นอน ส่วนมากเป็นวัยรุ่นในหมู่บ้าน ซึ่งได้รับการชักหรือถือของธำมรงค์ของอาจารย์ธรรมเพชร และเชื่อว่า การมาเคารพพระธรรมร่วมกับอาจารย์ เป็นการเพิ่มพลังของของธำมรงค์ให้มีอำนาจมากขึ้น รวมทั้ง หลวงปู่หรือดวงพระธรรมจะคอยรักษาให้ตลอดปลอดภัย อาจารย์ธรรมเพชร (สัมภาษณ์, 26 กันยายน 2556) ให้ข้อมูลว่า วันพระจะไหว้พระสวดมนต์ตามสวดคอง ปกติ ส่วนลูกฝั่งลูกเทียนจะร่วมไหว้พระสวดมนต์ด้วย ถือว่าเป็นเรื่องดี ไม่ขัดข้อง และไม่โต้แย้ง เพราะเข้าใจสถานการณ์การทำงานในปัจจุบันดี แต่จะเน้นย้ำในวันขึ้นของธำมรงค์ที่จำเป็นต้องมากันให้ครบทุกคน

ผู้วิจัยเห็นว่า การเคารพพระธรรมในวันพระวันศีลตามระบบสวดคองหมอธรรมมีการปรับเปลี่ยนไปตามสถานการณ์ปัจจุบัน มีลักษณะเป็นเครื่องช่วยที่ใกล้ชิด สมาชิกมักเป็นคนในชุมชนเป็นกลุ่มขนาดเล็ก เกิดการสื่อสาร เรียนรู้ รวมทั้งได้รับการอบรมสั่งสอนจากอาจารย์หมอธรรม ในขณะที่ลูกศิษย์หมอธรรม อาจมีโอกาสดำเนินการ หรือสอนวิชาธรรมเพิ่มเติมไปด้วย สิ่งที่น่าสนใจคือ การเคารพพระธรรมของสำนักหมอธรรมที่มีสถานภาพเป็นพระสงฆ์ที่มีบทบาทในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา มักประกอบพิธีกรรมร่วมกันไปด้วย ถือว่าไม่ขัดแย้งกัน เพราะชาวบ้านเชื่อว่า หมอธรรม อยู่ภายใต้พุทธศาสนา

2.2 ขึ้นของธำมรงค์ประจำปี

การขึ้นของธำมรงค์ เป็นพิธีกรรมที่หมอธรรมให้ความสำคัญ เพื่อแสดงความกตัญญูต่อครูธรรม และหลวงปู่ โดยเชื่อว่าพลังอำนาจจะปกป้องคุ้มครองให้ปลอดภัยจากภูตผีปีศาจ มนต์คำคุณไสย ต่าง ๆ ได้ กำหนดการวันขึ้นของธำมรงค์ มีกำหนดการและเวลาที่ชัดเจน มีการประชาสัมพันธ์และเปิดโอกาสให้สมาชิก และคนทั่วไปมีโอกาสได้เข้าร่วมในพิธีกรรม อนึ่ง การขึ้นของธำมรงค์มีอยู่สองระดับ คือ การขึ้นของธำมรงค์ของหมอธรรมกับอาจารย์หมอธรรม เป็นการแสดงออกถึงความมั่นคงในองค์พระธรรม สิ่งของที่เตรียมมาจะมีการกำหนดที่ชัดเจน จากการสัมภาษณ์ อาจารย์ธรรมเพชร (สัมภาษณ์, 26 กันยายน 2556) ให้ข้อมูลว่า ลูกศิษย์หมอธรรมจะเตรียม ดอกไม้ ชั้น 5 ชั้น 8 หมากเบ็งซ้ายขวา 1 คู่ ห่อนิมนต์ 1 คู่ เงิน ผ้าขาว 1 วา มาเคารพ แล้ว ต้องกลับไปเปลี่ยนกายกรรมของตนเองที่เคยขกเรียนไว้ ส่วนลูกฝั่งลูกเทียน มีเพียงดอกไม้ ชั้น 5 อย่างน้อย ส่วนสำนัก

หอมธรรมวัดโนนสว่างแตกต่างออกไป โดย คุณ บัวก่อ (สัมภาษณ์, 6 มิถุนายน 2556) ให้สัมภาษณ์ว่า หอมธรรมจะขึ้นของอักษา มีมากเบ่ง 1 คู่ ชั้น 5 ชั้น 8 ดอกไม้ขาว ห่อนิมนต์ 1 คู่ ส่วน ลูกเผิง ลูกเทียน มีชั้น 5 อย่างน้อย ผู้วิจัยเห็นว่า การขึ้นของอักษา ถือเป็นการแสดงออกถึงความกตัญญู จะมีสมาชิกในกลุ่มเข้าร่วมเป็นจำนวนมาก ทำให้มีโอกาสดำเนินการได้พบปะพูดคุยกัน แลกเปลี่ยนประสบการณ์ต่าง ๆ เป็นเวลานาน รวมทั้ง ให้อาจารย์หอมธรรมได้มีโอกาสนำประสบการณ์สั่งสอน ทักท้วงพฤติกรรม ที่อาจทำให้เกิดการผิดชะล่า พิธีกรรมขึ้นของอักษาประจำปีของสำนักหอมธรรมวัดโนนสว่าง เดิมมี 3 ครั้ง คือ วันเข้าพรรษา วันออกพรรษา และวันสงกรานต์ ต่อมาพระครูพิพัฒน์ วิทยาคมเห็นว่า วันสำคัญดังกล่าว ลูกศิษย์หอมธรรมและลูกเผิงลูกเทียนอาจติดภารกิจตามหน้าที่ การงาน ภารกิจทางครอบครัว จึงเพิ่มวันขึ้นของอักษาเพิ่มเติม คือ วันเกิดของท่าน วันที่ 6 มิถุนายน และอนุโลมให้ขึ้นของอักษาในวันสำคัญทางพุทธศาสนาเพิ่มเติม กิจกรรมในวันขึ้นของอักษา สำนักหอมธรรมวัดโนนสว่าง จะดำเนินขึ้นของอักษาได้ตลอดทั้งวัน กับหอมธรรมที่ได้รับมอบหมาย ส่วนในเวลากลางวัน จะประกอบพิธีพุทธาภิเษก สวดลัทธิ 108 จบ เพื่อความเป็นสิริมงคล หุงน้ำมันทิพมนต์ เสกวัตถุมงคลเพื่อเปิดให้บูชาเป็นของอักษา เห็นได้ว่า กิจกรรมในวันขึ้นของอักษา มีกิจกรรมที่ทำให้ สมาชิกได้ร่วมเป็นจำนวนมาก เปิดโอกาสให้เกิดการพูดคุยสนทนา แลกเปลี่ยนข้อมูลกันต่าง ๆ นานา

ส่วนการศึกษาการขึ้นของอักษาประจำปีของลูกเผิงลูกเทียนบ้านหาดทรายมูล ตำบลพิมูล อำเภอท่าคันโท จังหวัดกาฬสินธุ์ (4 กรกฎาคม 2556) จะนำดอกไม้ 5 คู่ เทียน 5 คู่ มายกถวาย โดยมีนายทองคำ เป็นพ่อบ้านประจำหอพระธรรมเป็นผู้รับขึ้นดอกไม้ ตลอดทั้งวัน อนึ่ง การขึ้นของอักษาของชาวบ้านหาดทรายมูล ค่อนข้างเป็นสังคัมปิด เพราะสมาชิกส่วนมาเป็นชาวบ้านหาดทรายมูล และลูกหลานที่เดินทางไปทำงานต่างจังหวัด มีโอกาสกลับมา หรือ หากสมาชิกไม่ได้กลับมาขึ้นของอักษา บิดา มารดา หรือญาติพี่น้องอาจขึ้นของอักษาแทนได้ ส่วนบ้านโคกพัฒนา จะขึ้นของอักษาต่อหอหลวงบุญญ์มูม วันที่ 15 เมษายน เป็นประจำทุกปี

ผู้วิจัยเห็นว่า พิธีกรรมขึ้นของอักษาประจำปี ถือเป็นการรวมเครือข่ายเป็นกลุ่มใหญ่ คล้าย ๆ กับงานไหว้ครูอย่างเป็นทางการ เพื่อต้องการตรวจสอบจำนวนสมาชิกในเครือข่ายว่ามีจำนวนเท่าใด มีความหลากหลายในสถานภาพทางสังคมอย่างไร และสถานะทางเศรษฐกิจเป็นเช่นไร และหากพบว่ามีหลากหลายและจำนวนมาก โดยเฉพาะ สมาชิกลูกเผิงลูกเทียนที่รับราชการทหาร ตำรวจ จำนวนมาก เป็นการสนับสนุนความเชื่อและความมั่นคงของอักษาที่มีความศักดิ์สิทธิ์ เพราะ อาชีพข้าราชการตำรวจ และทหาร มีความเสี่ยงภัยสูง

2.3 พิธีกรรมรักษาโรค

พิธีกรรมรักษาโรคของหมอธรรม เป็นพิธีกรรมที่มีการประกอบพิธีกรรมทุกวัน การรักษาโรคของหมอธรรมมีหลายวิธี ขึ้นอยู่กับอาการ การวินิจฉัยโรค และความเชี่ยวชาญของหมอธรรม อาทิ พิธีกรรมถอดคุณไสย์ ด้วยไข่ดิบ พิธีกรรมถอดคุณไสย์ ด้วยใบพลู พิธีกรรมอาบน้ำมันต์ การขับด้วยพลังเหนือธรรมชาติ เดิมมั่น มี 2 ลักษณะ คือ 1. หมอธรรมเดินทางไปรักษาผู้ป่วยที่บ้าน กรณีที่วินิจฉัยภาวะความเจ็บป่วยเรียบร้อยแล้ว อาจเดินทางไปคนเดียว หรือ พร้อมกับศิษย์หมอธรรม หรือสหธรรมิกหมอธรรม (วิเชียร พลหาญ, 2535, หน้า 68) และ 2. ผู้ป่วยเดินทางมารักษาเองที่บ้านหมอธรรม (ยูคิโอ ฮายาชิ, 2554, หน้า 252-254) ในพิธีกรรมรักษาโรคมีสมาชิกเข้าร่วม คือ 1. หมอธรรม ทำหน้าที่รับกาย ส่งธรรม วินิจฉัยโรค ประกอบพิธีกรรมรักษาโรค และแนะนำข้อจะล่า แนวปฏิบัติตนเองระหว่างเข้ารับการรักษา 2. ผู้ป่วย และจะเปลี่ยนสถานะเป็น ลูกฝั่งลูกเทียน เมื่อรับการรักษาแล้ว

จากการศึกษาสำนักหมอธรรมวัดโนนสว่าง (13 สิงหาคม 2556) พบว่า มีการประกอบพิธีกรรมรักษาโรคทุกวัน มีสมาชิกลูกศิษย์หมอธรรมของพระครูพิพัฒน์วิทยาคม อาจารย์หมอธรรม มาช่วยทำหน้าที่ต่าง ๆ อาทิ การรับเครื่องสมมาคารวะ การวินิจฉัยโรค การบนบานหลวงปู่ การจำหน่ายวัตถุมงคล และของอภัย ชุ่มสัจยันต์ ชุ่มดอกตะกรุด อาบน้ำมันต์ ในส่วนของลูกฝั่งลูกเทียน มาช่วยกันจัดเตรียมหาขันดอกไม้ เพื่อความสะดวกของผู้ที่มารับการรักษา รวมทั้งแนะนำขั้นตอนการปฏิบัติ การเตรียมตัวสำหรับอาบน้ำมันต์ สิ่งของที่ไม่ควรนำเข้าลานน้ำมันต์ เป็นต้น ซึ่งจำเป็นต้องมีผู้เชี่ยวชาญทำหน้าที่ในแต่ละส่วนของกิจกรรม ในขณะเดียวกัน พระครูพิพัฒน์วิทยาคม จะรับแขกหมอธรรมอื่น ๆ ที่มาร่วม เพื่อแลกเปลี่ยนประสบการณ์ต่าง ๆ มาขอฝากตัวเป็นศิษย์เรียนธรรม และการนำข้อมูลตำราธรรมมาแลกเปลี่ยน

ส่วนการศึกษาสำนักหมอธรรมฤๅษีโสฬส อำเภอบ้านไผ่ จังหวัดขอนแก่น (13 สิงหาคม 2556) พบพิธีกรรมการรักษาโรคที่แตกต่าง เมื่อวินิจฉัยแล้วพบว่า มีความเจ็บป่วยเล็กน้อย เกิดจากอำนาจของผี คุณไสย์ ในระดับไม่รุนแรง ท่านจะนัดให้เตรียมอุปกรณ์สำหรับแต่งแก้เสียเคราะห์ ตัดกรรมตัดเวร มาเพื่อให้สวดคาถาอุทิศส่วนกุศลให้กับเจ้ากรรมนายเวรของผู้ป่วยนั้น และหากวินิจฉัยว่ามีความเจ็บป่วยขั้นรุนแรง หมอธรรมฤๅษีโสฬสจะให้บวชธรรมบันดาล เพื่อให้พระธรรมช่วยในการขับสิ่งชั่วร้ายออกจากร่างกาย อนึ่งการประกอบพิธีกรรมรักษานั้น พบว่า มีฤๅษีสหธรรมิก ลูกศิษย์มากคอยอำนวยความสะดวก และ จดจำ เรียนรู้วิธีการต่าง ๆ จากหมอธรรมฤๅษีโสฬส

จากการศึกษาสำนักหมอธรรมวัดป่าเจริญธรรม จังหวัดมหาสารคาม (15 มกราคม 2557) วัดเครือข่ายของสำนักหมอธรรมวัดโนนสว่าง พบว่า มีรูปแบบเหมือนสำนักหมอธรรมวัด

โนนสว่าง บางครั้งพระครูพิพัฒน์วิทยาคม จะส่งลูกศิษย์หมอธรรมมาช่วยในแบ่งเบาภาระของหมอธรรมวัดป่าเจริญธรรม ในขณะที่เดียวกัน หมอธรรมวัดป่าเจริญธรรมจะเดินทางไปเรียนรู้การรักษาที่วัดโนนสว่างหากวินิจฉัยแล้วพบว่า ความเจ็บป่วยขั้นรุนแรง มีพลังอำนาจของพระธรรมไม่เพียงพอ จะแนะนำให้ไปปรับการรักษาที่วัดโนนสว่าง

ผู้วิจัยเห็นว่า การรักษาโรคของหมอธรรม ถือเป็นกิจกรรมอย่างหนึ่ง ในพื้นที่ และมีกิจกรรมอย่างอื่น ที่คอยสนับสนุนและอำนวยความสะดวกให้แก่ผู้มารับการรักษา อย่างเป็นระบบ และสัดส่วน และมีการให้บริการที่หลากหลาย ตามความต้องการ อาทิ การเสียเคราะห์ต่าง ๆ แก่คำฝั้น บูชาโชค คูโหราศาสตร์ เจริมรด สักยันต์ ทำนายทายทัก ซึ่งสะท้อนให้เห็นภาพของสมาชิกที่หลากหลายทั้งในโครงสร้างและนอกโครงสร้าง กล่าวคือ ผู้คนเดินทางมาดูดวง เจริมรด แต่งแก้เสียเคราะห์ โดยที่ไม่ได้ต้องการมาเข้าของฮักษาตามระบบแบบดั้งเดิมของหมอธรรม

2.4 พิธีกรรมไล่ปอบ ผังป้อบ้าน: ความร่วมมือของเครือข่าย

การประกอบพิธีกรรมไล่ปอบ ผังป้อบ้าน ถือเป็นพิธีกรรมที่ยิ่งใหญ่ จำเป็นต้องอาศัยกำลังหมอธรรมเป็นจำนวนมากมาช่วยในการประกอบพิธีกรรม และทำหน้าที่ต่าง ๆ ที่ได้รับมอบหมายโดยเฉพาะหมอธรรมที่มีร่างกายแข็งแรง ต้องเดินจับผีปอบรอบบริเวณหมู่บ้านทั้งหมด

จากการศึกษาสำนักหมอธรรมวัดโนนสว่าง มีประสบการณ์ไล่ผีปอบ และผังป้อบ้าน โดยแรกเริ่มชาวบ้านโดยการนำของผู้ใหญ่บ้าน ได้หารือกับลูกบ้านถึงเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่มีผลร้ายต่อชาวบ้าน อาทิ มีคนเสียชีวิตในหมู่บ้านเป็นจำนวนมาก ผู้ที่เสียชีวิตส่วนมากไม่ทราบสาเหตุ เรียกว่าไหลตาย ด้วยความเกรงกลัว จึงปรึกษารื้อและสืบค้นหาหมอธรรมที่มีความเชี่ยวชาญมาแก้ไขปัญหาดังกล่าว เมื่อตกลงแล้วจะมานิมนต์หมอธรรม ไปประกอบพิธีกรรมไล่ปอบ โดยพระครูพิพัฒน์วิทยาคม จะกำหนดวันเวลา การเตรียมสถานที่ เตรียมวัสดุ อุปกรณ์ต่าง ๆ ให้ครบตามกายและประชาสัมพันธ์ให้ ลูกศิษย์หมอธรรมมาร่วมมือประกอบพิธีกรรมไล่ผีปอบออกจากหมู่บ้าน หมอธรรมจะโทรศัพท์ พูดคุย ติดต่อสื่อสาร เฟสบุ๊ค ไลน์ และมักจะกำหนดเป็นวันหยุด ไม่ตรงกับวันพระ ในพิธีกรรม หมอธรรมจะอัญเชิญหลวงปู่มาออกปาก พูดภาษาธรรม เป็นคาถาศักดิ์สิทธิ์ช่วยขับไล่สิ่งชั่วร้าย

ผู้วิจัยเห็นว่าพิธีกรรมไล่ผีปอบ ผังป้อบ้าน เป็นลักษณะความร่วมมือในเครือข่ายที่มีจิตอาสา มาทำหน้าที่ในพิธีกรรมอย่างตั้งใจ และเสียสละ จำนวนหมอธรรมในพิธีกรรมเป็นสิ่งยืนยันถึงความเหนียวแน่นของความเชื่อและเครือข่ายได้เป็นอย่างดี เพราะการมาประกอบพิธีกรรมนี้ อาจต้องออกค่าใช้จ่ายส่วนตัวบ้าง หากไม่มีใจรักและศรัทธา อาจเป็นไปได้ยาก

2.5 พิธีพุทธาภิเษก: เครื่อง่ายรูปแบบใหม่

พิธีกรรมพุทธาภิเษก ถือเป็นพื้นที่ใหม่ สำหรับหมอธรรมในการแสดงออก “ลงธรรม” หมายถึง องค์พระธรรม หลวงปู่องค์ต่าง ๆ ได้แสดงฤทธิ์มาลงร่าง พวกกล่าวบทพระคาถาต่าง ๆ จึงเป็นพื้นที่ของหมอธรรมในการแสดงปาฏิหาริย์ ได้อย่างมีอิสระ โดยไม่ถูกมองว่า แปลก แดกต่าง จึงพบว่า ในพิธีพุทธาภิเษก มักมีสมาชิกหมอธรรมมาร่วมเป็นจำนวนมาก รวมทั้งลูกเฝ้าลูกเทียน ที่อยู่ระหว่างการรักษา ที่ได้รับการวินิจฉัยว่า เป็นปอบ 9 ตัว ออกคำออกแดง นอกจากนั้นยังมี สมาชิกนอกเครื่อง่ายมาเข้าร่วมในพิธีกรรมด้วย

การศึกษาพิธีพุทธาภิเษก สำนักหมอธรรมวัด โนนสว่าง (6 มิถุนายน 2556) พบว่า มีการกำหนดงาน วันเวลาที่แน่นอน โดยก่อนเริ่มงาน หมอธรรม และผู้รับผิดชอบ จะติดต่อสื่อสาร ทั้งโทรศัพท์ ไลน์ เฟสบุ๊ก เพื่อให้มาช่วยเตรียมงาน และมี หมอธรรมพระในวัด โนนสว่าง เป็นกำลัง สำคัญ ในการจัดเตรียมสถานที่ คณะพระพิธีธรรม จะหัดซ้อมคู่สวดให้คล้องจอง ทำนองเดียวกัน หมอธรรมจะช่วยกันชิงด้ายสายสิน เฝียหญ่าคา จัดเตรียมสถานที่ ก่อนวันงาน เตรียมสิ่งของต่าง ๆ สำหรับหุงน้ำมันทิพมนต์

ในวันงาน สมาชิกในเครื่อง่ายที่ได้รับข่าวสาร จะเดินทางมาร่วมในพิธีกรรม คือ สหธรรมิกหมอธรรม หมอธรรม ลูกเฝ้าลูกเทียน โดยแต่ละคนจะทำหน้าที่แตกต่างกัน หมอธรรม และผู้ชายจำนวนหนึ่งจะช่วยกันหุงน้ำมันทิพมนต์ในมณฑลพิธี หมอธรรมทำหน้าที่พราหมณ์ หมอธรรมทำหน้าที่เป็นพระพิธีธรรมสวดคาถาพุทธาภิเษก ส่วนหมอธรรมที่เหลือ จะลงธรรม เพื่อให้เกิดความศักดิ์สิทธิ์ ภาวนา ทำสมาธิ ส่วนของลูกเฝ้าลูกเทียน จะสวดลักขิสม โภช ระหว่าง นั้นเชื่อว่า มีพลังอำนาจบางอย่างของพระธรรม มาช่วยขจัดปัดเป่าสิ่งชั่วร้ายในร่างกายให้ทุเลาลง และหายไป ผีร้ายบางตัวที่แฝงในร่างกายจะออกปากสารภาพ ร้องโหยหอยอย่างเจ็บปวด และเชื่อว่า ในพิธีกรรมพุทธาภิเษก เป็นการรักษาโรคที่ได้ผลดีและได้ครั้งละจำนวนมาก

3. ตำราธรรมกับเครื่อง่าย

ตำราธรรม เป็นตำราที่ได้รับการสืบทอดมาจากอาจารย์หมอธรรมในอดีต โดยเฉพาะ ตำราธรรมของสำนักหมอธรรมที่มีชื่อเสียง เป็นที่แสวงหาของหมอธรรมรุ่นใหม่ เกิดการ ติดต่อสื่อสาร สอบถาม พุดคุย แลกเปลี่ยน เนื้อหาของตำราธรรมที่สนใจ ทำให้เกิดเครือข่ายทาง สังคมของหมอธรรม ตำราธรรมที่มีชื่อเสียงในอดีต อาทิ ตำราธรรมเล่นแร่แปรธาตุของ หลวงปู่ โพนสะเม็ก ตำราธรรมแก้วสี่ดวงของหลวงปู่สมเด็จจุน (เชียง เหล่านายอ, ม.ป.ป.) ตำราธรรม แปลหมื่นของหลวงปู่พิบูลย์ (มหาบุญศรี ตาแก้ว, ม.ป.ป., หน้า 1-31) ตำราธรรมพระเจ้าห้าร้อยชาติ ของหลวงปู่ดิ่ง ตำราธรรมของหลวงปู่สีหัตถ์ ตำราธรรมฝังพันน้ำมันหมื่นหลวงปู่ฮวด ตำราธรรม ของหลวงปู่ทองมา ตำราธรรมฟ้าหยาดของหลวงปู่บุญคุ้ม ตำราธรรมพระไตรหลวงปู่โชติ รวมทั้ง

ตำราธรรมต่าง อาทิ ตำราธรรมพระเจ้าห้าพระองค์ ตำราธรรมฟ้าสังกนศี ตำราธรรมอรหันตา ตำรา
 ธรรมพระไตร ตำราธรรมหลวง ตำราธรรมแก้วโกฏิ ตำราธรรมมูล ตำราธรรมพระเส้ ตำราธรรม
 อริยมตฺโดย ตำราธรรมเขื่อนหิน ฯ

ตัวอย่างตำราธรรมข้างต้นเป็นที่สนใจของหมอธรรม การเรียนธรรมก็ต่อเมื่อ
 ปรีกษาหรือกับอาจารย์หมอธรรมของตนเองก่อน หรือได้พบทวนอย่างรอบคอบถึงข้อปฏิบัติและ
 ทำความเข้าใจเกี่ยวกับคายธรรม อย่างถึถ้วนแล้ว จึงดำเนินการเรียนธรรมห้องนั้น ๆ อนึ่งการเรียน
 ธรรมห้องนั้น อาจมีคนเรียนมาก่อนแล้ว จึงต้องติดต่อสื่อสาร เพื่อปรีกษาหรือกับผู้ที่มิ
 ประสพการณ์มาแล้ว อาจไม่ใช่หมอธรรมในสำนักของตนเอง เป็นหมอธรรมนอกสำนัก
 นอกจากนั้น ธรรมห้องหนึ่ง ๆ อาจมีเนื้อหาและคาย ไม่ตรงกัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับ การสืบทอดธรรมมา
 จากสำนักใด เพื่อแสดงความซับซ้อนของตำราธรรมกับเครือข่าย ผู้วิจัยเขียนเป็นตาราง ได้ดังนี้

ตารางที่ 4-1 ตำราธรรมในแต่ละสาย

กรณีศึกษา	ตำราธรรม
ตำราธรรมสายสมเด็จพระจุลน	แก้วสี่ดวง, โลกุตระธรรม
ตำราธรรมสายหลวงปู่พิบูลย์ วัดพระแท่น จ.อุครธานี	ธรรมแปดหมื่น, ธรรมพระไตร, ธรรมพระเจ้าห้าร้อยชาติ, ธรรมจิต, ธรรมเผิงพันน้ำมันหมื่น
ตำราธรรมสาย จ. หนองคาย - บึงกาฬ	ธรรมฟ้าก้อง, ธรรมกวมโลก,
ตำราธรรมหลวงปู่บุญกุ่ม อินทศิลา ประทุมตรี	ธรรมพระไตร, ธรรมพระเจ้าห้าร้อยชาติ, ธรรมฟ้าหายดแก้ว มณียม, ธรรมบังบด, ธรรมเผิงพันน้ำมันหมื่น
ตำราธรรมหลวงปู่ฮวด วัดพระ เจ้า จ.ร้อยเอ็ด	ธรรมเผิงพันน้ำมันหมื่น
สำนักหมอธรรมวัดโนนสว่าง จ.อุครธานี	ธรรมพระไตร, ธรรมพระเจ้าห้าพระองค์, ธรรมอุปคุต, ธรรม อรหันตา, ธรรมธณีสารจิต , ธรรมแปดหมื่น, ธรรมฟ้าสมัง กนศี, ธรรมมูล, ธรรมหลวง, ธรรมเผิงพันน้ำมันหมื่น, ธรรมเวสสุวรรณปั้นหัวผี, ธรรมฟ้าหายด, ธรรมแก้วโกฏิ, ธรรมพระเจ้าสิบหกพระองค์, ธรรมพระเจ้ายี่สิบแปดพระองค์, ธรรมจิต

ตารางที่ 4-1 (ต่อ)

กรณีศึกษา	ตำราธรรม
ตำราธรรมจากหนังสือ นายสวิง บุญเจิม	ธรรมพระไตร, ธรรมหลวง, ธรรมแปดหมื่น, ธรรมเก้าโกฏิ, ธรรมจีด, ธรรมพระเจ้าห้าพระองค์
ตำราธรรมจากหนังสือ นายบุญศรี ตาแก้ว	ธรรมพระไตร, ธรรมแปดหมื่น, ธรรมเก้าโกฏิ, ธรรมอรหันต์
สำนักหมอธรรม สายอาจารย์พัน จ.ขอนแก่น	ธรรมพระเต้, ธรรมเก้าโกฏิ, ธรรมเอือนหิน, ธรรมพระไตร, ธรรมอริยมเตไตย
ตำราธรรมสายหลวงปู่ทองมา จ.ร้อยเอ็ด	ธรรมพระไตร, ธรรมธรรมนิสารจีด
สำนักหมอธรรม หลวงปู่หงส์ จ.สุรินทร์	ธรรมบันดลบันดาล
สำนักหมอธรรมผื่น บ.นาดอกไม้ จ.เลย	ธรรมหม่าบันดาล
สำนักหมอธรรม ฤทธิโสฬส อ.บ้านไผ่ จ.ขอนแก่น	ธรรมบรรลु บันดาล
สำนักหมอธรรม พระอาจารย์ วุฒิชัย จ.ร้อยเอ็ด	ธรรมเผิงพันน้ำมันหมื่น
สำนักหมอธรรมอาจารย์เพชร จ.อุดรธานี	ธรรมแปดหมื่น, ธรรมมูล, ธรรมอุปคุด, ธรรมอรหันตา, ธรรมมหาเย็น
สำนักหมอธรรมอาจารย์อาม จ.มหาสารคาม	ธรรมพระพุทธเจ้า (ธรรมโบราณ), ธรรมแปดหมื่น, ธรรมพระเจ้าห้าพระองค์, ธรรมอรหันต์, ธรรมเผิงพันน้ำมันหมื่น
สำนักหมอธรรมปู่สม จ.สระแก้ว	ธรรมแปดหมื่น

จากตารางที่ 4-1 แสดงให้เห็นว่า สำนักหมอธรรมมีการสืบทอดวิชาธรรมครูต่าง ๆ มาจากบูรพาจารย์หมอธรรมในอดีต และแสวงหาตำราธรรมต่าง ๆ มาเรียนรู้อันในสำนักของตน

โดยไม่ได้แบ่งแยกเรียนตามสายธรรมในอดีต จึงเห็นว่า สำนักหมอธรรมบางแห่งจะมีวิชาธรรมที่หลากหลาย หนึ่งในตำราวิชาธรรมเดียวกัน อาจมีความแตกต่างกันในเนื้อหา ทั้งนี้ตรงกับภษิตโบราณอีสานว่า “หนังสือก้อมต่างคนต่างมี” และเพื่ออธิบายคำกล่าวนี้ ผู้วิจัยได้วิเคราะห์เฉพาะตำราธรรมพระไตร โดยชี้ให้เห็นเฉพาะกายธรรม ดังตารางที่ 4-2

ตารางที่ 4-2 ความแตกต่างของกายธรรมของตำราธรรมพระไตร

ธรรมพระไตร	กายธรรม
หนังสือ มหาบุญศรี ตาแก้ว	-ห้า ชั้นแปด (ดอกไม้ 5 คู่ เทียน 5 คู่, ดอกไม้ 8 คู่ เทียน 8 คู่) -หมากเบ็งซ้ายขวา 1 คู่
หนังสือ นายสวิง บุญเจิม	-เทียน 5 คู่ -ดอกไม้ขาว 5 คู่ -ธูป 5 คู่ -ข้าวตอก 5 จอก
ธรรมสาขหลวงปู่พิบูลย์ จ.อุตรธานี	-ผ้าขาว 1 วา -ชั้น 5 ชั้น 8 -เทียนเล่มเบ็ญ 1 คู่ -หมากเบ็ง 1 คู่ -ห่อนิมนต์ 1 คู่
ธรรมสาขหลวงปู่ทองมา จ.ร้อยเอ็ด	-ชั้น 1 ผืน -เหล้า 1 ก่อง -ไข่ 1 หน่วย -เงิน 6 สลึง -ชั้น 5 ชั้น 8
ธรรมสาขอาจารย์พัน จ.ขอนแก่น	-หมากเบ็ง 1 คู่ -เทียนเล่มเบ็ญ 1 คู่ -ผ้าขาว 1 วา -บุหรี 1 ซอง ไม้ขีดไฟ 1 อัน -ชั้น 5 ชั้น 8

จากตารางที่ 4-2 แสดงให้เห็นถึง ธรรมเนียมพระไตร ที่มีความแตกต่างกันเรื่องกาย จึงเป็นเหตุผลให้หมอธรรมแสวงหา เพื่อต้องการเรียนรู้สืบถอดธรรมเนียมต่าง ๆ ที่มีธรรมเนียมที่แตกต่างกัน หนึ่งความทันสมัยของการคมนาคม ความก้าวหน้าของการติดต่อสื่อสาร ทำให้หมอธรรมสามารถเดินทางไปศึกษาเล่าเรียนธรรมที่ตนเองสนใจ โดยอาศัยเครือข่าย เพื่อน คนรู้จัก หมอธรรม สหธรรมิก เป็นต้น

4. หลวงปู่กับเครือข่าย

หลวงปู่ เป็นชื่อเรียกของ ดวงพระธรรม หรืออำนาจศักดิ์สิทธิ์ของพระธรรม เป็นลักษณะนามธรรม มีอำนาจเหนือธรรมชาติและหมอธรรมต้องนอบน้อมให้ความเคารพ ยำเกรง การสร้างเครือข่ายในมิติของอำนาจเหนือธรรมชาติของหลวงปู่ เป็นผลมาจากการ “ลงธรรม” “พระธรรมไปถือ” “ยัดธรรม” เพื่อให้บุคคลนั้นออกปาก เป็นภาษาธรรม สวดเป็นคาถาพิเศษ ที่สาธยายออกมา เพื่อให้เกิดความเป็นสิริมงคล

จากการศึกษาสำนักหมอธรรมวัด โนนสว่าง พบกรณีการสร้างเครือข่ายของหลวงปู่ ดังนี้

4.1 หลวงปู่บุษราคัม เป็นอำนาจของพระธรรมอันศักดิ์สิทธิ์ สถิตอยู่ในฮ้านพระธรรม และพระเจ้าศรีศากยมุณี พระประธานในโบสถ์วัด โนนสว่าง เมื่อพระธรรมองค์นี้ไปถือ หมอธรรม จะมีการสาธยายภาษาธรรมด้านเมตตา และเมื่อถึงเวลาจัดฝักร้าย จะแสดงพลังอำนาจด้วยภาษาธรรมที่มีน้ำเสียงดุดัน หลวงปู่บุษราคัมจะเข้าไปถือหมอธรรมเป็นส่วนใหญ่ ส่วนในกรณีผู้ป่วย หมอธรรมจะฉิดธรรมให้ไปถือผู้ป่วยในกรณีนิมนต์หลวงปู่มาช่วยจัดฝักร้าย หลวงปู่บุษราคัมไปถือหมอธรรม มีจำนวนมากกว่า 30 คน

4.2 หลวงปู่ฟ้าหยาด เป็นอำนาจของพระธรรมอันศักดิ์สิทธิ์ สถิตอยู่ฮ้านพระธรรม และพระพุทธรูปพระเจ้าฟ้าหยาด เมื่อพระธรรมองค์นี้ไปถือ หมอธรรมจะมีการสาธยายภาษาธรรม ขับผี กำจัดฝักร้าย สาธยายบทสวดเพื่อจัด ขับไล่ฝักร้าย หมอธรรมจึงนิมนต์หลวงปู่องค์นี้ช่วยในการประกอบพิธีกรรมไล่ผีปอบ และการรักษาโรคในกรณีผีแก่ ผีเข็ด ผีหาย หลวงปู่ฟ้าหยาดไปถือหมอธรรม มีจำนวนประมาณ 20 คน

4.3 หลวงปู่ศรีโสภณสัตตนาถ เป็นอำนาจของพระธรรมอันศักดิ์สิทธิ์ สถิตอยู่ฮ้านพระธรรม เมื่อพระธรรมองค์นี้ไปถือ หมอธรรมจะมีการสาธยายภาษาธรรมเสียงดัง ออกเสียง อักขระชัดเจน มีอำนาจด้านการขับผี กำจัดฝักร้าย นิมนต์หลวงปู่มาถือเมื่อประกอบพิธีกรรมรักษาโรคที่เกิดจากฝักร้าย หลวงปู่ศรีโสภณไปถือหมอธรรมประมาณ 10 คน

4.4 หลวงปู่สีัญญา เป็นอำนาจของพระธรรมอันศักดิ์สิทธิ์ สถิตอยู่ฮ้านพระธรรม เมื่อพระธรรมองค์นี้ไปถือ หมอธรรมจะมีการสาธยายภาษาธรรมด้านเมตตา หากนิมนต์มาถือใน

พิธีกรรมรักษาโรคที่เกิดจากผีร้าย จะสาธยายภาษาธรรมเรียบ ๆ แผงด้วยพลังพลัง นิยมนิมนต์มาถือในช่วงพิธีพุทธภิเษก เพื่อให้ท่านสาธยายภาษาธรรมเสกวัตตุมงคลให้เกิดความเข้มแข็งด้านเมตตามหานิยม หลวงปู่สีก็ัญญาไปถือหอมธรรมประมาณ 10 คน

4.5 หลวงปู่ทองคำ เป็นอำนาจของพระธรรมอันศักดิ์สิทธิ์ สถิตอยู่ฮ้านพระธรรม และเป็นพระประธานที่วัดพระบาทบัวคำ เมื่อพระธรรมองค์นี้ไปถือ หอมธรรมจะมีการสาธยายภาษาธรรมขับผี กำจัดผีร้าย นิยมนิมนต์มาถือในพิธีกรรมไล่ปอบ พิธีกรรมรักษาโรค พิธีพุทธภิเษก หลวงปู่ทองคำไปถือหอมธรรมประมาณ 10 คน

4.6 หลวงปู่ศรีสรเพชร์ เป็นอำนาจของพระธรรมอันศักดิ์สิทธิ์ มาสถิตอยู่ในฮ้านพระธรรมเมื่อครั้งพระครูพิพัฒน์วิทยาคมและลูกศิษย์ได้รับกิจนิมนต์ไปประกอบพิธีกรรมไล่ผีเคียดในรัศมีขอบเขตอำนาจของหลวงปู่ศรีสรเพชร์ หลังจากนั้นพระธรรมองค์นี้ได้มาช่วยหอมธรรมปราบผี ขจัดสิ่งชั่วร้าย หลวงปู่ศรีสรเพชร์ ไปถือหอมธรรมประมาณ 5 คน

4.7 หลวงปู่โมคคัลลา เป็นอำนาจของพระธรรมอันศักดิ์สิทธิ์ สถิตอยู่ฮ้านพระธรรม เมื่อพระธรรมองค์นี้ไปถือ หอมธรรมจะมีการสาธยายภาษาธรรมขับผี กำจัดผีร้าย และเป็นทีกล่าวขานกันของหอมธรรมว่า หากหลวงปู่โมคคัลลาไปถือใคร มักจะขจัด กำจัดผีร้ายมีประสิทธิภาพ หลวงปู่โมคคัลลาไปถือหอมธรรมประมาณ 20 คน

คุณ บัวก่อ (สัมภาษณ์, 6 มิถุนายน 2556) ให้ข้อมูลว่า การที่ธรรมไปถือของหอมธรรมแต่ละคนขึ้นอยู่กับวาสนา กรรม บุญบารมี ที่เคยร่วมชาติกันมาก่อน หอมธรรมบางคนในสำนักอาจไม่มีหลวงปู่ไปถือเลยก็มี และหอมธรรมคนหนึ่ง ๆ จะมีหลวงปู่ไปถือหลายองค์ การตรวจสอบว่าหลวงปู่องค์ไหนมาถือ จะสังเกต ลักษณะการสาธยายภาษาธรรม และหอมธรรมจะรู้ได้ด้วยตนเอง ในบางครั้งหอมธรรมอาจถามหลวงปู่เอง หลวงปู่สามารถไปถือหอมธรรมทีละหลายคนในเวลาเดียวกัน ส่วน เจษฎา เสาร์สิริ (สัมภาษณ์, 6 มิถุนายน 2556) ให้ข้อมูลว่า หลวงปู่จะไปถือ และสาธยายภาษาธรรม ได้ทุกเวลา อาทิ หากเกิดเหตุร้าย หรือจะเกิดภัยอันตรายในอนาคต พระธรรมจะไปเตือน เช่น มีลักษณะหน้าผากเต็นตบๆ หรือออกปาก แต่เกิดขึ้นได้น้อยมาก ทั้งนี้หอมธรรมที่ผ่านการฝึกฝนที่ดีจะสามารถสื่อสารกับหลวงปู่ได้เป็นอย่างดี นอกจากนั้น ในพิธีกรรมต่าง ๆ ของหอมธรรม คือ พิธีกรรมรักษาโรค พิธีกรรมไล่ปอบ พิธีกรรมพุทธภิเษก ขึ้นของฮักษา หลวงปู่จะมาถือหอมธรรม เพื่อช่วยขจัดปัดเป่าสิ่งชั่วร้าย และสร้างความสงบสุขร่มเย็น หลวงปู่อาจจะเลิกไปถือหอมธรรมคนหนึ่ง ๆ ได้ หรือ ไปถือหอมธรรม และคนอื่นได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับวาสนา และการปฏิบัติตามฮึดคองอย่างเคร่งครัด

จากลักษณะพลังอำนาจของหลวงปู่ ทำให้หอมธรรมที่มีหลวงปู่องค์เดียวกันลงมาถือได้ปรึกษาหารือ แลกเปลี่ยนประสบการณ์และปฏิบัติตามฮึดคอง ขะลำ เพื่อให้หลวงปู่ยังคงความ

ศักดิ์สิทธิ์และถือหมอธรรมคนนั้นอยู่ เพราะถือเป็นเรื่องมงคล จึงทำให้เกิดเครือข่ายหลวม ๆ ในกลุ่มหลวงปู่แต่ละองค์ ที่อยู่ในกลุ่มใหญ่ เพื่อสื่อสาร ปรึกษาหารือข้อปฏิบัติต่าง ๆ การไปถือหลวงปู่มีความไม่แน่นอน ขึ้นอยู่กับการปฏิบัติ

5. ความสัมพันธ์ของเครือข่ายหมอธรรม

ในเครือข่ายทางสังคมหมอธรรม ประกอบด้วยสมาชิกที่มีบทบาทและหน้าที่ที่แตกต่างกัน ต่างสนับสนุน สร้างความร่วมมือ และประกอบพิธีกรรมร่วมกัน เกิดการสื่อสาร พูดคุย แลกเปลี่ยน เรียนรู้ และสร้างปฏิสัมพันธ์ร่วมกัน เกิดความรัก สามัคคี หนึ่งสมาชิกอาจไม่เคยรู้จักกันมาก่อน แต่มีจุดประสงค์ และความต้องการที่สอดคล้องและพึ่งพาซึ่งกันและกัน ทำให้เกิดความสัมพันธ์อันดีงาม ผู้วิจัยพบความสัมพันธ์ของสมาชิกดังนี้

5.1 ความสัมพันธ์ หลวงปู่ในฐานะสิ่งที่ควรเคารพในสังคมศีลธรรม

การเข้าร่วมในกิจกรรมและพิธีกรรมต่าง ๆ รวมทั้งการปฏิบัติตามฮิตคอง ขะล่า ในสังคมศีลธรรมหมอธรรมอย่างเคร่งครัด เพื่อต้องการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับหลวงปู่ แล้วหลวงปู่จะพึงพอใจพร้อมกันบันดาลพลังอำนาจพิเศษให้กับสมาชิก หลวงปู่มีอำนาจสูงสุด เป็นสิ่งที่สมาชิกต้องให้ความเคารพ สมาชิกทุกระดับสามารถเข้าถึงหลวงปู่ได้โดยตรง หากเป็นคนดี มีศีลธรรม ปฏิบัติตามฮิตคอง ขะล่า อย่างเคร่งครัด นอกจากนั้น หลวงปู่ยังมีพลังอำนาจที่คอยให้ความช่วยเหลือ ปกป้องคุ้มครองความปลอดภัยของชีวิตและทรัพย์สิน ป้องกันภัยอันตรายที่จะเกิดจากผีร้าย คุณไสย มนต์ดำ และเมื่อสมาชิกกระทำผิดฮิตคอง หลวงปู่มีสิทธิ์ลงโทษตามระดับของความผิด และสถานภาพทางในสังคมศีลธรรม หากอาจารย์ธรรม หรือ หมอธรรมกระทำผิด จะมีโทษรุนแรงกว่า ลูกเหี้ย ลูกเทียน การปฏิบัติตนให้อยู่ในศีลธรรม ฮิตคอง ขะล่าอย่างเคร่งครัด ถือเป็นการสร้างความสัมพันธ์กับหลวงปู่ได้เป็นอย่างดีเหมาะสม ในขณะเดียวกัน ขณะที่หมอธรรมมีหลวงปู่ไปถือ สาขายาภาษาธรรม คนอื่นที่อยู่ข้างเคียง จำเป็นต้องไม่กระทำกิริยารบกวน ให้ความเคารพ และหากมีโอกาสสนทนากับหลวงปู่ ต้องรักษามารยาท ในฐานะที่เป็นผู้น้อย ปรึกษาหารือ ผู้อาวุโส

5.2 ความสัมพันธ์อาจารย์กับศิษย์

เมื่อลูกศิษย์หมอธรรมได้บวชธรรมกับอาจารย์หมอธรรมเรียบร้อยแล้ว อาจารย์หมอธรรมจะสอนวิชาธรรมต่าง ๆ ตามลำดับขั้นตอน อาจารย์หมอธรรมจะดูแลลูกศิษย์หมอธรรมอย่างทั่วถึงและเท่าเทียม สอนวิชาธรรมต่าง ๆ เพิ่มความสามารถและถ่ายทอดให้กับลูกศิษย์เมื่อมีความพร้อม การสอนในอดีตเป็นการท่องจำ ปากต่อปาก ทำให้ลูกศิษย์หมอธรรมมักมาค้างคืนที่สำนักหมอธรรมเป็นประจำ และเมื่อมีการประกอบพิธีกรรม อาจารย์หมอธรรมมักจะให้ศิษย์เดินทางไปเรียนรู้จากประสบการณ์โดยตรง ในขณะเดียวกัน ศิษย์หมอธรรม ต้องให้ความเคารพ

อาจารย์หอมธรรม ครูธรรม ให้ฐานะอาจารย์ ผู้ถ่ายทอดวิชาความรู้ให้ ดังคำกล่าวที่หอมธรรมมักกล่าวถึงเสมอ คือ “โอมสิทธิ์ โอมรง ศิษย์ได้ทรงอาจ ศิษย์ได้ประมาทครู เห็นสอยพ่อศิษย์ก็มดู เห็นสอยครูศิษย์ก็มกราบ ครูอาบได้ ศิษย์ได้อาบเหนือ เขียนนำพ่อ กอนำครู...”

เห็นได้ว่า ความสัมพันธ์ของอาจารย์กับศิษย์ในสำนักหอมธรรม มีลักษณะเป็นครูบาอาจารย์ เมื่ออาจารย์สอนสั่ง ลูกศิษย์จะต้องน้อมรับคำสอนตั้งนั้น ๆ และปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด อนึ่ง หอมธรรมเชื่อว่า หากเรียนธรรมตามหนังสือ ไม่ได้เรียนกับครูอาจารย์ธรรมแรกเริ่ม จะทำให้เป็นบ้า เสียสติ หรือ ธรรมแตก ซึ่งส่งผลเสียต่อชีวิตและทรัพย์สิน นอกจากนี้ ห้ามหัวล้านสิ้นครู คือการละเมิดคำสั่ง เพราะจะทำให้การเรียนธรรมไม่มีประสิทธิภาพ หรือเสียสติไปได้

5.3 ความสัมพันธ์สหธรรมมิกหอมธรรมในสำนักและนอกสำนัก

ความสัมพันธ์กันระหว่างหอมธรรมทั้งในสำนักและนอกสำนัก มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดในลักษณะที่นอ่ง ให้ความเคารพซึ่งกันและกัน หากหอมธรรมภายในสำนักจะเคารพนับถือกันตามอาวุโสธรรม แม้ว่า คนที่มีอายุน้อยบวชธรรมก่อน ผู้ที่มีอายุมากต้องให้ความเคารพอาวุโสธรรม ในส่วนของพระสงฆ์ที่เรียนธรรม ให้นับถือตามพรรษาในสถานะของพระสงฆ์ อนึ่งความรู้ลึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน การทำกิจกรรมร่วมกัน แบ่งหน้าที่ทำงานอย่างเป็นระบบ จะช่วยเสริมสร้างความรัก สามัคคีที่ดีต่อกัน ถือเป็นญาติพี่น้องในพิธีกรรม แม้ว่าก่อนหน้านั้นจะไม่รู้จักกันมาก่อน หอมธรรมหลายคนเชื่อว่า เกิดจากบุญบารมี วาสนา และเชื่อเรื่องภพชาติปางก่อน อาจมีความเกี่ยวข้องซึ่งกันและกัน อาจเป็นพี่น้องกันมาก่อน เมื่อเชื่อเช่นนี้แล้ว จึงทำให้ความสัมพันธ์ของหอมธรรมแน่นแฟ้น ส่งผลต่อการทำกิจกรรมร่วมกันอย่างมีประสิทธิภาพ

ในส่วนของหอมธรรมนอกสำนัก มีความสัมพันธ์หลายระดับ โดยแยกออกเป็น 2 กรณี คือ

1. หอมธรรมที่ไม่เคยมีปฏิสัมพันธ์กันมาก่อน หอมธรรมในกลุ่มนี้ มักยึดถือแนวปฏิบัติของแต่ละสำนักที่มีความแตกต่างกัน และนำไปสู่การถกเถียงถึงความเชื่อบางอย่าง อาทิ การถกเถียงเรื่อง การเรียนธรรมบันดาล กับธรรมเป็นห้อง ถึงความศักดิ์สิทธิ์ และตำราธรรมถือเป็นความลับเฉพาะ สำนักของตน การสร้างความสัมพันธ์จึงเป็นลักษณะของคนที่สนใจในประเพณีพิธีกรรมหอมธรรม มีข้อสังเกตว่าประเด็นที่นำมาสู่ความขัดแย้งหอมธรรมมักหลีกเลี่ยง
2. หอมธรรมที่มีปฏิสัมพันธ์กันมาก่อน อาจเป็น ญาติพี่น้อง เพื่อน มิตรสหาย กันมาก่อน แล้วไปเรียนธรรมต่างสำนัก ความสัมพันธ์ของหอมธรรมกลุ่มนี้ มักเป็นไปในลักษณะการวิเคราะห์ พุดคุย เรียนรู้ร่วมกัน และอาจชักชวนมาเรียนธรรมในสำนักของตนเองด้วย

5.4 ความสัมพันธ์ของหอมธรรมกับลูกแฝดลูกเถียน

ความสัมพันธ์ของระหว่างหอมธรรมกับลูกแฝดลูกเถียน เป็นความสัมพันธ์ในลักษณะพ่อกับลูก โดยลูกแฝดลูกเถียน เมื่อเกิดปัญหาทุกข์ร้อนใจ มักมาขอพึ่งหอมธรรมให้ช่วยขจัดปัดเป่า

สิ่งชั่วร้าย ทั้งการรักษาความเจ็บป่วยที่เกิดจากอำนาจของผีร้าย คุณไสย มนต์ดำ ต่าง ๆ รวมทั้งปัญหาทางด้านเศรษฐกิจ การค้า การลงทุน ลูกเห็บลูกเทียนมักมาขอพึ่งบารมีของหมอธรรม เพื่อให้ ส่องธรรม ดูเหตุการณ์ล่วงหน้า ก่อนการตัดสินใจ หรือ ต้องการวัตถุมงคลที่สามารถคลบบันดาลให้ประสบความสำเร็จ จึงทำให้ หมอธรรมและลูกเห็บลูกเทียนได้สานความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน ในขณะเดียวกัน หมอธรรม ในฐานะผู้ดูแลทางด้านจิตวิญญาณ ต้องช่วยเหลืออย่างเต็มที่ ไม่หลอกลวงช่วยเหลืออย่างเต็มความสามารถโดยไม่หวังสิ่งตอบแทน

5.5 ความสัมพันธ์ในเครือข่ายออนไลน์

ความสัมพันธ์ในสังคมออนไลน์ในปัจจุบันมีอยู่อย่างกว้างขวาง ทำให้มีการสร้างเพจที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อและพิธีกรรมหมอธรรมขึ้นมา เพื่อเปิดโอกาสให้สมาชิกที่หลากหลายมาเข้าร่วมแสดงความคิดเห็นต่าง ๆ และสมาชิกที่แสดงความคิดเห็นในเพจ มาจากหลากหลายอาชีพ ความเชื่อ ศาสนา ระดับการศึกษา ที่แตกต่างกัน การสื่อสารพูดคุย จึงเป็นไปได้ในลักษณะกว้าง ๆ สอบถามสารทุกข์สุกดิบ สอบถามความรู้ ประสบการณ์ต่าง ๆ อนึ่ง การนำเสนอข้อมูลในเชิงเหนือธรรมชาติ มักมีการแสดงความคิดเห็นที่อาจนำไปสู่ความขัดแย้ง ความสัมพันธ์ในเครือข่ายออนไลน์ส่วนมากจึงเป็นการนัดหมาย บอกกำหนดการ งานบุญต่าง ๆ ภารกิจ กิจวัตรประจำวัน ประจำเดือน ประจำปี เพื่อให้สมาชิกที่สนใจเข้าร่วมในพิธีกรรมในวันเวลาได้ตรงตามความต้องการและเป้าหมาย ความสัมพันธ์ในเครือข่ายออนไลน์ มีหลายระดับ อาทิ ญาติพี่น้อง เพื่อนฝูง คนรู้จัก คนไม่รู้จัก คนชื่นชอบ คนไม่ชอบ ความสัมพันธ์ในเครือข่ายออนไลน์ มีโอกาสประชาสัมพันธ์และอาจทำให้สมาชิกมาเข้าร่วมในสังคมสี่ธรรมต่อไปได้เป็นจำนวนมาก หลายภูมิภาค และอาจมีสมาชิกต่างประเทศเข้าร่วมด้วย

5.6 ความสัมพันธ์ระหว่างสำนักหมอธรรม

ความสัมพันธ์ระหว่างสำนักหมอธรรมด้วยกัน มักเป็น สำนักในการอุปถัมภ์ เช่น สำนักหมอธรรมวัด โนนสว่าง อ.หนองบัวขอม จ.อุดรธานี มีสำนักหมอธรรมวัดป่าเจริญธรรม (หนองซาด) อำเภอเชียงยืน จังหวัดมหาสารคาม สำนักวัดป่าเจริญธรรม อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี โดยพระครูพิพัฒนวิทย์ฯ ได้ส่งลูกศิษย์ของท่าน ไปตั้งสำนักนักหมอธรรม เพื่อให้ผู้ที่ประสบปัญหาในเขตจังหวัดใกล้เคียงไม่ต้องเดินทางมารับการรักษาที่สำนักวัด โนนสว่างเท่านั้น ในขณะเดียวกันสำนักหมอธรรมในอุปถัมภ์นี้ ไม่จัดการเรียนการสอนธรรม แต่ให้เดินทางไปเรียนธรรมที่วัด โนนสว่างแต่เพียงที่เดียว อนึ่ง ทั้งสามสำนักหมอธรรมนี้ มักมีการแลกเปลี่ยนหมอธรรมโดยหมอธรรมในสำนักอุปถัมภ์จะเดินทางไปเรียนธรรมที่วัด โนนสว่าง แล้วกลับมาปฏิบัติที่สำนักของตน และนาน ๆ ครั้ง พระครูพิพัฒนวิทย์ฯ จะเดินทางมาดูแล ตรวจสอบความเรียบร้อยในสำนักอุปถัมภ์เป็นประจำ ในส่วนสำนักหมอธรรมอื่นมักไม่ค่อยมีความสัมพันธ์ทั้งระบบของสำนัก แต่

อาจส่งลูกศิษย์ หรือแนะนำลูกศิษย์ให้มาเรียนธรรมในสำนักที่มีชื่อเสียงต่อไป หรือนำลูกศิษย์มา
การวะและฝากตัว ความสัมพันธ์จึงเป็นลักษณะของคนที่มีอุดมการณ์ร่วมกัน

6. ความสืบเนื่องของเครือข่ายทางสังคม

ความสืบเนื่องของเครือข่ายทางสังคมของหมอธรรม เป็นผลต่อเนื่องของสมาชิกใน
กลุ่ม ที่มีสถานะภาพทางสังคมปัจจุบันที่แตกต่างกัน มีส่วนช่วยสนับสนุนงานด้านอื่น ๆ ที่ไม่
เกี่ยวข้องกับความเชื่อและพิธีกรรมหมอธรรม อาทิ การสนับสนุนด้านการเมืองการปกครอง
ด้านเศรษฐกิจ การศึกษา สังคม วัฒนธรรมฯ

6.1 ความสืบเนื่องทางการเมืองการปกครองท้องถิ่น

ความสืบเนื่องทางการเมืองการปกครองท้องถิ่น เกิดจากสมาชิกในสังคมศีลธรรม
หมอธรรม มีสถานภาพทางสังคมปัจจุบัน ในตำแหน่งการปกครองหลายระดับ อาทิ นายทหาร
นายตำรวจ ผู้ว่าราชการจังหวัด นายอำเภอ นายก อบต. สมาชิก อบต. กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ฯ ได้
ใช้พื้นที่ในสังคมหมอธรรมพบปะ พูดคุยอย่างไม่เป็นทางการ เพื่อกระชับความสัมพันธ์
บุญชู สีไก่อแก้ว (สัมภาษณ์, 6 มิถุนายน 2557) ให้สัมภาษณ์ว่า คนที่มาเข้าร่วมในพิธีกรรมในวัน
สำคัญมักมี ผู้นำท้องถิ่น นายก อบต. มาร่วมในพิธีกรรม และพบปะกับประชาชน พร้อมทั้งรับฟัง
ปัญหาต่าง ๆ ในชุมชน อย่างไม่เป็นทางการ อนึ่งการสร้างความรู้จักกัน เป็นคนที่คุ้นเคย จะสามารถ
ให้ผู้ปกครองเข้าใจปัญหาของสังคมหลายระดับ นอกจากนั้นหากมีสมาชิกที่มีตำแหน่งการปกครอง
ในระดับประเทศ มาร่วมในพิธีกรรม จะทำให้สำคัญมีชื่อเสียง เป็นที่รู้จัก หากสมาชิกที่มีตำแหน่ง
ด้านทหาร ตำรวจ มักเป็นเครื่องยืนยันว่า ของฮักษา หรือวัดดุมงคล มีประสิทธิภาพทางด้านคง
กระพันชาตรี เพราะอาชีพเหล่านี้มีความเสี่ยงภัยสูง มีข้อสังเกตที่น่าสนใจ คือ เมื่อครั้งการลงสมัคร
รับเลือกตั้ง อบต. ลูกแฝงลูกเทียนในสำนักलगสมักร และขอให้อาจารย์หมอธรรมช่วยสนับสนุนให้
ได้รับตำแหน่ง เมื่อพิจารณาไตร่ตรองดีแล้ว อาจารย์หมอธรรมจะแนะนำให้ ลูกแฝงลูกเทียนคน
อื่น ๆ ลงคะแนนสนับสนุนผู้สมัครที่เป็นลูกแฝงลูกเทียนในสำนักของตนด้วย อนึ่ง ลูกแฝงลูกเทียน
อื่น ๆ มักจะลงคะแนนให้ตามที่ อาจารย์หมอธรรมแนะนำเสมอ เพราะเป็นสิ่งที่อาจารย์รับประกัน
ความดีมาแล้ว อย่างไรก็ตาม เมื่อมีการจัดงานต่าง ๆ ในสำนัก นักการเมืองท้องถิ่นมักมาร่วม
สนับสนุนให้เกิดกิจกรรม อาทิ การจัดตั้งโรงทานต่าง ๆ การสนับสนุนเงินในการจัดเตรียมงาน
(ทองแดง, สัมภาษณ์, 6 มิถุนายน 2557) ซึ่งน่าจะเป็นการใช้กลยุทธ์ ใช้สำนักหมอธรรมเชื่อม
ความสัมพันธ์ที่กระหว่าง นักการเมือง และประชาชนในเขตพื้นที่

6.2 ความสืบเนื่องทางด้านเศรษฐกิจ

ความสืบเนื่องทางด้านเศรษฐกิจ เกิดจากสมาชิกในสังคมหมอธรรม มีสถานภาพทาง
สังคมปัจจุบัน เป็นนักธุรกิจหลายระดับ มีกิจการส่วนตัว เป็นตัวแทนจำหน่าย การดำเนินธุรกิจอาจ

มีความเกี่ยวข้องหรือสนับสนุนซึ่งกันและกัน พื้นที่ทางสังคมหรือธรรมจึงเปิดโอกาสให้มีการพูดคุยเกี่ยวกับเรื่องธุรกิจ เศรษฐกิจ หรือ อาจมีแนวคิดสร้างธุรกิจร่วมกัน หากสมาชิกมีตำแหน่งหน้าที่การงานในบริษัทใหญ่ เป็นที่รู้จัก มักเป็นเครื่องยืนยันถึงความศักดิ์สิทธิ์ของของฮักยา หรือ วัตถุมงคล มีประสิทธิภาพด้านเมตตา ค้ำขาย ความสื่อนื่องทางด้านเศรษฐกิจมักก่อตัวขึ้นจากการสนทนา พูดคุย ซึ่งกันและกัน การร่วมธุรกิจกันระหว่างสมาชิกในสำนัก มักมีความเชื่อถือกันโดยคำพูด เพราะเชื่อว่า การรักษาสัจจะเป็นข้อชะล่าอย่างหนึ่งในสำนักหมอธรรม

6.3 ความสืบนื่องทางด้านสังคมวัฒนธรรม การศึกษา

ความสืบนื่องทางด้านสังคมวัฒนธรรม การศึกษา เกิดจากการสนทนาพูดคุยกับสมาชิกที่มีสถานภาพทางสังคมที่หลากหลาย เล็งเห็นตระหนักถึง ความเชื่อและพิธีกรรมหมอธรรม ได้ถูกกลบตบพาทลงในสังคม เยาวชนรุ่นใหม่ไม่สนใจ หน่วยงานด้านวัฒนธรรมและศาสนาเฝ้าระวัง หน่วยงานด้านการสาธารณสุขดูแลอย่างใกล้ชิด ทำให้ บทบาทหน้าที่ของหมอธรรมในปัจจุบันได้ปรับเปลี่ยนไป การระดมสมองเพื่อให้การดำเนินงานด้านความเชื่อและพิธีกรรมหมอธรรม ให้ดำรงอยู่ต่อไป จึงเป็นการสร้างความหมายใหม่ ๆ เพื่อต่อสู้ต่อรองกับความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์แลเทคโนโลยี มีข้อสังเกตในสำนักหมอธรรมวัดโนนสว่าง ว่า พระครูพิพัฒน์ วิทยาคม นอกจากมีสำนักหมอธรรมที่มีชื่อเสียงแล้ว ยังได้รับการยกย่องในด้านศิลปวัฒนธรรม การเส็งกลองกริ่ง การร้องสรภัญญะ การอนุรักษ์คัมภีร์ใบลาน ซึ่งท่านได้รับเชิญให้เป็นวิทยากรด้านความรู้หลายที่ อาทิ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี และได้รับเชิญให้ไปแสดงศิลปะการแสดงเส็งกลองกริ่งในงานประจำจังหวัด จากคุณูปการดังกล่าว ท่านพระครูพิพัฒน์ วิทยาคมได้รับรางวัลดีเด่นด้านศิลปวัฒนธรรม จาก สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

สรุป

เครือข่ายทางสังคมหมอธรรมในภาคอีสานมีพัฒนาการมาตามลำดับ แรกเริ่มเป็นสังคม ศิลธรรม ที่มุ่งเน้นให้สมาชิกในหมู่บ้านยึดถือเป็นที่พึ่งทางใจ กรอปกกับในสมัยนั้นความก้าวหน้าทางด้านการแพทย์ยังไม่ทั่วถึง การดูแลซึ่งกันและกันของสมาชิกในชุมชนเป็นเรื่องที่ต้องการของสังคม และสอดคล้องกับโลกทัศน์ของชาวอีสานอดีตถึงความเชื่อในสาเหตุของความเจ็บป่วยเกิดจากผีร้าย อำนาจเหนือธรรมชาติ คุณไสย มนต์ดำ การยึดถือของฮักยาในสำนักหมอธรรมจะเป็นการยอมรับพลังอำนาจศักดิ์สิทธิ์ไว้ปกป้องคุ้มครองชีวิตและทรัพย์สิน อนึ่ง สมาชิกเข้าร่วมในสำนักหมอธรรมด้วยความสมัครใจ สมาชิกในโครงสร้างทางสังคมศิลปธรรมหมอธรรม ประกอบด้วย หลวงปู่ อาจารย์หมอธรรม หมอธรรม และลูกเฝ้าลูกเทียน มีอำนาจการปกครองใน

ลักษณะพีรามิด ในยุคปัจจุบันสำนักหมอธรรมมีการปรับเปลี่ยนไปตามการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ความทันสมัยของการคมนาคม ความก้าวหน้าทางด้านการสื่อสาร ทำให้สำนักหมอธรรมเกิดเป็นเครือข่าย

เครือข่ายทางสังคมหมอธรรมในปัจจุบันเกิดขึ้นจากการติดต่อสื่อสาร การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ความร่วมมือกันของสมาชิกที่มีจุดประสงค์และกิจกรรมร่วมกัน แรกเริ่มการเข้าร่วมในเครือข่ายของสมาชิกแบ่งเป็น 2 ลักษณะ คือ 1. การบวชธรรม เป็นการเข้าร่วมในเครือข่ายอย่างเป็นทางการในสถานภาพหมอธรรม การบวชธรรมจำเป็นต้องมีการตรวจสอบจากอาจารย์หลายอย่างตามเงื่อนไข และอาศัยบุญบารมี วาสนา หรือความสัมพันธ์ในอดีตชาติ 2. ยกชาย (ขันดอกไม้) เป็นการเข้าร่วมในเครือข่ายในสถานภาพลูกเฝ้าลูกเทียน เมื่อต้องการมาฟังบารมี รักษาโรคที่เชื่อว่าเกิดจากอำนาจของผีร้าย คุณไสย มนต์ดำ หรือ โรคที่หาสาเหตุไม่ได้ ทั้งสองสถานภาพนี้ สามารถปรับเปลี่ยนไปตามเหตุผลปัจจัย อาทิ หมอธรรมผิวดชะล่า ต้องมารับการรักษากับหมอธรรมในฐานะลูกเฝ้าลูกเทียน ส่วนลูกเฝ้าลูกเทียนเมื่อรับการรักษาเรียบร้อยแล้ว มีบุญบารมีเพียงพอ และหลวงปู่ไปถือ อาจขอบวชธรรม เป็นหมอธรรมได้

กิจกรรมและพิธีกรรมหมอธรรม เป็นส่วนหนึ่งของเครือข่าย ที่เป็นพื้นที่ให้สมาชิกได้แสดงบทบาทและสานต่อความสัมพันธ์กับสมาชิกอื่นในเครือข่าย ในขณะเดียวกันสมาชิกที่เข้าร่วมในกิจกรรมและพิธีกรรมต่างมีความคาดหวังที่แตกต่างกัน กิจกรรมและพิธีกรรมที่สำคัญของหมอธรรม คือ 1. การวาระธรรมในวันพระวันศีล เปิดโอกาสให้สมาชิกเข้าร่วมการวาระธรรมและฟังคำสั่งสอนจากอาจารย์หมอธรรม เป็นการขัดเกลาพฤติกรรม ลักษณะการเข้าร่วมของสมาชิกเป็นกลุ่มขนาดเล็ก มีจำนวนสมาชิกไม่แน่นอน ส่วนมากมักเป็นผู้ใกล้ชิดและอาศัยใกล้ๆกับสำนักหมอธรรม 2. ขึ้นของฮักษาประจำปี เป็นวันสำคัญอย่างหนึ่ง เปิดโอกาสให้สมาชิกได้มีโอกาสได้แสดงความกตัญญูต่อหลวงปู่ และอาจารย์ธรรม ลักษณะการเข้าร่วมของสมาชิกเป็นกลุ่มขนาดใหญ่ 3. พิธีกรรมรักษาโรค มีการประกอบพิธีกรรมเป็นประจำทุกวัน เพื่อช่วยเหลือผู้ที่มารับการรักษา การรักษาอาจต้องใช้ระยะเวลาตามผลการวินิจฉัยโรค สมาชิกที่เข้าร่วมมีบทบาทและหน้าที่ชัดเจน คือ หมอธรรมมาเรียนธรรมกับอาจารย์จากประสบการณ์จริง ลูกเฝ้าลูกเทียนมารับการรักษา 4. พิธีกรรมไล่ปอบ ผีหลักบ้าน เป็นการร่วมมือกันของเครือข่าย เพราะในพิธีกรรมจะมีการกำหนดวันเวลาที่ชัดเจน ต้องการหมอธรรมจำนวนมากในพิธีกรรม หมอธรรมจะติดต่อสื่อสารให้หมอธรรมคนอื่น ๆ ในสำนักรับทราบและเดินทางไปประกอบพิธีกรรมตามวันและเวลา 5. พุทธากิเฆก เป็นพิธีกรรมที่เกิดขึ้นใหม่ โดยเล็งเห็นว่า การมาขึ้นของฮักษาประจำปี น่าจะมีกิจกรรมที่สานความสัมพันธ์และเกิดสิริมงคล ในส่วนหมอธรรมจะลงธรรมให้เกิดความเข้มแข็ง และขจัดผีร้ายต่าง ๆ ลูกเฝ้าลูกเทียนจะสวดลัทธิ และอาศัยพลังอำนาจจัดสิ่งไม่ได้ออกจากร่างกาย

ตำราธรรมถือเป็นสิ่งที่หอมธรรมแสวงหา โดยเฉพาะตำราธรรมของบูรพาจารย์ หอมธรรมที่มีชื่อเสียงในอดีต จึงทำให้สมาชิกหอมธรรมเชื่อมโยงติดต่อกันจากช่องทางต่าง ๆ หนึ่ง เมื่อหอมธรรมได้ร่ำเรียนวิชาธรรมในตำราสายเดียวกัน ถือว่า มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันทางสายธรรม นับถือเป็นที่เป็นที่นึ่ง แม้จะเพียงแค่นี้ได้รับข้อมูลว่าเรียนเท่านั้น เพราะหอมธรรมเชื่อในเรื่องโชคชะตาและอดีตชาติ การเรียนธรรมในแต่ละห้องและแต่ละสายธรรม น่าจะมีความเกี่ยวข้อง หรือมีความสัมพันธ์ในอดีตชาติ ซึ่งส่งผลให้เกิดเครือข่ายทางสังคมได้ง่ายขึ้น ในขณะที่เดียวกัน ตำราธรรมแม้ว่าจะเรียนห้องเดียวกัน แต่มีความแตกต่างกันในรายละเอียด จึงเป็นที่สนใจในการค้นคว้าอย่างไม่สิ้นสุด อย่งไรก็ตาม การสืบค้นตำราธรรม จึงเป็นจุดประสงค์ที่สำคัญให้สมาชิกได้มาพบเจอกัน ติดต่อกันและกันและกันและเกิดเป็นเครือข่ายทางสังคม

หลวงปู่เป็นสิ่งที่ศักดิ์สิทธิ์ที่หอมธรรมให้ความเคารพนับถือ เป็นพลังอำนาจนอกเหนือการผัสสะของมนุษย์ เมื่อหลวงปู่ไปถือ จะทำให้หอมธรรมเกิดมีพลังอำนาจพิเศษ สามารถขับไล่ผีร้าย คุณไสย มนต์ดำ สิ่งชั่วร้ายต่าง ๆ ได้ หลวงปู่ในพื้นที่ศึกษา ประกอบด้วยหลวงปู่บุษราคัม หลวงปู่ศรี โสภณ หลวงปู่สีัญญา หลวงปู่องค์ดำ หลวงปู่โมคคัลลา หอมธรรมคนหนึ่งจะมีหลวงปู่ไปถือหลายองค์ ขึ้นอยู่กับบุญวาสนาบารมี และการปฏิบัติตามฮีตคอง ขะลำ อย่างเคร่งครัด จนเป็นที่พึงพอใจของหลวงปู่ ประเด็นด้านเครือข่าย เกิดขึ้นเมื่อหอมธรรมที่มีองค์หลวงปู่ไปถือเหมือนกัน ทำให้เกิดการติดต่อกัน แลกเปลี่ยนประสบการณ์ต่าง ๆ เรียนรู้วิชาความรู้ต่างที่หลวงปู่ได้ถ่ายทอดระหว่างการลงธรรม

จากเครือข่ายทางสังคมของหอมธรรมในภาคอีสาน พบความสัมพันธ์ของสมาชิกดังนี้

1. ความสัมพันธ์กับหลวงปู่ในฐานะสิ่งที่ควรเคารพ เป็นลักษณะการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิก (มนุษย์) กับพลังอำนาจเหนือธรรมชาติที่ควบคุมระบบสังคมหอมธรรม สมาชิกจึงเข้าร่วมในกิจกรรมและพิธีกรรมต่าง ๆ รวมทั้งปฏิบัติตามฮีตคอง เพื่อต้องการสร้างความสัมพันธ์ที่ดี แล้วจะได้รับพลังอำนาจพิเศษ เพื่อปกป้องคุ้มครองชีวิตและทรัพย์สิน ป้องกันภัยอันตรายที่จะเกิดจากผีร้าย คุณไสย มนต์ดำ หนึ่งหากสมาชิกกระทำผิดชะล่า หลวงปู่จะใช้พลังอำนาจลงโทษ

2. ความสัมพันธ์อาจารย์กับศิษย์ เกิดขึ้นระหว่างอาจารย์หอมธรรมและลูกศิษย์หอมธรรม ในการศึกษาเล่าเรียน ให้ความดูแล สอนสั่งวิชาต่าง ๆ อย่างเต็มความสามารถ และถ่ายทอดให้ลูกศิษย์เมื่อมีความพร้อม ลูกศิษย์หอมธรรมให้ความเคารพอาจารย์ ปฏิบัติตามคำสั่งสอนอย่างเคร่งครัด

3. ความสัมพันธ์สหธรรมิกหอมธรรมในสำนักและนอกสำนัก เกิดขึ้นภายในสำนัก โดยยึดถืออาวุโสธรรม แม้ว่า จะมีอายุน้อยกว่า ในส่วนของหอมธรรมที่เป็นพระสงฆ์จะยึดถือตามสถานภาพทางสังคมปัจจุบัน หนึ่งความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน การทำกิจกรรมร่วมกัน

แบ่งหน้าที่ทำงานอย่างเป็นระบบ จะช่วยเสริมสร้างความรัก สามัคคีที่ติดต่อกัน ถือเป็นญาติพี่น้อง ในพิธีกรรม แม้ว่าก่อนหน้านั้นจะไม่รู้จักกันมาก่อน หมอธรรมหลายคนเชื่อว่า เกิดจากบุญบารมี วาสนา และเชื่อเรื่องภพชาติปางก่อน อาจมีความเกี่ยวข้องซึ่งกันและกัน อาจเป็นพี่น้องกันมาก่อน เมื่อเชื่อเช่นนี้แล้ว จึงทำให้ความสัมพันธ์ของหมอธรรมแน่นแฟ้น ส่งผลต่อการทำกิจกรรมร่วมกัน อย่างมีประสิทธิภาพ ในส่วนของหมอธรรมนอกสำนัก มีความสัมพันธ์หลายระดับ โดยแยก ออกเป็น 2 กรณี คือ 1. หมอธรรมที่ไม่เคยมีปฏิสัมพันธ์กันมาก่อน หมอธรรมในกลุ่มนี้ มักยึดถือ แนวปฏิบัติของแต่ละสำนักที่มีความแตกต่างกัน และนำไปสู่การถกเถียงถึงความเชื่อบางอย่าง อาทิ การถกเถียงเรื่อง การเรียนธรรมบันดาล กับธรรมเป็นห้อง ถึงความศักดิ์สิทธิ์ และตำราธรรม ถือเป็นความลับเฉพาะสำนักของตน การสร้างความสัมพันธ์จึงเป็นลักษณะของคนที่สนใจ ในประเพณีพิธีกรรมหมอธรรม มีข้อสังเกตว่าประเด็นที่นำมาสู่ความขัดแย้งหมอธรรมมักหลีกเลี่ยง 2. หมอธรรมที่มีปฏิสัมพันธ์กันมาก่อน อาจเป็น ญาติพี่น้อง เพื่อน มิตรสหาย กันมาก่อน แล้วไป เรียนธรรมต่างสำนัก ความสัมพันธ์ของหมอธรรมกลุ่มนี้ มักเป็นไปในลักษณะการวิเคราะห์ พุคคย เรียนรู้ร่วมกัน และอาจชักชวนมาเรียนธรรมในสำนักของตนเองด้วย

4. ความสัมพันธ์ของหมอธรรมกับลูกเห็บลูกเทียน ความสัมพันธ์ของระหว่างหมอธรรม กับลูกเห็บลูกเทียน เป็นความสัมพันธ์ในลักษณะพ่อกับลูก โดยลูกเห็บลูกเทียน เมื่อเกิดปัญหาทุกข์ ร้อนใจ มักมาขอพึ่งหมอธรรมให้ช่วยขจัดปัดเป่าสิ่งชั่วร้าย ทั้งการรักษาความเจ็บป่วยที่เกิด จากอำนาจของผีร้าย คุณไสย มนต์ดำ ต่าง ๆ รวมทั้งปัญหาทางด้านเศรษฐกิจ การค้า การลงทุน ลูกเห็บลูกเทียนมักมาขอพึ่งบารมีของหมอธรรม ในขณะที่เดียวกัน หมอธรรม ในฐานะผู้ดูแลทางด้าน จิตวิญญาณ ต้องช่วยเหลืออย่างเต็มที่ ไม่หลอกลวงช่วยเหลืออย่างเต็มความสามารถโดยไม่หวัง สิ่งตอบแทน

5. ความสัมพันธ์ในเครือข่ายออนไลน์ เกิดขึ้นจากความก้าวหน้าด้านการสื่อสาร มีการสร้างเพจ เว็บไซต์ที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อและพิธีกรรมหมอธรรมขึ้นมา เพื่อเปิดโอกาสให้ สมาชิกที่หลากหลายมาเข้าร่วมแสดงความคิดเห็นต่าง ๆ และสมาชิก มาจากหลากหลายอาชีพ ความเชื่อ ศาสนา ระดับการศึกษา ที่แตกต่างกัน การสื่อสารพุคคย จึงเป็นไปในลักษณะกว้าง ๆ ส่วนมากจึงเป็นการนัดหมาย บอกกำหนดการ งานบุญต่าง ๆ ภารกิจ กิจวัตรประจำวัน ประจำเดือน ประจำปี เพื่อให้สมาชิกที่สนใจเข้าร่วมในพิธีกรรมในวันเวลาได้ตรงตามความต้องการและ เป้าหมาย ความสัมพันธ์ในเครือข่ายออนไลน์ มีหลายระดับ อาทิ ญาติพี่น้อง เพื่อนฝูง คนรู้จัก คนไม่รู้จัก คนชื่นชอบ คนไม่ชอบ ความสัมพันธ์ในเครือข่ายออนไลน์ มีโอกาสประชาสัมพันธ์ และอาจทำให้สมาชิกมาเข้าร่วมในสังคมศีลธรรมต่อไปได้เป็นจำนวนมาก หลายภูมิภาค และอาจ ได้รับข้อมูลที่แตกต่าง มีอคติ และอาจนำไปสู่ความรู้สึกขัดแย้งกัน

6. ความสัมพันธ์ระหว่างสำนักหมอธรรม มักเกิดขึ้นกับสำนักหมอธรรมในการอุปถัมภ์ เช่น สำนักหมอธรรมวัดโนนสว่าง อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี มีสำนักหมอธรรมวัดป่าเจริญธรรม (หนองซาด) อำเภอเชียงยืน จังหวัดมหาสารคาม สำนักวัดป่าเจริญธรรม อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี โดยพระครูพิพัฒน์วิทยาคม ได้ส่งลูกศิษย์ของท่าน ไปตั้งสำนักหมอธรรม เพื่อให้ผู้ที่ประสบปัญหาในเขตจังหวัดใกล้เคียงไม่ต้องเดินทางมารับการรักษาที่สำนักวัดโนนสว่าง เท่านั้น ในขณะที่เดียวกันสำนักหมอธรรมในอุปถัมภ์นี้ ไม่จัดการเรียนการสอนธรรม แต่ให้เดินทางไปเรียนธรรมที่วัดโนนสว่างแต่เพียงที่เดียว อนึ่ง ทั้งสามสำนักหมอธรรมนี้ มักมีการแลกเปลี่ยนหมอธรรม โดยหมอธรรมในสำนักอุปถัมภ์จะเดินทางไปเรียนธรรมที่วัดโนนสว่าง แล้วกลับมาปฏิบัติที่สำนักของตน และ พระครูพิพัฒน์วิทยาคม จะเดินทางมาดูแล ตรวจสอบความเรียบร้อยในสำนักอุปถัมภ์เป็นประจำ ในส่วนสำนักหมอธรรมอื่นมักไม่ค่อยมีความสัมพันธ์ทั้งระบบของสำนัก แต่อาจส่งลูกศิษย์ หรือนำลูกศิษย์ให้มาเรียนธรรมในสำนักที่มีชื่อเสียงต่อไป หรือนำลูกศิษย์มาคารวะและฝากตัว ความสัมพันธ์จึงเป็นลักษณะของคนที่มีอุดมการณ์ร่วมกัน

ความสับสนของเครือข่าย เกิดขึ้นจากสมาชิกในกลุ่มที่มีสถานภาพทางสังคมปัจจุบันแตกต่างกัน มีส่วนช่วยสนับสนุนงานด้านอื่น ๆ ที่ไม่เกี่ยวข้องกับความเชื่อและพิธีกรรมหมอธรรม คือ 1. ความสับสนเนื่องทางด้านการเมืองการปกครองท้องถิ่นเกิดจากสมาชิกในสังคมศีลธรรมหมอธรรม มีสถานภาพทางสังคมในตำแหน่งการปกครองหลายระดับ อาทิ นายทหาร นายตำรวจ ผู้ว่าราชการจังหวัด นายอำเภอ นายก อบต. สมาชิก อบต. กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ฯ ได้ใช้พื้นที่ในสังคมหมอธรรมพบปะ พูดคุยอย่างไม่เป็นทางการ เพื่อกระชับความสัมพันธ์ อนึ่งการสร้างความรู้จักกันเป็นคนที่คุ้นเคย จะสามารถให้ผู้ปกครองเข้าใจปัญหาของสังคมหลายระดับ 2. ความสับสนเนื่องทางด้านเศรษฐกิจ เกิดจากสมาชิกในสังคมหมอธรรม มีสถานภาพทางสังคมปัจจุบัน เป็นนักธุรกิจหลายระดับ มีกิจการส่วนตัว เป็นตัวแทนจำหน่าย การดำเนินธุรกิจอาจมีความเกี่ยวข้องหรือสนับสนุนซึ่งกันและกัน พื้นที่ทางสังคมหมอธรรมจึงเปิด โอกาสให้มีการพูดคุยเกี่ยวกับเรื่องธุรกิจ เศรษฐกิจ หรือ อาจมีแนวคิดสร้างธุรกิจร่วมกัน 3. ความสับสนเนื่องทางด้านสังคมวัฒนธรรม การศึกษาเกิดจากการสนทนาพูดคุยกับสมาชิกที่มีสถานภาพทางสังคมที่หลากหลาย ตระหนักถึงความเชื่อและพิธีกรรมหมอธรรมได้ถูกลดบทบาทลงในสังคม เยาวชนรุ่นใหม่ไม่สนใจ หน่วยงานด้านวัฒนธรรมและศาสนาเฝ้าระวัง หน่วยงานด้านการสาธารณสุขดูแลอย่างใกล้ชิด ทำให้บทบาทหน้าที่ของหมอธรรมในปัจจุบันได้ปรับเปลี่ยนไป การระดมสมองเพื่อให้การดำเนินงานด้านความเชื่อและพิธีกรรมหมอธรรม ให้ดำรงอยู่ต่อไป

บทที่ 5

บทบาทและความสำคัญของพิธีกรรมหมอธรรมต่อวิถีชีวิตชาวอีสาน

การดำรงอยู่ของพิธีกรรมหมอธรรมในปัจจุบันได้ปรับเปลี่ยนไปตามการเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตของชาวอีสาน และยังคงทำหน้าที่ในสังคมอีสานมายาวนาน เพราะปัญหาพื้นฐานทางสังคมยังคงมีอยู่ในชีวิตประจำวัน อาทิ ปัญหาความเจ็บป่วย ปัญหาปากท้อง ความรู้สึกไม่มั่นคงปลอดภัยกับปัญหาต่าง ๆ โดยเฉพาะปัญหาที่ไม่สามารถอธิบายด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ ชาวอีสานยังคงมีโลกทัศน์ความเชื่อเรื่องผี อำนาจเหนือธรรมชาติ คุณไสย มนต์ดำ กรรมเวร บุญ วาสนา ชาตินี้ชาติหน้า สถาบันหมอธรรมยังคงตอบสนองความต้องการทางจิตใจและความเชื่อดังกล่าวได้เป็นอย่างดี

หากพิจารณาประวัติความเป็นมา การปรับเปลี่ยนพิธีกรรมของหมอธรรมในอดีต พบว่าสถาบันหมอธรรมตอบสนองความต้องการของสังคมได้เป็นอย่างดี แม้ว่าจะได้รับผลกระทบจากการดำเนินนโยบายของรัฐบาลที่ไม่เข้าใจในประเพณีวัฒนธรรมอีสานดั้งเดิม จนเกิดเหตุการณ์ต่าง ๆ จนถึงปัจจุบัน พบว่าสำนักหมอธรรมในภาคอีสานที่ยังคงประกอบพิธีกรรมมีมากกว่า 10 สำนัก กระจายอยู่ในเกือบทุกจังหวัด มีสมาชิกที่เข้าร่วมอย่างหลากหลาย แตกต่างทั้งสถานภาพทางสังคม เศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง การศึกษา อายุ เพศ แสดงให้เห็นว่า สถาบันหมอธรรมยังคงมีหน้าที่รับใช้และตอบสนองความต้องการของสังคมได้เป็นอย่างดี และผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าบทบาทและความสำคัญของพิธีกรรมหมอธรรมต่อวิถีชีวิตชาวอีสาน มีรายละเอียดดังนี้

การสร้างความมั่นคงทางจิตใจ

การสร้างความมั่นคงทางจิตใจ มีความสำคัญต่อระบบสมดุลของร่างกาย เพราะเมื่อจิตใจอ่อนล้า ร่างกายมักไม่ตอบสนอง การพึ่งพาอำนาจบารมีของหมอธรรมเป็นหนทางที่สร้างขวัญกำลังใจได้เป็นอย่างดี ท่ามกลางความรู้สึกกดดัน บีบรัด เกิดภาวะความเครียด จากระบบเศรษฐกิจการเมือง สังคมในปัจจุบัน บทบาทของสถาบันหมอธรรมมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตชาวอีสาน มีรายละเอียดดังนี้

1. พิธีกรรมรักษาโรคกับการสร้างความมั่นคง

พิธีกรรมรักษาโรค เป็นระบบความเชื่อที่ได้รับการสืบทอดมาจากบูรพาจารย์หมอธรรม อาจมีการปรับเปลี่ยนไปตามการเปลี่ยนแปลง ชาวอีสานสังเคราะห์ขึ้นเพื่อดูแลรักษาสุขภาพของคนในท้องถิ่น มีพื้นฐานมาจากแนวคิดการแบบพึ่งพาอาศัยกัน การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน อีกทั้ง

เป็นกลไกทางวัฒนธรรมที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อช่วยให้มนุษย์มีสภาวะจิตใจที่ดีขึ้น เป็นวิธีการจัดการกับภาวะที่ไม่มั่นคงทางจิตใจ สามารถสะท้อน โลกทัศน์ อุดมคติหรือความคิดหลักที่ชัดเจนอันเป็นรากเหง้าแห่งวัฒนธรรมอีสาน ในพิธีกรรมหมอธรรมจากหลายกลุ่มในกรณีศึกษา พบว่า ยังได้รับการตอบรับจากสังคมได้เป็นอย่างดี ทั้งนี้พิธีกรรมหมอธรรมยังเป็นที่พึงให้กับชาวอีสานได้ต่างยุคต่างสมัย แม้ว่าความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีจะเข้ามามีบทบาทสำคัญในระบบคิดของชาวอีสานก็ตาม

ผู้ที่มารับการรักษาในพิธีกรรมหมอธรรมนั้นมีความเชื่อในสาเหตุของการเกิดโรคที่แตกต่างกัน ซึ่งส่งผลให้ตัดสินใจที่มารับการรักษาในพิธีกรรมหมอธรรม มีรายละเอียดดังนี้ (วิเชียร พลหาญ, 2535; ศราวุธ เวียงอินทร์, 2530; ละม้าย วาเสนัง, 2530; สมใจ ศรีหล้า, 2535)

1.1 กลุ่มที่เชื่อว่าความเจ็บป่วยเกิดจากอำนาจของผีร้าย อาทิ ผีปอบ ผีเป่า ผีโพง ผีเหล่านี้สามารถทำร้ายมนุษย์ได้อย่างไม่มีเหตุผล อาจต้องการชีวิต เรียกว่า “ปอบกิน” ผีเหล่านี้มักสถิตอยู่ในสถานที่ห่างไกลจากผู้คน หรือสิงอยู่กับ เจ้าของปอบวิชา ปอบเชื้อ ชาวอีสานจะเรียนรู้และจดจำผ่านประสบการณ์ หากเกิดเหตุการณ์มีคนเสียชีวิตไม่ทราบสาเหตุอย่างต่อเนื่องในหมู่บ้าน จะเชื่อว่า เกิดจากอำนาจของผีปอบอาละวาด ต้องไปนำหมอธรรมมาประกอบพิธีกรรมปราบปราม นอกจากนั้นในมุมมองของหมอธรรม มองว่า ผีทุกชนิดเป็นผีร้ายทั้งหมด โดยพิจารณาจากพฤติกรรม อาทิ หากผีปู้ตา ผีมเหศักดิ์ ผีบ้าน ผีเรือน ทำร้ายมนุษย์ จะถูกเหมารวมว่าเป็นผีร้าย และหากผีปู้ตา ผีมเหศักดิ์กินเครื่องเซ่นที่ประกอบด้วยการฆ่า เลือดสด จะออกตัวเป็นปอบ

1.2 กลุ่มที่เชื่อว่าความเจ็บป่วยเกิดจาก ผิดของฮักษา เกิดจากผู้ป่วยกระทำผิดฮึดคองชะล่า จะทำให้หลวงปู่ลงโทษให้เกิดความเจ็บป่วย หรือการไปรับวัตถุมงคลอื่นมาไว้ในบ้านที่ไม่ใช่สายธรรมเดียวกัน หรือ รับเอาเสน่ห์ยาแฝด คนใส่คนลง ประเภทมนต์ดำ มา ทำให้ของฮักษาไม่พอใจ ทำให้เกิดความเจ็บป่วย การผิดของฮักษานี้อาจลงโทษผู้กระทำผิดโดยตรง หรือลงโทษคนภายในครอบครัว โดยเฉพาะ หมอธรรมที่กระทำผิดของฮักษา จะได้รับโทษที่รุนแรงกว่า ลูกผีงู ลูกเทียน

1.3 กลุ่มที่เชื่อว่าอาการเจ็บป่วยเกิดจากอำนาจคุณไสย มนต์ดำ (สมใจ ศรีหล้า, 2535) บางรายอาจเคยไปเอ็กซ์เรย์ที่โรงพยาบาลมาแล้ว พบวัตถุประหลาดในร่างกาย ทำให้เชื่อได้ว่าอาจเกิดจากอำนาจคุณไสย มนต์ดำไสยศาสตร์ ในบางกรณี พบว่า ผู้ป่วยมีพฤติกรรมที่แปลกแยก ผิดปกติจากเดิม เช่น จากที่เคยเป็นคนที่ร่าเริงแจ่มใส แต่กลับเป็นคนที่เก็บตัว หวาดระแวง ในบางกรณีที่พบว่า จากที่เคยเป็นผู้หญิงปกติ แต่เกิดรักผู้ชายอย่างรุนแรง เหล่านี้ส่งผลให้เชื่อว่าอาจเกิดจากไสยศาสตร์ และมารักษาในพิธีกรรมหมอธรรม

1.4 กลุ่มที่เคยไปรักษาจากโรงพยาบาลในระบบการแพทย์แผนปัจจุบันมาแล้ว หากแต่วินิจฉัยไม่พบโรค หรือรักษาเป็นระยะเวลาานาน อาการยังไม่ดีขึ้น หรือบางรายอาการกลับทรุดตัวลง เป็นเหตุให้เชื่อว่า ความเจ็บป่วยคงไม่ได้เกิดจากเหตุแบบปกติ จึงมองหาวิธีการรูปแบบอื่น ๆ ที่เชื่อว่าจะสามารถรักษาความเจ็บป่วยได้ หลายรายจึงมารับการรักษาในพิธีกรรมหมอธรรม ในบางกรณีที่มีการแพทย์แผนปัจจุบันวินิจฉัยโรคแล้วมีวิธีการที่ต้องตัดอวัยวะ หรือผ่าตัด ประกอบกับการรักษาต้องมีค่าใช้จ่าย ส่งผลให้เกิดการปรับเปลี่ยนวิธีการรักษา หันมารักษาในพิธีกรรมหมอธรรม

1.5 กลุ่มที่เคยไปรับการรักษามาทั้งการแพทย์แผนปัจจุบันและการรักษาแบบพื้นบ้านมาแล้ว แต่อาการยังไม่ดีขึ้น หรือยังอยู่ในระหว่างการรักษา แต่ต้องการแสวงหาวิธีการรักษาให้อาการเจ็บป่วยให้หายเป็นปกติ กลุ่มนี้อาจใช้ทั้งวิธีการการแพทย์สมัยใหม่ การแพทย์แบบพื้นบ้านหลาย ๆ วิธีการรวมกัน

1.6 กลุ่มที่มารักษาในพิธีกรรมหมอธรรมโดยตรง (ขุนทอง ศรีประจง, 2519) เป็นกลุ่มที่มีแนวคิดโลกทัศน์แบบดั้งเดิม วิเคราะห์ อาการและสาเหตุของโรคผ่านประสบการณ์ที่ผ่านมา เมื่อแน่ใจว่าความเจ็บป่วยเกิดจากบุญ กรรม วาสนา โชคชะตา จะเดินทางมารับการรักษาทันที จากกลุ่มความเชื่อในสาเหตุความเจ็บป่วย แสดงให้เห็นว่า พิธีกรรมหมอธรรมยังมีความสำคัญต่อสังคมอีสาน เพื่อแก้ไขปัญหาที่ไม่มีทางออก โดยเฉพาะความเจ็บป่วยที่เกิดจากอำนาจเหนือธรรมชาติ วิธีการทางวิทยาศาสตร์รักษาไม่ได้ การรักษาโรคในพิธีกรรมหมอธรรมจึงมุ่งเน้นการรักษาที่สภาพจิตใจก่อนเป็นสำคัญ ทั้งการพูดคุย การสอนธรรมะ ไหว้พระสวดมนต์ การปฏิบัติสมาธิ การปฏิบัติอยู่ในศีล ในบางรายอาจมีการกินยาสมุนไพรด้วย การรักษาจึงมีหลากหลายวิธีการเพื่อสร้างขวัญกำลังใจ กรณีการไหว้พระสวดมนต์นั้นในด้านศาสนาส่งผลให้จิตเกิดเป็นสมาธิ

สำหรับด้านกายภาพนั้นส่งผลให้เกิดมีการผ่อนคลายทั้งทางกายและทางใจ นอกจากนั้นยังสามารถช่วยบำบัดโรคภัยได้ด้วย ดังในพระไตรปิฎกที่กล่าวไว้หลายเรื่อง เช่น เมื่อพระมหากัสสปะปะระอาพาธ พระพุทธเจ้าเสด็จมา และทรงสวดโพชฌงค์ 7 พอสวดจบพระมหากัสสปะก็หายอาพาธ กรณีในการสอนธรรมะนั้นส่งผลให้พิจารณาข้อธรรมต่าง ๆ ด้วยปัญญา เข้าใจถึงชีวิต การดำรงชีวิต ทำให้ผู้เข้าร่วมในพิธีกรรมมีความโสมนัส ชุ่มชื่นเบิกบานใจ จิตใจมีพลัง มีผลให้ความเจ็บป่วยทางกายหายไปด้วย กรณีการปฏิบัติสมาธิ เป็นการทำให้สมาธิอย่างมีสติ สามารถกดข่มอารมณ์ หรือกิเลสต่าง ๆ ให้ระงับชั่วคราวได้ หากฝึกปฏิบัติเป็นประจำทำให้

เกิดเห็นสภาวะธรรมต่าง พิจารณาความไม่เที่ยง ไม่ยึดติดในสิ่งทั้งปวง การปฏิบัติเช่นนี้สามารถ บำบัดโรคได้ ช่วยให้จิตอยู่ในปัจจุบัน สามารถละทิ้งความนึกคิด ทำให้รู้สึกเบากายและใจ การหยุดคิด ช่วยบำบัดโรคต่าง ๆ เช่น โรคย้ำคิดย้ำทำ โรคตื่นตระหนก โรควิตกกังวล กรณีการปฏิบัติอยู่ในศีล เป็นการปฏิบัติในกรอบให้เป็นระเบียบ การไม่เบียดเบียนผู้อื่น ไม่พูดปด ไม่ลักขโมย เหล่านี้ส่งผลให้ไม่เกิดความระแวงว่าใครจะมาทำร้าย การแผ่เมตตาหรือเมตตาภาวนา ก็สามารถช่วยในการผ่อนคลาย เป็นการสร้างอารมณ์อ่อนโยน

2. พิธีกรรมไล่ผีปอบกับการสร้างความมั่นคง

พิธีกรรมไล่ผีปอบเป็นพิธีกรรมที่แก้ไขปัญหาในระดับชุมชนหมู่บ้าน อาทิ คนในหมู่บ้านเสียชีวิตต่อเนื่องหลายราย โดยไม่ทราบสาเหตุ ทำให้ชาวบ้านรู้สึกหวาดกลัว วิตกกังวล และประชุมหารือกันไปเชิญหมอธรรมมาประกอบพิธีกรรมพิธีกรรมไล่ผีปอบ จะระบุวันเวลา อย่างชัดเจน เพื่อให้คณะหมอธรรมเตรียมความพร้อม และชาวบ้านเตรียมวัสดุ อุปกรณ์ต่าง ๆ ที่จำเป็นในขั้นตอนของพิธีกรรม ชาวบ้านทุกคนจะต้องมาร่วมในพิธีกรรมทั้งหมด ซึ่งทำให้ทุกคนในชุมชนเข้าใจรับรู้รับทราบ แนวปฏิบัติต่าง ๆ เกิดความรัก สามัคคี และคลายความกังวล การประกอบพิธีกรรมจะดำเนินไป บางครั้งมักมีการแสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ ซึ่งสร้างความเชื่อมั่นในพิธีกรรมได้เป็นอย่างดีต่อประสิทธิภาพในการกำจัดสิ่งชั่วร้าย

การประกอบพิธีกรรมไล่ผีปอบ สะท้อนให้เห็นความรัก สามัคคีของชาวบ้านในชุมชนได้เป็นอย่างดี การได้แลกเปลี่ยน พูดคุย เกี่ยวกับปัญหาที่กำลังเผชิญ เป็นการผ่อนคลายอย่างหนึ่ง และมักได้รับคำแนะนำที่เป็นประโยชน์ หนึ่งยังมีส่วนให้ชาวบ้านมองตนเอง พิจารณาไตร่ตรองสิ่งต่าง ๆ รอบตัวภายในหมู่บ้าน เกิดความเห็นอกเห็นใจกัน ได้มีโอกาสพูดคุย สอบถาม สารทุกข์สุกดิบซึ่งกันและกัน เป็นการกระชับความสัมพันธ์ให้แน่นแฟ้นมากยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตาม ในทุกขั้นตอนของพิธีกรรมจะมีสัญลักษณ์และให้ความหมายที่ช่วยบรรเทาจิตใจให้เกิดความผ่อนคลายความตึงเครียด แม้ไม่สามารถพิสูจน์ได้ว่า ความเจ็บป่วยเกิดจากอำนาจของผีปอบหรือไม่ และประกอบพิธีกรรมไล่ผีปอบได้ผลหรือไม่ อย่างน้อยที่สุดก็สร้างขวัญ กำลังใจให้ชาวบ้านสามารถดำเนินชีวิตอย่างปกติสุข และมีเปิดโอกาสให้ได้กระชับความสัมพันธ์ให้แน่นแฟ้นมากยิ่งขึ้น ร่วมกันตรวจสอบ สอดส่องดูแล เพื่อนบ้าน สมาชิกในชุมชน ถึงพฤติกรรมที่อาจนำมาซึ่งความกังวล เกิดความรัก สามัคคี ซึ่งจะนำไปสู่ความร่วมมือในการพัฒนาหมู่บ้านต่อไป

3. พิธีกรรมเพื่อความเป็นสิริมงคล

จากกระแสวัฒนธรรมที่หลากหลายได้เข้ามามีอิทธิพลในระบบคิดของชาวอีสาน ทั้งแนวคิดจากตะวันตก ลัทธิบริโภคนิยม กระแสวัฒนธรรมต่าง ๆ เหล่านี้ทำให้ระบบคิด วิถีชีวิตของชาวอีสานมีการเปลี่ยนผ่านจากความคิดคนรุ่นเก่ามาสู่คนรุ่นใหม่ ในสังคมอีสานปัจจุบันที่

ก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีได้ตอบสนองความต้องการความสะดวกสบายให้แก่ชีวิต จนหลงเชื่อว่าเหล่านี้สามารถแก้ปัญหาได้ทุกอย่าง แต่อย่างไรก็ตามในบางแง่มุม ลัทธิบริโภคนิยม ความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ ส่งผลให้เกิดปัญหาแก่งแย่งชิงดี มนุษย์มีความเห็นแก่ตัวมากขึ้น เหล่านี้เป็นปัญหาที่เกิดขึ้นพร้อมกับการพัฒนาในปัจจุบัน เมื่อต้องเจอกับสภาวะความตึงเครียด ทางด้านจิตใจ อารมณ์ความรู้สึก ที่ต้องแก่งแย่ง แข่งขันในยุคปัจจุบัน ส่งผลให้เกิดปัญหาทางจิต ในบางกรณีที่ต้องแข่งขัน เช่นการสมัครงานอัตราเดียว แต่มีคนสมัครหลายคน

พิธีกรรมหมอธรรมเป็นหนทางออกทางหนึ่ง เพื่อผ่อนคลายความรู้สึก ความเครียด กังวล แม้ว่าในอดีตที่พิธีกรรมหมอธรรมมุ่งเน้นรักษาโรคที่เกิดจากผีร้าย ก็ตาม (วิเชียร พลหาญ, 2535) สำนักหมอธรรมจึงถูกเข้าใจ และมีบทบาทหน้าที่ เพื่อแก้ปัญหาในปัจจุบันที่หลากหลาย จากการศึกษา พบมีผู้ที่ศรัทธาและเชื่อว่าการเข้าร่วมพิธีกรรมจะส่งผลให้เกิดความสิริมงคล จำแนกเป็นกลุ่มได้ดังนี้

3.1 กลุ่มที่เชื่อว่าการเข้าร่วมในพิธีกรรมจะเกิดสิริมงคล ส่งเสริมอาชีพการงาน หากมีเคราะห์กรรม ก็จะส่งผลให้ผ่านลุล่วงไปด้วยดี ในบางกรณีพบว่าผู้ที่ศรัทธารู้สึกว่าตนเองไม่ประสบความสำเร็จ หรือมีเหตุให้ต้องเสียเงิน เสียงาน เป็นช่วงชีวิตขาลง หรือบางคนเกิดความฝัน ที่เชื่อว่าเป็นกลางสังหรณ์ไม่ดี เหล่านี้จึงเข้ามาพึ่งพิธีกรรมหมอธรรม เพื่อช่วยรักษาสภาพจิตใจ

3.2 กลุ่มที่ต้องทำงานที่ต้องเสี่ยงภัย กล่าวคือ คนบางอาชีพที่ต้องเสี่ยงภัยในการปฏิบัติงาน เช่น ทหารที่ปฏิบัติหน้าที่อยู่ 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ หรือเป็นพนักงานขับรถ ในเวลากลางคืน ต้องเดินทางไกลเป็นระยะ ๆ เหล่านี้จึงเชื่อว่า “กันไว้ดีกว่าแก้” สิ่งไหนที่คิดว่าเป็นมงคล ทำให้เกิดความมั่นคงปลอดภัยจึงต้องแสวงหาไว้ เหล่านี้ยังเชื่อว่าหากเข้าร่วมในพิธีกรรมหมอธรรมจะส่งผลให้มีความมั่นคงปลอดภัย

3.3 กลุ่มที่มีความต้องการปัจจัยต่าง ๆ แต่ไม่มีความมั่นใจ กล่าวคือกลุ่มนี้มีความต้องการทางด้านบวก เช่น บางคนต้องการขายที่ดิน แต่เป็นระยะเวลาานาน ไม่สามารถหาผู้ซื้อได้ จึงต้องเข้าพึ่งในพิธีกรรม โดยเชื่อว่าจะเป็นทางออกได้ ในบางกรณีที่ชาวอีสานบางคนต้องการไปทำงานต่างประเทศ อยู่ระหว่างการดำเนินการ เกิดความร้อนใจ จึงเข้าร่วมในพิธีกรรมโดยเชื่อว่าจะสามารถให้เกิดประสพผลสำเร็จดังกล่าว นอกจากนั้นยังพบว่า มีผู้ที่ศรัทธามาเข้าร่วมในพิธีกรรมหมอธรรม โดยมีความต้องการอย่างได้สามิฝรั่ง ซึ่งกำลังเดินทางไปทำงานต่างประเทศและต้องการมีสามิฝรั่ง เหล่านี้ก็เป็นความคาดหวังทางบวกที่ผู้ศรัทธาต้องการ สำหรับหมอธรรมแล้ว ในประเด็นดังกล่าวหมอธรรมก็แนะนำให้เข้าอบน้ำมันต์ในพิธีกรรม ว่าการจะพบเนื้อคู่หรือสามิฝรั่งนั้นแล้วแต่วาสนา บุญกรรม ที่เคยสร้างสมด้วยกัน และพบว่าผู้ที่ศรัทธาประสบความสำเร็จดังกล่าวหลายราย จึงเชื่อว่าการเข้าร่วมในพิธีกรรมหมอธรรมเป็นผลให้ได้สามิฝรั่งดังที่ต้องการ

การควบคุมทางสังคม

การควบคุมทางสังคม เป็นวิธีการควบคุมความประพฤติของสมาชิกให้ยอมรับแนวปฏิบัติของสังคมนั้นเพื่อให้เกิดความสงบเรียบร้อย โดยมีมาตรการต่าง ๆ อาทิ กฎหมาย จารีต ขนบธรรมเนียม การควบคุมทางสังคมมี 2 ลักษณะ (ชรินทร์ มั่งคั่ง, 2536; วิเชียร พลหาร, 2535) คือ การควบคุมภายนอก ได้แก่การควบคุมด้วยกฎหมาย ขะลำ ตลอดจนการบทลงโทษต่าง ๆ การควบคุมภายใน ได้แก่ การควบคุมด้วยการปลูกฝังคุณธรรม การอบรมสั่งสอนในรู้จักผิดชอบชั่วดี เพื่อให้เกิดความสำนึกขึ้นภายในจิตใจเอง การควบคุมทางสังคมหอมธรรมเกิดขึ้นผ่านความเชื่อในเรื่องของฮักษา หลวงปู่ ฮีตคอง ขะลำ ศาสนาพราหมณ์ ศาสนาพุทธ และมี การผสมผสานกันอย่างลงตัวเกิดเป็นระบบของหอมธรรมและสืบทอดมายาวนาน มีรายละเอียด ดังนี้

1. ความเข้าใจและหลักธรรมทางพุทธศาสนาในพิธีกรรมหอมธรรม

การถ่ายทอดหลักธรรมทางพุทธศาสนาในสำนักหอมธรรมวัดโนนสว่าง (ข้อมูลภาคสนามวัดโนนสว่าง ตำบลหมากหญ้า อำเภอหนองบัวขาว จังหวัดอุดรธานี : 6 มิถุนายน 2556) พบว่า เกิดขึ้นควบคู่ไปการประกอบพิธีกรรมรักษาโรค เป็นลักษณะการอบรมสั่งสอนให้รู้จักความจริงของชีวิต ความเข้าใจในธรรมชาติ เกิด แก่ เจ็บ ตาย บุญ กรรม บุญบารมี หากพิจารณาอย่างรอบด้านแล้ว พบว่า มุมมองและความเข้าใจหลักธรรมทางพุทธศาสนาที่ถ่ายทอดสู่สมาชิกลูกศิษย์ลูกหา มี การผสมผสาน ความเชื่อดั้งเดิม ศาสนาพราหมณ์ และพุทธศาสนาอย่างลงตัว เรียกว่า พุทธศาสนาแบบชาวบ้าน (Popular buddhism) มีรายละเอียดดังนี้

1.1 เคารพบูชาพระพุทธรูปแทนตัวพระพุทธรูปเจ้าและหลวงปู่หอมธรรมจะแนะนำอบรมสั่งสอนให้มีความเคารพในพระพุทธรูปแทนตัวของพระพุทธรูปเจ้า และหลวงปู่ อาทิ หลวงปู่บุญราศี หลวงปู่ศรีโสภณ หลวงปู่องค์ดำ ฯ และมีอำนาจศักดิ์สิทธิ์เหนือมนุษย์ สามารถช่วยรักษาความเจ็บป่วยของมนุษย์ได้ ก่อนการเริ่มพิธีกรรมรักษาโรคทุกครั้ง หอมธรรมจะกล่าวบนบ่อนมัสการ ระลึกถึงพระรัตนตรัยโดยให้พระพุทธรูปเป็นประธาน โดยเชื่อว่าพระพุทธรูปนี้มีความศักดิ์สิทธิ์ สามารถช่วยจัดปัดเป่าภัยอันตรายต่าง ๆ หนึ่งในการพิธีกรรมมีการสวดมนต์ต่าง ๆ ที่โน้มน้าวให้เกิดความเชื่อถึงความศักดิ์สิทธิ์ของหลวงปู่ อาทิ การลงกรรม ในระหว่างการประกอบพิธีกรรมรักษาโรค หอมธรรมจะลงกรรม โดยการอัญเชิญหลวงปู่มาถือ แล้ว สาธยายคาถาภาษาธรรมสำหรับขับไล่ผีร้าย ต่อมาเมื่อผู้ป่วยหายจากความเจ็บป่วย จึงเกิดความรู้สึกดีต่อหลวงปู่ มากกราบไหว้ขอพรกับพระพุทธรูปที่เป็นองค์ตัวแทนของหลวงปู่ ปราภฏการณ์เช่นนี้ยังเป็นการตอกย้ำความเชื่อถึงความศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธรูป

ในบริเวณสำนักหอมธรรมวัดโนนสว่าง ได้จัดพื้นที่สำหรับการบนบานศาลกล่าว

กับพระพุทธรูปที่แทนหลวงปู่องค์ต่าง ๆ เมื่อสำเร็จตามความต้องการ ยิ่งสร้างศรัทธาและมีความเชื่อมั่นถึงการมีอยู่จริงของพลังอำนาจศักดิ์สิทธิ์ และมีการสร้างพระเครื่องจำลองพระพุทธรูป อาทิ หลวงปู่บุษราคัม หลวงปู่ศรีโสภณ ฯ สำหรับการเข้าบูชาให้ติดตัวเป็นของฮักษา เชื่อว่าหลวงปู่จะช่วยเหลือในเวลาที่เกิดภัยอันตราย เมื่อผู้ศรัทธามีประสบการณ์ประสบความสำเร็จ และรอดปลอดภัยจากอุบัติเหตุ จะเป็นเรื่องราวที่นำมาเล่าบอกต่อกันฟัง เกิดเป็นที่เลื่องลือ นอกจากนั้น บทสาธยายคาถาสำหรับขับไล่สิ่งไม่ดี บางบทบางตอน มีเนื้อความที่กล่าวถึงความศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธรูป ดังความว่า “...เชิญพระแก้วอยู่กลาง พระบางอยู่เกล้า ข้าขอไหว้พระพุทธรูปเจ้าอยู่ตลอดเวลา เชิญสมเด็จจอร์หันตาลงมาช่วยผาบแพ้วผามาร...” และเมื่อตรวจสอบแล้ว ชื่อของพระพุทธรูปดังกล่าวมีอยู่จริง ยิ่งเป็นการตอกย้ำความเชื่อถึงความศักดิ์สิทธิ์

จากปรากฏการณ์ การอบรมสั่งสอน การแสดงสัญลักษณ์ในพื้นที่พิธีกรรมของหมอธรรม เป็นการสื่อให้มีความเชื่อถึงความศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธรูป ที่แทนหลวงปู่ และมีอำนาจศักดิ์สิทธิ์ในการปกป้องคุ้มครอง จึงเป็นสิ่งที่ควรให้ความเคารพนอบน้อม

1.2 ความเชื่อเรื่องบุญ กรรม จากการศึกษาในพื้นที่กรณีศึกษา พบว่า หมอธรรมใช้ความเชื่อบุญ กรรม ในการอธิบายสาเหตุของความเจ็บป่วยส่วนหนึ่ง ชีวิตมนุษย์ในปัจจุบันจะถูกกำหนดโดยผลบุญกรรมที่ทำไว้ในอดีต และในปัจจุบันก็ต้องทำบุญกรรมไว้เพื่อจะได้ผลบุญในอนาคต และการรักษาในพิธีกรรมนั้น หมอธรรมมักกล่าวเสมอว่า “หากมีบุญพอก็จะหายได้” “แล้วแต่บุญแต่กรรม” การกล่าวเช่นนี้เพราะผู้ป่วยบางราย เป็นโรคที่ไม่สามารถรักษาให้หายได้ อาทิ โรคมะเร็ง เบาหวาน ผู้ป่วยกลุ่มนี้ หมอธรรมจึงเป็นเพื่อการให้กำลังใจ และอบรมสั่งสอนเรื่องของบุญกรรม และการทำบุญในชาตินี้ เพื่อจะได้ไม่เกิดโรคร้ายไข้เจ็บในอนาคต หลังจากเสร็จสิ้นการประกอบพิธีกรรมทุกครั้ง หมอธรรมจะสอนให้ทุกคนต้องพยายามทำดีที่สุดตามความสามารถของตนเอง เชื่อว่าผลบุญทำให้มนุษย์มีชีวิตที่ดี และตายดีในที่สุด ความเชื่อดังกล่าวเป็นความเชื่อพื้นฐานที่อยู่ในจิตใต้สำนึกอันมีผลต่อความความคิดในการมองโลกในแง่ดี นอกจากนั้นยังเชื่อว่า การได้พบกัน เป็นวาสนา เคยมีบุญ กรรมร่วมกัน ซึ่งส่งผลมาถึงชาตินี้ หากใครมีกรรมร่วมกันย่อมต้องมีความเกี่ยวข้องกัน ในชาตินี้ หากใครมีหลวงปู่ไปถือ เป็นบุญวาสนา และในอดีตเคยเป็นลูกหลานหรือบริวารของหลวงปู่มาก่อน

2. ขะลำและฮีดคองของหมอธรรมในการควบคุมสังคม

ชะลำและฮีดคองของหมอธรรมเป็นแนวปฏิบัติที่มีส่วนช่วยให้สมาชิกในสังคมมีความเป็นระเบียบ รู้จักหน้าที่ และข้อควรปฏิบัติที่เหมาะสม ส่งผลให้เกิดความสงบสุข การปฏิบัติตาม ชะลำและฮีดคองเป็นสิ่งที่หลวงปู่พึงพอใจ โดยเฉพาะหากสมาชิกปฏิบัติตามข้อชะลำได้อย่างเคร่งครัด หลวงปู่จะประทานพลังพิเศษให้ โดยลักษณะ ธรรมไปถือ (อัครพงษ์ เกตุจนา, สัมภาษณ์,

16 มีนาคม 2556) ในส่วนของสมาชิกลูกผึ้งลูกเทียน จะส่งผลให้การรักษาในพิธีกรรมได้ผลดี
 จะยังเป็นกฎเกณฑ์ที่แยกชั้นทางสังคม ของสมาชิกหมอธรรม และสมาชิกลูกผึ้งลูกเทียน จาก
 การศึกษาพบชะล่าที่หลากหลาย อาทิ ชะล่าเกี่ยวกับการบริโภค ชะล่าเกี่ยวกับพฤติกรรมส่วนบุคคล
 ชะล่าในระดับชุมชน ผู้วิจัยขอเสนอเฉพาะชะล่าที่มีผลต่อการจัดระเบียบทางสังคมอีสาน
 ที่ชัดเจน ดังนี้

2.1 ชะล่าเกี่ยวกับพฤติกรรมส่วนบุคคล

ชะล่าเกี่ยวกับพฤติกรรมส่วนบุคคล จากการศึกษาพบว่ามี 2 ระดับ คือ 1. ชะล่าที่ต้อง
 ปฏิบัติอย่างเคร่งครัด ได้แก่ ห้ามผิดลูกผิดเมียคนอื่น เพราะจะทำให้เกิดปัญหาครอบครัวตามมา
 ห้ามแสดงกิริยาในเชิงดูหมิ่น ไม่เคารพหลวงปู่ และอาจารย์หมอธรรม ห้ามคำทอคนในครอบครัว
 และคำลอย ๆ ห้ามแหงนหน้ามองฟ้า ก้มหน้าส่องบ่อน้ำ (พระสังข์, สัมภาษณ์, 16 มีนาคม 2556)
 ห้ามล่อคราวตากผ้าชื้นและเสื้อผ้าต่าง ๆ ชะล่าในระดับนี้ส่วนมากเป็นข้อห้ามสำหรับสมาชิกที่
 เป็นหมอธรรม และหากไม่ปฏิบัติตาม หรือเผลอเผลอ พลาดพลัง หลวงปู่อาจมาลงโทษอย่างรุนแรง
 เช่น เป็นบ้า เสียสติไปเลย 2. ชะล่าที่ควรปฏิบัติ ได้แก่ ควรแต่งขันดอกไม้คอบของฮักษาและ
 หิ้งพระธรรม ควรปฏิบัติศีล 5 ศีล 8 เป็นประจำ เห็นได้ว่า การปฏิบัติตามฮักษา ชะล่านี้ มีส่วน
 ในการกล่อมเกล้าให้สมาชิกมีจิตใจที่ดีงาม ยึดถือศีลธรรมประจำใจ และเป็นสิ่งที่สังคมคาดหวัง

2.2 ชะล่าระดับชุมชน

ชะล่าระดับชุมชน เกิดขึ้นหลังจากการประกอบพิธีกรรมไล่ผีปอบ และฝังหลักบ้าน
 เรียบร้อยแล้ว เพื่อเป็นการรักษาพลังอำนาจของธรรม และสกัดไม่ให้ผีร้ายเข้ามาในหมู่บ้านอีก
 ชะล่าในระดับหมู่บ้านในอดีตนั้น มีร่องรอยที่ยังพบเห็นคือ บ้านหาดทรายมูล ตำบลพิบูล อำเภอบึง
 ทำคันโท จังหวัดกาฬสินธุ์ เกิดจากหลวงปู่บุญคุ้มได้กำหนดขึ้น ในปัจจุบัน เมื่อประกอบพิธีกรรม
 ฝังหลักบ้านแล้ว จะแนวปฏิบัติแก่ชาวบ้านและให้ปฏิบัติอย่างเคร่งครัด คือ 1. วันพระวันศีล
 ให้นำดอกไม้ธูปเทียนมาคารวะ 2. หลักบ้านที่ผ่านพิธีกรรมดีแล้ว ห้ามให้ประกอบพิธีกรรมที่
 เกี่ยวกับผี เช่น การล่าทรงรักษาโรค ล่าผีฟ้ารักษาโรค เช่น ไหว้ผีปู่ตา เพราะถือว่าอยู่นาธรรม
 3. เมื่อมีการจัดงานบุญประจำปี ผู้ที่ได้รับมอบหมายจำเป็นต้องแต่งขันดอกไม้มาคอบ บอกกล่าว
 ทุกครั้ง อาทิ การจัดงานบุญสะเทวด บุญสงกรานต์ เป็นต้น 4. เมื่อถึงกำหนดวันขึ้นของฮักษา
 ประจำปีของสำนักหมอธรรมที่มาฝังหลักบ้าน ลูกผึ้งลูกเทียนคนใดไม่สามารถไปร่วมงานได้
 ให้แต่งขันดอกไม้มาสมมาคารวะที่หลักบ้าน 5. ให้ความเคารพหลักบ้าน ห้ามนำของมีนเมามา
 รับประทาน และแสดงกิริยาที่ไม่สมควร (ทองคำ มูลผลาผลาด, สัมภาษณ์, 10 เมษายน 2556) เห็นได้ว่า
 ชะล่าระดับชุมชนเกิดขึ้นหลังจากไล่ผีปอบออกจากหมู่บ้านแล้ว เพื่อให้เกิดความสงบสุข ชาวบ้าน

ทุกคนจะต้องร่วมด้วยช่วยกันปฏิบัติตามข้อห้ามอย่างเคร่งครัด และถือว่า ชาวบ้านนั้นเป็นลูกเหี้ยงลูกเทียนของหมอธรรมแล้ว

เห็นได้ว่า การกำหนดชะตา และฮีดหมอธรรม มีลักษณะคล้ายกับพระวินัยในทางพุทธศาสนา กล่าวคือ ในพระวินัยตามพุทธศาสนานั้น มีการลงโทษในชั้นปาจิตติย์ ชั้นปาราชิก เป็นชั้นที่สามารถแก้ไขได้ และไม่สามารถแก้ไขได้เช่นเดียวกัน เป็นการกำหนดจารีตที่ปฏิบัติกันมา และสืบมาจนถึงปัจจุบัน เป็นหลักเกณฑ์ที่ใช้ตัดสินอะไร ถูกอะไรผิด ในจารีตของหมอธรรม ใช้ในการตัดสินในกลุ่มวัฒนธรรมอื่น ๆ หรือแนวคิดอื่น ๆ ไม่ได้ หากพิจารณาอย่างลึกซึ้งแล้ว ในความสัมพันธ์นิยมนั้นยังมีความสัมพันธ์ในตัวของมันเอง กล่าวคือ หากมองในฐานะของหมอธรรม อาจเป็นเกณฑ์ที่ตายตัว แต่หากมองจากมุมมองที่ภายนอก เป็นลักษณะแบบสัมพันธ์นิยมนั้น

3. การจัดการความขัดแย้ง

การจัดการความขัดแย้ง เป็นผลผลิตทางอ้อมของการร่วมกลุ่มกันทำกิจกรรม ทำให้เกิดความรักสามัคคี โดยยึดถือ อาจารย์ธรรม หลวงปู่ เป็นศูนย์กลางในการเข้าร่วมกิจกรรมและพิธีกรรม ดังที่ ทองคำ มูลผลาด (สัมภาษณ์, 10 เมษายน 2556) พ่อบ้านหลักพระธรรมบ้านหาดทรายมูล ให้ข้อมูลว่า ชาวบ้านหาดทรายมูลมีความรักใคร่กลมเกลียวกัน มักช่วยเหลือกิจกรรมของชุมชนเป็นอย่างดี ไม่มีเรื่องทะเลาะเบาะแว้งกัน หรือหากมีเรื่อง ก็สามารถตกลงกันได้ด้วยดี สอดคล้องกับบทสัมภาษณ์ของ ทิพพารัตน์ เส็งเสียร (สัมภาษณ์, 10 เมษายน 2556) ให้ข้อมูลว่า ชาวบ้านหาดทรายมูลยึดถือคุณพ่อกุ่ม เป็นหลักในการดำเนินชีวิต หากทะเลาะกัน จะเกิดเหตุทำให้เจ็บป่วย แสดงให้เห็นว่า ความเชื่อในสถาบันหมอธรรมมีผลต่อการดำเนินชีวิตและลดความขัดแย้งอย่างน่าสนใจ ในขณะที่ อาจารย์เพชร จะแทนตนเองว่า พ่อ และแทนตัวลูกเหี้ยงลูกเทียนว่าลูก หากมีเรื่องทะเลาะกัน พ่อจะไม่สบายใจ (ธรรมเพชร, สัมภาษณ์, 10 เมษายน 2556) จากหลักการดังกล่าว จึงทำให้ สมาชิกมีความรักสามัคคีกัน รวมทั้งการได้รับการสั่งสอน การอบรม เรื่องของบุญกรรม วาสนา บารมี ทำให้สมาชิกมีความเข้าใจโลก ธรรมชาติ และความเป็นไป ทำให้จิตใจของสมาชิกมีความดีงาม ไม่เอารัดเอาเปรียบ มีเหตุมีผลในการพูดคุย และยอมรับความคิดเห็นของผู้อื่น ซึ่งเป็นผลทางอ้อมในการควบคุมทางสังคมในภาคอีสาน

สรุป

หมอธรรมยังคงมีบทบาทสำคัญในการแก้ไขปัญหาชีวิตให้กับผู้ศรัทธาชาวอีสานในปัจจุบัน โดยเฉพาะชาวบ้านชนบท ที่มีโลกทัศน์ เกี่ยวกับอำนาจของผี วิญญาณ คุณไสย มนต์ดำ อันเป็นสาเหตุของความเจ็บป่วย รวมทั้งปัญหาความเจ็บป่วยที่วิธีการทางวิทยาศาสตร์ไม่สามารถตอบสนองได้ การรักษาโรคในพิธีกรรมหมอธรรมจึงเป็นการรักษาเยียวยาทางด้านจิตใจ ใน

สถานการณ์ที่เกิดความเครียด ความวิตกกังวล ทั้งปัญหาด้านเศรษฐกิจ การเมือง เศรษฐกิจ ได้ดังนี้

บทบาทต่อการสร้างความมั่นคงทางจิตใจ เป็นการสร้างขวัญกำลังใจจากการพึ่งอำนาจ บารมีของหมอธรรมในการจัดสิ่งไม่ดี โดยวิธีการรักษาโรคในพิธีกรรม ถือเป็นกลไกทาง วัฒนธรรมที่สร้างขึ้นเพื่อช่วยให้นักบุญมีสภาวะจิตใจที่ดีขึ้น เป็นวิธีการจัดการกับภาวะที่ไม่มั่นคง ทางจิตใจ โดยมุ่งเน้นที่การรักษาสุขภาพทางจิตใจ ซึ่งจะก่อให้เกิดความสมดุลทั้งระบบของชีวิต ทั้งหมด เป็นลักษณะการรักษาสุขภาพแบบองค์รวม กล่าวคือ ในพิธีกรรมหมอธรรม สะท้อนให้ เห็นถึงการรักษาทางด้านจิตใจ หากจิตใจมีความบกพร่อง หรือมีอาการทางจิต ด้วยอารมณ์เครียด หงุดหงิด ระวัง บางกรณีรุนแรงถึงขั้นเป็นโรคจิต พูดไม่รู้เรื่อง เหล่านี้เป็นเหตุให้เกิดความเจ็บป่วย ได้ การรักษาในพิธีกรรมหมอธรรมจึงมุ่งเน้นการรักษาที่สภาพจิตใจก่อนเป็นอันดับแรก ทั้งการพูดคุย การสอนธรรมะ ไหว้พระสวดมนต์ การปฏิบัติอยู่ในศีล ในบางรายอาจมีการกินยา สมุนไพรด้วย การรักษาจึงมีหลากหลายวิธีการเพื่อสร้างขวัญกำลังใจ ให้เกิดความรู้สึกมั่นคง ปลอดภัย ทั้งนี้เพื่อต้องการสร้างความสมดุลให้กับจิตใจ โดยเชื่อว่าหากจิตใจมีความสมดุล เป็นปกติ จะส่งผลให้มีสุขภาพที่สมดุลในชีวิตทั้งหมด ในส่วนการประกอบพิธีกรรมไล่ปอบ เป็นการสร้าง ขวัญกำลังใจอีกรูปแบบหนึ่ง เมื่อผู้ศรัทธาในระดับชุมชนหมู่บ้าน เกิดความรู้สึกกังวล หวาดกลัว กับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างไม่ทราบสาเหตุ และอาจเป็นภัยต่อชีวิตและทรัพย์สิน จึงได้เชิญหมอ ธรรมมาประกอบพิธีกรรม แม้ว่าจะไม่สามารถตรวจสอบได้ว่า เมื่อประกอบพิธีกรรมแล้ว จะได้ผลดี อย่างไร แต่ผลดีประการแรก ได้เกิดการพูดคุย หรือ เกี่ยวกับเรื่องราวปัญหาภายในหมู่บ้านที่กำลัง เผชิญ และร่วมด้วยช่วยกันในการสอดส่องดูแลสารทุกข์สุกดิบของสมาชิกในหมู่บ้าน สามารถ สร้างความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน ในขณะเดียวกันในพิธีกรรมหมอธรรม ได้แสดงสัญลักษณ์ และให้ ความหมายต่าง ๆ ที่เป็นดีต่อความรู้สึก จรรโลงจิตใจให้เกิดความรู้สึกผ่อนคลาย และบทบาท การสร้างความมั่นคงสุดท้าย ที่เกิดจากปัญหาปากท้อง ความเป็นอยู่ และเชื่อว่าหากเข้าร่วมใน พิธีกรรมหมอธรรม จะมีผลให้เกิดสิริมงคลส่งเสริมหน้าที่การงาน การเข้าถึงทรัพยากร เหล่านี้เป็น ความคาดหวังในทางบวกที่ได้จากพิธีกรรม พิธีกรรมหมอธรรมจึงมิได้เป็นเพียงพิธีกรรมเพื่อ รักษาความเจ็บป่วยหากได้รับการตีความให้ความหมายใหม่เพื่อตอบรับ ปัญหาอันหลากหลาย ที่ไม่มีทางออก และในงานประจำปีเช่น บุญเข้าพรรษา บุญออกพรรษา เหล่านี้ยังสอดแทรก การเข้าร่วมปฏิบัติธรรม การบวชชีพรานมณี การบั้งไฟคานต่าง ๆ โดยเชื่อว่าจะทำให้เกิดความ เป็นสิริมงคล เหล่านี้เพื่อตอบรับความต้องการของคนในสังคมนั่นเอง

การควบคุมทางคุณผ่านสถาบันหมอธรรมมี 2 ลักษณะที่สำคัญ คือ การควบคุมภายใน เป็นการควบคุมด้วยการปลูกฝังคุณธรรม การอบรมสั่งสอนในรู้จักผิดชอบชั่วดี เพื่อให้เกิด ความสำนึกขึ้นภายในจิตใจเอง โดยสมาชิกมีความเชื่อศรัทธาต่อความศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธรูปที่

แทนตัวของ หลวงปู่ และมีอำนาจทำให้สมาชิกหมอธรรมมีพลังพิเศษเหนือธรรมชาติได้ ในส่วนของลูกฝั่งลูกเทียบ หลวงปู่จะคลบนันดาลให้หายจากความเจ็บป่วย ป้องกันภัยอันตรายทั้งปวง สมาชิกเชื่อว่าหลวงปู่มีพลังศักดิ์สิทธิ์จริง ทั้งนี้อาจเกิดจากการหล่อหลอมกล่อมเกลา ทั้งตำราธรรมที่มีเนื้อหากล่าวถึงอำนาจของพระแก้วพระบาง และมีอยู่จริง การลงกรรม หลวงปู่ไปถือ และสามารถรักษาโรคได้ ประสบการณ์ด้านแคล้วคลาดปลอดภัย การค้าขายเจริญรุ่งเรือง อันเกิดจากวัตถุมงคลที่เป็นรูปพระพุทธ แทนองค์หลวงปู่ ยิ่งทำให้ผู้ศรัทธามีความเชื่อถึงความศักดิ์สิทธิ์และไม่กล้าทำผิดศีลธรรม เพราะเกรงจะได้รับการลงโทษจากหลวงปู่ นอกจากนั้นหมอธรรมมักอบรมสั่งสอนและสร้างความเข้าใจในชีวิต ธรรมชาติ เกี่ยวกับเรื่องบุญ กรรม อันเป็นสาเหตุของความเจ็บป่วย และการพบกันต้องมีวาสนา การทำบุญเพื่อให้เกิดในอนาคต ไม่มีโรคร้ายไข้

การควบคุมภายนอก เป็นการควบคุมด้วย ขะลำ ฮีตคอง ตลอดจนการบดทลงโทษต่าง ๆ โดยมุ่งเน้นให้สมาชิกมีพฤติกรรมตามที่สังคมศีลธรรมคาดหวัง และหากมีการละเมิดจะได้รับการลงโทษจากหลวงปู่ ตั้งแต่ระดับเบา ที่สามารถแก้ไขได้ ด้วยการ แต่งขันดอกไม้ไปสมมา สารภาพผิด จนถึงระดับหนัก ไม่สามารถแก้ไขได้ เป็นคนวิกลจริต เสียสติ และหมอธรรมจะมีข้อชะล่าที่เคร่งครัดกว่าลูกฝั่งลูกเทียบ เพราะเป็นบุคคลที่คาดหวังว่าเป็นคนดีในสังคมศีลธรรม นอกจากนั้นชะล่าในระดับชุมชน เพื่อให้สมาชิกในชุมชนมีความรัก สามัคคี ไม่เอาर्डเอาเปรียบซึ่งกันและกัน ปฏิบัติตามหลักศีลธรรม อันจะนำไปสู่ความสงบสุขของสังคม

ในความเป็นจริงแล้ว สถาบันหมอธรรม หรือสังคมศีลธรรมของหมอธรรมในปัจจุบันเป็นสังคมที่อยู่ภายในสังคมอีสานและภายใต้การปกครองตามกฎหมายไทย การยึดถือปฏิบัติฮีตคอง ขะลำ เป็นความชอบส่วนบุคคล การรวมตัวกันของสมาชิกเป็นจำนวนมาก ที่มีความหลากหลาย มีพื้นฐานทางสังคมและจุดประสงค์ที่แตกต่างกัน อาทิ ผู้ป่วยบางรายที่มีอาการคล้ายผีเข้า อาจเกิดจากสารเสพติด นักเลงหัวไม้ ต้องการวัตถุมงคลไปเพื่อป้องกันตนเองจากการทะเลาะวิวาท เข้าร่วมกลุ่มอาจก่อให้เกิดปัญหาตามมา แม้ว่าหมอธรรมจะตอกย้ำถึงบดทลงโทษและความศักดิ์สิทธิ์ของหลวงปู่ อาจยังไม่เพียงพอต่อการควบคุมพฤติกรรม ในมุมมองของบุคคลภายนอกมองว่าสำนักหมอธรรมเป็นเพียงวัฒนธรรมที่สืบทอดต่อกันมา เพื่อไม่ให้สูญหาย บุคลากรทางการแพทย์สมัยใหม่ มักตั้งข้อสงสัยการวิธีการรักษา หน่วยงานด้านสาธารณสุขมักเฝ้าระวังเกรงจะเป็นการหลอกลวงประชาชน พระสงฆ์ฝ่ายปริยัติ มองว่า อาจเป็นบ่อนทำลายศาสนา แสดงให้เห็นว่าสังคมศีลธรรมหมอธรรมไม่ได้เป็นเป็นสังคมที่สวยงามเหมือนครั้งอดีต ประชาชนที่สนใจจำเป็นต้องพิจารณาอย่างรอบคอบ

บทที่ 6

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยเรื่อง หมอธรรม: ประวัติศาสตร์ ความเชื่อ และเครือข่ายทางสังคมในภาคอีสาน มีวัตถุประสงค์ประกอบด้วย 1. เพื่อศึกษาประวัติความ ความเชื่อ และการเปลี่ยนแปลงความเชื่อหมอธรรมในภาคอีสาน 2. เพื่อศึกษาเครือข่ายทางสังคมของหมอธรรมในภาคอีสาน และ 3) เพื่อศึกษาบทบาทและความสำคัญของพิธีกรรมหมอธรรมที่มีต่อวิถีชีวิตชาวอีสาน โดยวิธีการดำเนินการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) เริ่มด้วยการการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary research) เพื่อศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลหมอธรรมในภาคอีสานทั้งในอดีตและสำนักหมอธรรมในปัจจุบัน และการศึกษาภาคสนามด้วยวิธีการสัมภาษณ์ การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมกับอาจารย์หมอธรรม หมอธรรม ลูกเผิงลูกเทียน ผู้รู้ ปราชญ์ท้องถิ่น และใช้กรอบความคิดเรื่อง ความศักดิ์สิทธิ์และพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ (Sacred and sacred space) แนวคิดเรื่องพลังลึกลับ (Animatism) แนวคิดเรื่องโครงสร้างหน้าที่ (Structural-functionalism) แนวคิดเรื่องเครือข่ายทางสังคมในการวิเคราะห์ การทำการสรุปผลการวิจัยดังนี้

สรุปผลการวิจัย

ประวัติศาสตร์ ความเชื่อ ของหมอธรรม

หมอธรรม คือบุคคลที่มีความเชี่ยวชาญในการสาธยายบทธรรม โดยใช้พิธีกรรมขับไล่สิ่งชั่วร้าย ภูตผีปีศาจ ถอดคุณไสย และคุ้มครองป้องกันความปลอดภัยให้กับลูกเผิงลูกเทียนที่ขึ้นของฮักษา สันนิษฐานว่าเกิดขึ้นในอาณาจักรล้านช้าง หลังจากการยอมรับนับถือพุทธศาสนาเป็นศาสนาหลัก นักปราชญ์ท้องถิ่นได้แต่งบทธรรมโดยนำเอาบทสวดมนต์ทางพุทธศาสนา ภาษาบาลีมาแต่งผูกกับภาษาถิ่น โดยเชื่อว่า ภาษาบาลีเป็นภาษาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม ถือเป็นคำจากพระโอษฐ์ ที่มีความศักดิ์สิทธิ์ การใช้พิธีกรรมรักษาความเจ็บป่วยที่เกี่ยวข้องกับภูตผีวิญญาณ มีอยู่ก่อนที่พุทธศาสนาจะแพร่เข้ามา ในขณะที่พิธีกรรมหมอธรรมถูกทำให้เป็นพุทธ ไม่ว่าจะเป็บบทสวดที่เป็นภาษาบาลี การอ้างถึงพระพุทธเจ้า การใช้พระพุทธรูปเป็นองค์ประกอบสำคัญของพิธีกรรม รวมทั้งเปิดโอกาสให้พระสงฆ์ได้เรียนควบคู่ไปกับการปฏิบัติตามหลักพุทธศาสนา แสดงให้เห็นว่าพุทธศาสนาไม่สามารถตอบสนองความต้องการของสังคมได้ทั้งหมด ยังจำเป็นต้องใช้พิธีกรรมและความเชื่อดั้งเดิมคอยสนับสนุนเติมเต็มส่วนที่ขาดหายไป เช่น คำอธิบายสาเหตุความเจ็บป่วยที่เกิดจากการกระทำของภูตผี ความแห้งแล้งของภูมิภาคที่เกิดจากแม่แล้ง โรคห่าที่เกิด

จากฝึบอบอาละวาด การประกอบพิธีกรรมหมอธรรมเป็นการแสดงถึงอำนาจของพุทธที่อยู่เหนืออำนาจความเชื่อท้องถิ่นอื่นใด ๆ เช่นเดียวกับการยอมให้พระพุทธเจ้ามีอำนาจอยู่เหนือ นาค ครุฑ เทวดา กุมภัณฑ์ เงือก ภูตผี ที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่น

บทธรรม หรือ พระธรรม เป็นคาถาอาคมศักดิ์สิทธิ์ เทียบเท่าได้กับพระพุทธรูปเคารพ ค่าแก่การเคารพบูชา มีหลายประเภทที่สื่อให้เข้าใจความหมายของความเป็นพุทธ อาทิ ธรรมพระเจ้า 5 พระองค์ ธรรมพระเจ้า 16 พระองค์ ธรรมพระไตร ธรรมแปดหมื่นสี่พันจันท์ ธรรมพระอุปกุต ธรรมมหาเถรดำแย ธรรมฟ้าหยาด ธรรมเผิงพันธ์น้ำมัน ธรรมบรรลุ แบ่งตามประเภทสาย ธรรม ได้แก่ 1. สายธรรมหลวงปู่โพนสะเม็ก นครจำปาสัก ประเทศลาว 2. ธรรมสายสมเด็จพระเจ้าจันทบุรี นครจำปาสัก ประเทศลาว 3. ธรรมสายหลวงพ่อพิบูลย์ แซ่ตัน วัดพระแท่น อำเภอพิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุดรธานี 4. ธรรมสายหลวงปู่ทองมา ถาวโร อำเภอเสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด สืบทอดสายธรรมมาจากหลวงปู่สมเด็จจุน 5. สายธรรมหลวงปู่บุญคุ้ม ถ้ำแคน ภูโน จังหวัดกาฬสินธุ์ สืบทอดสายธรรมมาจากหลวงพ่อพิบูลย์ 6. สายธรรม หลวงพ่อเจริญ ฐานยุตโต จังหวัดอุดรธานี สืบทอดมาจากหลายสำนัก อาทิ หลวงปู่โพนสะเม็ก หลวงปู่สมเด็จจุน หลวงปู่พิบูลย์ ฯ ยังประกอบพิธีกรรมในปัจจุบัน 7. สายธรรมพระอาจารย์วุฒิชัย จังหวัดร้อยเอ็ด สืบวิชาธรรมจากธรรมชาศิษย์ธรรมของหลวงปู่ทองมา ถาวโร 8. สายธรรมอาจารย์ธรรมเพชร กุดลิงจ้อ จังหวัดอุดรธานี เรียนวิชาธรรมจาก ธรรมพรหมา ศิษย์หลวงพ่อพิบูลย์ ยังคงประกอบพิธีกรรมในปัจจุบัน 9. สายธรรมฤทธิโสฬส จังหวัดขอนแก่น สืบวิชาธรรมบรรลุ บันดาล ปัจจุบันยังประกอบพิธีกรรมบทพระธรรมที่สื่อความหมายถึงพุทธ โดยใช้ชื่อห้องธรรมที่เกี่ยวข้องกับประวัติพุทธศาสนา และประเพณีพิธีกรรมท้องถิ่นพยายามเชื่อมโยงบทพระธรรมว่าเป็นคัมภีร์อันศักดิ์สิทธิ์ มีที่มาตามตำนานพุทธศาสนาจริง คล้ายกับวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานที่มักขึ้นต้นด้วยคำภาษาบาลี และกล่าวอ้างว่าเป็นคำเทศสอนของพระพุทธเจ้า มีจุดมุ่งหมายเพื่อสอนศีลธรรมและเรียกศรัทธามากกว่าความเข้าใจในหลักเหตุผลและความเป็นจริง ในส่วนสายธรรมนั้นส่วนมากเป็นพระปรมาจารย์ผู้ทรงวิทยาคมและมีบทบาทสำคัญในการสร้างประวัติศาสตร์ลาวและอีสานในอดีต แสดงถึงความเป็นมาที่ชัดเจน น่าเชื่อถือ สร้างความเชื่อมั่นให้กับผู้ศึกษารุ่นต่อมา

โลกทัศน์และความเชื่อในพิธีกรรมหมอธรรม มีบรรยากาศของความศักดิ์สิทธิ์พลังอำนาจเหนือธรรมชาติ ที่ส่งผลกระทบให้เกิดความเจ็บป่วย โดยเชื่อว่า สาเหตุของความเจ็บป่วยเกิดจากอำนาจของผีร้ายคุณไสย มนต์ดำ จึงทำให้ต้องมีพิธีกรรมรักษา ปกป้อง โดยผู้ศรัทธาจะมากอบเข้าของสักขาจากหมอธรรม โดยเชื่อว่า จะมีพลังอำนาจของหลวงปู่มาปกป้องคุ้มครองในระบบชีวิต คือ ร่างกาย วิญญาณ และขวัญ ให้เกิดสภาวะสมดุลทั้งร่างกาย การรักษาความโรคของหมอธรรมเป็นพิธีกรรมที่บำบัดที่เกิดจากอำนาจของผีร้าย หมอธรรมจะเริ่มประกอบพิธีกรรมที่ได้

เรียนมาตามลำดับขั้นตอน การวินิจฉัยโรค ด้วยการนั่งกรรม เมื่อพบว่าเจ็บป่วยที่เกิดจากอำนาจเหนือธรรมชาติ จะอาบน้ำมนต์ตามขั้นตอน หากไม่พบความผิดปกติ จะแนะนำให้ไปรักษาที่โรงพยาบาลตามระบบแพทย์สมัยใหม่ การรักษาโรคเป็นเรื่องของปัจเจกชน หากเกิดความเดือดร้อนในระดับชุมชน หรือเชื่อว่าเกิดจากอำนาจของผีปอบอาละวาด ผู้นำหมู่บ้านและชาวบ้านจะมานิมนต์หมอธรรมประกอบพิธีกรรมไล่ปอบ จนทำให้เกิดความสบายใจ หลังจากนั้น หมอธรรมจะกำหนดศีตคองให้ชาวบ้านปฏิบัติและคอยสอดส่องดูแลเพื่อนบ้านทุกคนอย่างใกล้ชิด นอกจากนั้นเมื่อถึงวันขึ้นของฮักษาประจำปี หมอธรรมจะจัดพิธีกรรมพุทธานุสัทธิเพื่อให้เกิดความสิริมงคลแก่ลูกผีลูกเทียน เสริมสร้างบารมีแก่หมอธรรม ขจัดสิ่งชั่วร้ายให้ออกไปจากร่างกายและเสกวัตถุมงคลให้เป็นของฮักษา แม้ว่า ความเชื่อและโลกทัศน์ของหมอธรรมดังกล่าวไม่สามารถตรวจสอบด้วยผัสสะได้ แต่ชาวอีสานมีความเชื่อว่ามีอยู่จริง อย่างไรก็ตามในภาวะการณ์ปัจจุบันพบว่า มีชาวบ้านมาพึ่งบารมีของหมอธรรมเป็นจำนวนมาก นั้นแสดงว่า ความเชื่อและพิธีกรรมของหมอธรรมยังมีหน้าที่ตอบสนองความต้องการของสังคมได้เป็นอย่างดี

การเปลี่ยนแปลงความเชื่อหมอธรรมในภาคอีสาน

คติความเชื่อหมอธรรมมีการเปลี่ยนแปลงตามสถานการณ์ของสังคม เป็นผลมาจากการดำเนินนโยบายของรัฐในการพัฒนาประเทศ สถาบันหมอธรรมถูกเฟ้ระวัง เนื่องจากความไม่เข้าใจวัฒนธรรมอีสานของเจ้าหน้าที่รัฐ อาทิ นโยบายปราบปรามกบฏผู้มีบุญภาคอีสาน พระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์ รศ. 121 การนโยบายเฟ้ระวังกัยคอมมิวนิสต์ เหตุการณ์สงครามอินโดจีน แต่ความเชื่อหมอธรรมยังคงดำรงอยู่และเป็นเครื่องมือในการแก้ไขปัญหาของชาวอีสาน มาจนถึงในปัจจุบัน มีเหตุการณ์ที่น่าสนใจ ดังนี้

1. หมอธรรมหลวงพ่อพิบูลย์ แซ่ตัน วัดพระแท่น อำเภอบึงขาคีร์ย์ จังหวัดอุดรธานี (พ.ศ. 2356-2489) เป็นตำนานบูรพาจารย์แห่งเมืองอุดรธานี วิชาธรรมที่สร้างชื่อเสียงคือ ธรรมเผ็ง พันน้ำมันหมื่น ธรรมแปดหมื่น ตามประวัติที่เล่าขานมามีภาคอกินิหาร และความเชื่อมั่นศรัทธาของชาวอีสานเป็นอย่างมาก แม้ว่าในอดีตพิธีกรรมหมอธรรมมีลักษณะเข้าข่ายพฤติกรรมของกบฏผู้มีบุญภาคอีสาน อาทิ การแสดงอกินิหาร ทำนายเหตุการณ์ล่วงหน้า เสกหินแห่ การประกอบพิธีกรรมรดน้ำมนต์รักษาโรค รักษาคนผีเข้า เจ้าสูน เหล่านี้สร้างความเชื่อมั่นศรัทธาและมีผู้คนเข้าร่วมในพิธีกรรมเกิดเป็นการสะสมผู้คนเป็นจำนวนมาก จนในที่สุดทางการมีคำสั่งให้พระครูสังฆกิจ (จูม พนฺธุโล) ควบคุมตัวไตร่สวน เมื่อ พ.ศ. 2466 และนำตัวส่งไปยังกรุงเทพ แต่เมื่อพิจารณาแล้วพบว่า พิธีกรรมหมอธรรมของหลวงพระพิบูลย์ไม่ได้ต่อต้านรัฐ จึงได้รับการปล่อยตัว หากพิจารณาพบว่า การปกครองในมณฑลอุดรช่วงเวลานั้น รัชกาลที่ 5 ต้องการสานผลประโยชน์ร่วมกันระหว่าง ฝ่ายอาณาจักร และ ฝ่ายศาสนจักร เพื่อสร้างชาติ พระองค์ทรง

ต้องการควบคุมหัวเมืองอีสาน เพื่อป้องกันภัยจากชาติตะวันตก และภัยคอมมิวนิสต์ ทำให้ฝ่ายอาณาจักรและศาสนจักรมีหน้าที่สอดคล้องพฤติกรรมต่าง ๆ ของกลุ่มพิธีกรรมท้องถิ่นที่มีลักษณะการรวมตัวกลุ่มเป็นจำนวนมาก

ต่อมา เมื่อ พ.ศ. 2467 หลวงพ่อพิบูลย์ ได้รับการปล่อยตัวและกลับมาประกอบพิธีกรรม หมอธรรมที่วัดพระแท่น บ้านแดง เช่นเดิม มีการรณรงค์ รักษาคนเป็นบ้า รักษาคนผีเข้า ปฏิบัติ จำศีล ภาวนา ตามความเชื่อของชาวอีสานและพัฒนาชุมชนบ้านแดง เป็นเวลาอีก 7 ปี จนกระทั่ง พ.ศ. 2474 ผู้ใหญ่มูล ได้แจ้งต่อนายอำเภอหนองหานว่า พระพิบูลย์บวชผู้หญิง เมื่อนายอำเภอทราบเรื่องจึงได้นำกำลังเจ้าหน้าที่ตำรวจ ไปควบคุมตัวหลวงพ่อพิบูลย์ไปไต่สวน เรื่องพระวินัยที่วัดโพธิสมภรณ์ จังหวัดอุดรธานี ถือเป็นครั้งที่ 2 โดย พระราชกวี (จุม พนฺธุโล) เจ้าคณะมณฑลอุดร และเจ้าอาวาสวัดโพธิสมภรณ์ (ช) เป็นประธาน ไต่สวน ได้แจ้งข้อหาว่า พระพิบูลย์ห่มผ้าไม่ปิดเป็นลูกบวบ หรือ ห่มแบบปริมณฑลตามแบบธรรมยุติ และได้ตัดสิน กักบริเวณพระพิบูลย์ จำพรรษาอยู่ที่วัดโพธิสมภรณ์ การไต่สวนครั้งนี้เห็นได้ว่าการปกครอง คณะสงฆ์มณฑลอุดรตามพระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 ที่รวมสองนิกาย และใช้ หลักเกณฑ์ของพระธรรมยุติในการตัดสิน ซึ่งปฏิปทาของหลวงพ่อพิบูลย์เป็นแนวปฏิบัติแบบ พระคองลาว แม้ครั้งนั้นพระพิบูลย์ไม่ได้ชี้แจงเหตุผลการกระทำดังกล่าว ต่อมาพระครูมัญญาภิรักษ์ เจ้าอาวาสวัดพระแท่นบ้านแดง เจ้าคณะอำเภอพิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุดรธานี ได้ชี้แจงพฤติกรรม ของหลวงพ่อพิบูลย์ คือ การห่มผ้า เป็นแนวปฏิบัติของพระคองลาว และห่มครองตาแบบที่ ครูบาอาจารย์สอนมา การบวชผู้หญิง อาจเป็นการให้ศีล 5 ศีล 8 กับผู้หญิง มาร่วมจำศีลภาวนา ปฏิบัติธรรม พระพิบูลย์ถูกกักบริเวณอยู่วัดโพธิสมภรณ์ 15 ปี ได้ประกอบพิธีกรรมรณรงค์ รักษาคนเป็นบ้า ผีเข้า เจ้าสูน ตามปกติ มีผู้คนทราบข่าวได้มารักษาเป็นจำนวนมาก จนกระทั่ง ถึง พ.ศ. 2489 พระพิบูลย์ได้มรณภาพที่วัดโพธิสมภรณ์ สิริอายุรวม 135 ปี ต่อมา สาธุศิษย์ท่าน ได้สืบทอดปฏิบัติทางวัฒนธรรมอย่างเคร่งครัด อาทิ หลวงปู่บุญกุ่ม (อินทศิลา ประทุมตรี) พระครูวิบูล คุณาทร (โชติ ธรรมธโร) พระครูอมรธรรมโมภาส (ชม โอภาโส) พระครูสุวรรณประภาต (ทอง สุวณณสโร) พระครูพิศาลธรรมรัตน์ (สม กวิสสโร) ฯ ภายหลังชาวบ้านแดงได้ระลึกถึง คุณงามความดีของท่าน ได้ร่วมกันจัดตั้งอำเภอ และใช้ชื่อว่า “พิบูลย์รักษ์” หมายถึง หลวงพ่อ พิบูลย์ปกป้องรักษาคุ้มครอง

2. หมอธรรมพระสีหัตถ์ สุวรรณมาโจ วัดพระธาตุทำอุเทน จังหวัดนครพนม (พ.ศ. 2408-2483) พระสีหัตถ์ สุวรรณมาโจ เป็นปรมาจารย์สายธรรมท่านหนึ่งที่ชาวอีสานและ ชาวลาวให้ความเคารพนับถือ ท่านได้นำพาญาติโยมบำเพ็ญบารมีสร้างพระธาตุทำอุเทนครั้งแรก ราว พ.ศ. 2453 ตามคติของพระคองลาวมีการรวมตัวกันของญาติโยมผู้ศรัทธาเป็นจำนวนมากทั้งใน

จังหวัดนครพนม สกลนคร หนองคาย มุกดาหาร และประเทศลาว เป็นจำนวนมาก ถึง พ.ศ. 2456 ผู้ตรวจการคณะสงฆ์ได้เดินทางมาตรวจเยี่ยมคณะสงฆ์ในภาคอีสาน ทราบข่าวถือการแสดง อภินิหารของพระสีหัตถ์ว่า สามารถย่อแผ่นดิน เดินข้ามแม่น้ำโขงได้ มีมนต์วิเศษให้คนรักหลง เชื่อฟัง และส่องสมกำลังผู้คนไว้เป็นจำนวนมาก จึงได้เดินทางมาเพื่อควบคุมตัวไปสอบสวน แต่ยังไม่ได้ควบคุมตัว ผู้ว่าราชการจังหวัดนครพนมได้อธิบายชี้แจงถึงเจตนาการสร้างพระธาตุ เพื่อหวังถึงโพธิญาณ ทำให้ผู้ตรวจการเข้าใจแล้วเดินทางกลับ เมื่อท่านสร้างพระธาตุทำอุเทนเสร็จ เรียบร้อยแล้วต่อมาไม่นานได้ไปตรวจค้ำไปทางจังหวัดอุดรธานี ได้นำพาญาติโยมสร้างพระธาตุพุทธบาทบัวบก และตรวจค้ำไปประเทศลาวได้สร้างมณฑปครอบพระบาทโพชนัน

3. หมอธรรมหลวงปู่บุญกุ่ม (อินทศิลา ประทุมตรี) ภูโน อำเภอนาคู จังหวัด กาฬสินธุ์ (พ.ศ. 2433-2519) หลวงปู่บุญกุ่ม ได้สืบทอดพิธีกรรมหมอธรรมมาจากหลวงพ่อพิบูลย์ ได้ปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด อาทิ การขึ้นของธัญญา สามครั้งต่อปี คือ เข้าพรรษา ออกพรรษา และสงกรานต์ รดน้ำมนต์ ไล่ผีปอบ ถอดคุณไสย โดยอาศัยอยู่ในถ้ำแคน ในป่าภูโน ตอนเช้าจะมีชาวบ้านมาจ้งหัน ถวายข้าวเป็นประจำเหมือนอยู่ในเพศบรรพชิต ต่อมารัฐบาลดำเนินนโยบาย เฝ้าระวังภัยคอมมิวนิสต์ ทำให้ลูกเฝ้าลูกเทียนและชาวบ้านบริเวณนั้นมีความเดือดร้อน เนื่องจาก อยู่ในพื้นที่สีแดง เสี่ยงภัยที่จะเกิดการปะทะระหว่างเจ้าหน้าที่ของรัฐกับกองกำลังฝ่ายคอมมิวนิสต์ หลวงปู่จึงออกจากถ้ำแคน นำพาชาวบ้านและลูกเฝ้าลูกเทียน มาตั้งบ้านหาดทรายมูล (ตำบลพิบูล อำเภอนาคู จังหวัดกาฬสินธุ์ ในปัจจุบัน) โดยใช้วิถีปฏิบัติของหมอธรรม คือ ผังหลักบ้าน สร้างหอพระธรรม แต่งตั้งพ่อบ้านเป็นผู้ดูแล และได้กำหนดระเบียบหมู่บ้าน อาทิ วันพระ ขึ้น 15 ค่ำ หรือ แรม 14 ค่ำ ห้ามใช้แรงงานสัตว์ทำงาน และรถไถเดินตาม ฝ่าฝืนปรับ 6 บาท วันพระ ขึ้น 15 ค่ำ หรือ แรม 14 ค่ำ ห้ามขนฟืน หรือถ่านเข้าบ้าน ฝ่าฝืนมีโทษปรับครั้งละ 6 บาท วันพระ ขึ้น 15 ค่ำ หรือ แรม 14 ค่ำ ห้ามดำข้าว สีข้าว ถ้าว้าฝืนปรับครั้งละ 6 บาท เมื่อมีศพอยู่ในหมู่บ้าน ห้ามมิให้ปลูกบ้านหรือสร้างบ้าน ฯ ซึ่งชาวบ้านหาดทรายมูลปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด เคยเกิดกรณีมีคนฝ่าฝืน ไปไถนาในวันพระ ทำให้เกิดฟ้าผ่าต้นไม้ใกล้ ๆ ที่ไถนา ทำให้ชาวบ้านคนนั้น หวาดกลัว หลังจากนั้นจึงไม่มีใครกล้าละเมิดเลย ทุกวันพระชาวบ้านจะรวมตัวกันไหว้พระที่ หอพระธรรมและนำดอกไม้ธูปเทียนมาคารวะหอพระธรรมเป็นประจำจนกระทั่งในปัจจุบัน ผู้อาวุโสของหมู่บ้านเล่าว่า ในวันพระ ขึ้น 15 ค่ำ หรือแรม 14 ค่ำ ในเวลากลางคืนจะได้ยินเสียง และเห็นผู้ชายผมยาวนุ่งผ้าขาว จี๋ม้อรอบ ๆ หมู่บ้าน ซึ่งชาวบ้านเชื่อว่าเป็นวิญญาณอันศักดิ์สิทธิ์ ของหลวงปู่บุญกุ่ม เมื่อตั้งหมู่บ้านเรียบร้อยแล้ว เจ้าหน้าที่ของรัฐและกองกำลังฝ่ายคอมมิวนิสต์ มิได้มารบกวนแต่อย่างใด

ต่อมา หลวงปู่บุญกุ่มได้ตรวจค้ำมาทางตอนเหนือ ได้ทราบข่าวลือว่าดอนกลางหนอง

บ้าน โศกพัฒนามีอาคารพ์ ท่านจึงได้ไปปราบและพำนักที่นั่นสร้างความศรัทธาให้กับชาวบ้าน โศกพัฒนาเป็นอย่างมาก โดยชาวบ้านนับถือและปฏิบัติกับท่านเหมือนท่านอยู่ในเพศบรรพชิต คือ กราบไหว้ มาถวายข้าว มาสวดมนต์ไหว้พระในวันพระเป็นประจำ ท่านได้ฝังหลักบ้าน ให้กับ บ้าน โศกพัฒนา และกำหนดระเบียบของหมู่บ้านคล้ายกับบ้านหาดทรายมูล อาทิ วันพระขึ้น 15 ค่ำ แรม 14 ค่ำ ให้ชาวบ้านนำดอกไม้ธูปเทียนมาคารวะหลักบ้าน พากันไหว้พระสวดมนต์ สร้าง ความเจริญรุ่งเรืองฝนตกตามฤดูกาล ต่อมาชาวบ้าน โศกพัฒนาได้ร่วมใจกันบริจาคทรัพย์ สร้างรูปเหมือนและศาลาของหลวงปู่บุญกุ่มไว้เป็นที่เคารพสักการะ ณ ดอนกลางหนอง บ้าน โศกพัฒนาจนถึงปัจจุบัน

เมื่อท่านพัฒนาบ้าน โศกพัฒนาเรียบร้อยแล้ว ได้เดินทางไปพัฒนาบ้านคำ ตำบลคำละและ อำเภอไชยวาน จังหวัดอุดรธานี เพราะเป็นหมู่บ้านของภรรยาท่าน โดยฝังหลักบ้าน และตั้ง กฎเกณฑ์ ในวันพระขึ้น 15 ค่ำ หรือแรม 14 ค่ำ ให้นำดอกไม้ธูปเทียนไปคารวะหลักบ้าน หลวงปู่บุญกุ่มได้พำนักที่บ้านคำ เป็นเวลานาน ได้พัฒนาวัดสำราญ นำพาชาวบ้าน สร้างกุฏิ ศาลา ห้องน้ำ อีกทั้งพระและเณรในวัดต่างเป็นลูกศิษย์ลูกหาของหลวงปู่บุญกุ่ม จึงไม่ขัดข้องอะไร ท่านได้วางแผนผังการก่อสร้างทั้งหมด นอกจากนั้น ในการจัดงานบุญต่าง ๆ ชาวบ้านท่านจะเป็น ผู้คอยสนับสนุน อุปถัมภ์ ให้คำปรึกษาหารือเกี่ยวกับการเตรียมงาน การดำเนินงานทุกครั้ง เมื่อ มีงานบุญหมู่บ้านอื่น ๆ รวมทั้งหมู่บ้านของลูกศิษย์ลูกหาของท่าน ท่านจะนำพาชาวบ้านคำ ทำตักถ้ำปลุกเสก ตันเงิน ไปทอดถวายทุกครั้ง หากหลวงปู่บุญกุ่มเดินทางไปหมู่บ้านใด ชาวบ้าน จะให้การต้อนรับ จัดอาสนะที่นั่ง เหมือนท่านอยู่ในเพศบรรพชิต

เมื่อลูกศิษย์ลูกหาในหมู่บ้านต่าง ๆ ทราบข่าวว่า หลวงปู่บุญกุ่มพำนักที่ใด จะพากัน มาขึ้นของฮักษาในวันเข้าพรรษา ออกพรรษา และสงกรานต์ เป็นประจำ ส่วนคนที่มารักษาจาก การถูกผีเข้า เป็นปอบ หลวงปู่จะจัดหาที่พักให้ตามความเหมาะสม เมื่อหลวงปู่พัฒนาบ้านคำ ตำบลคำละ อำเภอไชยวาน จังหวัดอุดรธานี เรียบร้อยตามเห็นสมควรแล้ว ได้ย้ายไปพำนัก ในห้องที่เขตเทศบาลเมืองอุดรธานี ซึ่งเป็นช่วงบั้นปลายของชีวิต และเมื่อลูกศิษย์ลูกหาเข้าไปทำ ธุระในตัวเมืองครั้งใดจะนำผลไม้ ผลผลิตทางการเกษตร ไปฝากหลวงปู่เสมอ นอกจากนั้นการขึ้น ของฮักษาประจำปี ชาวบ้านบางส่วนได้แต่งขัน 5 คารวะที่หอพระธรรม ต่อมาเกิดสงครามอินโดจีน กองทัพอเมริกาได้ตั้งฐานทัพที่จังหวัดอุดรธานี และเกิดอาชีพ ทหารรับจ้าง ทหารที่ไปรดน้ำมนต์ กับหลวงปู่และรอดตายกลับมาทุกคน จนเป็นที่เล่าขานเรียกว่า “ทหารผี” ถือได้ว่าในช่วงนี้พระเถระ จังหวัดอุดรธานีได้สร้างวัดถมุงกลต่าง ๆ และเป็นที่เลื่องลือเรื่องความศักดิ์สิทธิ์มาจนถึงปัจจุบัน อาทิ ตะกรุดหกขั้วตรีศย์ กบตาขาว ของหลวงปู่โถน อำเภอภูค้อ ตะกรุดหกดอก เกร็ดญาบาจาร รูปถ่ายหนังสือ หลวงปู่ทอง วัดธาตุสว่างโนนยาง ตะกรุดโทนหลวงปู่เครื่อง พระปรอทเพชรหลวง

ปู่บุญ ตะกรุดประจำกายหลวงปู่โชติ วัดพระแท่น ฯ เห็นได้ว่าการประกอบพิธีกรรมตามฮีตหมอธรรมของหลวงปู่กุ่ม ดำเนินไปไม่ขัดแย้งหรือต่อต้านรัฐแต่อย่างใด อาจเป็นเพราะเกิดความเข้าใจกันระหว่างรัฐและชาวบ้านมากขึ้น อีกทั้งพิธีกรรมหมอธรรมของหลวงปู่บุญกุ่มยังช่วยส่งเสริมและพัฒนา ควบคุมความประพฤติของชาวบ้านภายใต้กฎหมายบ้านเมืองอีกทีหนึ่ง ในปัจจุบันชาวบ้านหาดทรายมูล บ้านโคกพัฒนา บ้านคำ ต่างมาขึ้นของอักษากับบุตรชาย คือ นายโสภณ ประทุมตรี ถือเป็นตัวแทนของหลวงปู่บุญกุ่ม และคารวะกับหอพระธรรม หลักบ้าน ที่หลวงปู่เคยเป็นผู้ประกอบพิธีกรรม และมีการสืบทอดความคิดความเชื่อให้กับลูกหลาน จนถึงปัจจุบัน

4. หมอธรรมพระครูพิพัฒน์วิทยาคม (เจริญ ฐานยุตโต) วัดโนนสว่าง อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี เป็นกลุ่มใหญ่ที่สุดในภาคอีสานปัจจุบัน มีการสืบสายธรรมมาหลายที่ อาทิ ธรรมเต็งพื้นน้ำมันหมื่น ธรรมพระเจ้าห้าพระองค์ ธรรมอรหันตา ธรรมแปดหมื่นสี่พันขันธุ์ ธรรมเก้าโกฏิ ธรรมฟ้าหยาด ธรรมหลวง ธรรมมูล ธรรมอุปลาคูด ฯ และมีการประกอบพิธีกรรมรักษาโรคในปัจจุบัน แต่มีความแตกต่างไปจากอดีต หลังจากหน่วยงานด้านสาธารณสุขและการแพทย์เข้ามาควบคุมระบบแพทย์พื้นบ้านอีสาน ทำให้หมอธรรมอยู่ในฐานะแพทย์ทางเลือกทั้งที่ในอดีต หมอธรรมเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณทั้งระบบชีวิต และมีสถานภาพทางสังคมสูงกว่าคนทั่วไป ชาวบ้านให้ความเคารพยกย่อง นอกจากนั้น ด้วยความที่ท่านอยู่สถานภาพพระสงฆ์ จึงต้องอยู่ในการปกครองของเถรสมาคม ทำให้การประกอบพิธีกรรมหมอธรรมเป็นส่วนหนึ่งของความเชื่อและวัฒนธรรมของคนในอดีต อย่างไรก็ตามสถาบันหมอธรรมยังมีความจำเป็นต่อการดำเนินชีวิตของชาวอีสาน ให้ได้จากจำนวนผู้ศรัทธาเดินทางมารับการรักษา โดยเฉพาะโรคที่ระบบการแพทย์สมัยใหม่ไม่สามารถเยียวยารักษาได้ การรักษาโรคของหมอธรรมจึงเป็นการสร้างขวัญ และกำลังใจได้ดี เพื่อรักษาสมดุลของระบบชีวิต คือ ร่างกาย วิญญาณ และขวัญ ให้สมบูรณ์ นอกจากนั้น พระครูพิพัฒน์วิทยาคมยังเป็นผู้ดำเนินการอนุรักษ์ประเพณีวัฒนธรรมอีสาน อาทิ กลุ่มอนุรักษ์เสียงกลองกริ่ง กลุ่มอนุรักษ์ร้องสรภัญช์ กลุ่มอนุรักษ์เอกสารโบลาน กลุ่มอนุรักษ์ประเพณีสิบสองเดือน จนได้รับรางวัลเชิดชูเกียรติด้านศิลปนิพนธ์บ้านของสถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม พ.ศ. 2555

เครือข่ายทางสังคมของหมอธรรมในภาคอีสาน

เครือข่ายทางสังคมหมอธรรมในภาคอีสานมีพัฒนาการมาตามลำดับ แรกเริ่มเป็นสังคมศีลธรรม ที่มุ่งเน้นให้สมาชิกในหมู่บ้านยึดถือเป็นที่พึงพอใจ ครอบงำกับในสมัยนั้นความก้าวหน้าทางการแพทย์ยังไม่ทั่วถึง การดูแลซึ่งกันและกันของสมาชิกในชุมชนเป็นเรื่องที่ต้องการของสังคม และสอดคล้องกับโลกทัศน์ของชาวอีสานอดีตถึงความเชื่อในสาเหตุของความเจ็บป่วยเกิดจากผีร้าย อำนาจเหนือธรรมชาติ คุณไสย มนต์ดำ การยึดถือของอักษากันในสำนักหมอธรรม

จะเป็นการยอมรับพลังอำนาจศักดิ์สิทธิ์ไว้ปกป้องคุ้มครองชีวิตและทรัพย์สิน หนึ่ง สมาชิกเข้าร่วมในสำนักหมอธรรมด้วยความสมัครใจ สมาชิกในโครงสร้างทางสังคมศีลธรรมหมอธรรมประกอบด้วย หลวงปู่ อาจารย์หมอธรรม หมอธรรม และลูกเฝ้าลูกเทียน มีอำนาจการปกครองในลักษณะพีรามิด ในยุคปัจจุบันสำนักหมอธรรมมีการปรับเปลี่ยนไปตามการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ความทันสมัยของการคมนาคม ความก้าวหน้าทางการสื่อสาร ทำให้สำนักหมอธรรมเกิดเป็นเครือข่าย

เครือข่ายทางสังคมหมอธรรมในปัจจุบันเกิดขึ้นจากการติดต่อสื่อสาร การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ความร่วมมือกันของสมาชิกที่มีจุดประสงค์และกิจกรรมร่วมกัน แรกเริ่มการเข้าร่วมในเครือข่ายของสมาชิกแบ่งเป็น 2 ลักษณะ คือ 1. การบวชธรรม เป็นการเข้าร่วมในเครือข่ายอย่างเป็นทางการในสถานภาพหมอธรรม การบวชธรรมจำเป็นต้องมีการตรวจสอบจากอาจารย์หลายอย่างตามเงื่อนไข และอาศัยบุญบารมี วาสนา หรือความสัมพันธ์ในอดีตชาติ 2. ยกกาย (ขันดอกไม้) เป็นการเข้าร่วมในเครือข่ายในสถานภาพลูกเฝ้าลูกเทียน เมื่อต้องการมาพึ่งบารมี รักษาโรคที่เชื่อว่าเกิดจากอำนาจของผีร้าย คุณไสย มนต์ดำ หรือ โรคที่หาสาเหตุไม่ได้ ทั้งสองสถานภาพนี้ สามารถปรับเปลี่ยนไปตามเหตุผลปัจจัย อาทิ หมอธรรมผิจะล่า ต้องมารับการรักษากับหมอธรรมในฐานะลูกเฝ้าลูกเทียน ส่วนลูกเฝ้าลูกเทียนเมื่อได้รับการรักษาเรียบร้อยแล้ว มีบุญบารมีเพียงพอและหลวงปู่ไปถือ อาจขอบวชธรรม เป็นหมอธรรมได้

กิจกรรมและพิธีกรรมหมอธรรม เป็นส่วนหนึ่งของเครือข่าย ที่เป็นพื้นที่ให้สมาชิกได้แสดงบทบาทและสานต่อความสัมพันธ์กับสมาชิกอื่นในเครือข่าย ในขณะที่เดียวกันสมาชิกที่เข้าร่วมในกิจกรรมและพิธีกรรมต่างมีความคาดหวังที่แตกต่างกัน กิจกรรมและพิธีกรรมที่สำคัญของหมอธรรม คือ 1. การวาระธรรมในวันพระวันศีล เปิดโอกาสให้สมาชิกเข้าร่วมการวาระธรรมและฟังคำสั่งสอนจากอาจารย์หมอธรรม เป็นการขัดเกลาพฤติกรรม ลักษณะการเข้าร่วมของสมาชิกเป็นกลุ่มขนาดเล็ก มีจำนวนสมาชิกไม่แน่นอน ส่วนมากมักเป็นผู้ใกล้ชิดและอาศัยใกล้ ๆ กับสำนักหมอธรรม 2. ขึ้นของสัปดาห์ประจำปี เป็นวันสำคัญอย่างหนึ่ง เปิดโอกาสให้สมาชิกได้มีโอกาสได้แสดงความกตัญญูต่อหลวงปู่ และอาจารย์ธรรม ลักษณะการเข้าร่วมของสมาชิกเป็นกลุ่มขนาดใหญ่ 3. พิธีกรรมรักษาโรค มีการประกอบพิธีกรรมเป็นประจำทุกวัน เพื่อช่วยเหลือผู้ที่มารับการรักษา การรักษาอาจต้องใช้ระยะเวลาตามผลการวินิจฉัยโรค สมาชิกที่เข้าร่วมมีบทบาทและหน้าที่ชัดเจน คือ หมอธรรมมาเรียนธรรมกับอาจารย์จากประสบการณ์จริง ลูกเฝ้าลูกเทียนมารับการรักษา 4. พิธีกรรมไล่ปอบ ผีหลักบ้าน เป็นการร่วมมือกันของเครือข่ายเพราะว่าในพิธีกรรมจะมีการกำหนดวันเวลาที่ชัดเจน ต้องการหมอธรรมจำนวนมากในพิธีกรรม หมอธรรมจะติดต่อสื่อสาร ให้หมอธรรมคนอื่น ๆ ในสำนักรับทราบและเดินทางไปประกอบพิธีกรรมตามวัน

และเวลา 5. พุทธาภิเษก เป็นพิธีกรรมที่เกิดขึ้นใหม่ โดยเล็งเห็นว่า การมาขึ้นของสัปดาห์ประจำปี น่าจะมีกิจกรรมที่สานความสัมพันธ์และเกิดสิริมงคล ในส่วนหอมธรรมจะลงกรรมให้เกิดความ เข้มแข็งและขจัดผีร้ายต่าง ๆ ลูกผีงูผีเทียนจะสวดลักขี และอาศัยพลังอำนาจขจัดสิ่งไม่ดีออก จากรายกาย

ตำราธรรมถือเป็นสิ่งที่หอมธรรมแสวงหา โดยเฉพาะตำราธรรมของบูรพาจารย์หอม ธรรมที่มีชื่อเสียงในอดีต จึงทำให้สมาชิกหอมธรรมเชื่อมโยงติดต่อสื่อสารกัน จากช่องทางต่าง ๆ หนึ่ง เมื่อหอมธรรมได้ร่ำเรียนวิชาธรรมในตำราสายเดียวกัน ถือว่า มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน ทางสายธรรม นับถือเป็นที่ป็นน้อง แม้จะเพียงแค่นี้ได้รับข้อมูลว่าเรียนเท่านั้น เพราะหอมธรรม เชื้อในเรื่อง โชคชะตาและอดีตชาติ การเรียนธรรมในแต่ละห้องและแต่ละสายธรรม น่าจะมี ความเกี่ยวข้อง หรือมีความสัมพันธ์ในอดีตชาติ ซึ่งส่งผลให้เกิดเครือข่ายทางสังคมได้ง่ายขึ้น ในขณะที่เดียวกัน ตำราธรรมแม้ว่าจะเรียนห้องเดียวกัน แต่มีความแตกต่างกันในรายละเอียด จึงเป็น ที่สนใจในการค้นคว้าอย่างไม่สิ้นสุด อย่างไรก็ตาม การสืบค้นตำราธรรม จึงเป็นจุดประสงค์ที่สำคัญ ให้สมาชิกได้มาพบเจอกัน ติดต่อสื่อสารซึ่งกันและกันและเกิดเป็นเครือข่ายทางสังคม

หลวงปู่เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่หอมธรรมให้ความเคารพนับถือ เป็นพลังอำนาจนอกเหนือ การผัสสะของมนุษย์ เมื่อหลวงปู่ไปถือ จะทำให้หอมธรรมเกิดมีพลังอำนาจพิเศษ สามารถขับไล่ผี ร้าย คุณไสย มนต์ดำ สิ่งชั่วร้ายต่าง ๆ ได้ หลวงปู่ในพื้นที่ศึกษา ประกอบด้วยหลวงปู่บุษราคัม หลวงปู่ศรีโสภณ หลวงปู่สีกันญา หลวงปู่องค์ดำ หลวงปู่โมกข์คลลา หอมธรรมคนหนึ่งจะมี หลวงปู่ไปถือหลายองค์ ขึ้นอยู่กับบุญวาสนาบารมี และการปฏิบัติตามฮีตคอง ขะลำ อย่างเคร่งครัด จนเป็นที่พึงพอใจของหลวงปู่ ประเด็นด้านเครือข่าย เกิดขึ้นเมื่อหอมธรรมที่มีองค์หลวงปู่ไปถือ เหมือนกัน ทำให้เกิดการติดต่อสื่อสาร แลกเปลี่ยนประสบการณ์ต่าง ๆ เรียนรู้วิชาความรู้ต่างที่ หลวงปู่ได้ถ่ายทอดระหว่างการลงกรรม

จากเครือข่ายทางสังคมของหอมธรรมในภาคอีสาน พบความสัมพันธ์ของสมาชิกดังนี้

1. ความสัมพันธ์กับหลวงปู่ในฐานะสิ่งที่ควรเคารพ เป็นลักษณะการสร้างความสัมพันธ์ ระหว่างสมาชิก (มนุษย์) กับพลังอำนาจเหนือธรรมชาติที่ควบคุมระบบสังคมหอมธรรม สมาชิกจึง เข้าร่วมในกิจกรรมและพิธีกรรมต่าง ๆ รวมทั้งปฏิบัติตามฮีตคอง เพื่อต้องการสร้างความสัมพันธ์ ที่ดี แล้วจะได้รับพลังอำนาจพิเศษ เพื่อปกป้องคุ้มครองชีวิตและทรัพย์สิน ป้องกันภัยอันตรายที่ จะเกิดจากผีร้าย คุณไสย มนต์ดำ หนึ่งหากสมาชิกกระทำผิดชะล่า หลวงปู่จะใช้พลังอำนาจลงโทษ
2. ความสัมพันธ์อาจารย์กับศิษย์ เกิดขึ้นระหว่างอาจารย์หอมธรรมและลูกศิษย์หอม ธรรม ในการศึกษาเล่าเรียน ให้ความดูแล สอนสั่งวิชาต่าง ๆ อย่างเต็มความสามารถ และถ่ายทอด

ให้ลูกศิษย์เมื่อมีความพร้อม ลูกศิษย์หมอธรรมให้ความเคารพอาจารย์ ปฏิบัติตามคำสั่งสอนอย่างเคร่งครัด

3. ความสัมพันธ์สัทธิธรรมิกหมอธรรมในสำนักและนอกสำนัก เกิดขึ้นภายในสำนัก โดยยึดถืออาวุโสธรรม แม้ว่า จะมีอายุน้อยกว่า ในส่วนของหมอธรรมที่เป็นพระสงฆ์จะยึดถือตามสถานภาพทางสังคมปัจจุบัน อนึ่งความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน การทำกิจกรรมร่วมกัน แบ่งหน้าที่ทำงานอย่างเป็นระบบ จะช่วยเสริมสร้างความรัก สามัคคีที่ดีต่อกัน ถือเป็นญาติพี่น้องในพิธีกรรม แม้ว่าก่อนหน้านั้นจะไม่รู้จักกันมาก่อน หมอธรรมหลายคนเชื่อว่าเกิดจากบุญบารมี วาสนา และเชื่อเรื่องภพชาติปางก่อน อาจมีความเกี่ยวข้องซึ่งกันและกัน อาจเป็นพี่น้องกันมาก่อน เมื่อเชื่อเช่นนี้แล้ว จึงทำให้ความสัมพันธ์ของหมอธรรมแน่นแฟ้น ส่งผลต่อการทำกิจกรรมร่วมกันอย่างมีประสิทธิภาพ ในส่วนของหมอธรรมนอกสำนัก มีความสัมพันธ์หลายระดับ โดยแยกออกเป็น 2 กรณี คือ 1. หมอธรรมที่ไม่เคยมีปฏิสัมพันธ์กันมาก่อน หมอธรรมในกลุ่มนี้ มักยึดถือแนวปฏิบัติของแต่ละสำนักที่มีความแตกต่างกัน และนำไปสู่การถกเถียงถึงความเชื่อบางอย่าง อาทิ การถกเถียงเรื่อง การเรียนธรรมบันดาล กับธรรมเป็นห้อง ถึงความศักดิ์สิทธิ์ และตำราธรรมถือเป็นความลับเฉพาะสำนักของตน การสร้างความสัมพันธ์ จึงเป็นลักษณะของคนที่น่าสนใจในประเพณีพิธีกรรมหมอธรรม มีข้อสังเกตว่าประเด็นที่นำมาสู่ความขัดแย้งหมอธรรมมักหลีกเลี่ยง 2. หมอธรรมที่มีปฏิสัมพันธ์กันมาก่อน อาจเป็น ญาติพี่น้อง เพื่อน มิตรสหาย กันมาก่อน แล้วไปเรียนธรรมต่างสำนัก ความสัมพันธ์ของหมอธรรมกลุ่มนี้ มักเป็นไปในลักษณะการวิเคราะห์ พุดคุย เรียนรู้ร่วมกัน และอาจชักชวนมาเรียนธรรมในสำนักของตนเอง ด้วย

4. ความสัมพันธ์ของหมอธรรมกับลูกเฝ้าลูกเทียน ความสัมพันธ์ของระหว่างหมอธรรมกับลูกเฝ้าลูกเทียน เป็นความสัมพันธ์ในลักษณะพ่อกับลูก โดยลูกเฝ้าลูกเทียน เมื่อเกิดปัญหาทุกข์ร้อนใจ มักมาขอพึ่งหมอธรรมให้ช่วยขจัดปัดเป่าสิ่งชั่วร้าย ทั้งการรักษาความเจ็บป่วยที่เกิดจากอำนาจของผีร้าย คุณไสย มนต์ดำต่าง ๆ รวมทั้งปัญหาทางด้านเศรษฐกิจ การค้า การลงทุน ลูกเฝ้าลูกเทียนมักมาขอพึ่งบารมีของหมอธรรม ในขณะที่เดียวกัน หมอธรรม ในฐานะผู้ดูแลทางด้านจิตวิญญาณ ต้องช่วยเหลืออย่างเต็มที่ ไม่หลอกลวงช่วยเหลืออย่างเต็มความสามารถโดยไม่หวังสิ่งตอบแทน

5. ความสัมพันธ์ในเครือข่ายออนไลน์ เกิดขึ้นจากความก้าวหน้าด้านการสื่อสาร มีการสร้างเพจเว็บไซต์ที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อและพิธีกรรมหมอธรรมขึ้นมา เพื่อเปิดโอกาสให้สมาชิกที่หลากหลายมาเข้าร่วมแสดงความคิดเห็นต่าง ๆ และสมาชิก มาจากหลากหลายอาชีพ ความเชื่อ ศาสนา ระดับการศึกษา ที่แตกต่างกัน การสื่อสารพุดคุย จึงเป็นไปในลักษณะกว้าง ๆ

ส่วนมากจึงเป็นการนัดหมาย บอกกำหนดการ งานบุญต่าง ๆ ภารกิจ กิจกรรมประจำวัน ประจำเดือน ประจำปี เพื่อให้สมาชิกที่สนใจเข้าร่วมในพิธีกรรมในวันเวลาได้ตรงตามความต้องการ และเป้าหมาย ความสัมพันธ์ในเครือข่ายออนไลน์ มีหลายระดับ อาทิ ญาติพี่น้อง เพื่อนฝูง คนรู้จัก คนไม่รู้จัก คนชื่นชอบ คนไม่ชอบ ความสัมพันธ์ในเครือข่ายออนไลน์ มีโอกาสประชาสัมพันธ์ และอาจทำให้สมาชิกมาเข้าร่วมในสังคัมศีลธรรมต่อไปได้ เป็นจำนวนมาก หลายภูมิภาค และอาจได้รับข้อมูลที่แตกต่าง มีอคติ และอาจนำไปสู่ความรู้สึกรัดแย้งกัน

6. ความสัมพันธ์ระหว่างสำนักมอธรรม มักเกิดขึ้นกับสำนักมอธรรมในการอุปถัมภ์ เช่น สำนักมอธรรมวัดโนนสว่าง อำเภอหนองบัวขอม จังหวัดอุดรธานี มีสำนักมอธรรมวัดป่าเจริญธรรม (หนองซาด) อำเภอเชียงยืน จังหวัดมหาสารคาม สำนักวัดป่าเจริญธรรม อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี โดยพระครูพิพัฒน์วิฑฒนาคม ได้ส่งลูกศิษย์ของท่านไปตั้งสำนักนักษมอธรรม เพื่อให้ผู้ที่ประสบปัญหาในเขตจังหวัดใกล้เคียง ไม่ต้องเดินทางมารับการรักษาที่สำนักวัดโนนสว่าง เท่านั้น ในขณะที่เดียวกันสำนักมอธรรมในอุปถัมภ์นี้ ไม่จัดการเรียนการสอนธรรม แต่ให้เดินทางไปเรียนธรรมที่วัดโนนสว่างแต่เพียงที่เดียว อนึ่ง ทั้งสามสำนักมอธรรมนี้ มักมีการแลกเปลี่ยนมอธรรม โดยมอธรรมในสำนักอุปถัมภ์จะเดินทางไปเรียนธรรมที่วัดโนนสว่าง แล้วกลับมาปฏิบัติที่สำนักของตน และพระครูพิพัฒน์วิฑฒนาคม จะเดินทางมาดูแล ตรวจสอบความเรียบร้อยในสำนักอุปถัมภ์เป็นประจำ ในส่วนสำนักมอธรรมอื่นมักไม่ค่อยมีความสัมพันธ์ทั้งระบบของสำนัก แต่อาจส่งลูกศิษย์ หรือนำลูกศิษย์ให้มาเรียนธรรมในสำนักที่มีชื่อเสียงต่อไป หรือนำลูกศิษย์มาคารวะและฝากตัว ความสัมพันธ์จึงเป็นลักษณะของคนที่มีอุดมการณ์ร่วมกัน

ความสับสนของเครือข่าย เกิดขึ้นจากสมาชิกในกลุ่มที่มีสถานะภาพทางสังคมปัจจุบันแตกต่างกัน มีส่วนช่วยสนับสนุนงานด้านอื่น ๆ ที่ไม่เกี่ยวข้องกับความเชื่อและพิธีกรรมมอธรรม คือ 1. ความสับสนเนื่องทางการเมืองการปกครองท้องถิ่นเกิดจากสมาชิกในสังคัมศีลธรรมมอธรรม มีสถานภาพทางสังคมในตำแหน่งการปกครองหลายระดับ อาทิ นายทหาร นายตำรวจ ผู้ว่าราชการจังหวัด นายอำเภอ นายก อบต. สมาชิก อบต. กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ฯ ได้ใช้พื้นที่ในสังคัมมอธรรมพบปะ พูดคุยอย่างไม่เป็นทางการ เพื่อกระชับความสัมพันธ์ อนึ่งการสร้างความรู้จักกันเป็นคนที่คุ้นเคย จะสามารถให้ผู้ปกครองเข้าใจปัญหาของสังคัมหลายระดับ 2. ความสับสนเนื่องทางด้านเศรษฐกิจ เกิดจากสมาชิกในสังคัมมอธรรม มีสถานภาพทางสังคมปัจจุบัน เป็นนักธุรกิจหลายระดับ มีกิจการส่วนตัว เป็นตัวแทนจำหน่าย การดำเนินธุรกิจอาจมีความเกี่ยวข้องหรือสนับสนุนซึ่งกันและกัน พื้นที่ทางสังคัมมอธรรมจึงเปิดโอกาสให้มีการพูดคุยเกี่ยวกับเรื่องธุรกิจ เศรษฐกิจ หรือ อาจมีแนวคิดสร้างธุรกิจร่วมกัน 3. ความสับสนเนื่องทางด้านสังคมวัฒนธรรม การศึกษาเกิดจากการสนทนาพูดคุยกับสมาชิกที่มีสถานภาพทางสังคมที่หลากหลาย ตระหนักถึง

ความเชื่อและพิธีกรรมหมอธรรมได้ถูกลดบทบาทลงในสังคม เยาวชนรุ่นใหม่ไม่สนใจ หน่วยงานด้านวัฒนธรรมและศาสนาเฝ้าระวัง หน่วยงานด้านการสาธารณสุขดูแลอย่างใกล้ชิด ทำให้ บทบาทหน้าที่ของหมอธรรมในปัจจุบันได้ปรับเปลี่ยนไป การระดมสมองเพื่อให้การดำเนินงานด้านความเชื่อและพิธีกรรมหมอธรรม ให้ดำรงอยู่ต่อไป

บทบาทและความสำคัญของพิธีกรรมหมอธรรมต่อวิถีชีวิตชาวอีสาน

หมอธรรมยังคงมีบทบาทสำคัญในการแก้ไขปัญหาชีวิตให้กับผู้ศรัทธาชาวอีสานในปัจจุบัน โดยเฉพาะชาวบ้านชนบท ที่มีโลกทัศน์ เกี่ยวกับอำนาจของผี วิญญาณ คุณไสย มนต์ดำ อันเป็นสาเหตุของความเจ็บป่วย รวมทั้งปัญหาความเจ็บป่วยที่วิธีการทางวิทยาศาสตร์ไม่สามารถตอบสนองได้ การรักษาโรคในพิธีกรรมหมอธรรมจึงเป็นการรักษาเยียวยาทางด้านจิตใจ ในสถานการณ์ที่เกิดความเครียด ความวิตกกังวล ทั้งปัญหาด้านเศรษฐกิจ การเมือง สรุปลงได้ดังนี้

บทบาทต่อการสร้างความมั่นคงทางจิตใจ เป็นการสร้างขวัญกำลังใจจากการพึ่งอำนาจบารมีของหมอธรรมในการขจัดสิ่งไม่ดี โดยวิธีการรักษาโรคในพิธีกรรม ถือเป็นกลไกทางวัฒนธรรมที่สร้างขึ้นเพื่อช่วยให้มนุษย์มีสภาวะจิตใจที่ดีขึ้น เป็นวิธีการจัดการกับภาวะที่ไม่นั่นคงทางจิตใจ โดยมุ่งเน้นที่การรักษาสุขภาวะทางจิตใจ ซึ่งจะก่อให้เกิดความสมดุลทั้งระบบของชีวิตทั้งหมด เป็นลักษณะการรักษาสุขภาพแบบองค์รวม กล่าวคือในพิธีกรรมหมอธรรม สะท้อนให้เห็นถึงการรักษาทางด้านจิตใจ หากจิตใจมีความบกพร่อง หรือมีอาการทางจิต ด้วยอารมณ์เครียด หงุดหงิด ระวัง บางกรณีรุนแรงถึงขั้นเป็น โรคจิต พุดไม่รู้เรื่อง เหล่านี้เป็นเหตุให้เกิดความเจ็บป่วยได้ การรักษาในพิธีกรรมหมอธรรมจึงมุ่งเน้นการรักษาที่สภาพจิตใจก่อนเป็นอันดับแรก ทั้งการพูดคุย การสอนธรรมะ ไหว้พระสวดมนต์ การปฏิบัติอยู่ในศีล ในบางรายอาจมีการกินยาสมุนไพรด้วย การรักษาจึงมีหลากหลายวิธีการเพื่อสร้างขวัญกำลังใจ ให้เกิดความรู้สึกมั่นคงปลอดภัย ทั้งนี้เพื่อต้องการสร้างความสมดุลให้กับจิตใจ โดยเชื่อว่าหากจิตใจมีความสมดุล เป็นปกติ จะส่งผลให้มีสุขภาพที่สมดุลในชีวิตทั้งหมด ในส่วนการประกอบพิธีกรรมไล่ปอบ เป็นการสร้างขวัญกำลังใจอีกรูปแบบหนึ่ง เมื่อผู้ศรัทธาในระดับชุมชนหมู่บ้าน เกิดความรู้สึกกังวลหวาดกลัวกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างไม่ทราบสาเหตุ และอาจเป็นภัยต่อชีวิตและทรัพย์สิน จึงได้เชิญหมอธรรมมาประกอบพิธีกรรม แม้ว่าจะไม่สามารถตรวจสอบได้ว่า เมื่อประกอบพิธีกรรมแล้ว จะได้ผลดีอย่างไร แต่ผลดีประการแรก ได้เกิดการพูดคุย หรือ เกี่ยวกับเรื่องราวปัญหาภายในหมู่บ้านที่กำลังเผชิญ และร่วมด้วยช่วยกันในการสอดส่องดูแลสารทุกข์สุกดิบของสมาชิกในหมู่บ้าน สามารถสร้างความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน ในขณะเดียวกันในพิธีกรรมหมอธรรม ได้แสดงสัญลักษณ์ และให้ความหมายต่าง ๆ ที่เป็นดีต่อความรู้สึก จรรโลงจิตใจให้เกิดความรู้สึกผ่อนคลาย และบทบาทการสร้าง ความมั่นคงสุดท้าย ที่เกิดจากปัญหาปากท้อง ความเป็นอยู่ และเชื่อว่าหากเข้า

ร่วมในพิธีกรรมหมอธรรม จะมีผลให้เกิด สิริมงคลส่งเสริมหน้าที่การงาน การเข้าถึงทรัพยากร เหล่านี้เป็นความคาดหวังในทางบวกที่ได้จากพิธีกรรม พิธีกรรมหมอธรรมจึงมิได้เป็นเพียงพิธีกรรม เพื่อรักษาความเจ็บป่วยหากได้รับการตีความให้ความหมายใหม่เพื่อตอบรับ ปัญหาอันหลากหลาย ที่ไม่มีทางออก และในงานประจำปี เช่น บุญเข้าพรรษา บุญออกพรรษา เหล่านี้ยังสอดแทรกการเข้าร่วมปฏิบัติธรรม การบวชชีพรหมณ์ การปัดรังควานต่าง ๆ โดยเชื่อว่าจะทำให้เกิดความเป็น สิริมงคล เหล่านี้เพื่อตอบรับความต้องการของคนในสังคมนั้นเอง

การควบคุมทางคัมผ่านสถานบันหมอธรรมมี 2 ลักษณะที่สำคัญ คือ การควบคุมภายใน เป็นการควบคุมด้วยการปลูกฝังคุณธรรม การอบรมสั่งสอนในรู้จักผิดชอบชั่วดี เพื่อให้เกิด ความสำนึกขึ้นภายในจิตใจเอง โดยสมาชิกมีความเชื่อศรัทธาต่อความศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธรูป ที่แทนตัวของ หลวงปู่ และมีอำนาจทำให้สมาชิกหมอธรรมมีพลังพิเศษเหนือธรรมชาติได้ ในส่วนของลูกแฝงลูกเทียน หลวงปู่จะดลบันดาลให้หายจากความเจ็บป่วย ป้องกันภัยอันตรายทั้งปวง สมาชิกเชื่อว่าหลวงปู่มีพลังศักดิ์สิทธิ์จริง ทั้งนี้อาจเกิดจากการหล่อหลอมกลมกลืน ทั้งตำราธรรม ที่มีเนื้อหากล่าวถึงอำนาจของพระแก้วพระบาง และมีอยู่จริง การลงกรรม หลวงปู่ไปถือ และ สามารถรักษาโรคได้ ประสบการณ์ด้านแคล้วคลาดปลอดภัย การค้าขายเจริญรุ่งเรือง อันเกิด จากวัตถุมงคลที่เป็นรูปพระพุทธรูป แทนองค์หลวงปู่ ยิ่งทำให้ผู้ศรัทธามีความเชื่อถึงความศักดิ์สิทธิ์ และไม่กล้าทำผิดศีลธรรม เพราะเกรงจะได้รับการลงโทษจากหลวงปู่ นอกจากนั้นหมอธรรม มักอบรมสั่งสอน และสร้างความเข้าใจในชีวิต ธรรมชาติ เกี่ยวกับเรื่องบุญ กรรม อันเป็นสาเหตุ ของความเจ็บป่วย และการพบกันต้องมีวาสนา การทำบุญเพื่อให้เกิดในอนาคต ไม่มีโรคภัยไข้

การควบคุมภายนอก เป็นการควบคุมด้วย ขะลำ ฮีตคอง ตลอดจนการบดลงโทษต่าง ๆ โดยมุ่งเน้นให้สมาชิกมีพฤติกรรมตามที่สังคมศีลธรรมคาดหวัง และหากมีการละเมิดจะได้รับ การลงโทษจากหลวงปู่ ตั้งแต่ระดับเบา ที่สามารถแก้ไขได้ ด้วยการ แต่งขันดอกไม้ไปสมมา สารภาพผิด จนถึงระดับหนัก ไม่สามารถแก้ไขได้ เป็นคนวิกรนจริต เสียสติ และหมอธรรมจะมี ข้อชะล่าที่เคร่งครัดกว่าลูกแฝงลูกเทียน เพราะเป็นบุคคลที่คาดหวังว่าเป็นคนดีในสังคมศีลธรรม นอกจากนั้นชะล่าในระดับชุมชน เพื่อให้สมาชิกในชุมชนมีความรัก สามัคคี ไม่เอาर्डเอาเปรียบ ซึ่งกันและกัน ปฏิบัติตามหลักศีลธรรม อันจะนำไปสู่ความสุขของสังคม

อภิปรายผล

ความเชื่อและศรัทธาในสถานบันหมอธรรมเป็นความรู้ท้องถิ่น ที่ชาวอีสานถนัดถใจอง ขึ้นมาเพื่อแก้ไขปัญหา ต่อสู้กับความเจ็บป่วย โดยเฉพาะความเจ็บป่วยที่เกิดจากอำนาจเหนือ ธรรมชาติไม่สามารถแก้ไขด้วยวิธีทางวิทยาศาสตร์ อาทิ สาเหตุความเจ็บป่วยจากผีร้าย คุณไสย

มนต์ดำ ๆ เหล่านี้เป็นโลกทัศน์อีสานที่สืบทอดมายาวนาน แม้ว่าในพิธีกรรมรักษาไม่สามารถยืนยันว่าจะได้ผลเพียงไร แต่อย่างน้อยทำให้เกิดความสบายใจ ผ่อนคลาย ลดอาการตรึงเครียด โดยเฉพาะในปัจจุบันการแข่งขันทางด้านเศรษฐกิจสูง ทำให้เกิดความเครียดได้ง่าย อนึ่ง การเกิดขึ้นของโรคใหม่ ๆ ไวรัส เชื้อโรค ที่ทางการแพทย์ยังไม่สามารถหาสาเหตุความเจ็บป่วยได้

การวิจัยครั้งนี้ในช่วงเวลาทำให้เห็นการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ในพิธีกรรม เมื่อเทียบกับงานวิจัยชิ้นอื่นที่ผ่านมา อาทิ การสร้างพิธีกรรมพุทธาภิเษกขึ้นมาเป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรมหมอธรรม โดยมีวัตถุประสงค์ที่มารากฐานความเชื่อและความปรารถนาดีให้เพื่อนมนุษย์หายจากความเจ็บป่วย ในการศึกษาประวัติบูรพาจารย์หมอธรรมในอดีต ทำให้เห็นภาพการเผชิญกับเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่มีผลกระทบให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพิธีกรรมหมอธรรม และสะท้อนให้เห็นถึงเจ้าหน้าที่รัฐจากส่วนกลางไม่เข้าใจพิธีกรรมท้องถิ่น และนำมาสู่การบังคับใช้กฎหมาย ทำให้หมอธรรมเคยถูกมองว่า เป็นกบฏผีบุญ คอมมิวนิสต์ การศึกษาเครือข่ายทางสังคมหมอธรรมเป็นการทำความเข้าใจในระบบความสัมพันธ์ของสมาชิก ทั้งในสำนักหมอธรรม และกับสำนักอื่น ซึ่งเป็นความจริงในสังคมปัจจุบัน อนึ่งการศึกษาที่ผ่านมายังไม่มีประเด็นนี้ อาจเป็นเพราะเครือข่ายยังไม่มีชัดเจน มีข้อมูลเพียงพอต่อการศึกษา พิธีกรรมหมอธรรมได้ถูกสร้างความหมายและความเข้าใจในบทบาทใหม่ ๆ ในปัจจุบัน บนพื้นฐานการเป็นสถานบันที่พึ่งของสังคม จึงพบเห็นปัญหาต่าง ๆ ที่มาขอให้หมอธรรมช่วยเหลือ อาทิ ความต้องการเป็นเมียฝรั่ง การเดินทางไปทำงานต่างประเทศ การลงทุนปลูกยางพารา ถามหาคนหาย ๆ จากปัญหาดังกล่าว ทำให้หมอธรรมสร้างพิธีกรรมขึ้นมารองรับ อาทิ การเสี่ยงทาย แต่งแก้ บูชาโชค เสียเคราะห์เช็ญ

ในปัจจุบันการรวมกลุ่มประกอบพิธีกรรมหมอธรรม เป็นการรวมกลุ่มอย่างไม่เป็นทางการที่ยอมรับปฏิบัติตามจิตคลอง ขะลำ ที่อยู่ในสังคมอีสานภายใต้การปกครองตามกฎหมาย การรวมตัวกันของสมาชิกเป็นจำนวนมากหลากหลาย มีพื้นฐานทางสังคมและจุดประสงค์ที่ต่างต่างกัน อาทิ ผู้ป่วยบางรายที่มีอาการคล้ายผีเข้า อาจเกิดจากสารเสพติด นักเลงหัวไม้ ต้องการวัตถุมงคลไปเพื่อป้องกันตนเองจากการทะเลาะวิวาท เข้าร่วมกลุ่มอาจก่อให้เกิดปัญหาตามมา แม้ว่าหมอธรรมจะคอยย้ำถึงบทลงโทษและความศักดิ์สิทธิ์ของหลวงปู่ อาจยังไม่เพียงพอต่อการควบคุมพฤติกรรม ในมุมมองของบุคคลภายนอกมองว่า สำนักหมอธรรมเป็นกลุ่มอนุรักษ์วัฒนธรรมที่สืบทอดต่อกันมา เพื่อไม่ให้สูญหาย บุคลากรทางการแพทย์สมัยใหม่ มักตั้งข้อสงสัย การวิธีการรักษา หน่วยงานด้านสาธารณสุขมักเฝ้าระวังเกรงจะเป็นการหลอกลวงประชาชน พระสงฆ์ฝ่ายปริยัติ มองว่า อาจเป็นบ่อนทำลายศาสนา แสดงให้เห็นว่า สังคมศีลธรรมหมอธรรมไม่ได้เป็นเป็นสังคมที่สวยงามเหมือนครั้งอดีต ประชาชนที่สนใจจำเป็นต้องพิจารณาอย่างใช้สติอย่างรอบคอบ

ข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยเรื่อง หมอธรรม: ประวัติศาสตร์ ความเชื่อ และเครือข่ายทางสังคมในภาคอีสาน พบว่า มีประเด็นสำคัญในการศึกษาอื่น ๆ ที่น่าสนใจหลายประเด็น ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะดังนี้

1. ศึกษาเปรียบเทียบผู้นำทางด้านจิตวิญญาณอื่น เช่น หมอลำผีฟ้า หมอลำทรง หมอลำธรรม กับหมอธรรม เพื่อศึกษาเงื่อนไขทางสังคมและวัฒนธรรมที่ทำให้เกิดระบบความเชื่อนั้น โครงสร้างทางสังคม ระบบเศรษฐกิจ
2. การศึกษาเปรียบเทียบการพิธีกรรมหมอธรรม และผู้นำทางด้านจิตวิญญาณในภูมิภาคอื่น อาทิ หมอธรรมภาคอีสาน หมอเมือง ภาคเหนือ หมอธรรมลาว เพื่อศึกษาเหตุปัจจุบันบริบท เงื่อนไขทางสังคมและวัฒนธรรมที่ส่งผลให้เกิดความเหมือนและความแตกต่างกัน
3. การศึกษาเปรียบเทียบระบบการปกครองด้วยความเชื่อหมอธรรมกับระบบการปกครองในปัจจุบัน

บรรณานุกรม

- กฎระเบียบหมู่บ้านหาดทรายมูล. (ม.ป.ป.). ป้ายประกาศ.
กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2514). *ประชุมพระนิพนธ์เกี่ยวกับตำนานทางพระพุทธศาสนา*.
กรุงเทพฯ: รุ่งเรืองธรรม.
- กรมศิลปากร. (2510). *นามานุกรมพิพิธภัณฑสถานในประเทศไทย*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
กัณหา พันผ่อน. (2556, 15 มีนาคม). สัมภาษณ์.
กัณหา พันผ่อน. (2556, 21 มีนาคม). สัมภาษณ์.
กิติรัตน์ สีหพันธ์. (2533). *การรวมคณะสงฆ์อีสานเข้ากับคณะสงฆ์ไทย พ.ศ. 2434- พ.ศ. 2468*.
วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์, คณะศิลปศาสตร์,
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์. (2543). *การจัดการเครือข่าย: กลยุทธ์สำคัญสู่ความสำเร็จของ
การปฏิรูปการศึกษา*. กรุงเทพฯ: ซีเอสเอส มีเดีย.
- โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์. (2535). *ระบบการแพทย์พื้นบ้านในชนบทไทย*. กรุงเทพฯ:
ศูนย์ประสานงานการแพทย์และเภสัชกรรมแผนไทย กระทรวงสาธารณสุข.
- โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์. (2548). *พหุลักษณะทางการแพทย์ กับสุขภาพในมิติสังคมวัฒนธรรม*.
กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).
- เกรียงไกร ผาสุตะ. (2551). *แนวคิดเชิงปรัชญาในพิธีกรรมลำทรง*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร
มหาบัณฑิต, สาขาวิชาปรัชญา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ขุนทอง ศรีประจง. (2519). *ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต บ้านหนองคูมุก ตำบลหนองเรือ อำเภอโนนสัง
จังหวัดอุดรธานี*. มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.
- คุณ บัวก่อ. (2556, 16 มีนาคม). สัมภาษณ์.
คุณ บัวก่อ. (2556, 6 มิถุนายน). สัมภาษณ์.
คุณ บัวก่อ. (2556, 13 สิงหาคม). สัมภาษณ์.
คำพา สุวรรณะ. (2556, 3 พฤษภาคม). สัมภาษณ์.
คำพุด สมบูรณ์. (2556, 23 มีนาคม). สัมภาษณ์.
จรัส พยัคฆราชศักดิ์. (2534). *อีสาน 2: อีสานปัญหา หมอยากลางบ้าน โหราจารย์พื้นเมือง*.
กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.

- จารุบุตร เรื่องสุวรรณ. (2528). *สี่ตีสิบสอง-คองสิบสี่ ระบอบการปกครองของชาวลาวและอีสาน สมัยเก่า ใน มุลมรดกชนชาติอ้ายลาว* (หน้า 176-194). กรุงเทพฯ: อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ สมเด็จพระยอดแก้วพุทธชินราชสกลมหาสังฆปาโมกข์.
- จารุวรรณ ชรรมวัตร. (2534). *พงศาวดารแห่งประเทศไทย คือ หลวงพระบาง เวียงจันทน์ เมืองพวน และจำปาสัก*. มหาสารคาม: สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.
- เจษฎา ยี่มี. (2556, 13 มีนาคม). สัมภาษณ์.
- ชะลอ อุทกภานัน. (2522). *ไสยศาสตร์เกี่ยวกับการแพทย์แผนโบราณ ใน หมอไทย ยาไทย*. (หน้า 65-73). กรุงเทพฯ: คณะกรรมการโครงการเผยแพร่เอกลักษณ์ไทย กระทรวงศึกษาธิการ.
- ชนินทร์ มั่งคั่ง. (2536). *ความเชื่อเรื่องหมอธรรมบ้านนางใย ตำบลตลาด อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม*. มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.
- ชวลิต สันติกิจรุ่งเรือง. (2547). *ภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้านนานาชาติ ใน เอกสารการสอนสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาการแพทย์* (หน้า 50-118). นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.
- ชอบ ดีสวนโคก. (2534). *หอมพื้นอีสาน ใน อีสานฉบับพุทธศาสนา* (หน้า 50-73). ขอนแก่น: ศูนย์วัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ชาติชาย ณ เชียงใหม่. (2533). *การมีส่วนร่วมของประชาชนและการสนับสนุนการพัฒนาขององค์กรประชาชน*. กรุงเทพฯ: สำนักวิจัย สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- ชินศักดิ์ สุวรรณอักษร. (2549). *เครือข่ายทางสังคม*. มหาสารคาม: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ดรรรัตน์ เมตตาริกานนท์. (2548). *ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น*. ขอนแก่น: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- เดชา นิมกุระ. (2556, 13 มีนาคม). สัมภาษณ์.
- เดิม วิภาคย์พจนกิจ. (2530). *ประวัติศาสตร์อีสาน* (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- เดิม วิภาคย์พจนกิจ. (2540). *ประวัติศาสตร์ลาว* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

- ทศพล อาจหาญ. (2542). *ข้าโอกาสพระชาติคุณม อําเภอลาดพูนม จังหวัดนครพนม*. มหาสารคาม:
 วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาไทยคดีศึกษา, บัณฑิตวิทยาลัย,
 มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ทองคำ มูลผาลาด. (2556, 14 มีนาคม). สัมภาษณ์.
- ทองคำ มูลผาลาด. (2556, 10 เมษายน). สัมภาษณ์.
- ทองแดง. (2557, 6 มิถุนายน). สัมภาษณ์.
- ทองสีบ สุกะมาร์ค. (2528). *พงศาวดารลาว*. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา.
- ทักษิณา ไกรราช. (2549). *มิติทางวัฒนธรรมการดูแลสุขภาพแบบพื้นบ้านของกลุ่มชาติพันธุ์ใน
 ภาคอีสาน*. คุยฎีนิพนธ์ปรัชญาคุษฎีบัณฑิต, สาขาวิชาโทศึกษา, บัณฑิตวิทยาลัย,
 มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ทิพย์พารัตน์ เส็งเสียร. (2556, 14 มีนาคม). สัมภาษณ์.
- ธวัช ปุณโณทก. (2542). *ข้าโอกาส (ข้าพระโยมสงฆ์) ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคอีสาน
 เล่มที่ 2 (หน้า 390-392)*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย
 ธนาคารไทยพาณิชย์.
- ธิดา สาระยา. (2538). *เมืองประวัติศาสตร์: เมืองพิมาย เขาพระวิหาร เมืองอุบล เมืองศรีสขชนาลัย*.
 กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.
- ธีรชัย บุญมาธรรม. (2536). *ประวัติศาสตร์สังคมอีสานตอนบน พ.ศ. 2318-2450*. มหาสารคาม:
 วิทยาลัยครูมหาสารคาม.
- ธรรมเพชร. (2556, 5 เมษายน). สัมภาษณ์.
- ธรรมเพชร. (2556, 13 เมษายน). สัมภาษณ์.
- ธรรมเพชร. (2556, 26 กันยายน). สัมภาษณ์.
- ธรรมฟ้าหยาดแก้วมณียม* (ม.ป.ป.). หนังสือโบราณ.
- ธรรมรัตนมาลา ฉบับโบราณ* (ม.ป.ป.). หนังสือโบราณ.
- นาฎนภา ปัจจตะโโค. (2536). *บทบาทของคณะสงฆ์หัวเมืองอีสานในการสนับสนุนนโยบาย
 การปกครองของรัฐ ระหว่าง พ.ศ.2435-2505*. ปรินฎญานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต,
 สาขาวิชาประวัติศาสตร์, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- นันทวันต์ ดวงดี. (2556, 14 มีนาคม). สัมภาษณ์.
- นียบรรณ (ผลวัฒน์) วรรณศิริ. (2550). *มานุษยวิทยาสังคมและวัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ:
 เอ็กซ์เปอร์เน็ท.

- นิยม อรรถนิตย์. (2542). ข้าโอกาสพระธาตุพนม ใน *สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคอีสาน เล่มที่ 2* (หน้า 488-192). กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.
- นัมนวล โชคชาติ. (2556, 7 กุมภาพันธ์). สัมภาษณ์.
- น้อย. (2556, 18 กันยายน). สัมภาษณ์.
- ปรีรักษ์. (2532). *ประวัติพระอาจารย์สีหัตถ์ สุวรรณมาโจ*. อุตรธานี: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- บุญช่วย อรรถากร. (2522). *ประวัติศาสตร์ภาคอีสานและเมืองมหาสารคามและผลงานต่าง ๆ*. ม.ป.ท.
- บุญชู สีไก่อแก้ว. (2556, 6 มิถุนายน). สัมภาษณ์.
- บุญมา ชัยสาร. (2556, 12 พฤศจิกายน). สัมภาษณ์.
- บุญยงค์ เกศเทศ. (2550). *ผีป่าคงภู เจ้าปู่ขุนน้ำ*. มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- บุญรอด แก้วกันหา. (2518). *การเก็บส่วยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325-2411)*, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์, บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- บุญศรี ตาแก้ว. (ม.ป.ป.). *เวทย์มนต์อีสาน ฉบับพิสดาร*. กรุงเทพฯ: ส.ธรรมภักดี.
- เบญจา ยอดคำเนิน, จรรยา เศรษฐบุตร และกฤตยา อาชวนิจกุล. (2529). *ทฤษฎีและการศึกษาทางสังคมวิทยามานุษยวิทยาการแพทย์*. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- ปฐม หงส์สุวรรณ. (2550). *กาลครั้งหนึ่ง : ว่าด้วยตำนานกับวัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ประจวบ แสนกลาง. (2531). *บทบาทของพระสงฆ์ฝ่ายวิปัสสนาธุระที่มีต่อสังคมอีสานเหนือ: ศึกษากรณีสายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต พ.ศ. 2436-2529*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาไทยคดีศึกษา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.
- ประมวล พิมพ์เสน. (2539). หมอลำผีฟ้ากับพิธีกรรมรักษาผู้ป่วย ใน *สุขภาพจิตกับวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น 1*. (หน้า 55-76). ขอนแก่น: ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดขอนแก่น.
- ประมวล พิมพ์เสน. (2551). *สินไซ*. ขอนแก่น: ศูนย์ภูมิปัญญาไทยภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.
- ประเวศ วะสี. (2545). *เครือข่ายแห่งปัญญา*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสาธารณสุขแห่งชาติ.
- ปราณี วงษ์เทศ. (2544). *ตำนานและพิธีกรรม: โลกของอำนาจและอำนาจทางประวัติศาสตร์ในจินตนาการของชาวนาในอุษาคเนย์ ใน กระจกหลายด้านฉายประวัติศาสตร์* (หน้า 150-160). กรุงเทพฯ: มติชน.

- ปราณี วงษ์เทศ. (2539). *สังคมและวัฒนธรรมในอุษาคเนย์*. กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์.
- ปรีชา พิณทอง. (2523). *มนต์โบราณอีสาน เล่ม 2*. อุบลราชธานี: โรงพิมพ์ศิริธรรม.
- ปรีชา พิณทอง. (2532). *สารานุกรมภาษาอีสาน-ไทย-อังกฤษ*. อุบลราชธานี: โรงพิมพ์ศิริธรรม.
- ปรีชา อุยตระกูล. (2540). การดูแลสุขภาพและการรักษาพยาบาล: กรณีหมอธรรม ใน *ระบบความรู้พื้นบ้านปัจจุบัน : การวิจัยและพัฒนา* (หน้า 82-87). กรุงเทพฯ: โครงการศึกษาชาติพันธุ์และการพัฒนา สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และโครงการศึกษาทางเลือกการพัฒนา สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปรีชา อุยตระกูล และคณะ. (2531). *รายงานการวิจัยเรื่อง บทบาทหมอพื้นบ้านในสังคมชนบทอีสาน*. ขอนแก่น: สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ปัญญา ศรีโชค. (2550). *การศึกษาวิเคราะห์กลวิธีการสอนเรื่องชะล่า เช็ดขวงในวรรณกรรมอีสาน เรื่องสร้อยสายคำ*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาจารึกภาษาไทย, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ผาสุก อินทรารุช. (2544). *คติความเชื่อของชาวพุทธในรัฐทวารวดี ใน เอกสารสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง พัฒนาการทางโบราณคดี* (หน้า 84-138). กรุงเทพฯ: คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- พงษ์ศักดิ์ ปัตถา. (2550). *ผลกระทบของฐานทัพอเมริกาต่อสภาพเศรษฐกิจและสังคมของเมืองอุดรธานี พ.ศ.2505-2520*. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศึกษา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- พระครูพิพัฒนวิद्याคมอาจารย์เจริญ. (2556, 16 มีนาคม). สัมภาษณ์.
- พระครูพิพัฒนวิद्याคมอาจารย์เจริญ. (2556, 6 มิถุนายน). สัมภาษณ์.
- พระครูพิพัฒนวิद्याคมอาจารย์เจริญ. (2556, 13 สิงหาคม). สัมภาษณ์.
- พระครูมัญจาคีรีรักษ์. (2556 ก). *หนังสือที่ระลึกในงานกราบการะหวลวงปูพินุลย์ ครบ 200 ปี*.
อุดรธานี: วัดพระแท่นบ้านแดง อำเภอพิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุดรธานี.
- พระครูมัญจาคีรีรักษ์. (2556, 23 มีนาคม). สัมภาษณ์.
- พระครูโสทธิธรรมโสภณ. (2556, 12 พฤษภาคม). สัมภาษณ์.
- พระเทพรัตนโมลี. (2528). *จิตวิทยาความมั่นคง*. ม.ป.ท.
- พระบุญมี ปรีกโกโม. (2556, 6 มิถุนายน). สัมภาษณ์.
- พระบุญสถาน กตปุญโญ. (2556, 16 มีนาคม). สัมภาษณ์.
- พระพรหมมณี (อ้วน ดิสฺโส). (2479). *ตำนานวัดสุปฏิหาราม*. กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์.
- พระหมาย. (2556, 21 มีนาคม). สัมภาษณ์.

พระมหาสุทนต์ อากาศโร. (2547). *เครือข่าย: ธรรมชาติ ความรู้ และการจัดการ* กรุงเทพฯ:

โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชน.

พระมหาเอกพงษ์ เอกชีโว. (2555, 1 ตุลาคม). สัมภาษณ์.

พระมหาเอกพงษ์ เอกชีโว. (2555, 7 กุมภาพันธ์). สัมภาษณ์.

พระราชวุฒาจารย์ (สวัสดี ขนฺตีวิโร). (2555, 22 พฤศจิกายน). สัมภาษณ์.

พระศกดิ์สิทธิ์ ฐมฺมธโร. (2556, 12 พฤศจิกายน). สัมภาษณ์.

พระสิทธิชัย. (2556, 16 มีนาคม). สัมภาษณ์.

พระสิทธิชัย. (2556, 6 มิถุนายน). สัมภาษณ์.

พระสังข์. (2556, 16 มีนาคม). สัมภาษณ์.

พระอาจารย์สมชัย. (2556, 7 กุมภาพันธ์). สัมภาษณ์.

พิรุณห์ สวัสดิ์รัมย์. (2530). *การปฏิรูปการศึกษาในมณฑลอีสาน พ.ศ. 2442-2475*. ปรินญาณิพนธ์
การศึกษามหาบัณฑิต, สาขาวิชาบริหารการศึกษา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัย
ศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.

พิสิฏฐ์ โคตรสุโพธิ์. (2549). *ศาสนานเบื้องต้น*. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ไพฑูรย์ มีกุล. (2532). *เอกสารคำสอน ประวัติศาสตร์อารยธรรมอีสาน*. มหาสารคาม:
คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.

ภารดี มหาจันทร์. (2553). *คู่มือการวิจัยเชิงประวัติศาสตร์*. ชลบุรี: คณะมนุษยศาสตร์และ
สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา.

มูลมรดกชนชาติอ้ายลาว. (2528). กรุงเทพฯ: วัดเทพศิรินทราวาส.

ยุทธพงศ์ มาตย์วิเศษ. (2556, 15 เมษายน). สัมภาษณ์.

ยุทธภักดิ์ เตชะแก้ว. (2540). *พิธีกรรมและระบบความเชื่อการล่าผีฟ้าในภาคอีสาน*. วิทยานิพนธ์
ศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต, สาขาวิชาการศึกษานอกระบบ, บัณฑิตวิทยาลัย,
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ยูคีโอะ ฮายาชิ. (2554). *พุทธศาสนาเชิงปฏิบัติของคนไทยอีสาน ศาสนาในความเป็นภูมิภาค*.
(พินิจ ลากชนานนท์, แปล). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ฤทัยโสฬส. (2556, 11 เมษายน). สัมภาษณ์.

ละม้าย วาแสนัง. (2530) *หมอธรรม*. มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.

วัฒนธรรมอีสาน รำลึก 100 ปีชาตกาล คำดี สาระผล. (2555). ขอนแก่น: โรงพิมพ์พระธรรมจันทร์.

วัดพระแท่น. (ม.ป.ป.). *พินญาพ้อหลวงพิบูลย์ ฉบับโบราณ อักษรธรรมอีสาน*. หนังสือโบราณ.

วัดมหาชัย. (ม.ป.ป.). *ธรรมจิต*. หนังสือโบราณ.

- วัดมหาชัย. (ม.ป.ป.). *ธรรมแปลหมื่นสี่พันจันท์*. หนังสือโบราณ.
- วัดมหาชัย. (ม.ป.ป.). *ธรรมพระเจ้าห้าพระองค์*. หนังสือโบราณ.
- วิเชียร พลหาญ. (2535). *หมอธรรม: ศึกษากรณีอำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาไทยคดีศึกษา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- วีระ บุญรักษ์. (2556, 13 สิงหาคม). สัมภาษณ์.
- วีระศักดิ์ บุญหลง. (2542). *พื้นบ้าน: หมอ ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่มที่ 9*, (หน้า 3136). กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.
- ศักดิ์ สุวรรณะ. (2556, 13 มีนาคม). สัมภาษณ์.
- ศราวุธ เวียงอินทร์. (2530). *หมอธรรม*. มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2544). *พัฒนาการทางสังคม วัฒนธรรมไทย*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์.
- ศิราพร จิตะฐาน. (2549). *แนวคิดเกี่ยวกับความเชื่อและศาสนาในสังคมไทย ใน เอกสารการสอนชุดวิชาความเชื่อและศาสนาในสังคมไทย* (หน้า 5-39) (พิมพ์ครั้งที่ 8). นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมราชา.
- ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม จังหวัดมหาสารคาม. (2537). *พงสาวดารภาคอีสานฉบับพระยาขัติยวงษา (เหล่า ณ ร้อยเอ็ด)* (พิมพ์ครั้งที่ 2). มหาสารคาม: ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏมหาสารคาม.
- สงวน ศรีมาตย์. (2556, 13 มีนาคม). สัมภาษณ์.
- สนธยา พลศรี. (2550). *เครือข่ายการเรียนรู้ในงานพัฒนาชุมชน* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: โอ เอส พริ้นติ้ง เฮ้าส์.
- สมจิตร พันธุ์โพธิ์. (2555). *ประวัติพระครูวินัยธรรม (หลวงปู่สวด) บ้านพระเจ้า ตำบลพระเจ้า อำเภอเชียงขวัญ จังหวัดร้อยเอ็ด*. ม.ป.ท.
- สมใจ ศรีหล้า. (2535). *หมอธรรมกับการรักษาพยาบาลพื้นบ้าน*. วิทยานิพนธ์สังคมศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชามานุษยวิทยา, บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สมโภชพระธาตุทำอุเทน พ.ศ. 2454-2554. (2554). นครพนม: วัดพระธาตุทำอุเทน จังหวัดนครพนม.
- สมหมาย มูลผาลาด. (2556, 14 มีนาคม). สัมภาษณ์.
- สวัสดิ์ คงดี. (2556, 21 มีนาคม). สัมภาษณ์.
- สิทธิพร ณ นครพนม (2542). *สัตว์นิยายภาคอีสาน ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคอีสาน เล่มที่ 13* (หน้า 4545). กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.

- ลำลี รัตสุทธิ. (ม.ป.ป.). *นิทานโบราณอีสาน*. กรุงเทพฯ: พัฒนาศึกษา.
- สุชาดา มีสงฆ์. (2535). เครือข่ายชาวบ้าน: กระบวนการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ประสบการณ์การทำงานเฉพาะกรณีพื้นที่รับผิดชอบของ disacs ทำแร่และอุดรธานี. *วารสารสังคมพัฒนา*, 20(2), 49-53.
- สุเทพ สือสัมฤทธิ์. (2531). วิเคราะห์กฎหมายล้านช้าง ใน *เอกสารสัมมนาไทยคดีศึกษา* (หน้า 208-211). มหาสารคาม: สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.
- สุเทพ สุนทรเกษม. (2548). *หมู่บ้านอีสานยุคสงครามเย็น สังคมวิทยาของหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: มติชน.
- สุพัตรา มะโรงรัตน์. (2531). *ผีปอบ-พิธีกรรมการไล่ผีปอบ*. มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.
- สุภณ สมจิตศรีปัญญา. (2542 ก). ปฐมมุต: วรรณกรรมศาสนา ใน *สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่มที่ 7* (หน้า 2470). กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.
- สุภณ สมจิตศรีปัญญา. (2542 ข). ผีปอบ: ความเชื่อ ใน *สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่มที่ 8* (หน้า 2813). กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.
- สุรนิศย์ นวลตา. (2556, 16 มีนาคม). สัมภาษณ์
- สุรนิศย์ นวลตา. (2556, 6 มิถุนายน). สัมภาษณ์
- สุรียา สมทุกุบัติ์ และคณะ. (2540). *วิถีคิดของคนไทย: พิธีกรรมช่วงผีพอนของลาวข้าวจ้าว จังหวัดนครราชสีมา*. นครราชสีมา: ห้องไทยศึกษานวัตกรรม สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี.
- สุวรัฐ แลสันกลาง. (2541). *การศึกษาแนวคิดเชิงปรัชญาเรื่องชีวิตในล้านนา*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาปรัชญา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สุวิทย์ ชีรสวัสดิ์. (2552). *จักรวรรดินิยมเหนือแม่น้ำโขง*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- สุวิทย์ ชีรสวัสดิ์. (2549). *ประวัติศาสตร์อีสาน 2322-2488*. ขอนแก่น: ภาควิชาประวัติศาสตร์และโบราณคดี คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- เสรี พงศ์พิศ. (2548). *เครือข่าย*. กรุงเทพฯ: สถาบันส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน.
- เสรี พงศ์พิศ. (2549). *ไสยศาสตร์ในสังคมไทย ใน เอกสารการสอนชุดวิชาความเชื่อและศาสนาในสังคมไทย* (หน้า 287-327) (พิมพ์ครั้งที่ 8). นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.

- แสง จันทร์งาม. (2531). *ศาสนศาสตร์*. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.
- โสภา ประทุมตรี. (2555, 12 กุมภาพันธ์). สัมภาษณ์.
- โสภา ประทุมตรี. (2556, 6 กุมภาพันธ์). สัมภาษณ์.
- โสภา ประทุมตรี. (2556, 15 มีนาคม). สัมภาษณ์.
- โสภี อุ้นทะยา. (2551). *กฎหมายโบราณลาว: สังคมลาวปี ค.ศ. 1353-1695*. มหาสารคาม: ศูนย์นิพนธ์ปรัชญาคุษฎ์บัณฑิต, สาขาวิชาโทคดีศึกษา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- อภิญา เวชชัย. (2540). *ระบบสวัสดิการสังคมและการสร้างเครือข่าย*. กรุงเทพฯ: ธรรมสารการพิมพ์.
- อภิศักดิ์ โสมอินทร์. (2537). *โลกทัศน์อีสาน*. มหาสารคาม: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.
- อริราชย์ นันขันตี. (2551). *แนวคิดเชิงปรัชญาในพิธีกรรมหมอธรรม*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาปรัชญา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- อมรา พงศาพิชญ์. (2533). *พุทธศาสนาชาวบ้าน ใน เอกสารการสอนชุด ความเชื่อและศาสนาในสังคมไทย* (หน้า 255-280). นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- อรรถ นันทจักร. (2529). *ประวัติศาสตร์นิพนธ์อีสาน: การศึกษาเชิงวิเคราะห์เพิ่มเติมการจดบันทึกประวัติศาสตร์หัวเมืองอีสานถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20*. กรุงเทพฯ: วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- อรวรรณ ดวงมังกร. (2545). *ทรงสนะด้านจิตวิญญาณในสังคมอีสาน*. วิทยานิพนธ์พยาบาลศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาพยาบาลสุขภาพจิตและจิตเวช, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- อริยานุวัตร. (ม.ป.ป.). *พระอุปคุตปราบมาร*. มหาสารคาม: วัดมหาชัย อำเภอเมืองจังหวัดมหาสารคาม.
- อาจารย์เจริญ. (2556, 13 สิงหาคม). สัมภาษณ์.
- อานันท์ กาญจนพันธ์. (2548). *ทฤษฎีและวิธีวิทยาของการวิจัยวัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์.
- อักรพงษ์ เกตุจุนา. (2556, 16 มีนาคม). สัมภาษณ์.
- อักรพงษ์ เกตุจุนา. (2556, 6 มิถุนายน). สัมภาษณ์.
- อักรพงษ์ อ้นทอง. (2549). *ความรู้ของแพทย์พื้นบ้านล้านนาและฐานข้อมูลแพทย์พื้นบ้านล้านนาของจังหวัดเชียงใหม่*. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

- อุทัยทิศ บุญชู. (2536). *การเปลี่ยนแปลงทางสังคมในภาคอีสานจากนโยบายของรัฐบาลระหว่างปี พ.ศ. 2424-2475*. วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.
- เสียง เหล่านายอ. (ม.ป.ป.). *ตำรารวมเวทย์ ชาติ 4 ชั้น 5 แก้ว 4 ควง*. กภาพสินธุ์: ประสานการพิมพ์.
- Kinnaree, S. (2002). *Ethical problems in healing by witchcraft practice: A case study of Mhor Thum in Tambon Nongsuang, Amphur Nongkungsri, Kalasin Province*. A Thesis for the Degree of Master of Art, Ethical Studies, Graduate Studies Mahidol University.
- Tambiah, S. J. (1970). *Buddhism and the spirit cults in North-East Thailand*. New York: Cambridge University Press.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก
รายชื่อผู้ให้สัมภาษณ์

ตารางที่ ก-1 รายชื่อผู้ให้สัมภาษณ์

ลำดับ	ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์	อายุ	สถานที่	วันที่สัมภาษณ์
1	นายกันหา พันผ่อน	56	บ้านคำ ตำบลคำเกาะ อ.ไชยวาน จ.อุดรธานี	15 มีนาคม 2556 21 มีนาคม 2556.
2	นายคุณ บัวก่อ	64	วัดโนนสว่าง ต.หมากหญ้า อ.หนองวัวซอ จ.อุดรธานี	16 มีนาคม 2556. 6 มิถุนายน 2556 13 สิงหาคม 2556.
3	นายคำพา สุวรรณะ	47	บ้านโคกพัฒนา ต.โพนงาม อ.หนองหาน จังหวัด อุดรธานี	3 พฤษภาคม 2556.
4	นายคำพูด สมบูรณ์	64	บ.ดงปอ ต.สุขเส้า อ.เพ็ญ จังหวัดอุดรธานี	23 มีนาคม 2556.
5	นายเจษฎา	33	วัดโนนสว่าง ต.หมากหญ้า อ.หนองวัวซอ จ.อุดรธานี	6 มิถุนายน 2556
6	นายทองคำ มูลผลาด	78	บ้านหาดทรายมูล ต.พิมูล อ.ห้วยเม็ก จังหวัดกาฬสินธุ์	14 มีนาคม 2556 10 เมษายน 2556. 18 กันยายน 2556.
7	นายเดชา นิ่มกระ		บ้านโคกพัฒนา ต.โพนงาม อ.หนองหาน จังหวัด อุดรธานี	13 มีนาคม 2556.
8	นางทิพพรัตน์ เส็งเชียร	38	บ้านหาดทรายมูล ต.พิมูล อ.ห้วยเม็ก จังหวัดกาฬสินธุ์	14 มีนาคม 2556
9	นายนันทวัฒน์ ดวงดี	43	บ้านหาดทรายมูล ต.พิมูล อ.ห้วยเม็ก จ.กาฬสินธุ์	14 มีนาคม 2556
10	นางน้อย	56	บ้านหาดทรายมูล ต.พิมูล อ.ห้วยเม็กจ.กาฬสินธุ์	18 กันยายน 2556.

ตารางที่ ก-1 (ต่อ)

ลำดับ	ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์	อายุ	สถานที่	วันเวลาที่สัมภาษณ์
11	พระครูมัญจาคีรีรักษ์	55	วัดพระแท่น อ.พิบูลย์รักษ์ จ.อุดรธานี	23 มีนาคม 2556.
12	พระราชวุฒาจารย์ (สวัสดี ขนุดิวิโร)	80	โรงพยาบาลศรีนครินทร์ จ.ขอนแก่น	22 พฤศจิกายน 2555.
13	พระครูพิพัฒน์วิทยาคม อาจารย์เจริญ	57	วัดโนนสว่าง ต.หมากหญ้า อ.หนองวัวซอ จ.อุดรธานี	16 มีนาคม 2556. 6 มิถุนายน 2556 13 สิงหาคม 2556.
14	พระครูโสทธิธรรม โสภณ	44	บ้านโลกกลาง อ.เมือง จ.กาฬสินธุ์	12 พฤษภาคม 2556
15	พระบุญมี ปรีกกโม.	46	วัดโนนสว่าง ต.หมากหญ้า อ. หนองวัวซอ จ.อุดรธานี	6 มิถุนายน 2556
16	พระบุญสาน กตปุญโญ	34	วัดโนนสว่าง ต.หมากหญ้า อ.หนองวัวซอ จ.อุดรธานี	16 มีนาคม 2556.
17	พระมหาเอกพงษ์ เอก ชีโว	39	วัดมัชฌิมาวาส อ.เมือง จ. อุดรธานี	1 ตุลาคม 2555 7 กุมภาพันธ์ 2556
18	พระอาจารย์สมัย	42	วัดมัชฌิมาวาส อ.เมือง จ.อุดรธานี	7 กุมภาพันธ์ 2556
19	พระหมาย.	76	วัดสำราญ บ้านคำ ต.คำเลาะ อ.ไชยวาน จ.อุดรธานี	21 มีนาคม 2556.
20	พระศักดิ์สิทธิ์ ฐมมธโร.	37	วัดป่าเจริญธรรม อ.เชียงยืน จ.มหาสารคาม	12 พฤศจิกายน 2556
21	พระสิทธิชัย	24	วัดโนนสว่าง ต.หมากหญ้า อ.หนองวัวซอ จ.อุดรธานี	16 มีนาคม 2556. 6 มิถุนายน 2556

ตารางที่ ก-1 (ต่อ)

ลำดับ	ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์	อายุ	สถานที่	วันที่สัมภาษณ์
22	พระสังข์	30	วัดโนนสว่าง ต.หมากหญ้า อ.หนองวัวซอ จ.อุดรธานี	16 มีนาคม 2556.
23	นายวีระ บุญรักษ์	55	วัดโนนสว่าง ต.หมากหญ้า อ.หนองวัวซอ จ.อุดรธานี	13 สิงหาคม 2556.
24	นายศักดิ์ สุวรรณะ	61	บ้านโคกพัฒนา ต.โพนงาม อ.หนองหาน จังหวัดอุดรธานี	13 มีนาคม 2556.
25	นายสงวน ศรีมาตย์.	-	บ้านโคกพัฒนา ต.โพนงาม อ.หนองหาน จังหวัดอุดรธานี	13 มีนาคม 2556.
26	สมหมาย มูลผลาด	50	บ้านหาดทรายมูล ต.พิมูล อ.ห้วยเม็ก จ.กาฬสินธุ์	14 มีนาคม 2556
27	นายสวัสดิ์ คงดี	67	บ้านคำ ต.คำเกาะ อ.ไชยวาน จ.อุดรธานี	21 มีนาคม 2556.
28	นายสุรณิษฐ์ นวลตา	45	วัดโนนสว่าง ต.หมากหญ้า อ.หนองวัวซอ จ.อุดรธานี	16 มีนาคม 2556. 6 มิถุนายน 2556
29	นายโสภา ประทุมตรี	67	บ.คำ ต.คำเกาะ อ.ไชยวาน จ.อุดรธานี	12 กุมภาพันธ์ 2555 6 กุมภาพันธ์ 2556 15 มีนาคม 2556.
30	อาจารย์ธรรมเพชร	35	บ้านกุดลิงง้อ อ.เมือง ข จ.อุดรธานี	5 เมษายน 2556 13 เมษายน 2556. 26 กันยายน 2556.
31	นายอักรพงษ์ เกตุจุนา	43	วัดโนนสว่าง ต.หมากหญ้า อ. หนองวัวซอ จ.อุดรธานี	16 มีนาคม 2556. 6 มิถุนายน 2556
32	อาจารย์ยุทธพงศ์ มาตย์ วิเศษ	38	มหาวิทยาลัยราชภัฏกาฬสินธุ์ จ.กาฬสินธุ์	15 เมษายน 2556

ภาคผนวก ข
แบบสัมภาษณ์หอธรรม

แบบสัมภาษณ์หอมธรรม
สำหรับงานวิจัยเพื่อชุมชน เรื่อง
หอมธรรม: ประวัติศาสตร์ ความเชื่อ และเครือข่ายทางสังคมในภาคอีสาน

สัมภาษณ์วันที่..... เดือน พ.ศ.

1. ข้อมูลทั่วไป

ชื่อ นามสกุล

อายุปี เพศ..... อาชีพหลัก

ระดับการศึกษา

ภูมิลำเนาบ้านเลขที่..... หมู่บ้าน..... ตำบล อำเภอ จังหวัด.....

ประสบการณ์การประกอบพิธีกรรม ปี

2. ประวัติศาสตร์ ความเชื่อ

2.1 ประวัติและความเป็นมาของหอมธรรม

.....

.....

.....

2.2 สืบทอดพิธีกรรมหอมธรรมมาสายใด ถ่ายทอดอย่างไร

.....

.....

.....

2.3 เครื่องประกอบการเรียนมีอะไรบ้าง/ มีข้อห้ามอะไรบ้าง

.....

.....

.....

2.4 ความเจ็บป่วยเกิดมาจากสาเหตุอะไรบ้าง

.....

.....

.....

2.5 อาการเจ็บป่วยมีลักษณะอย่างไร และมีวิธีแก้ไขอย่างไร

.....

.....

.....

2.6 ธรรมเนียมที่นำมาใช้มีลักษณะพิเศษอย่างไร แต่ละห้องธรรมมีวัตถุประสงค์ในการใช้อย่างไร และมีประโยชน์อย่างไร

.....

.....

.....

2.7 เวทมนตร์ที่สาธยายเชื่อมโยงถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์/ อำนาจเหนือธรรมชาติอะไรบ้าง

.....

.....

.....

2.8 หมอธรรมเชื่ออะไรบ้าง ไม่เชื่ออะไรบ้าง

.....

.....

.....

2.9 ทัศนะเกี่ยวกับอำนาจเหนือธรรมชาติ ผี คุณไสย

.....

.....

.....

2.10 หมอธรรมมีหลักปฏิบัติอะไรเป็นพิเศษในชีวิตประจำวัน (ข้อห้าม และข้ออนุญาต)

.....

.....

.....

3. เครือข่ายทางสังคม

3.1 เรียนธรรมจากสำนักหมอธรรมใดบ้าง

.....
.....
.....

3.2 สนใจเรียนธรรมเพราะเหตุใด

.....
.....
.....

3.3 กิจกรรม พิธีกรรมที่สำคัญของหมอธรรมมีอะไรบ้าง เรียงลำดับ

.....
.....
.....

3.5 ท่านทราบกิจกรรม พิธีกรรมของหมอธรรมจากช่องทางใด

.....
.....
.....

3.6 แต่ละกิจกรรมมีจำนวนประชากรมากน้อยเพียงใด

.....
.....
.....

3.7 ข้อเสนอแนะสำหรับ ผู้ที่มีธรรมไปถือ ควรปฏิบัติอย่างไร

.....
.....
.....

3.8 บทสนทนากับ เพื่อนสมาชิก เกี่ยวกับอะไรบ้าง

.....
.....
.....

3.9 ข้อคิดเห็นต่อหลวงปู่

.....

.....

.....

3.10 ข้อคิดเห็นต่อดาราวีชา

.....

.....

.....

4. บทบาทและความสำคัญของพิธีกรรมหมอธรรมต่อวิถีชีวิตชาวอีสาน

4.1 พิธีกรรมหมอธรรมยังเป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตประจำวันมากน้อยเพียงใด อย่างไร

.....

.....

.....

4.2 ผู้ป่วยส่วนใหญ่ที่มาทำการรักษาโดยพิธีกรรมหมอธรรม เคยผ่านการรักษาจากที่ใดบ้างมาก่อน และเหตุผลใดจึงมารักษาที่นี่

.....

.....

.....

4.3 คิดว่าพิธีกรรมหมอธรรมจะช่วยดูแลสุขภาพองค์รวมได้อย่างไรในสถานการณ์ปัจจุบัน

.....

.....

.....

4.4 ชาวอีสานส่วนใหญ่ยังให้การต้อนรับการรักษาด้วยพิธีหมอธรรมมากน้อยเพียงใด

.....

.....

.....

ภาคผนวก ค
แบบสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม

แบบสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม
สำหรับงานวิจัยเพื่อชุมชนเรื่อง
หมอธรรม: ประวัติศาสตร์ ความเชื่อ และเครือข่ายทางสังคมในภาคอีสาน

บันทึกเมื่อวันที่..... เดือน พ.ศ.

กิจกรรม หรือพิธีกรรม

.....
.....
.....

กิจกรรมประกอบด้วยจำนวนสมาชิก และมีสถานภาพอย่างไรบ้าง

.....
.....
.....
.....
.....

วัสดุ อุปกรณ์

.....
.....
.....
.....
.....

ขั้นตอนการประกอบพิธีกรรม

.....
.....
.....
.....
.....

บทสวดต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง

.....

.....

.....

.....

.....

.....

จุดประสงค์ของกิจกรรม หรือพิธีกรรม

.....

.....

.....

.....

.....

.....

ภาคผนวก ง
ภาพพิธีกรรม

ภาพที่ ง-1 ลูกแป้งลูกเทียน มาขึ้นของฮักษาประจำปี

ภาพที่ ง-2 อาจารย์หมอธรรมกำลังเริ่มพิธีกรรม

ภาพที่ ง-3 อาจารย์หมอธรรมกำลังทำพิธีฝังหลักบ้าน

ภาพที่ ง-4 หมอธรรมกำลังจับปอบใส่กระอบไม้ไผ่

ภาพที่ ง-5 กระบอกลมไฟใส่ปอบปิดฝาเรียบร้อย

ภาพที่ ง-6 บรรยากาศในพิธีกรรม

ภาพที่ ง-7 คายเผิงพันน้ำมันหมื่น ในพิธีพุทธาภิเษก

ภาพที่ ง-8 บรรยากาศก่อนเริ่มงานพิธีพุทธาภิเษก

ภาพที่ ง-9 บรรยายภาศในงานพุทธาภิเษก

ภาพที่ ง-10 หุงน้ำมันทิพมนต์ในงานพุทธาภิเษก